

له ریازہ ہزریہ ہاوچہ رخہ کان

نووسینی
د. سعدون محمود ساموک

وہرگیرائی

یوسف

بوخاری

منتدی اقرأ الثقافی

للکتاب (تصویریں - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

له رښانه
هزريه هاوچه رخه كان

نوسيني

د. سعدون محمود ساموك

وهرگيراني

نالي يوسف

بوخاري عبدالله

ناريت

پیشکشہ بہ :

دیاری ریژ و سوپاسگوزاری بۆ به ریژ:

مامؤستا دکتور عبدالرحیم الحنیطی

سه رۆکی زانکوی نه ردهنی

مافی له چایدانی پاریزراوه

- ناوی کتیب به عه ره بی: فی المذاهب الفکرية المعاصرة
نوسین: د. سعدون محمود ساموک
ناوی کتیب به کوردی: له ریبازه هزرییه هاوچه رخه کان
وهر گیران: نالی یوسف - بخاری عبدالله
نه خشه سازی ناوه وه: وهر گیر
سالی چاپ: ۲۰۱۱ز - ۱۴۳۰ک
ژماره ی سپاردن: ۹۸۳ ی سالی ۲۰۱۱ ی پیدراوه

بازاری زانست بو کتیب و چاپه مه نی

website: www.nareenpub.com

E-mail: info@nareenpub.com

ته له فون: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۰۹۶۴)

موبایل: ۰۰۹۶۴ ۷۵۰۴۰۶۴۶۱۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نارین

له پیمازه

هزریه هاوچه رخه کان

سوپاس و پيژانين:

سوپاسی هموو نهوانه دهکهم که به شدار بوون له نویینی نهم کتیبه.... به تاییه تی:

- بهرپیتز دکتور عبد المجید الصلاحین   پارگری کولیتزی شهریه له زانکوی ئهرده نی.
- بهرپیتز دکتور یوسف علی غیظان   پارگری کولیتزی اصول الدینی زانکوی له زانکوی
البلقاء التطبيقية.
- بهرپیتز دکتور محمد هاشم سلطان   سهروکی پیشوی بهشی عهقیده له کولیتزی
أصول الدینی زانکوی و جیگری سهروکی زانکوی آل البيت.
- بهرپیتز دکتور بشار عواد معروف   سهروکی پیشوی زانکوی ئیسلامی له
بهغداد ماموستا له بهشی اصول الدین له کولیتزی اصول الدینی زانکوی.

خوای گهوره پاداشتی به خیریان بداتهوه

پيشه كى وهرگيران

به ناوى خواى كارساز

سو پاس بو خواى بى هاوتا كه پاش هول و ماندوبونىكى زور توانيمان شم
ئيسايكلو پيدايه وهر بگيرينه سهر زمانى كوردى.

خوينه رى به ريز.

له م سهرده مه دا، هزو تيورو بيردوژ و پښانه مرويه ده سترده كان نه مسهرو نه وسه رى
دنيايان داگرتووه، شهرو مملاني نيتوان هزره كان له وپه رى گهرمى دايه، هوش و بير و پاى
مروثى شم سهرده مه به هزر و ئاينه مروث كرده كانه وه ته واو سهر قال كراوه.

ئيسا گوره پانى جيهان وه كو شاشيه كى سينه ماى ليها تووه، ههركه سهو ديت و دواثيرزنى
فيلمى خوى له هزو بيروپا و پښانه كان نمايش ده كات..، بزاسى شاخو كى رهنگا وره ننگرين و
سهر فچراكيشترين هزرى جيهانى داده ريزى و خهلكى پتوه سهر قال ده كات.

له جيهانى ئيسلا ميسدا خهلكى كه م تازور كه وتوينه ته ژير كاريگه رى شم هزو پښانه
ده سترده انه له شوينه واره كانى بيبه ش نه بوون..، زور بهى جارش هه ستيان به لايه نه
مه تر سياره كانيان نه كرده وه، نه ويستانه و دوور له ناگايى خويان تيباندا ژياون و ته نانه ت
كرديو انن به پروگرام و بهرنامه ي ژيانان.

له بهرته وه له م سهرده مه دا پيوسته له سهر ههركى تاكيكى مسولمان به تاييه تى له چينى لاوان
(كه وشيارترين چينى كومه لگان) ههولندا بريك زانيارى له سهر شم قوتابخانه و پښانه هه بى و
له نه پتويه كانيان حالى بيت تا بتوانى له مهر هه روداو و پرسى كى هه نو كه يسدا هه لويسى
بابه تيانه و دانايانه بنويى. به داخوه نه مپرو سهره پاى هه بونى سهرچاوه و شم پرازى جوراوجورى
زانيارى له چينى كى كه مى وشيارو چاوكراوه بترازي زور كه م وابوه كومه لگاي ئيسلامى له پان
فېرېونى زانسته ئيسلاميه كان چه مك و مه به سته كان و ديوى دواوهى شم پښانه شى
خويند بيته وه و شيكرده وه كه بابته يى بو كرده بن، نه گه هه شوبوى پيوستى به زانيارى نوپترو
هاوچهرخ هه يه.

هرچنده وا باوه كه دهوترى شهري هزر و نايينه كان باوى نه ماوه، به لام له راستيدا له روزه لاتى ئىسلامى دا له پال هزرى ئىسلامى بازارىكى گهرم بو ثم ريبازو هزره روزه تاوايپانه ههيو، هيشتا مملانيى هزرى ههر له نارادايه، نه گهرچى جهنگى نه ريبته كان له چوارچيويه جهنگى روتينى چوته دهره وه ره وتيكي راميارى به خووه ديوه.

بو نمونه ئىستا سهرجهم راگه ياندنى روزه اووا به زمانى وجوديهت قسه ده كا، زاناو سهركرده ديبلوماتكاره كانى نه وروپا له رپى عه قليه تى روزه لاتناسيه وه سه يرى مسولمانان ده كهن و مامه ليهان له گهل ده كهن. ولاته زهيزه كان به پيشره وايه تى نه مريكا به زمانى سه رمايه دارى قسه له گهل كومه لگاي ئىسلامى ده كهن و ... هتد.

له سهر ثم بنه ما گرنگه، ئيمه هه لساين به وه رگيپرانى ثم كتيبه ي بدرده ستت له عه ربه يه وه بو كوردى كه له لايهن دكتور سه عدون مه حمود ساموك، ماموستاي كوليتي شه ريعه ي يه كي له زانكو كانى ئوردن له شيويه ئينسا يكلويديا ناماده كراوه.

ثم كتيبه ده بابته ي سهره كي گرتوته خو كه هه ربه كنيكان كاريگه رى به رچاوى له سهر كومه لگاي مروفايه تى دويني و نه مرو هه بوه، نه وانيش برتتين له: (ديموكراسى، روزه لاتناسى، سيكولاريزم، جيهانگيرى، وجوديهت، پراگماتيزم، سه رمايه دارى، ماركسيهت، شيوعيهت، زايونيزم).

خوينه رى به ريز له كاتى خويندنه وه ي ثم كتيبه دا پيوسته ثم خالائت له به رچاوى ييت:

۱- ثم كتيبه له بنه رته دا وه كو كتيبيكى مهنه جى Textbook ناماده كراوه تاكو قوتايپانى كوليتي زانسته ئىسلاميه كان له سه رى بخوينن، بويه نوسه ر تاراده يه ك رسته و چه مكى كورت و وشكى به كارهيئاوه، نه مهش له به رته وه ي شيوازي نوسيني مهنه جى واده خوازي، جا كاتى هه لساين به وه رگيپرانى بو كوردى ويستان هه مان ريمى مهنه جيه ته كه ي به يلينه وه، هه رچنده هه وليشمانداوه رسته سازى تيدا بكه ين و له وه رگيپرانى وشه به وشه خومان به دووربگرين، تا خوينه ر هه ست به بيزارى نه كات و چيژ له خويندنه وه ي وه ربگري.

۲- مهـرج نـيه نـيمه وهـكو وهـرگـيږ لهـگهـل هـهـمو بـيـروړاو بـوچـونهـكانـي نـوسـهـردا بـين، بـهـلكـو لهـزور شوـينان تـيـبـيني و سـهـرنـجـي خوـمان لهـسـهـري هـهـيه، بـهـلام بـهـشـيوهـيه كـي گـشتـي خوـينـدنهـوهـي نـهـم كـتـيـبه زانـيارـيه كـي بـهـسـود و پـيـويـست بـه خوـينـهـري كـورد دهـگهـيه نـي.

۳- بو رافه كړدني نهو نايه تانهي كه هاتون، ته فسيري "ناسان" مان به كار هيناوه. نيدى هيوادارين نهـم كـتـيـبه بـهـنـدازـهـيهـك سـودـبـهـخـش بـيـت كـهـبـگـاـته نـاسـتي نـهـو مـانـدوبـوونـهـي كه بو وهـرگـيږانـي كـيـشـراوه، هـهـروهـها كـه لـيـنـيـكي پـيـويـست له كـتـيـبخـانهـي هـزري نـيـسـلامـي كـوردـي دا پـرـيـكـاـته وهـو، لهـسـهـروي هـهـمـوشـيهـوه خـواي بـهـخـشـنده لـيـمان رازي بـي.

وهـرگـيږان

بوخاري و نالي

۲۰۱۱/۸/۲۶

ههولير

پيشه كى

سوپاس بؤ خواى پهروه ردگارى جيهانيان، دروود و سلاؤ برژيته سهر گياني بهرتريني نيردراوه كاني...، پاشان. ثم كتيبه كومه له تويژينه وهيه كى كورته له باره ي نهو پښانه هزيبانه ي كه مرؤفى هاوچه رخ پيانه وه سهرقال بووه، مرؤفى ئيستا وا له گيژاوى بيردوزانيكدايه كه به خيراى دين و دهرؤن، ههنديكيان داده پريژرين و تا ماوهيه كى دورودريژ ده ميننه وه و ههنديكيشيان مرؤف بوماوهيه كه سهرقال ده كمن و پاشان بزر دهن.

ئيمه ده زانين كه ئاييني ئيسلام به به هيتزه كه يه وه له پرويان ده وه ستى، ههريويه ش پيوستمان به وه نييه كه بزانيين ناخؤ هه لويستى ئيسلام به رامبهريان چى يه، چونكه زؤر پروون و ناشكرايه كه ئيسلام زؤر نه له خشاوو خوگره وه له گه له ثم پښانه ده ستردانه دا به راوردناكرى نه مهش له بهر دوو هوكارى سهره كى:

يه كه م: ئيسلام له ئاسمانه وه پشتگيرى لى ده كرى، خواى وه ديهينهر كه مرؤفى وه ديهيناوه زانتره پيى و ناوهزو توانسته كاني چاكر ده ناسى، وه قورناني بؤ ثم مرؤفه ره وانه كردوه كه بؤ هه موو كات و شوينى گونجاوه و پاريزگاريسى لى ده كات به پيى وتهى خواى گه وره كه ده فهرموى: {إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذُّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} (۹) الحجر، وه قورئان سهرچاوه ي سهره كيه بؤ ئيسلام، نه بيرؤكه كان دهيله رزينن و نه پښانه جياجياكانيش ده پروخينن.

ثم كتيبه ثم بابه تانه له خؤى ده گرى: ديموكراسيه ت، رؤژه له تناسى، ته بشيرى و هه ره و ليك بؤ سهرخستنى، پاشان عه لمانييه ت و جيهانگيرى و وجوديه ت و پراگماتيزم و سهرمايه دارى و ماركسيه ت و شيوعيه ت و زايونيزم. هه رچه نده ده شكرا زؤر بابه تى تريشى تيدا باسبكرى كه جيهانى نه مرؤى ئيسلامى داگرتوه، به لام بوارى تر هيه كه په يوه سته به م بابه تانه وه وه كو فيرجه كونه كان و فيرجه نوييه كان و بيروراكان.. و زؤرى تريش، ههريويه ش

كورتمانه لهينا لم بابه تانه به جورتيك كه ان شاء الله له چاپه كانى داهاتوودا ليكولينه وهى نوى له سر هم بابه تانه ده كين... له گهل شه وهدا ده بى شه و بزانرى كه هم كتيبه وادانراوه كه بو يهك وهزرى خويندن له زانكوكاندا بخوينرى، بويه شه ده بى كورت و پر و سنوردار بيت.

هم كتيبه دهرخستنى راستيه كانه له باره ي تيكه له يهك له كوى هزرو بيروړاو فله سفه جيا جيا كانه وه كه قوتابى زانسته ئيسلاميه كان پيوستيان پييه تى به شيويهك كه هه نديك له م هزاره دهناسن و هه نديكى تريان نانس، جا بويه پيوسته هه لويستى ئيسلاميان بو بخريته پروو له باره يانه وه، خو مارج نييه قوتابى پسور له زانسته ئيسلاميه كان ته نها له پسورپه كه ي خويدا شاره زا بيت و نه شاره زا بيت به و هزرو بيروړايانه ي كه له ده وروبه رينى و پرنگه بو ماويه كيش سه رتيشه ي بو دروستبكن. بارودوخى راميارى شه مړو وا له سر مسولمان پيوست ده كات كه روبه پرووى زورتيك له و هزاره بيتته وه كه هه ماهه ننگه له گهل ده ركه وتنى شه و پارته رامياريانه ي كه بانگه شهيان بو ده كهن، يان شه قهواره نيو ده ولته تى و رامياريانه ي كه كار ده كهن بو سه پانديان به سر جيهانى ئيسلامى دا. به ممش ماناكانى جيهاد و روشنبرى ئيسلامى له بير مسولمان ده باته وه و پاشان كار ده كهن له سر شه وهى كه ئيسلام به ته واوى له بير مسولمانان به نه وه به شيويهك سه رقاليان بكن به لايه نى ترى ژيانه وه.

پارته شيوعيه كان كارده كهن له سر بلاوكردنه وهى ماركسيه ت و بنياتنانى دام و ده زگاي ماركسى له تيكرپاي جيهاندا، وه جيهانى رورژتاوا كار ده كات له سر بلاوكردنه وهى سه رمايه دارى و ديموكراسى رورژتاوا وه كو هه ولتيك بو راگرتنى هه ر كوششيك كه مه ترسى بو سه ر ئيسراييل و ده ولته تى زايونى هه يه، وه شه گه ر هه موو شه مانه ش روويدهن شه وا كه شه سه ندى ئيسلام و هزرى ئيسلامى پاده گريت كه ئيستا سه رله نوى له بارى ژيانه وه دايه .

له پرويه كې تره وه، رږڅه لالت و رږڅاوا هه مان تنگه يشتيان هه يه له باره ي ئيسلامه وه كه ئيسلام وه كو ئايني تيرور ده بينن، بويه له م كتيبهدا كوششيكې زور كراوه بو پروونكرده وه ي واتاي تيرور و هه لويستي ئيسلام له باره يه وه، چونكه هه ر ئيسلام بو بويه كه مين جار وه ستا له دڙي تيروري نيوده ولته تي كه نه مړو خودي ئيسلامي ش به بلاو كړده وه ي مه ترسيه كانې تيرور تاوانبار ده كړي و له ژير ناوي ئيسلامدا كړده وه ي تيروريستي نه نجام ده درين. گياني بي تاوانيكيش زور به نرخره له وه ي كه تنهها پيويست بي پاريزگاري لي بكري.، له راستيدا ئيسلام وشه ي تيروري به كار نه هيناوه تنهها به ماناي پاريزگاري كړدن له نه ته وه ي ئيسلام و بيرو هزري ئيسلامي نه بي، وه نه م تيروره ش "ستايشكراو" هه به هيچ جوريك نه وي ستراو نييه چونكه هه موو نه ته وه يه ك پاريزگاري له خو ي و كيانه كه ي ده كات و، نه سل وايه كه هه موو بيروپايه كي راسته قينه له پيناو مانه وه ي ده بي به رگري له خو ي بكات له به رامبه ر هه ر ده ستر نيويه كي روخينه ر تا راستي سه ر بكه وي و ناهه قيش بروخي. و له كو تايي دا هيوادارم تواني بي تم سه ركه و توو بم له هه لباردني نه و بابه تانه بو كتيبكي ديراسي وه كو نه مه، سه ركه و تنيش هه ر له خوا وه يه .

دانه ر

م . د . د . سعدون محمود ساموك

ديموکراسی

الديمقراطية

Democracy

ديموکراسی

زاراوی ديموکراسی داتاشراوه له وشه ی لاتینی (democracy) که به مانای "فرمانږه وایی گهل" دیت. ههروه ها دهشتوانی پیناسه ی ديموکراسیه ت بکریت به وهی که سیستمی که فرمانږه وایی یه که تییدا گهل خوی موماره سه ی دهستلآت دهکات، نه مهش یان به شیوه یه کی راسته وخۆ له ریگه ی گردبونه وهی هاو لاتیان بو گفتوگو کردن و چاره سه رکردنی کیسه کانیان، یان به شیوه ی ناراسته وخۆ له ریگه ی نوینه رانی گهل که به شیوه ی خول له لایه ن گه له وه هه لده بژیردرین. جوری یه که م پیی ده گوتریت ديموکراسی راسته وخۆ که له ده ولته تی شاری نه سینا په پیره وه ده کرا، ههروه ها جوری دووم ناسراوه به ديموکراسی ناراسته وخۆ یان نوینه رایه تی (نه ندامیه تی) نه م جوره ش له زوری ولاتی نه مپرودا باوه که له نه نجامی زیادبونی ریژه ی دانیشتون له ولاته هاوچه رخه کان سه ریبه لدا. هاوکات له گهل شیوازی نوینه رایه تیش دا هندیک جار گه رانه وهی راسته وخۆ ده بییت بو گهل له هندیک بابه تی تایه تی وه کو هه موازکردنی ده ستور، که له ریگای راپرسیه وه ده بییت.^۲

توتالیتاری (شمولیه ت) :

له به رامبه ر سیستمی فرمانږه وایی ديموکراسی و حکومتی ديموکراسی دا که په نا ده باته به ر په رله مانیکی هه لبرږدراو له لایه ن گه له وه که نوینه رایه تی ناراسته کان و بوچونه کانی گهل ده کات، سیستمی تاکره وی یاخود شولی به دی ده کری که تییدا دهستلآت چرپه بیته وه له دهستی تاکه که سیک یاخود کو مه لیه کی دیاریکراو له خه لکی که موماره سه ی شکومه ندی به سه ر گه له وه ده کهن، وینه جیا جیا کانی نه و سیستمه ش له تاکه یزی و دیکتاتور ی تاکره وی دا خوی ده بینیته وه.

له كاتىكدا كه سيستمى پاشايى له رۇژئاوا گۇرا بۇ شانشىنى دەستورى بۇ ھۆى بلاۋبونەۋەى ھزىرەكانى ديموكراسى ۋەكو ولاتانى ئەسكەندەنafia و تىشياندا سويد و نەرويج، شموليهت له گەل سەرکهوتنى شۇرشى روسيای شيوعى له سالى ۱۹۱۷ ز له رۇژھەلات بالادەست بوو. به شيويهەك كه سيستمى فەرمانرەوايى بنیاتنرا له سەر سيستمى حيزىى تاكرهوى ئايدىۋولۇژى، لەوانە حيزىى شيوعى كه لەسەر ئايدىۋولۇژيى ماركسيەت ھەلئرابوو. پاشان له نيوان ھەدوو جەنگە جيهانييه كه (۱۹۱۹ تا ۱۹۳۹ ز) ۋە به تايبهتى له سيەكاندا دوو سيستمى شمولى له رۇژئاوا سەريان ھەلدا كه ئەوانيش نازيهت له ئەلمانيا به سەرکردايەتى ھيتلەر و فاشيهت له ئىتاليا به سەرکردايەتى مۇسۇلۇنى بوون، ۋە له دواى جەنگى دووھمى جيهانى له سالى ۱۹۴۵ ز سيستمى شوعيهت له ولاتانى رۇژھەلاتى ئەوروپا بلاۋ بوەۋە كه له ژىر دەستەلاتى يەكيتى سۆقيەت دا بوون، كه واى لى كىرەبوو مۇسكۆ بىتتە سەنتەرى سەريازگەى رۇژھەلاتى بەر له ھەرەسەپنىانى^۳.

ھۆكارە بنەرەتپەكانى ديموكراسى

ديموكراسيهت لەسەر كۆمەللىك گرىمانەى پيشوۋەختە پەيدا دەبيت كه گىرنگىزىيان برىتىن له داننان بە نازادى و يەكسانى و بنياتنانى دەزگاي دەستورى له پىناو شكۆمەندبوونى ويستى گەل له پرووى پاميارى و سەرچەم دۆزە جياجياكانەۋە، ھەرۋەھا دەبى بە لايەنى كەمەۋە نازادى پاميارى ھەبى بۇ ھەبوونى ديموكراسى. جەۋھەرى ئەو نازادىيە ئەۋەيە كه ھەر تاكىك له كۆمەلگا مافى ئەۋەى ھەبيت كه بەشدارى بكات له پىرۆسەى پىياردان، ئەمەش بە كىردار دەكرى له پىنگەى سازدانى ھەلئبۇاردنى خولى و يەكسانبوونى ھەموو تاكه پىنگەيشتوھەكان له

دهنگدان و خو پالاوتن بو ههر پلهيه كى جى به جى كردن و دادوهرى هركاتى هموو مهرجه پيوسته كانى بو هم پلهيه تيدا هاته دى.

يه كيك له گرنگترين بنه ماكانى ديموكراسى برىتیه له ليكجيا كردنه وهى دهسته لاته كان، چه مكي ليكجيا كردنه وهى دهسته لاته كان له وه وه سهرى هه لدا كه فه رمانه واكانى سه ده كانى ناوه راست دهسته لاتی په هايمان هه بوو به سهر هموو دهسته لاته كان دا. جون لوك پى وایه چر كردنه وهى هموو دهسته لاته كان له دهستى تاكه فه رمانه وایه كه دا نه وه خو لاه خو لاه له خو بایبوونه. بویه نامنجى جيا كردنه وهى دهسته لاته كان برىتى يه له لیسه ندنه وهى به شیک له دهسته لاته كانى فه رمانه وا به تايه تيش جیبه جى كردن و دادوهرى، و دانيان به كسانى تر. نه مه جگه له وهى كه كومه ليك ريو شوینى له بار په پیره و ده كرى بو ريگرى كردن له فه رمانه وا كاتى بیهوى نه وه دهسته لاتانه بگيرتته وه يا خود دهستبخته نيويان.

نه گه ريبتو دوو دهسته لات له يه كه دهستدا كو ببیتته وه نه وا به شيويه كه له شيوه كان زوردارى و به كارهيئنانى زوربگيرى له دهوله تدارى دا دروست ده بيت ههروه كو چون له زوربهى سيستمه ديكتاتوريه كانى جيهانى نه مرودا به دى ده كرى^٤.

به شيويه كى گشتى دهستورى زوربهى ولاتانى جيهان شيوازي فه رمانه وایى نه وه ولاته ديارى ده كات و، بنه ما كومه لايه تى و نابورى و راميارى و فرههنگى يه كانى كومه لگا و دهوله ت بنيات ده نيئت. ههروه ها پسپوريه كانى ده زگاكانى دهسته دهستوريه كان رونده كاته وه وه، شكليك ده دات به سنورى سى دهسته لاته كه (ياسادانان، راپه رانندن، دادوهرى)، وه په يوه نديه كانى نه وه دهسته لاتانه له گه ل يه كترى ريك ده خات و، گرینتى ماف و نازاديه گشتيه كان بو هاو لاتیان دابین ده كات و له هه مان كاتيشدا نه ركه سه ره كيه كانيشيان ده خاته روو^٥.

٤ الدساتير العراقية، حکمت حکيم لاپه ره ١٧

٥ ماذا تبقى من صدام، إسماعيل صادق لاپه ره ٢٣٠

نهمه له كاتيكدا كه هيچ سيستميكى فرمانپهوايى نيبه له جيهاندا كه بانگاشه
 گهرهنتى نازاديه كان نه كات و باس له پاراستنى نازاديه كان نه كات كه چى له همومو
 سيستمه كانيش زياتر نازاديه كان ده خنكيڼى، له وانه هه ندى نازادى دابى به دارو دهسته كى
 كه بويان په واپى همومو شتى به گهل بكن هه له گرتن و نه شكه نجه دان و كوشتن نه گهر
 خواستيان له سه ربى.

له راستيدا گرڼتى دوزى نازادى ناكړى تنها له رڼگاي ياسادانان و جيا كړنه وه
 دهسته لاته كان نه بى، چونكه مرؤځ به سروشتى خوى تينوى تاكړه وى و موماره سه كړنى
 زوردارى يه^۶، ههروه ها دهسته لاتيش پال به مرؤځه وه دهنى بو گنده لى ههروه كو مؤنتسيكو له
 كتبى (رؤحى ياساكان) باسى ليوه كړدوه، مرؤځ هه رچى بكات به بى هه بوونى ياسا ئوقره
 ناگرى.

ليړه دا هه رده بى ياسادانان هه بى كه دان به نازاديه په واكان دا بنى و بريار له سه
 جوړه كانيان و چؤنيه تى موماره سه كړن دات، واته هيلى سهوز و سور بو همومو نازاديه ك
 دابنى وه كو: نازادى مولكداريتى و، نازادى بيرو را و هتد ... . پيش همومو شتيك بوونى
 كومه له و ريكخواه كانى مافى مرؤځ پيوسته كه پيكدت له ياسادانه ران و خه لكى ناسابى كه
 هه لده ستن به كارى چاوديرى و دانانى مافه مرؤيبه كان له ولاندا، جا نه گهر هاولاتى ترسى
 هه بو له وهى كه داوا تومار بكات له سه ر نه و لايه نهى كه ده ستريژى كړد ته سه ر مافه كانى
 به هه ر هو كاريك بى نه و نهم كومه له و ريكخواه نه سه لايه تى ته و او بيان هه يه كه به رگرى له و
 مرؤځه بكن، يان به نوينه رايه تى نه و داوا كه ي به رز بكنه نه وه.

كاري هم رېكخراوانه تنها بهم بهرپرسياريه تيه سنوردار ناكري بهلكو هه لدهستي به چاوديري كورني مافه مرويه كان له ياسادانان و گفتوگوكاني نيو په رله مان و ههروهها چاوديري كورني برپاره كاني نه نجومه مني وهزيران وبرپارانامه ي دهرچووي وهزيره كان و، كار دهكات له سهر هه لوه شاندرنه وه ي هه رشتيك كه مه ترسي له سهر مافه كاني مروځ هه بيت.

رهنگه جياكاريه ره گهزي و نايينيه كان له گرنگترين كيشه كان بن كه تييدا نه و كوومه له و رېكخراوانه دهسته وهستان دهن ، و دروشي ديموكراسيه ت بهرز ده كه نه وه بو گه شتن به يه كساني راسته قينه كه به گرنگترين بنه ماكاني ديموكراسيه ت ده ژمي دريت.

به راورديك له نيوان سيستمى ديموكراسى و سيستمى توتاليتارى:

سيستمى توتاليتارى له سهر مهبدهئى (الغاية تبرر الوسيلة) واته "ثامانچ رهوايى ده دات به هوكار" كارده كات. له گرنگترين نهوله وياته كاني توتاليتاريزم برتبه له پاريزگاري كورن له دهسته لات به هه موو شيوه يه كه و نه مهش سهر ده كيشى بو به كارهي ناني زهر و زهنگ و هوكاره جياجيا كاني توند و تيژى له لايهن حكومه ته وه ته نانه ت نه گهر پېچه وانه ي به ها ره وشتيه كان و يان به ها ده ستوريه كانيش بيت كه مه رجه حكومت پيانه وه پابه نديت. به ئاساني هه ست به وه ده كريت كه سيستمى توتاليتارى قيژه ونترين نامرازه كاني زهر و زهنگ و زوردارى ده خاته گهر بو سهر كوت كورني ئوپوزسيون له رپى دهزگا نه ينى و هه والگريه كانه وه كه خاوه ني سه لاهياتيكي بهر فراوانن. له نمونه ي نه وهزگايانه: نه وه ي كه به "جستابو" ناسرايو له نه لمانياي نازى و "كه ي جى بى" له يه كيتى سوځيه تي پيشوو.

له لايه كى تره وه تيبينى ده كرى كه دهسته لائى توتاليتارى هوكاره كاني په يوه ندى وه كو ئيستگه و روظنامو ته له فزيونه كان قورخ ده كات به وه ي كه هه لده سوپرني رين له لايهن ده وله ته وه،

يان ته ناندت خاوه ندارتتيان ده كريت به مه به ستي زال بون به سهر راى گشتى. له وان هيه نهو خاسيه ته جيا كه ره وهى سهره كى نيوان ده سته لائى توتاليتارى هاوچه رخ و ديكتاتوريه تى زوردارى كون بيت.

به شيويه كى گشتى سيستمى توتاليتارى ريز له نازادى هزرى و نازادى راده ريرين ناگرى، به لكو ئايدى لوژيايه كى فهرمى نهويستراو له لايهن حكومه ته وه به سهر هه موو تاكيكى كومه لگادا ده سه پيئرى.

ديموكراسيه ت و نوينه رايه تى كردن:

يه كى له گرترين پاساوه كانى سيستمى نوينه رايه تى برتیه له نه ستم بوونى جيبه جى كردنى ديموكراسيه تى راسته وخو، هه ريويه ش ياسادانه ره كان گه يشتونه ته دوو بيردوژى جياواز بو ره واپيدانى نوينه رايه تى كردنى گه له فرمانره واپى ديموكراسى كه له لايهن گه له خويه وه شهرعیه ته كه ي پى ده درى، كه نه مانيش برتین له:

- بيردوژى نوينه رايه تى كردنى ياساى: به و اتايه ي كه نوينه را يا خود بريكار هه لده ستي به راپه راندنى كاره ياساييه كان به جوړيك كه هه ر به ره مپكى لي بكه وپته وه نه ستيه كه ي ده كه وپته بالى بريكار پيداره كه يا خود نهو كه سه ي كه نوينه رايه تى ده كريت، به مه ش نوينه ره كان و بريكاره كان ته مسيلى گه له ده كهن.

- بيردوژى نه نداميه تى: سوده كه ي نه وه يه كه ته نها كه سيك نوينه رايه تى كومه ليك يا خود ريك خراوتيك ده كات و هه لده ستي به برپاردان، بوون به نه ندام له كومه ليكى راميارى وه كو نه نداميكي له شى مرؤډ وايه به جوړيك كه كه سايه تيه كه ي ته واو سه ربه خو نى يه، به لكو هه لده ستي به موماره سه كردنى نه رككيكى دياريكراو.

ماموستا "پارتملی" پټی وایه بو هه بوونی هه ماهه نگی له نیوان سیستمی نوینه رایه تی و یاسادا پیویسته تنها ره چاوی رپو و شوینه یاسایه کان نه کریت به لکو پیویسته به چاویکی واقعیه انه سهیری پرسه کان بکری، چونکه هیئانه دی سیستمی دیموکراسی راسته و خو نه سته مه وه لیروه دیموکراسیه تهنه بریتیه له به شداریکردنی گهل له فه رمانره وایی له رپی نوینه ره کانیه وه، به مهش یاسا پاریزراو ده بیټ.

بیگومان په رله مان نوینه ری راسته قینه یه بو ویستی گهل و سه ره پای نه مهش هه ندیک جار گه رانه وهی راسته و خو بو گهل پیویست ده بیټ بو زاینی ویست و نارزه و ه کانی، نه مهش نایه ته دی تنها له رپی خولی هه لېژاردنه کانه وه نه بی. نو یکردنه وهی خولی په رله مانی نابی بو ماوه یه کی کم بیټ تاوه کو نوینه ره کان به شیوه یه کی به رده و ام نه که ونه ژیرباری ده نگه رانه وه، هه روه ها نابی ماوه ی نیوان خوله کانیس دوور و دریز بیټ نه مهش بو نه وهی په رله مان دوورنه که ویتته وه له ناراسته کانی گهل، یتر له مه وه ماوه ی نیوان خوله کانی په رله مان به چوار یا خود پینج سال دیاریکراوه.

بهم شیوه یه هه رس سیستمی رامیاری ولات به شیوه ی له یه کتر جیاکراوه شکلی خو یان وه رگرت به تیروانی نی ناستی په یوه ندی و په یوه ست بوونیان به یه که وه: نه گهر په یوه ندی نیوان ده سته لاته کان له سه ر بنه مای یه کسان دی دروست بوو نه و سیستمه که په رله مانی ده بیټ، خو نه گهر توانست و زورینه بگه رپته وه بو ده سته لاتی جیبه جیکردن نه و نه و سیستمه ناو ده بریت به سیستمی سه رو کایه تی، نه وهی کو تاییشی پنی ده گوتری سیستمی "ده سته جه معی" نه گهر بیټ و ده سته ی یاسادانان زال بیټ به سه ر نه وانی تردا^۷.

سيستمى پەرلهمانى :

له سيستمى پەرلهمانى دا سەرۆكى ولات يان پاشا دهبيت به شيوهى ميرات، ياخود سەرۆك كۆمار له پىي ههلبژاردنهوه، بهلام سەرۆكى ولات دهبي سهربهخۆ بيت هم بهرامبهر پەرلهمان و هم بهرامبهر ئهنجومهنى وهزيرانيش، واته دهبي كهسايهتى سەرۆكى ولات جيابيت له كهسايهتى سەرۆكى حكومت كه سەرۆكايهتى ئهنجومهنى وهزيران دهكات.

له نمونهكانى سيستمى پەرلهمانى وهك ئهوهى كه له بهريتانيا و هيندستان و يابان و ئوستوراليا و كنهدا و ئيتاليا دا هديه.

حكومهتى تيكهل :

به كورتى، ئهم سيستمه بهوه جيا دهكرتتهوه كه پەرلهمانىكى ههلبژيردراوى هيه كه لهسهرى پىويسته حكومهتیک ههلبژيرت، ئهم حكومهته بۆ ماوهيهكى ديارىكراو سەرۆكايهتى دهكرت له لايهن سەرۆك كۆمارهوه كه راستهوخۆ له لايهن گهلهوه ههلبژيردراويت.

ئهم سيستمه له تيكهلهى سى بهشى گرنگ پىك دى كه ههریهكeshيان دهستلآت و سهلاحياتى خۆى هيهو، ئهم حكومهته سەرۆك كۆمار و پەرلهمانى هيه كه كارهكانيان به شيوهى ههماههنگى و هاوسهنگى جيبهجي دهكهن له نيوان ههردو دهستلآتى ياسا دانان و جى به جى كردندا، سهبارته به دهستلآتى سەرۆكايهتيش جياكارى دهكرت له نيوان ههردوو دهستلآتتهكهدا.

ههروهها دهكرى سەرۆك كۆمار و سەرۆك وهزيران له دوو حيزى جيا بن كه ههندي جار دهبيته هۆى مملانى له نيوانياندا. له نمونهى ئهم سيستمه تيكهلهيه ولاتانى وهكو فەرهنسا و ئيرلندا و فنلندا و نهمسا هيه.

به دريژايي هممو ميژوو ديموكراسيهت په پيرهو نه كراوه تنها له كاتي دهر كهوتني دا نه بيت له شاره يونانيه كاني وه كو نه سينا و نه سپارته.

نهو حكومه ته ي كه نهو سيستمه ي به كار هينا پتي دهوتري (حكومه تي شاري) ... پياواني شار له هر يه كيك لهو شارانه كو ده بونه وه به شيوه ي نه نجومه ني ياسادانان، كه فرمانره وايه كيان له نيوان خوياندا هه لده بژارد و گفتوگو يان ده كرد له باره ي پرسه كانيان و هروه ها ياسايان بو خويان داده رشت، سهره راي نه مهش چاوديري جيبه جيكردي حكومه تيان ده كرد.

نه م ديارده يهش به رده وام بوو له يونان تاكو دهر كهوتني مه سيحيهت و سهره لډاني رابووني ئيغريقي تيكله به كه لتوري يوناني...، وه كو سيستم يكي "دهر به گايه تي" دهر كهوت و شوييني ديموكراسي گرته وه. سيستم ي دهر به گايه تي زياتر له هزار ساله فرمانره وايي يوناني كرد، نه مهش له بهر ژه وندي ناييني مه سيحيهت دا بوو وه ته نانهت به يه كه وه ده ستبار بوون. هممو ههولتيكي مه سيحيهت نه وه بوو كه فرمانره واكان بينه ژير باري كليسا نهك نازاد كردني گهل، تا واي ليتهات گهل ده ينالاند به دهستي سيستمه كاني دهر به گايه تي و كليساي سه پيندراو به شيويهك كه گهل هيچ مافتيكي نه بوو ته نانهت كه رامه تيش. له م ناوچه يه دا كه نهو سيستمه ديموكراسيه ي به ره مه هينا كه ئيستا باسي ليوه ده كه مين هيچ مانايهك بو بووني مرؤډ نه مابوو.

واي ليتهات، له سيستم ي دهر به گايه تي كليسايي دا پاشا به "سيبهر ي خودا له زهوي" داده نرا و، نه وه ي شهر ي پادشاي كرد بايه نهوا شهر ي "خوداي" ده كرد...، پاشا واي له خانه دان و به گزاده كان كرد بوو كه ده ست نه پاريزن لهو زهويانه ي كه له ژير ده ستيان بوون، مير و نه شرافه كان به هر شيويهك ناره زويان لي بوايه به بي ده ستگيرانه وه و ياسا پاريزي مامه له يان

به زهويه كاني خويان و گه له كه يان ده كړدو، واي لپهات خه لكي سهر ئه و زهويانه يان به "بهنده" بانگ ده كړد، مير يان به گ دهسته لاتن داريكي ئه وهنده په ها بوو كه نوينه رايه تي هه موو دهسته لاته كاني دادوه ري و ياسادانان و جي به جي كړدني ده كړد.

هه روه ها هه لده ستان به خواردني هه رچي مولك و سامانيك كه جوتياره كان كو يان ده كړدوه به كار كړدن له زهوي دهره به گ و خانه دانه كان، ئه و جوتيارانه ي كه به دريژايي ته مه نيان له كار كړدندا بوون بو پادشا. خودي پادشا بي به شي ده كړدن له وهرگرتني دهسته قه كانيان .

ئينجا نه گه ر بيت و سهيري دهسته لاتي دووه مي كو مه لگاي ئه وسا بكه ين، ئه وا دهسته لاتي كليسا ده بينين به جوړي كه ژيرده سهسته بووني خه لكي بو كليسا به پيروژ داده نرا، كليسا هه لده ستا به سه پاندي باج و دهيك (واته دهست به سه راگرتني دهيكه كي به ره هم يان دهيكه كي مولكه كانيان) جا چ وه كو باج يان وهك كار كړدني بي به رامبه ر له زهويه كاني كليسا دا.

كاتيكيش پادشا يان ئيمپراتور يان مير له سيستمه كه يان دهره ده چون، كليسا هه لده ستا به زور خه لكي ده كره سه ربازو شهري له دژيان راده گه ياند و كو تايي پيده هينان. زور نمونه مان هه يه له ميژووي كليسا كه به مشيوه يه بووه... وه كو (شه ره خاچه رسته يه كان)، گه و ره ترين نمونه ش برېتية له "شهري ميلي گه و ره" كه له هه موو لايه كي نه وروپا پياوان كو بوونه وه بو روپه ورو بوونه وه له گه ل روژه لاتي ئيسلامي.

كاتيك كه شوړشي دهروني بو سهر كليساو سيستمې دهره به گايه تي زوري بو هينان نه وروپا هه لسا به بانگه شه كړدن بو "جهنگي پيروژ" له دژي مسولمانان له روژه لات، نه مه ش دواي ئه و بانگه شه يه ي ده يان كړد گوايه سته ميان لي كراوه له لايه ن مسولمانه سه لجوقيه كان به وه ي كه هير شيان كړد بيته سهر قافله يه كي حاجياني مه سيحي كه بو شاري قودس ده روښتن.

چيرې كه كېش نه وه يه كه قافله يه كې نه وروپې كه پېكها تېبو له چهند حاجيه كې مه سيحې
 ناسايې بؤ شاري قودس ده پوښتن و هه ندي مولك و پاره و زيرو ياتاغ و ناژه ليسان پېسو، له
 رېنگادا پروبه پروي هير شيك بوونه وه له لايهن سه ريزه سه لجوقيه مسولمانه كان (كه تورك
 بوون) و، نهو كاتي فه رمانپه وايې روزه لاتي نيسلاميان ده كرد له ژير ناوي " ده ولته تي
 سه لجوقي نيسلامي ". نهو هيزه هه موو نه وانديان كوشت كه له قافله كه دا بوون و هه رچي كه
 پييان بوو له مولك و مال برديان، ته نها يه كيكيان نه بي كه ده ريز بوو و هه لات. نهو كه سه
 گه رايه وه نه وروپاو هاناي برده بهر پاپا بؤ پاراستني قودس.

داوي نه مه پاپا داواي له هه مو مه سيحيه كاني جيهان كرد كه يه كگرن و ده ستبارگري
 يه كدي بن و بيته پال يه كترې له پيناوي دا بينكردني رېنگايه كې سه لامه ت به ره و قودس تاوه كو
 مه سيحيه كان به سه لامه تي و به ناساييشه وه هه جي خويان بكن، نهو هه بوو كه له هه موو
 نه وروپاوه خه لكې له سه ر داواي پاپا يه كيانگرت و هاتنه ريزي سوپا كاني خاچپه رستي
 رزگار بخوازيه وه كه به ره و نهو نامانجه هه نگانويان ناو داوتريش هينا يانه دي.
 بؤ ليكولېنه وه ي نه م چيرې كه پېويسته بگه رپيښه وه بؤ نه وروپاي نه وكات بؤ هه لوه سته كردن
 له سه ر نهو بابه ته و زانيني راستيه كه.

نه وروپا له چاخه كاني خاچپه رستي دا :

نه وروپا له و ساتانه دا نومي نه مانه ي خواره وه بوبوو:

۱- خه لكې به ده ستي سيستمې ده ره به گايه تي و زورداريه وه ده ياننالا ندي، شوپشه كان له
 دژي سيستمې زالي ده ره به گايه تي و كليسه يي زياديان كرد، به م هزيه شه وه زيندانه كاني نه وروپا
 له هه موو لايه ك پريوون له ياخي بووه كان و شوپشگي پان سه ره راي هه بووني زيندانيه
 تاوانباره كاني وه كو دز و ده سترديويكار و بكوژ و هې تريش كه سيستمې ده سته لاتدار پالي
 پيوه نابوون بؤ نه نجامداني نه م تاوانانه.

كليساو دهزگاكانى ئهوكاتى ئهوروپا لهسهرىان بوو كه خواردن و خواردنهوهو شوينى
 ههوانهوهو دلنيايى پزىشكى و هى ترىشيان بو دابىن بكهن (ژمارهيان ئهوهنده زور بوو كه
 بودجى ولاتانى ئهوروپا چيتر نهيتوانى لهخويبگريت) .

۲- ميرنشين و مولك له ژير چنگى تاكه كهسيك له تاكه بنهمالهيهكدا چر دهبويهوه، له
 كاتى فراوان بوونى بنهمالهكان و گهورهبوونيان خهلكى چاوتيب پيدا دهبوون له نيو خودى
 بنهمالهكاندا بو گهيشتن پييان. ههرحهنده كه كهسانى به توانا تر ههبون له نيوياندا له روى
 جهستهيى و عهقلى و هزرى دا بهلام كليساو سيستمهكهى خهلكى ترى دادهنا، ئيتير بهم جوړه
 مملانيى توند پيدا بوو له نيوياندا لهسهر فرمانرهوايى كه پاپاييهكان به دهستيانهوه
 دهياننالاند.

۳- دهنگ و ههرايهكى زور ههبوو لهسهر سيستمى پاپايى و كليسايى زال بهسهر ئهوروپا،
 زور له خهلكى داواى رزگار بوونيان ده كرد لى... تهنا ته ههنديك جار پياوانى ناو كليساش
 بهشداريان ده كرد تىياندا، ههروهك چون دواتر له كاتى سه رهه لدانى كليسايى پرؤتستانتى
 دهركهوت. پاپا كهوته بارىكى لاواز به شيوهيهك كهوا پيشبىنى دهكرا له كو تايدا دوژمنانى
 سيستمهكهى بتوانن شوپش له دژى بهرپا بكهن. شتيكى ئهوتو نهبوو كه بكرى له بهرامبهر ئه
 شوپشه كه كه سهراپاي ئهوروپاي گرتهوه، هه ربويهش پاپا ههلسا به بانگاشه كردن بو شهري
 پيرؤز كه ئهوانهى بروايان به ئايين هه بوو به هيچ جوړيك نه يانده توانى مله جيړه لى بكهن. پاپا
 له كاتى بانگاشه كردن بو شهري پيرؤز ئهه به ئينانهى دابوو بهو كه سانهى بهشدارى دهكهن له
 شوپش:

أ- هه ر زيندانيهك بهشدارى شهري پيرؤز بكات ئازاد دهكريت وه ئه مهش جوړه له
 كو لكر دنه وه يهك بوو له رووى سياسى و پاشان ئابوريش، ههروهها به ئين بهوانهش درا كه

چاوتیږپیان ده کرد له میرنشیننهکان به دروستکردنی میرنشین بویان له زهویه کانی روزه لات پاش داگیرکردن، بهمهش دهرگا بهرووی هندی له ههراو نازاوهیه داخرا که داوای هه بونی میرنشینیان ده کرد له نهورویا بهوهی که ده کرانه میر له خاکینکی ترده.

ب- دورخستنهوهی مهترسی لهسهر نهو میرانهی که کیپرکییان ده کرا لهسهر خاکه کانیان له نهورویا، بهشیوهیه که هه ریه کیکیان بیتخه مین له م ترسه.

نهوهی که لیږدها گرنکه نهوهیه که نهوانهی باسمنکردن هه مویان هاتنه دی و، خاکه کانی ولاتانی نیسلا می "رژگارکران" له سالانی ۱۰۹۸ ز هوه، هه موو نهو شتانهی که دهیانویست له پادشاهین و میرنشین دایانمزراند و نهو زهویانهش له لایه م مسولمانانوهه رژگار نه کرانهوه تا سالی ۱۱۹۶ ز کاتی که سه لاهه ددینی نهیوی و نهوانهی که له گه لی بوون له مسولمانان بهیه که وه هه لسان به وه دهرنان و ده رکردنی خاچه رسته کان و دورخستنهوهیان له زهویه کانی ده ولته تی نیسلا می به تهواوی.

خاچه رسته کان به تیکشکاوای گه رانهوه بو زهویه کانیان و بیسه روهی له نیویاندا بلاوبویهوه، گوزان بهسهر عه قلیه تیاندا هات و به هو ی هندی شورشوی ناوه خو بی کلیسیایان دابهشکرد بو کلیسای پروتستانی سهر به خو و کاسولیکی که پیشی ده و ترا سیستمی پاپایی.

پاپا ناچار بوو له شوینیک نیشته جی بیت که سیستمی نارهبانی پروتستانی تیدا سهری هه لنده ابی و، هه لسا به هه لگیرساندن شپریکی ناوه خو ی خاچه رستی له زهویه کانیان که باشوری نهورویای ده گرتوهه. دادگاکانی پشکنین (محاکم التفتیش) له سه ده کانی ناوه راست هه لسان به جیبه جی کردنی سه ختترین سیستمی دیکتاتوری له نهورویا نه مهش نهوهی لی که و تهوه که ناراسته ی خه لکی گوزا بو هزری یونانی کون که زورگیری و دیکتاتوریه تی رته ده کردهوه، سهره پای نهوهی که ماوهیه کی زوریشی بهسهردا تیپه ری بوو. خه لکه که داوای بنیاتنانی سیستمی دیموکراسیان ده کرد له نوپوه.

لهوانه شه زانكوكان و شوپشي پيشه سازي و شوپشي فېره نسي و گوږانكاري تريش هوكار بووین بو لاواز بونی پاپا، نه مه جگه له بهربلاوبونی هزري نه ته وهیي که هه لشاخی به پرووی شه قلی ژيانی کو مه لایه تی نه وروپا^۸.

ئیدی ورده ورده دهسته لاتی پاپا به ره و ته سکبونه وه ده چوو، تاكو هاتنی سیستمی ئیستیعماری نوی (که هه ر سیستمی خاچه رستی بوو به پرویه کی ئایینی ساكارتر به لام درنده تر)، چونکه داخوای نه وهی ده کرد که تیكرای هه ریمه كانی جیهان له ژیر باری دهسته لاتی نه وروپادا کو بینه وه، به مجوره هه ر ولاتیك که سایه تیه کی تایبه تی خوئی وهرده گرت و هه ر نه ته وهیه کی نه وروپیش ده بوه بانگه شه كارو به رگریكاری خوئی. جا بو مه به سستی ته واو هیئانه دی نه مه ش نه م شتانه پیویست بوون:

۱- که مکردنه وهی ده ستیوه ردانه كانی پاپا، تا له کوتاییه کهیدا توانزا دهسته لاتی پاپا له تیكرای كاروباره كانی نه وروپا بوه ستینری.

۲- گه رانه وهی حكومه ته كان بو گه له كانیان، بو دلنیا بوون له پالپشتیكران و پاریزرانیان، نه مه ش هه رگیز نه ده كرا ته نها له حالی هه بونی دیموكراسیه ت نه بی سهر له نوپوه.

سیستمی دیموكراسی نوی له نه وروپا:

نه و سیستمه دیموكراسیه ی که گه راپه وه بو نه وروپا جیاواز بوو له و دیموكراسیه ی که پیشتر هه بوو له مانه:

۱- له ناوچه كانی نه وروپا چنده چیزیک دامه زران که خه لکی ئینتیمایان بویان هه بوو، وه سیستمه که شیان سیستمی حیزی براوه بوو له هه لئباردنه كان یا خود نه و هاو په یانیتیه نه ی شوینی دانیشتوانی نه و شاره ده گرتیه وه که باسما نکرد له بابه تی سهره ه لدانی دیموكراسی دا.

^۸ رهنگه نازیته یه كینك بیته له توندترین سیستمه نه ته وه ییه كان که له نه وروپا پهیدا بوو و به كاولكاری جیهانی کوتایی پیتهات.

۲- چيتر ديموكراسيهت بهواتاي فرمانرپهوايي گهل له لايهن خودي خوځي نه ده هات به لكو به ماناي فرمانرپهوايي زورينه ي گهل ده هات له پهلرله مان دا، به واتايه كي تر كه مينه ده بي ملكه چي راي زورينه بيت و پي پازي بي.

۳- به مه به ستي دريژه پيداني ديموكراسيهت له لايهن دهنگد رانه وه كه مينه هر ده بي پازي بي و نه يار بيت له گهل نهو ياسايانه ي كه داده رپيژرين و كاريان پي ده كړي، له گهل چاوه پرواني هلبژارديكي تر سا به لكو تييدا بتوانن فرمانرپهوايي بگرنه ده ست.

هه لويستي نيسلام بهرام بهر ديموكراسيهت :

بهر له وه ي بچينه سهر باسكردني هه لويستي نيسلام بهرام بهر ديموكراسيهت با ناماژه يه ك بكه ين به "شورا" له نيسلامدا كه كه شكليكي كرده يي تري ديموكراسيانه نيشان ده دات.

شورا زار او هيه كي قورثاني يه، خواي په روه ردگار ده فهرموي {وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} (۳۸) الشوري، واته: نه وان هس به دم بانگه وازي په روه ردگاريانه وه چوون و نوژه كانيان به چاكي نه نجامد او وه كاروباريان هه رده م به مه شورته و راپرسی و راپوژكاريه، و له و رزق و روزه ي كه پيمانداون ده به خشن.

به لام ديموكراسيهت به واتاي (فرمانرپهوايي گهل) ديت كه زار او هيه كي لاتينيه. له كاتيكا كه شورا بريته له مه به ديكي كوشكاري "اجتهادي" كه له چوارچيوه ي شهريعه تي نيسلام ناچيته ده روه. ديموكراسيهت له پاش شورشي فهرنسا له سالي ۱۸۷۹ز لكتندرا به شكومه ندي نه ته وه" له گشت كاروباردا. " پره نسيه كاني

به لام سيستم ي شورا به شكليكي دياريكراوه وه نابه ستريته وه به فرمانرپهوايي يه وه، چونكه له نيسلامدا نه وه ي كه گرنگه ناوه روكه نه ك شكل و شيوه، وه نيسستا نهو ديموكراسيه هاوچرخانه ي كه له روظناوا هيه چه ند شكل و شيويه كي دياريكراوي وه رگرتوه كه خوځي له سيستم ي پهلرله ماني و سه روكايه تي و ده سته جمعي دا ده بينيته وه .

سهره راي هه بووني نهو جياوازيانه له نيوان سيستمى شوراو ديموكراسى دا، به لام هه ردوكيان له يهك ناماجدا يهك ده گرنه وه كه شه ويش په تكر دنه وهى حوكمى تاكړه وي زوردارى و ديكتاتورى يه، وه هه روه ها بهر پرسياريتى گهل له هه لېژاردنى دهسته لانداران و چاوديرى كړديان. هه روهك چوڼ له سهر فرمان په وايانى ده ولته تى ئيسلامي ش پتويسته كه راويژ به گهل ياخود به زانايان بكه له باره ي نهو پرسانه ي كه ده قتيكى قسه بريان له سهر نه هاتې له قورنانو سوننه تدا، كه شه مش وا له سهر فرمان په واپتويست ده كات كه نازادى بداته تاكه كانى گهل له ويا ريه وه.^۹

نه گهر سه يري ئيسلام بكه ين ده بينين مافى راويژ پى كړدى له سهر نومته تى ئيسلامى پتويست كړدوه، هه له پينغه مبه روه (عليه الصلاة والسلام) هه روهك چوڼ خوى په روه ردگار ده فرموى {فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ} (۱۵۹) آل عمران، واته: كه و ابو (نهى موحه محمد (صلى الله عليه وسلم) به هوى په همه تى خواويه تو نه رم و هيمن بويت له گه لئاندا، خو نه گهر توره و قسه رهق و بى به زه يى بويتايه، شه هه مو له ده ورو بهرت بلاه ويان ده كړد، كه واته چاوپوشيان لى بكه و لئيان بسوره و داوى ليخوشبونيان بو بكه، له كارو پيشه اتدا پرس و رايان پى بكه (داوى مه شوړه ت و پرس و را) نه گهر بريارتدا (كارىك نه نجام بده ي، شه نجامى بده و) پشت به خوا به سته. شه ده قه قورثانيه زور به راشكاوى پتويست بوونى راويژ پى كړدن له سهر سه رو كى ده ولته ده خاته روو، چونكه مانا رو كاريه كه ي پتويست بوونى راويژ پى كړدن ده رده خات ته نها مه گهر هو كاريك هه بيت بو لابردي شه حوكمه. خو هه رچه نده دوواندى شه نايه ته پيروزه (كه فرمان به راويژ پى كړدن ده كات) روو له پينغه مبه ر ده كات (عليه الصلاة والسلام) له گهل شه هه مو ريزو گه وره يى پله و

پايه ي که هه يبوو، ههوت جار پښو سيستره له سهر فه رمانه و ايان و سه رو که کاني ولا تاني
 نيسلامي که به راو پښي کړد نه وه پابه ندبن.

ليړه دا جياوازيه کي ورد و هه ستيار هه يه له نيوان شوراو ديموکراسي دا:

۱- ديموکراسيه ت راي چيني کي هه لښير دراوه، به لام شورا برتیه له راي تي کړاي نه ته وه به
 پي رپو و شوينه کاني شهرع.

۲- ديموکراسيه ت په رله ماني که که دواي هه لښير ادني هيچ که سي ناتواني په نجه ي رځه
 ناراسته ي يه کي له نه دنامه کاني بکات، له کاتي کدا شورا وه کو په رله ماني که که نه دنامه کاني
 ملکه چن يو راي نه ته وه.

۳- ديموکراسيه ت مافي رها ده داته زورينه، به لام شورا رپساي با شترين هه لده بښيري به سهر
 راي زورينه دا، نه گهر هاتوو راستي له گهل که مينه دابوو نه وا شايانتره به وه ي که وه رښيري و
 کاري پي بکري چونکه پښور برتیه له راستي نه ک زورينه وه که مينه.

۴- ديموکراسيه ت هيچ پښو ري کي واقعيانه ي ني يه يو راستيتي چونکه راي زورينه
 ده سته لاتي په سند کړدني برياره کاني هه يه، له کاتي کدا شورا پښو ري رووني هه يه که کتبي
 خوايه و هيچ ناته واوي و نادرستي يه ک روي تي ناکات له هيچ کاتي کداو له هيچ لايه که وه، وه
 هه روه ها سوننه تي پښغه مبه ري خوا (عليه الصلاة والسلام) که له خويه وه هيچ فه رماي شتي کي
 نه فه رموه مه گهر له رپي سروشي خوي په روه ر دگاره وه نه بي. به کورتي، پښو ري راستيتي له
 لاي شورا برتیه له شهرع ته نيسلام.

ليړه وه بومان ده رده که وي که په يره و کړدني سيستمی شورا سه رکه و توتوتره له په يره و کړدني
 سيستمی ديموکراسي چونکه تي کړاي کارا کته ره کاني ديموکراسيه ت له خوده گري ت و بگره
 زياتریش...، به لکو شورا ديموکراسيه تي کي پته و وپوخته کراوه نه گهر بوشمان رها بي که زاراوه ي
 ديمه کراسيه ت له به رامبه ر شورادا به کاريننه ي چونکه ديموکراسيه ت مانايه کي تايبه ت

ده گه يه نې به و اتايه ي که گه ل مافي ياساداناي هه يه، له کاتيکدا که تنها خودا (جل جلاله) ياسادانه ره.

له سهر نهم بنچينه يه و هي تریش بۆمان پروون ده بيته وه که خواي پهروه ردگار مه بده ئي شوراي له سهر پيغه مبه ره که ي (عليه الصلاة والسلام) داناوه و، ههروه ها له سهر تيکراي نه ته وه ي ئيسلام چونکه شورا دلتيابي مسوگه ر ده کات و متمانه له نيو دلي پرواداراندا ده پرونييت وهه ميشه ده يانگه يه نيته راستيه کان، خواي پهروه دگار فه رماني به پيغه مبه رمان (عليه الصلاة والسلام) کردوه که دلي هاوه لاني (خوا لييان رازي بيت) به يه که وه هوگر بکات، تاوه کو له دواي نه ویش په يره وي بکه ن بۆ هه لينجاني هه ر پايه ک که پيشتر سروي له سهر نه هات بيته خواره وه بۆ نمونه له کاروباره کاني جهنگ و ورده بابته تي تر، پيغه مبه ر (عليه الصلاة والسلام) له و کاروبارانه ي که هيچ ده قيکي ديار يکراويان له سهر نه هات بووه خواره وه رايويي له گه ل هاوه لاني ده کرد چونکه بوي ره وا نه بوو رايوي بکات له سهر نه و شتانه ي که ده قي قورثاني له سهر هه بوو.

نه و کارو بارانه ي که ده قي قورثان و سونه تيان له سهر هه يه خالي نابن له وه که ناخو ده قه که موحه که مه^۱ يا خود ناموحه که مه، به شيويه که که هيچ مه ودايه ک بۆ رايوي شو را ني يه له شتيکدا که ده قيکي موحه که مي له سهر هه بيت، به لکو له سهر نوومه تي ئيسلامي پيويسته که شوي ني بکه ون و کاري پي بکه ن، به لام نه گه ر بيت و ده قيکي ناموحه که هه بيت (زياتر له مانايه که له خوي بگري) پيويسته رايوييکردن له سهر مانا و تيگه يشتنه که ي بکريت. وه نه و کاروبارانه ي که هيچ ده قيکيان له سهر نه هاتوه وه ده کري رايوييان له سهر بکري، له وانه: به رپا کردني جهنگ و به ستني په يماننامه و پيداني پوسته گه وره کان له ده وه لتدا به و که سانه ي که شياون، وه ههروه ها سه رجه م کاروباره ئابووري و کارگيري و کو مه لايه تي و رامياريه جوړبه جوړه کان يا خود هه ر شتيکي ديکه که ده قه کان له خويان نه گرت بيت.

۱۰ موحه که زاراوه يه که فيقه ي يه که بۆ نه و ده قانه به کاردی که وه کو فه رمان هاتوه. وه رگير

جا بهرله وهی بچینه سهر باسی ټهو ولاتانهی که سیستمی دیموکراسی په پړه ده کهن یا خود ههولئ بو ددهن تیشیاندا ولاته ئیسلامیه کان، پیویست دهکات باسیک له باره ی فرمانپه وایی له ئیسلام بکهین تاوه کو بزاین تا چ ټه اندازه یکه مسولمانان پیویستیان به سیستمی دیموکراسی رڼژتاوا ههیه که دهیه وی به سهرماندا بسه پینئ.

سیستمی فرمانپه وایی له ئیسلامدا:

بو ټه وهی له وه تیبگهین ئیسلام بهرامبر دیموکراسیهت ههلوئیستی چی یه (که باسماں لیوهی کرد) پیویست دهکات تیشکیک بجهینه سهر سیستمی فرمانپه وایی له ئیسلامدا. یه کیک له کاراکته ره کانی ئیسلام بریتیه له گشتگیری، ټه مهش بهو واتایه ی که له ئیسلامدا چهن دین ریساو ټه حکام ههیه که کاروباری فرمانپه وواو هاوالاتیان ریکنده خات که پیشی دهوتری سیستمی فرمانپه وایی، شهر عزانان له گه ل هه بوونی ټهو دهقانه ی که له قورئان و سوننهت دا هاتوون هه لساون به کوششکاری له زوریک له کاروبار و ریسا گرنگه کانی فرمانپه وایی دا.

فرمانپه ووا، جینشین، وه لی ټهر، پیشه ووا:

جینشین(الخلیفه) ناویکه بهو کهسه دهوتریت که شوینی که سیکی تر ده گریته وه یا خود جینی که سیکی تر ده گریته وه له راپه راندنی کاروباریکدا^{۱۱}، له روی چه مکه شهرعیه که شیه وه به که سیک دهوتریت که کاروباری موسولمانان راپه پینئ و هه بوونی پیویسته له سهر ټوممهت، ئین تهیمیه ده لیت "پیویسته بزاندري راپه راندنی کاروباری خه لکی یه کیکه له گه وره ترین پیویستیه کانی دین، به لکو به بیی وی دین رانابه رپندري"^{۱۲}، ټه مانهش به به لگه ده هینیته وه:

۱۱ منهاج السنة النبویة لابن تیمبة، بهرگا، ۱، لاپه ره ۱۳۷

۱۲ السیاسة الشرعیة لابن تیمبة، ۱۱۳۸، وه بروانه الإسلام والخلافة. لاپه ره ۲۲-۲۴

په كهم: خواى گوره له قورثانى پيروژدا ده فهرموى {أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ} (۵۹) النساء . نهى نهوانهى باوه پرتان هيناهه، فهرمانبه ردارو گوپرايه لى خواو پيغه مبهرو فهرمانه واکان بن كه له خودى خوتانن (له بيروباوه رو پابه نديدا).

دووه م: له سوننه تى گوفتارى دا پيغه مبهر (عليه الصلاة والسلام) ده فهرموى (من مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة الجاهلية)^{۱۳}، واته: هدر كه سى مردو به يعه تى له گهر دندا نه بوو نهوا به مرد نيكي نه فامانه مردووه. كه نه م فهرمووده به به واتاى به يعه تدان به پيشهوا ديت، وه له سوننه تى رهفتارى دا پيغه مبهرى پيشهوا به سه رجه م كاروباره كانى ده سته لات هه لسا، نه مهش به دامه زراندى ده ولته تى ئيسلامى له مه دينه و بونه سه رو ك تيدا.

سيه م: له ئيجماعى زانايانيس دا، ماوه ردى و شافيعى و نه بويه علاى حنه لى ده لى ن: " له راستيدا به لى ننامه ي پيشه و ايه تى پيوسته له سه ر كه سيك كه به كوده نكي زانايان پيى هه لى^{۱۴}، هه روه ها ئين خه لدون له (مقدمه) كهيدا ده لى: " دانانى پيشهوا پيوسته و پيوستبونيشى له شه رعدا زانراوه به كوده نكي تيكر اى هاوه لان و تابيعين، چونكه هاوه لانى پيغه مبهر (عليه الصلاة والسلام) له دواى كوچى دوايي كودنى دا په له يان كر د له به يعه تدان به نه بوبه كر - خوا لى رازى بيت - تاوه كو مشورى كاروباريان بخوات، نا به مشيوه به له هه مو چرخ و بارى كدا پيوستى دانانى پيشهوا نه گوپ بووه^{۱۵}."

چواره م: زور يك له حوكمه كانى شه ريعه تى ئيسلام وه كو جيهاد و جيبه جيكر دنى هه دده كان و سزادان و په يره و كر دنى داد گه رى له نيوان خه لكى دا نايه نه دى نه گه ر پيشه و ايه ك

۱۳ صحيح مسلم، باب وجوب ملازمة جماعة المسلمين عند ظهور الفتن، فهرمووده ي ۱۸۵۱- به رگى ۳ لاپره ۱۴۷۸.

۱۴ الماوردى، الأحكام السلطانية - ص ۳، الأحكام السلطانية لأبي يعلى الحنبلي ص ۳.
۱۵ مقدمة ابن خلدون، ص ۱۹۱، هه روه ها برونه الإسلام والخلافة ص ۱۷-۱۸.

له نارادا نه بې خواهنی هیژ و دهستلآت بې بو راپه راندنيان، ټين ته مییه ده لیت: "وه ته مه ش
له بهر ته وهی خوی په روه ردگار فه رمان کردن به چاکه و ری له خراپه گرتن و به رپا کردنی
پیوسته کردوه، حج و جهژن و بونه ټایینه کان و سه رځستنی سته ملیکراوانیش نایه نه دی
ته نها به هه بوونی دهستلآت و فه رمانه وایی نه بی^{۱۶۱} .

که سیکیش مافی جینشینایه تی پی رها ده بینری که سه رجه م مسولمانان له سه ر
پیشه وایه تی و به یعه تپیدانیدا کوک بن، به مجوره پیشه و ابونی ټیسپات ده بی و پالپشتی کردنی
پیوسته ده بی، خوی په روه ردگاریش ده فه رموی: {وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ
يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ} (۷۱) التوبة، واته: ټیمانداران له پیاوان و له نافرته تان
هه ندیکیان خۆشه ویست و پشتگیرو هاوکاری به کترن (که ته مه ش سیفه تیانه): فه رمان به چاکه
ده دن و قه ده غه له خراپه ده کن. وه هه روه ها ده فه رموی: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ
بِالْقِسْطِ} (۱۳۵) النساء، واته: تهی ته وانه ی باوه رتان هی ناوه هه میسه راگری داده و هری بن.
هه روه ها زور نایه تی تریش که به لگن له سه ر به رپر سیاریتی کومه لی مسولمانان له جبه جی
کردنی حوکه کانی ټیسلام. ناشتوانری ټیکرای کومه لی مسولمانان راسته و خو له گه ل
دهسته لاتدارانیان تاوتوی بابه ته کانیان بکن له نه رزی واقع دا، به لکو ده بی په نا بردریته به ر
"نوینه رایه ټیکردن" به و واتایه ی که گه ل که سانیک هه لده بیژی و ه کو بریکارو نوینه ری یاسایی
بوئه وهی هاوکار له گه ل فه رمانه وادا مشوری کاروباره کانیان بخون.

چونیتی هه لبراردنی جینشین یان پیشه واه لایه ن نوممه ته وه:

مافی نوممه ت له هه لبراردنی پیشه وادا له بنه رته دا ده گه رپته وه بو ته ی خوی گه وره:
{وَأْمُرُهُمْ سُورَى بَيْنَهُمْ} (۳۸) الشوری، واته: وه کاروباریان هه میسه به مه شورته و راپرسی و

۱۶ المغنی لأبن قدامة، ح ۸، ص ۱۰۷، هتروها ستیری المعتزلة و أصول الحكم بكة
ص ۲۷ و بقولاوه..

راوټو كاربييه. نيدى هه لټار دنى پيشهوا ده گه رټيه وه بو ويستى نومعت كه چون چوڼى به و كار هه لده ستى:

۱- ده توانن هم پرؤسه يه به شيويه كى راسته وخؤ به ئه نجام بگه يه نن، به و واتايه ي كه تيكر اى تاكه كانى گه ل به شدارى ده كه ن له هه لټار دنى دا، تنه ا نه وانى كه هه لاوټر ده كرين وه كو مندا ل و شيت و نامسو لمانه كان.

۲- يا خود به شيويه ناراسته وخؤ، له رټى نوټنه رانه وه به رټيه يه كى دياريكراو كه له سه رده مى راشيدينه كان- كه نزى كترين چاخه بو وينه ي راسته قينه ي ئيسلام- په رپه و كراوه .
خه ليفه راشيدينه كان -خوا لييان رازبيټت- له لايه ن ده سته يه ك له مسو لمانه وه هه لده بټيرران كه پييان ده و ترا ئه هلى "حه ل و عه قد" و مسو لمانانى تريش گوټرايه ليان ده كردن، نه ك سه رجه م مسو لمانان له تيكر اى شاره كانى ده ولته تى ئيسلامى دا هه لسن به هه لټار دنيان يا خود به يعه تپيدانيان، وه نه گه ر دانانى جټنشين به فه رمانرپه وا به كو ى ده نگ پټويست بى ئه وا ده بيته فه رزى كيفايه به جوړي ك كه ئه ركى هه لټار دنى تنه ا له سه ر ئه هلى حه ل و عه قده و خه لكى تريش تنه ا له سهريان پټويست ده بى كه گوټرايه ليان بكه ن.^{۱۷}

ئه هلى "حه ل و عه قد" :

كومه له كه سيكن له نومعتى ئيسلامى كه ناسراون به پارټيزكارى و دادوهرى، خه لكى گوټرايه ليان ده كه ن، ئه و كه سانه پټويسته مسو لمان بن و نيازپاك و پشودرټو خواهن راي به جى بن و شاره زايان هه بى له كاروبارى ژيانى خه لكى دا و سوربن له سه ر پاراستنى به رزه وه نديه كانى ميلله ت و، وه كو نوټنه ر و بريكار (وه كيل) له برى خه لكى هه لده ستن به هه لټار دنى سه رو كى ولا ت و ميلله تيش ده بى پابه ند بيت به هه لټار دنه كه يان^{۱۸}.

۱۷ مقدمة ابن خلدون لاپه ره ۱۹۳، الأحكام السلطانية للماوردى لاپه ره ۱

۱۸ أصول الدعوة لاپه ره ۱۵۸

لهسدردهمی راشیدینهکان دا تههلی حمل و عقد دهناسرانهوه بهوهی که خاوهنی تهقوابون و نوبالیان بو له تهستو دهگیرا که له مسولمانه پیشینهکان بون و نهوهیان پی رهوا دهبینرا که مشوری کاروباران بخون و نیازپاک بون له راپهړاندنی کاروبارهکاندا، سهرهپای فهزلی هاوهل بونیان لهگهل پیغهمبهر(عليه الصلاة والسلام) و ستایشکرانیان له لایهن قورئان و پیغهمبهرهوه(عليه الصلاة والسلام)...، تهوهندهشی که زانرابی هیچ رهخنهیه که له برپارهکانیان نهگیراوه.

لهسدردهمی تهمرؤشدا هیچ شتی که نیه ریگری بکات له نومتهی ئیسلامی بو ههلبژاردنی تههلی حمل و عقد بهجوریک که تهو مهرجانهی زانایان دایانناون که تیئاندا ههبن بیته دی، تهوانیش بریتین له:

۱- دادگری به ههمو مهرجهکانیهوه.

۲- شارهزابونیان له زانست که وایان لی دهکات بگهنه تهو رایهی که کی شایستهیه بی به پیشهوا بهو مهرجانهی که پیویسته تییدا ههبی.

۳- پای پهسند و دانایی که ری رۆشن دهکهنهوه بو ههلبژاردنی کهسیک که باشتره بو پیشهوایهتی و چاکتر مشور له بهرژهوههندیهکانی ولات دهخوات.^{۱۹}

تهو خاسیهتانهی که باسکران سهرجهه تهمیرو فهرمانپهواو زانایان و سهروکهکان و فهرماندهسهربازیهکان دهگریتهوه، ههروهها ههر سهروک و بهرپرسیک که خهلکی بو کاروبارو بهرژهوهندی گشتی بگهړینهوه بو لایان.^{۲۰}

۱۹ بروانه المعتزلة وأصول الحكم، لاپره ۱۲۸ و بهولاره.

۲۰ تفسیر المنار بهرگی ۵، ۱۸۱

مهرجه كانى جينشين يان پيشهوا: ۲۱

شهر عزانان چهند مهرجيكيان باسكردووه له باره ي تهوكه سه ي كه تهو پله ي پي ده سپېردى،

له وانه:

۱- ده بى مسولمان بى، وه كو خوا ده فهرموى: {وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا} (۱۴۱) النساء. واته: دلنيابن هه رگيز خوا نايه لئيت بيباوه ران به سهر ئيمانداران دا ده سترؤيشتو بن.

۲- ده بى پياو بى، به پي و ته ي خوا ي گه و ره: {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ} (۳۴) النساء، واته: پياوان سه ربه رشتييارن به سهر هاوسه ره كانيانه وه. هه روه ها فه رموده ي بيغه مبه ر(عليه الصلاة والسلام): (لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ لَوْأَ أَمْرَهُمْ امْرَأَةٌ) ۲۲ واته: هيچ گه ليك سه رفرازو سه ركه وتو نابى ته گه ر ئافره تيک مشور و كاروباريان هه لسوريني.

۳- ده بى شاره زابى له زانستي حوكمه شه رعيه كان چونكه پيويسته له سه رى جيبه جيان بكات و به بى شاره زابونيش لييان هه رگيز جيبه جى ناكرين. هه ندى له زانايان كو ششكارى (اجتهاد) يشيان تيذا به مهرج گرتوه... هه روه ها ده بى دادگه ر بى له نايين دا و، هيچ گومرايى و له رپى ده رچونتيكى لى نه زانرابى و، ده بى شاره زابى له كاروبارى راميارى و فه رمان په وايى دا و به رزه وه نديه كانى نوممت به هه ند وه ربه رگري هه و ليش بدات بو پاراستنيان.

۲۱ له كتيبى المعتزلة و اصول الحكم لاپه ره ۱۵۱-۲۰۰ دا گفتوگو يه كى چروپر كراوه له باره ي مهرجه كانى جينشين (الخليفه)، كه ده توانى بگه رپه وه سه رى، به شيويه كه كه هه ر كومه ليك چهند مهرجيكى ترى داناهه به لام ئييمه ته نها به وانه وازمان هينا كه هه موويان له سه رى ريكه كه وتون.

۲۲ صحيح البخاري، باب كتاب النبي صلى الله عليه وسلم الى كسرى و قيصر، حديث ۴۱۶۳، و باب الفتنة التي توج كموج البحر، حديث ۶۶۸۶

۴- ده بې له قورپه پېش بې، چونکه پښه مېر (عليه الصلاة والسلام) ده فرموده: (الأئمة من قريش)^{۲۳} واته: پېشه وایان له قورپه پېشن. سه باره ت بهم فرموده يه (که به سه نه د و مه تنه وه صه حيه) ليکدانه وهی زور کراوه، دکتور عه بدولکه ريم زهيدان به سود وه رگرتن له رای سهرجه م ليکدانه وه کان گه يشتوته نه و رایه ی که نه گهر هاتو دووکه س له جينشينا يه تيکردن دا يه کسان بوون و، يه کيکيان له هوزی قورپه پېش بوو و نه و پتریان له غه يری قورپه پېشی، نه و پيوست ده کات که قورپه پېشيه که هه لېبېژيردری. وه نه گهر هاتو قورپه پېشيه که مهرجه کانی جينشينا يه تي تيدا نه هاتنه دی و نه وهی تریان نه و مهرجانه ی تيدا هه بوون، نه و نه و به سر قورپه پېشيه که دا زال ده کری چونکه مبه سه ته کانی جينشينا يه تي به و قورپه پېشيه نايه ته دی که خالی يه له مهرجه کان به لکو ليره دا نه و پتریان شايسته يه و ده کری به جينشين. وه هه روه ها دکتور زهيدان پېی وایه نه گهر هاتو هيچ قورپه پېشيه که چنگ نه که وت، نه و جينشينا يه تي بو هه رکه سيک ده بې که مهرجه کانی تری جينشينا يه تي تيدا بينه دی^{۲۴}.

لادانی جينشين يان پېشه وَا:

هه رکه سی مافی دانانی هه بې مافی لابرديشی هه يه، به لام نه وهی دوايان پيوسته له کاتی هه بونی هوکاريکی شهرعی بيت، نه گهرنا ده بيته ناره وایي له به رامبه ر حه ق و شوينکه وتنی هه و او هه وه س که نادرستن و ری پينه دراون. هوکاره شهرعيه که ش نه وه يه نه گهر بيتو جينشين له نوبالی مشورخوردنی نومت بجيته دهره وه نه مه ش وای ليده کات چيتر به نه رکی جينشينا يه تيکردن هه لنه ستي،^۱ چونکه جينشين پېشه وایه و گويرايه ليکردنی پيوسته نه گهر بيتو به کتیبی خوی گه وره و سوننه تي پښه مبه ری خوا (عليه الصلاة والسلام)

۲۳ المستدرک على الصحيحين - الحاكم، ذکر فضل القبائل - بهرگ ۴ لاپره ۸۵ فرموده دی ۶۹۶۲

۲۴ أصول الدعوة، لاپره ۱۶۶، وه هه روه ها پروانه الإسلام والخلافة لاپره ۴۷-۴۸

سهر كرده تيمان بكات، به لام ته گهر له شتيكدا لييان لا بدات شهوا ريگري لى ده كريست و هددى پهواى لى دهرده كرى، خو نه گهر هه ر دلنيا نه بوين له زيانه كاني ته نها به لادانى نه بيت شهوا لاده دريت و كه سيكي تر له جياتى داده نرى^{٢٥} ههروهه و تراوه^{٢٥} نوممت بوى ههيه پيشهوا لادبات ته گهر هوكارىك هه بوو بيته هوى تيكچونى بارودوخى مسولمانان و هه ره سهينانى كاروبارى ثابن، ههروهه كو چون له سه ره تاشدا بويان هه بو پيشهوا دابنين به مه ستي ريگخستن و به رزكرده وهى ثابن و كاروبارى مسولمانان^{٢٦}.

له هوكاره كاني پيوستبوني لادانى پيشهوا برين له: ناتهواوى له هو شدا، كويرى، ديل بوون له ژير ده ستي دوژمن به شيويه كه كه رزگارى نه بى، وه كاتى پيشهوا لاده بردرى نابى زيانى به دواوه بى بؤ نوممت، ته گهر لادانه كهى زيانى زياتر بو شهوا لانه بردرانى پيوست ده بى له وه حالته دا، چونكه يه كيك له ريساكانى فرمان كردن به چاكه و ريگرتن له خراپه شهويه كه ريگه گرتن له خراپه يه كه نه بيتته هوى روودانى خراپه يه كى گه و ره تر.^{٢٧}

شورا:

يه كيكه له گرن گرتن بنه ماكانى سيستمى فرمانروايى له ئيسلامدا، قورثانى پيروژ فرمانى پى كرده وه له سوونه تى پيرو زيشدا تاماژهى پى كراوه و تيكراى شه ر عزنانيش له سه رى كوكن، شه و يش برتبه له مافى كى نوممت و جينشينيش له سه رى پيوسته كه پيشه وه پابه ند بيت، چونكه كه مته ر خه مى له راويز پي كرتن دا ده بيتته هوكارىك بو لادانى جينشين،

٢٥ الملل والنحل به رگى ٤، لاپه ره ١٠٢

٢٦ النظريات السياسية الإسلامية لأستاذ ضياء الدين الرئيس، لاپه ره ٢٧٠، ههروهه اصول الدعوه لاپه ره ١٦٦ (من المواقف الاثني و شرحه).

٢٧ الإسلام والخلافة لاپه ره ٧٢-٨١ ههروهه بروانه فتاوى ابن تيميه به رگى ٢٨ لاپه ره ١٢٩

به لگهی زۆر ههیه له سههر پێویستبوونی راویژیی کردن (شوری) که له قورئانی پیروژ و سوونته و وتهی شهرعزاناندا ناماژهیان پیکراوه.

١- له قورئاندا، خوای پهروهردگار دهفه رموی { وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ } (١٥٩) آل عمران، ههروهها خوای گهوره فهرمانی به پێغه مبهره کهی کردوو که پابه ند بێ به شوراوه تاوه کو ببیتسه سهرمه شق و موسولمانان له دواي ئه ویش پێیه وه پابه ند بن.

٢- ئیسپاتکراوه که پێغه مبههر (عليه الصلاة والسلام) راویژی به هاوه لانی ده کرد له زۆریک له کاروباره کاندا بۆ نمونه له رۆژی به در و رۆژی خه نده قه که، که راویژی به سه عدی کوری مه عاذ و سه عدی کوری ئه بو عباده کرد، " هیچ که سیکیش به ئه ندازه ی پێغه مبههری خوا راویژی به هاوه لانی نه ده کرد" ٢٨١ .

ئه و کاروبارانهی که راویژیان تیدا ده کری:

راویژ کردن له گه ل ئومه تدا له و کاروباراندا ده کری که په یه وستن به ده ولته تداریه وه، ههروهها ئه و کاروباره شه رعیهانی که ده قیان له سه ر نه هاتوو و پێویستیان به کۆششکاری ههیه، به و واتایه ی که سه رۆکی ولات راویژ ده کات له و کاروبارانهی ئاین که ده قی وه حیان له سه ر نه هاتوو، وه ههروهها له کاروباری دنیاشدا وه کو به رپیکردنی سوپا و هه لگیرساندنی جهنگ و گریدانی هاوپه یمانی و به ئیننامه ی ناشتی یا خود دانانی خه لکی شیواو له پله و پۆسته کانی ده ولته تدا.

ئه هلی راویژکاری:

ئه وه ی که له سوونته ی پێغه مبههر (صلی الله علیه وسلم) دا هاتوو ئه وه مان بۆ ده رده خات که ئه هلی راویژکاری هه ندی جار بریتی بوون له تیکرایی ئومه ت، هه ندیک جاریش بریتی بوون له و موسولمانانه ی که ئاماده ییان له و ی دا هه بووه له کاتی راویژکردنه که داو، وه ههروهها په یه ونده یان هه بوو به و بابه ته ی که راویژیان تیدا ده کرا، یا خود هه لده ستان به جی به جی

کردنی، ههروهه ها ټو که سانه شی که خاوهنی را بوون تیاندا. که سانی راویژې کراو له حاله ټیکه وه بو حاله ټیکې تر جیاوازه بن به پی جیاوازی کاره که، "بو نمونه پیشهوا راویژ به زانایان دهکات له شتیځدا که په یوه سته به ټاینه وه، وه ههروهه راویژ به که سانی په یوه سته به سهر بازی و سوپاوه دهکات له شتیځدا که په یوه ندی که په یوه ندی به جهنگه وه هه بیته، یاخوود له ههر شتیځکی تره وه که په یوه ندی به بهر ژه وه ندی خه لکی یه وه هه بیته راویژ به خه لکی گشتی دهکات. لهو شتانه ش که په یوه ندی به بهر ژه وه ندی ولات و ناوه دانکرده وهی هه یه پیشهوا هه لده سته به راویژ کردن له گه ل نوسهران و وه زیره کان و کارگوزاره کان".^{۲۹}

ټه ی ټه گهر سه روکی ولات له گه ل ټه هلی شو را پښانه که وتن؟

۱- ده بی دوزه که بگه پښتته وه بو کتیبی خواو سونه تی پیغه مبه ره که ی وه کو خواو په روه ردگار ده فهر موی { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا } (۵۹) النساء. واته: ټه ی ټه وان ه ی باوه پرتان هینا وه، فهران به ردارو گوپراهه لی خواو پیغه مبه رو فهران په واکان بکه ن که له خودی خو تانن (له بیرو باوه رو پابه ندیدا)، خو ټه گهر له شتیځدا بوو به کیشه تان ده رباره ی حو کمی خاوی، ټه وه ټو کیشه یه بگپرنه وه بو لای خواو پیغه مبه ره که ی (صلی الله علیه وسلم) - که قورثان و سوننه ت ده گه یه نی-، ټه گهر ټیوه باوه پرتان به خواو به روژی قیامت هه یه، (ره فتار کردنتان) به وشپوه یه چاکترین و جوانترین سه رچاوه یه بو چاره سه ری کیشه کانتان.

۲- خو ټه گهر حو کمه که به شپوه یه کی ده قاوده ق له قورثان و سونه تدا نه هاتبوو ټه و لپره دا کام را نزیک تر بوو له کتیبی خواو سونه تی پیغه مبه ره که ی ټه و کار ی پی ده کری.

۳- ټه گهر هپچ کام له م دوور ایه ش نزیک ی نه بوون له کتیبی خواو سونته پیغه مبه ره ټه و جپشین بو ی هه یه ده ست به را ی زورینه یان که مینه یاخود را ی خو ی بگریته به پی ووت ه ی خواو په روه ردگار { وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ } (۱۵۹) آل عمران.

پراويز كړدن پيويسته و وه كو جيبه جي كړدن ني يه، چونكه جيبه جي كړدنې بؤ سه روكي ولات جي ده هيلدريت چونكه نه وه بابه تيكي كوشش كاري يه و نه وپش نه و پرايه و هرده گري كه به راسترينيان ده زانيت.

مه به سته كانې فهرانروايي له ئيسلامدا:

مه به ست له "مه به سته كانې فهرانروايي" برتتبه له نهر كه كانې فهرانروايي، نه مانپش برتتبن له:

مه به ستي يه كه م: پاسه واني كړدنې نايين، كه نه مه ش دوو مانا له خو ده گريت:

۱- پاراستني: كه برتتبه له پاريز كاري كړدن له مانه وه ي راستتبه كانې و واتا كانې و بلاو كړدنه و هيان له ناو خه لكې دا ههروهك چؤن پتغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) نه نجامي دا و هاوه لانپشي له دوايدا له سهري به رده وام بوون و له نپو خه لكې دا بلاويان كرده وه، "به م پتتبه ش پيويسته پتتبه و پاريز كاري له نايين و بنه ما كانې بكات، كه پتتتبه كانې نه م نوممه ته له سهري رتيكه كه وتوون"^{۳۰}.

۲- جي به جي كړدنې: نه مه ش به په پړو كړدنې حوكمه كانې له نهرزي واقيعدا له هه موو كاروباره كانې خه لكې و ههروه ها په يوه نديه كانيان له نپوان خو يانداو له گه ل ده وله تيشدا، وه ههروه ها په يوه ندي ده وله تي ئيسلامى له گه ل ولاتناني تر دا، پاشان ناچار كړدنې خه لكې به مانه و هيان له سنوره كانې خوا و گوپرايه لي كړدنې، وه ههروه ها ناگادار كړدنه و ه شيان له سهر نه مه، نينجا سزاداني لارپيوان به سزا شهريه كان بؤ نه هپشتتني گنده لي و خراپه كاري له كؤمه لگادا به و شپوه يه ي كه ئيسلام دا واي كړدوه. خواي پهروه دگار ده فهرموي {الذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ

۳۰ أبو يهعلی الحنبلی، لاپه ره ۱۱ ههروه ها پروانه الإسلام و الخلفاء، لاپه ره ۲۰.

الْأُمُورِ { (٤١) الحج. واته: ټهوانه‌ی که ټه‌گهر پايه دارمان کردن له زه‌ويدا نوټرو دروشه‌کانی به‌چاکی راده‌گرن، زه‌کاتيش به‌ته‌واوی ده‌دهن، فرمان به‌چاکه ده‌که‌ن، قه‌ده‌غه له خراپه ده‌که‌ن، سه‌ره‌نجامی هه‌موو کارټکيش هه‌ر بولای خوا ده‌گه‌رټته‌وه.

مه‌به‌ستی دووهم پامیاری کردن به پټی پټساکانی ئیسلام:

کاری پامیاری به‌شيوه‌یه‌ک له‌گه‌ل بنه‌ماکانی ئاینیدا ده‌ستبار ده‌بیټ ټه‌گهر کاروباره‌کانی ولات و گه‌ل به‌شيوه‌یه‌ک راپه‌رپټندرټین که پرووی چاکسازیان تټیدا بخوټندرټته‌وه و گه‌نده‌لی ریشه‌کټش بکرټ، وه هه‌روه‌ها فرمان‌ره‌واوی ئیسلامی جوړه پامیاریه‌ک ده‌گرټته به‌ر که هه‌ولده‌دات کاروباره‌کانی ژیان کوکبن له‌گه‌ل بنه‌ماو پټساکانی شهرع و ده‌قه‌کانی دا، به‌به‌کاره‌ینانی کوژشکاری دروست.

به‌شيوه‌یه‌کی گشتی فرمان‌ره‌واوی ئیسلامی هه‌ولده‌دات ټه‌م شتانه بینټته دی:

١- به‌رپاکردنی دادگه‌ری له نټو خه‌لکی دا ټه‌مه‌ش به‌وه‌ی که هه‌ر مروڤټیک مافی خو‌ی وه‌ر بگرټ و له هټچ شټټیکدا سته‌می لټنه‌کرټ.

٢- بلاوکردنه‌وه‌ی هټمنی و ئاساییش و سه‌قامگیری تاوه‌کو خه‌لکی له‌گیان و مال و ناموسیان دلټیابن و به‌ئاساییشه‌وه له‌نټو دارولټیسلامدا بچولټنه‌وه.

٣- فه‌راهه‌مه‌ینانی هه‌رټیداویسته‌یه‌ک که خه‌لکی پټویستیان پټیه‌تی و به‌نه‌بوونی په‌کیان ده‌که‌وټ، " له راستیدا وه‌لی ټه‌مر بو‌ی هه‌یه پټشه‌وه‌ر و پټشه‌سازه‌کان ناچار بکات به‌چونه سه‌ر کار به‌ده‌سته‌حه‌قټکی دیاریکراو ټه‌گهر هاتوو وازیان له کارکردن هټناو خه‌لکټش په‌کیان له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌کانیان که‌وتبوون"^{٣١}.

٤- وه بهرهيڼاني خيړ و بيړه كساني ولات، بوئهم مهبهسته ش پيويسته ئاوو كاريژ و روباره كان ببوژينيته وه و، ئه مهش به به كارهيڼاني پاره ي به يتولماله وه ده بيت، وه ههروه ها كار بكات له سه ر چاك كردني ري و بان و دروست كردني پرد و چاك كردني كشتوكال و بنياتناني كارگه كان و، ههروه ها خوښ كردني ري و بان به مهبهستي گواستنه وه ي به رويووم و هاتو چوكردني خهلكي تييدا به ناساني.

رؤژه لاتناسی

الإستشراق

Orientalism

رۆژھە لاتناسى (Orientalism)

لە توپىزىنە ھەي بزوتنە ھەي رۆژھە لاتناسى ئەو ھەمان بۆ روون دەبىتتە ھەي كە چەمك و كاراكتەرەكانى رۆژھە لاتناسى ئاماژەن بۆ ھەلۆيىستى دووژمنانەي ھزرى رۆژھە لاتناسەكان و بىروباو ەريان بەرامبەر بە ئىسلام، ھەر لە سەرەتاي سەرھەلدا نىيە ھەي. ئەم چەمكە رەھەندى زۆر مەترسىدارى رامىيارى و كەلتورى لى دەفامرىتتە ھەي.

شويىنكە وتوانى بزوتنە ھەي رۆژھە لاتناسى گەيشتونەتە ئەو رايەي كە ئاماغى ھەرە گەورەي ئەو رۆژئاواييانەي كە لە بواري رۆژھە لاتناسى كاريانكردو ھەي برىتتىبو ھەي لە نكولى كردن لە پەيامى ئىسلام و بە درۆخستەنە ھەي پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) و، ووروزاندنى گومان و دوودلى لە بارەي ئىسلام و قورئان و پەيامى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھەي كە ھەولتەك بۆ لىكترازاندى رىزەكانى نيوان موسولمانان و لە دژ ھەي ستانايان، ئەمە سەرەپاي ئەو و يىنە چەواشە كاريەي كە رۆژھە لاتناسەكان دژ بە ئىسلام و موسولمانان كىشاويانە ھەي، لە نيو دانىشگا و زانكۆكانيان بلاويان كرددۆتتە ھەي بە كارھىناني ھەموو ھۆكارەكانى راگەياندن، كە كاريگەري نيگەتيفى زۆر گەورەي ھەبو ھەي لەسەر برىارەكانى حكومەتەكانى رۆژئاوا.

لە راستيدا ئايىنى ئىسلام بە شىئەيەكەي زۆر ئاسان و سەرغچا كىش بلاو بويە ھەي لە رۆژھەلات و رۆژئاواي زەوى دا، بە ئەندازەيەك كە ئىستاشى لەگەلدايىت لەوپەرى گەشەسەندن دا، ھەي ھەي بلاو بوونە ھەي يەكەمى ئىسلام زۆر سەر سۆرھىنەر بوو، بە جۆرتەك كە رىخۆشكەربوو بۆ كۆتايى پىھىناني زالبوونى جولەكە بەسەر نيو ھەي دورگەي عەرەبى و كاريگەريەكانى لەسەر زۆربەي ھۆزەكانى ئەو نيو ھەي دورگەيە، ھەي ھەروەھا ئىسلام بالەكانى ئىمپراتورىيەتەكانى ھەي كە ساسانى و بىزەنتى و پۇمانى بىرى و توانى حكومەتەكەي ناو ھەي پىكبەھىنى كە ھەموو زەويەكانى ئىسلامى لە رۆژھەلات و رۆژئاوا بە دانايى و ژىرى و سەلامەتيە ھەي بەرپۆ ھەي ببات و

چەندىن سەدە دريژە بكيشيټ. ئەمە له كاتيكدە كه جوله كه كان و گاورة كان له هەموو شويټيك تينيان بۆ هاتبوو، هەر ئەمەش وايکرد كه ئيمپراتۆره كانى كليسا ڤوو بكنه ڤۆژهه لات بۆ فيربوونى زمانى ئەو ئايينهى كه له زيادبووندايه و بەردەوام خەلك شوټنى دەكهون. ئيدى دەستيان كرد به دەستووردان له كاروباره كانى ژيانى نەتەوه موسولمانه كان به هەموو شيويه كى ناله بار و نابه جى به جوړيك كه هەلسان به ئاماده كردنى كاديرى زانستى ئامانجدار بۆ ئەنجامدانى چەند ليكۆلينه و هيهك كه پييان دەوترا (ڤۆژهه لاتناسى) بۆ جيا كردنه و هيان له هەموو زانسته مروټيه كانى تر هەروه كو دواتر دەبينين كه ئەم زانسته تايهت بوو به ليكۆلينه و هى ڤۆژهه لاتى ئيسلامى.

له گرنگترين كاراكتەره كانى ئەم ليكۆلينه وانه برىتيبوون له:

۱- ئەم ليكۆلينه وانه پەيوەندى يەكى توندو تۆليان هەبوو بە ئىستيعمارى ڤۆژئاوا كه چالاكيه كانى له سەدهى نۆزده دا گەيشتبوو لوتكه.

۲- ئەو ليكۆلينه وانه پەيوەنديان هەيه به بزوتنه و هى تەبشيري و بەگاورة كردنى ڤۆژئاوايى، كه له ڤوخاندنى هزردا سەرکه و تنى بە دەستهيټنا بەلام له بە دەستهيټناني شوټنكه و تواندا شكستى خوارد.

۳- لەو ليكۆلينه وانه هەندى ليكۆلينه و هى جوله كه بە ديدە كرا كه مەبەست تييدا چەسپاندنى ئەو چەمكانه بوو كه يارمەتى زالبونى ئابورى و پاميارى جوله كهى دەدا له ناوچە كه دا.

۴- بەهۆى ئەم ئامانجانە و هۆكاره جوړبه جوړه كانى، ئەو ليكۆلينه وانه بە شيويه كى كاريگەر بەشداريان كرد له دەر كردنى ڤريارى پاميارى له ڤۆژئاوا له دژى ئيسلام و موسولمانان.

بيگومان ليكولښه وه له قورئان و سوننه له بهرزو پېرؤزترين ليكولښه وه كان له ههردوو جيهانى عه ره بى و ئيسلامى ئيستاشى له گه لدا بى، خه لكى هم دوو جيهانه به شيويه كى تونو تۆل پهبه وه ست به قورئانه وه چونكه همه ناسنامه ى ژيانانه وه، رۆژئاوا بيه كانش هه ستيان به وه كرډبو كه شويكه وتنى قورئانى پېرؤز مه ترسى هه يه له سه ر بهر ژه وه نديسه كانى رۆژئاوا له هه موو زه مانى كدا، بۆيه پيوست بوو له سهريان بچنه نيو هم دوو جيهانه له رپى نهو كون و كه له بهرانه ى كه چنگيان كهوت له نه نجامى گۆراني بارودؤخى نهو كاته، ئيت ده ستيان كرډ به ره وه نندنه وه ى نهو مه ترسيانه ى كه له سهريان بوو له رپى گاي به ئامير كرډنى عه قله كانيان. رۆژه لاتناسى وه كو يه كه م هه ولى خۆبه خشانه ده هاته بهر چاو له پيناو دانانى بهر به ست بو مه ترسيه كانيان..، بۆيه پيوست بو له سهريان دلكارانه له دژى قورئانى پېرؤز و سوننه تى پيغه مبه ر (صلى الله عليه وسلم) بوه ستن به به كار هيناى هؤكارى جيا جيا، وه همه ش چندين ليكولښه وه ى له هه موو بواره كانى ژياندا به دوا ى خويدا هينا بؤگه مارؤدانى هه ر دوو جيهانى عه ره بى و ئيسلامى (ههروه كو باسمان كرډ) و دواخستنيان له ره وه وه ى پيشكه وتنى ته كنه لوژيا ى كه ئيستا له رۆژئاوا دا هه يه بؤنه وه ى رۆژه لات بيه تته پاشكوى رۆژئاوا. نه وه بوو رۆژئاوا له سه ره تاي هم سه ده يه جارى يه كه م جهنگى گه رډونى دا له دژى نه وه ى كه نا ى (تيرؤر) به نه نډازه يه كه كه نه وروپا كه لبه كانى له رقان ليكگير كرډ، بؤ نمونه سه رؤك وه زيرانى ئيتاليا به خراپه باسى شارستانى ئيسلامى كرډ به وه ى كه دوا كه وتووه له چاو شارستانى تى رۆژئاوا و ته نانه ت نكولى له وه ش كرډ كه مسولمانان شارستانيه تيان هه ر هه ييت، دوا ى نه وه ى هم ليډوانه له رپى هؤكاره كانى راگه يانډن بلاؤ بو يه وه به فه رمى داوا ى ليبورډنى رامياريانه ى راگه يانډ و له ووته كه ى پاشگه ز بو يه وه.

پاشان سهر كردهى ههلمه تى دژه تيرورى نيوده ولته تى ههولته كانى به وه ناساند كه نه مه ههلمه تيكي (خاچپه رستانه يه) دژى تيرور، وه نه ميش پاش بلاوبونه وهى ليډوانه كهى له رپى هوكاره كانى راگه ياننده وه داواى ليبورډن كړدو به وتى خوى تهنها له زوبانى ده رچوه.

رهنگه نه وهش يه كبرگريته وه له گه ل و تهى كولدماثير كه بهر له نيو سده به شدارى له دامه زراندى ده ولته تى زايونى كړد و نكولتى له بوونى (فهله ستين) كړد، به لام له راستيدا نه وه نكولتى كړدن بوو له ئيسلام و داواى نه وهش شه رپكى درندهى له دژى فهله ستينيه كان لى كهوته وه كه له سهره تاي نه م سده يه گه يشته چله پوپه ي. كه واته ههلمه تى خاچپه رستى ئيستاش به رده و امه و، ئيستاش جوله كهى جيهانى پالپشتى روظئاوا ده كات و نه ملا و نه و لا ده كات له وه ستان دژ به گه شه سندنى ئيسلام، ههريويه ش روظه لاتناس كار ده كات بو بره و پيدانى نه مه و چه سپاندى له نه رزى واقعدا.

پيناسه ي روظه لاتناسى:

روظه لاتناسى به و پييهى كه زانستيكه^۱ يا خود په پيره و پرؤگراميكه كه هزرى نه وروپا له سهرى ده روات چه ندين پيناسه ي بو كراوه، هه ندى جار وا پيناسه ده كرى كه پرؤگراميكى روظئاوا ييه بو تيرواينى شته كان و مامه له كړدن له گه ليان له سهر نه و بنه مايه ي كه روظه لات و روظئاوا له بوون و معريفه تدا له ره گوه ليك جيان. هى يه كه م ته واو زاله به سهر هى دووه مدا له پوى ره گه ز و كه لتوره وه.

هه نديكى تر هه وليانداوه پيناسه يه كى نه كادىمى بكن بو روظه لاتناسى و ده ليين: روظه لاتناسى نامارزه يه كه بو چند ليكوليينه وه يه كى "نه كادىمى" كه روظئاوا ييه كان له ولته ئيستيعماريه كانى روظه لات نه نجامى ده دن به هه موو لق و پوپه جياوازه كانى يه وه، هه ر له

۱ د. نيدوارد سعيد رتهى نه وه ده كاته وه كه روظه لاتناسى به زانست ناوو بيات چونكه به راى نه و روظه لاتناسى بابه تكان ده شيونى و وينه كان ده گوزيت شتيكى جيا كه له واقعدا هه يه، پروانه نبيل بيهم، الإستشراق علم موضوعى أم سياسة مقنعة لاپره ۱۵۱

ميژوو و كهلورو ثابینه كان و زمانه كان و باری كومه لایه تی و پامیاری و سهرهوت و سامانی و توانسته كانی و ... هتد له سهر بنه مای زالېونې ره گهزی و كهلتوری به سهر پوژه لاتدا وههروه ها به ثامانجی دهستگرتن به سهری دا له پیناوی بهرژه وهندی یه كانی پوژتاوا و بیانوشیان نه وهیه كه نهو لیکولینه وانه چهند تویژینه وهو بیردوژانیکي زانستی و بابه تیانه ن^۲ ئیدوارد سعید له کتیبه کی "پوژه لاتناسی" پیناسه یه کی تر ده کات و ده لیت "پوژه لاتناسی شیوازیکی پوژتاوا ییانه یه بۆ زالېون به سهر پوژه لاتدا و، دووباره پیکه یینانه وهو ریكخستن وهی پوژتاوا له روی هزری و پامیاریه وه به شیوه یه ك كه بتوانی دهسته لاتی به سهدا بگیری".

د. احمد غوراب به وه پیناسه ی ده کات كه "پوژه لاتناسی چهند لیکولینه وهیه کی نه کادیمی یه، پوژتاوا ییه بۆ باوه ره كان پیی هه لدهستن به رامبه ر ئیسلام و موسولمانان له هه موو بواره كانی عه قیده و شهریه ت و كهلتور و شارستانی و میژوو و خپرو بیړ و توانسته كانی به ثامانجی چه واشه كردنی ئیسلام و وه كو هه ولتیکیش بۆ لیکترازانندی مسولمانان و بیئاگاگردنیان له ثابینه كه یان، ههروه ها بۆ نه وهش كه بنه شوینكه وته ی پوژتاوا. هه ولیش ده دن بیانوو بۆ نه شوینكه وته بیینه وه كه گوايه نه وه تنها چهند لیکولینه وهو بیردوژیکه كه بابه تیانه و زانستیانه یه، كه چی له راستیدا پوژه لاتناسی بریتیه له پیشره وایه تیکردن و زالېونی پوژتاوا ی مه سیحی به سهر پوژه لاتی ئیسلامیدا دا له بواری ره گهزی و كهلتوریدا"^۳.

له و پیناسانه ی سهر وه بۆ مان پروون ده بیته وه كه پوژه لاتناسی زانستیانه و بابه تیانه نی یه، به لكو نه و زانسته یه كه له زمانه كانی پوژه لاتی و كهلتور و شارستانیته كانی و كومه لگا كانی و تیستا و رابردوی ده كولیته وه، وه له چوارچیوه ی واتای "پوژه لاتدا" هه موو

۲ رؤیه اسلامیة لإستشراق، لاپره ۵

۳ رؤیه اسلامیة لإستشراق، لاپره ۷

ناوچه يه كې رۆژه لات ده گړتته وه به لام سه باره ت به خودې چه مكه كه نه وا هدرشتيك په يوه ندى هه ييت به ليكولينه وه ي زمانې عه ربه ي و نه و زمانانې كه كاريگه رې عه ربه يان له سه ره وه كو فارسي و توركي ده گړتته وه.

پاشان ورده ورده ليكولينه وه كان فراوان تر بوون و جوړيك له سه ره خو يان وه رگرت به شيويه كه كه بو هر ناوچه يه ك ناويكي تاييه ت به خو يان وه رگرت. هه نديكيان بانگه شه ي نه وه يان ده كرد كه ليكولينه وه ي زمانې عه ربه ي و نه و شتانه ي كه په يوه نديان به عه ربه وه هه يه به توپرينه وه ي عه ربه ي Arabestic ناو بربين، و رۆژه لاتناسه كانې تاييه ت به مه ش به عه ربه كاره كان (مستعربين) ناو بربين^۴.

ميژووي رۆژه لاتناسي:

روداوه ميژويه كان سه لماندويانه كه چالايي رۆژه لاتناسي به رده وام له گه شه سه ندن و بلاو بوونه وه دابووه نه و نامانجان ه شي پيكاهه كه له پيناويدا دروست بووه، به تاييه ت له سه ده ي نۆزه دا كه ئيستيعماري رۆژتاوا ده ستي كرد به فراوان كردني داگير كاريه كانې له خاكي عه ربه ي و ئيسلاميداو خستنيه ژير چنگي خو يه وه.

به لام راستيه زانستيه كه نهويه كه ميژووي رۆژه لاتناسي ده گه رپته و بو كاتيكي زور دوورتر له سه ده ي نۆزه به جوړيك كه هه نديك له زانايان واي بو ده چن كه رۆژه لاتناسي ره گ و رپشه كانې بو چاخه خاچه رسته يه كان دريژ ده بيتته وه^۵ كه به دوو قوناغدا تپه رې:

يه كم: نه و قوناغه بوو كه خه لكې كلنسا هه لسان به گواستنه وه ي زانسته كانې كلنسا و فه لسه فه ي يوناني له خاكي عه ربه دا (به غدا) و ناوچه كانې ترپش بو رومال له كاتيكا كه كلنسا له سه ره مه رگي هزري دابوو. نه و قوناغه له ساته زووه كانې ده ركه وتني ميژووي ئيسلامي بوو، يه كييك له گه وره ترين نه و هه نگاوانه ي كه عه ربه كان پيني هه لسان له پان

۴. مناهج المستشرقين، د. سعدون محمود الساموك، د. عبدالقهار العاني

۵. د. عرفان عبدالحميد، المستشرقون والاسلام لاپه ره ۴

بلاو كړدنه وهی ئیسلام و دانانی زانستی جوړاو جوړ، هه لسان به وهرگيراني ويژو و فلهسه فه كانی جيهان به تاييه تي رومانی و يونانی و هيندی و فارسی، ههروه ها ئالو گوړ كړدی گفتوگو و بهر په چدانه وهيان، جا يه كيك لهو زانستانه ی كه هه لسان به ره خنه ليگرتن و گفتو كړدن له سهری بریتييو و له زانسته كانی كليسا، بيگومان هه ندی له فلهسه سوه مسولمانه كان سوديان وهرگرت له فلهسه فهی يونانی و تيكه لکیان كړد له گهل هزری ئیسلاميدا و جوړه ليكچونيكيان له نيوانياندا به دی كړد، به لام له راستيدا به بی نه وهی له گرنگی نه و تيكه لكاريه كه م بكهينه وه پيوسته نه و راستی يه بلين كه هزری ئیسلامی هيچ پيوستيه کی به و فلهسه فانه نه بو، به لكو به بی فلهسه فه ش خه لکی باوهريان پی هينابوو چونكه ئیسلام به بی ئاگروئاسن بلاو بويه وه بويه فلهسه فه كان هيچ فزليكيان به سه ر ئیسلامه وه نی يه، نه گهر هيچ فزليكيش هه بيت نه و فزلی ئیسلامه به سه ر نه ته وه كانی روظناووه، چونكه به بی وهرگيراني فلهسه فهی ئیسلامی كه له گهل هه ندیك له فلهسه فه كانی يونانی دا ليك ده چوون، كليسا ی روما هيچ توانای نه وهی نه بو شاكاره يونانی و رومانی يه كان وهرگيريت به تاييه تي له و چاخانه دا كه گومرايی و تاریکی سهراپای روظناوای گرتبوه وه. له به خدا له نيوجهرگه ی مسولماناندا دهيان نوسه ری كليسا به وه فد دهاتن بو گه يشتن به زانسته ئیسلاميه كان و پهرتوكه يونانی يه كان و گفتوگو كړدن له گهل مسولمانه عه ره به كان بو نه وهی دواتر وهری بگيرن بو زمانه كانی خويان و به تاييه تيش لاتيني كه زمانی نه و كاتی كليسا بو تاكو پشتی پی بيه ستن له بلاو كړدنه وهی هزره كانی كليسادا، جا ئيتر ده توين نه و گه شتانه يان به شه پوليكي روظه لاتناسی ناو ببهين كه ئيمه مه به ستمانه چونكه له گه شته كانياندا زمانی عه ره بی فيريوون و زانسته كانيان گواسته وه بو نه ته وه كانی خويان، به لام له راستيدا روظه لاتناسه كان هزريكي چه واشه كراويان له باره ی مسولمانان و عه ره به وه گواسته وه به جوړيک كه پيغه مبه ری ئیسلام و تايينه كه يان به

خراپ ترين شپوه وينا كړد، پټغه مبهريان وينا كړد بهوې كه كار دينا لټي كه له پاپا جيا بو ته وه و چاوي بريو ته كورسيه كهې و كاتي كيش له مه بي توميد بسوه بانگاشهې پټغه مبهرايه تي كړد وه، بانگه شهې نه وه يان ده كړد كه گوايه پټغه مبهر (صلي الله عليه وسلم) "دز و بكوژ و و كافر و ساحير و ده جال و خائين و خراپه كاره" يا خود ده يانوت پټغو مبهر (صلي الله عليه وسلم) شه يتانه و توقينه ره و مردن و كاول كاري بلا وده كاته وه، هه روه ها بانگه شهې بي تاپرو وي ده كات و ثافره ت وه كو هو كاريك به كار ده هيني بو رو خاندني كلي ساي مه سيحي و بنه ماكاني ره وشت^۶.

هه روه ها وينه ي زور ناشيرينيان بو نيسلام ده كي شا كه گوايه له بنه رته دا هه مه سيحيه ت و يه هودي يه و پټغه مبهر (صلي الله عليه وسلم) له ماموستا كاني وهر گرتوه كه چند كاهيني كي جوله كه و گاور بوون، نينجا نيسلاميان وينا ده كړد به زه نديق و بگره "كانگاي زه نديقه كان" و ده يانوت فيرقه يه كي جيا كراويه له كلي سا. هه روه ها قورثاني پيروزيان به كتي بي كي وا ده خسته بهرچا و كه هه نديكي له گه له هه نديكي تريدا تي ك ده گيري و له هزره كانيدا هه ماهه ننگ ني يه و ناوهر و كه كه ي نارپي كه و بگره هه رچي تي دايه پټچه وانه يه له گه له عقل و له كاري ده خات. " سه باره ت به موسولمانه كانيش نه وا ته نها وه حشيك گر و درنده ن و له وه چهي شه يتانه كانن و، خه ريكي كاري نيربازين و مو شريكن و كو مه له بتيك ده په رستن".

قديس يو حنه اي ديمه شقي كه له سه رده مي خه لافه تي نه مه وي دا له ديمه شق ژياوه هه مو و نه و باسانه ي نوسيوه ته وه و هه نديكيان واي بو ده چن كه له لايه ن دانهر يك بلا و كراوه ته وه كه گوايه كاتي خزي موسولمان بووه و دواتر له نيسلام هه لگه راوه ته وه و بپرواي به مه سيحيه ت هيناوه، ناويشي عبدالمسيح كوري نيسحاق بووه، كه نه وه بو دواتر نه و روژه له لاتناسانه ي كه به

كارى ته بشيرى مه سيحي هه لدهستان دووباره هه لسان به بلاو كړدنه وهى له سده دى نوزده له لهنده^۷ له پيناوى نامانچ و مه بهسته كانيان كه بريته له تير و توانجگرتن له نومته دى عه ره بى و كه لتوره كه دى، بېنگومان هم درو هه لبه ستاننه ش يارمه تيداون له ووروزاندنى رڼ و كينه دى گه لاني مه سيحي به رامبه ر عه ره ب و مسولمانه كان همه سه ره راى هه ندې روداوى ترش كه كليسا قوستيه وه بو به گژوه ناني گه لاني خو دى له دژى ولاتاني عه ره بى له جهنگه خاچپه رسته كه كان كه دوو نامانچي سه ره كي هه بوو:

۱- داروخاندنى بنه ماكانى ئيسلام و كو تايبى هيئان به روله بهرچاوه كه دى كه شهوكات دهسته لاني به سه ر رولي كليسا شدا كيشابوو.

۲- دوزينه وه ئيستيماريه كان له خاكي عه ره بدا، تاوه كو ناوه نده كانى فه رمانه وايي خو بيان بگوازنه وه بو شه و دواى شه وهى مملانيكه له نيوان مير و پاشاكانى شه وروپا له گه ل پاپاي روما له سه ر دهسته لات توند بو بوو.

به ر له وهى بيينه سه ر قوناغى به كه مى روزه لاتناسى پيوسته نامازه به وه بكه ين كه ليكو لينه وه روزه ناواييه كان له سه ر بارودوخى دوورگه عه ره بيه كان يا خود روزه لات به كاتيكي زور به ر له سه رده مى خاچپه رسته شه نجامدراوه بو نمونه به پيى راى ميژوو نوسان ده ستگيراه به سه ر په رتوكى دانهرى كى روزه ناوايى كه ناوه كه دى نه زانراوه به نيوى (گه شتيك به ده وري ده رباى شه ريتيريدا) كه به پيى راى دكتور جواد على هم كتيبه ده گه رپته وه بو كو تايبى سه ده دى به كه مى زاينى.^۸

۷ هه مان سه رچاوه، لاپه ره ۹-۱۰

۸ د. عبدالجبار ناجي، تطور الإستشراق فى دراسة التراث العربى، ص ۱۳

وه ههروه ها چندين زانباري چر و پر له سر كه نداوي عه ربه ي وده سته پندراوه له كتيبه كاني (فيلا فوس ناربان) ي يوناني له سر هه لمه ته كاني نه سكه نده ري گه و ره و گه شته كاني سر كرده ي يوناني (نيرخوس) و سر كرده ي نه سكه نده ر له كه نداوي عه ربه ي نوسيووه، به هه مان شيوه ميژو نووس (سترابو) هاوه لايه تي هه لمه تي ليووس گاليوس ي كردووه.

دووه م: نهو قوناغيه كه هه موو ميژوونوسان له سه ري كوكن به وه ي كه قوناغي راسته قينه ي بزوتنه وه ي روزه له تناسي يه به و مانا زانستيه ي كه به سه ري دا پردراوه، كه به پروني له كوتايي سده ي حه فده سه ري هه لدا، روزه له تناسه كان خزمه تيان به م مه به ستانه ي خواره وه كرد:

۱- ته بشير :

ته بشير برتیه له وه هه ول و كو ششانه ي كه له لايهن كلنسا كاني مه سيحيه ته وه ده دري بو بانگه شه كردن بو ناييني مه سيحي، كلنسا چالاكانه هه لسا به ناردي نه ندانه كاني بو چندين ناوچه ي جيا جياي نه فريقا و ناسيا و به تاييه تيش له ناوچه كاني عه ربه ي وه كو باكوري نه فريقا و سوريا و لوبنان و ههندي ناوچه ي تری دورگه كه، نهو نه ندانه له بواره كه لتوري و كومه لايه تي و رامياريه كاني خو ياندا زياتر سه ركه وتنيان به ده ست هيناوه وه كه له بواره نايينيه كه يان چونكه مسولمانان ريگه نادهن كه موژده ده ره كان هه لسن به بانگه شه ي ناييني يان، نه مه سه ره راي نه وه ي پياواني كلنسا ي روزه ناوا شكستيان خوارد له گورپيني موسولمانه كان بو مه سيحي به جورتيك كه وا يان لي هات هه لسن به پلار و توانج گرتن لي يان و گواستنه وه ي كه له پوريان بو نه وره پا به وينه يه كي شيو پندراو كه له راستيه وه دووره، هه ر نه مه شه واي له نه وروپيه كان كردووه كه به چاوي بوغز و كينه وه سه يري عه ربه و مسولمانان بكنه و وينه يان ناشيرن بكنه و سيفه تي نه شياو و قيژه ونيان بده نه پال.

بوونی موژده دهره كان له خاکی عمره بدا ههلیکی گه وره بوو بو بره وپیدانی توانا کانیان له زماندا، به ئەندازه یه که توانیان تووژینه وه بکهن له سهر زمانی عمره بی دایک نه وه که شیوه زاره خو مالیه کان، وه هه ندیکیان زور گرنگیان دا به که له پووری عمره بی و له و بواره دا ناویانگیان له رۆژه لاتناسیدا دهر کرد.

له ههره کۆنترین موژده دهره كان رۆژه لاتناسی ئینگلیز (هینری بریدو) یه که کاهینیکی بوو له (نورویج) له بریتانیا سالی ۱۶۸۱ ز وکتیبیکی له سهر پیغه مبههر (صلی الله علیه وسلم) نوسی، ههروه ها (سیمۆن نوکلی) که رۆژه لاتناسیکی ئینگلیزه و کتییبیکی به دوو بهرگه وه دانا له سهر میژووی عمره ب ههروه ها (قهسیس سوانسی) له کامبریدج له ئینگلته را له سالی ۱۷۲۰ ز و جاکنیزی رۆژه لاتناسی فهره نسی که کتییبیکی نوسی له سهر ژیانی پیغه مبههر (صلی الله علیه وسلم) به پشت به ستا به کتییبی (المختصر فی الأخبار البشری) نه بولفیدا چاپی ۱۷۲۳ ز.

له موژده دهره رۆژه لاتناسه هاوچهرخه کانیش: (جاک جومیا) و (باوک لويس کاردیت)، که مامۆستای لاهوت و فلهسهفه بوون له په یمانگای تولوز له فهره نسا، ههروه ها (باوک لامانس) و (ساموئیل زوهیمه) ی ئەمریکی و هی تریش.

پیویسته ئەوهش بزانیته که زۆریک له موژده دهره كان به تایبه تی رۆژه لاتناسه كان له روی ناینیه وه له ناوچه کانی عمره بی شکستیان هینا، به لام خزمه تیکی بهرچاویان به رۆژئاوا کرد به گواستنه وه ی زور وورد وچرو پر له سهر ههر شتی که تووژینه وه یان له سهر کردوه له رۆژه لات له سیفته و رهوشتی عمره ب و ئەو پالنه ره کۆمه لایه تیانه ی که به یه که وه گریی داون و ههروه ها ئەو شتانه ی که په یوه ندیان به ژیانی ئابووری و رامیاری و که لتوریانه وه ههیه یاخود ههر کون و که له بهریک که ئیستیعمار له ریه وه ده توانی دهستی خو ی تیکه ل به ژیانیان بکات،

به مانايه كې تر څو رڼه لاتناسيه كې موژده دهره كان پي هلدسته گرنگيه كې زوري هه بووه بو هر توپښه وهيه كه ئيستيمار پيوستي پي بووه بو زانيني له باره ي نيشتماني عه ره به وه، ښه له لايه كه وه، له لايه كې تره وه رڼه لاتناسه موژده دهره كان ره وشت و ناكاري رڼه او او كه لتور و شارسانيه ته كه يان له گه ل خو يان هينا بو گه لاني عه ره بي و به تيكه لېونيان له گه ل گه لاني عه ره بدا خه لكي به جوړيك له جوړه كان كرانه وه به پيري رڼه او ابي دا، وه ښه وه و ايكرد كه كلتوري رڼه او او به نيوياندا بلا بېته وه و ريخوشكهر بوو بو دست تيوهر داني رڼه او او له ژيانياندا، ده شتوانين رولي موژده دهره رڼه لاتناسه كان له سي شتدا پوخت بكه ينه وه:

يه كه م: ليكولينه وه كانيان جوړيك بوو له چه واشه كړني ئيسلام له ښه وروپا و كه رسته خاوه كانيشيان بريتيون له و كتيبه كوڼانه ي كه رڼه لاتناسه پيشينه كان دا يانابون، هه روه كو باسي ښه و شمانكرد كه چ رڼيكيان هه بوه له ماوه ي جهنگه خاچه رسته يان و دواي ښه و ش.

دووه م: ښه و ليكولينه وانه شكليكي مهنه جيان وهرگر تبوو بو هزري رڼه او او، سه ره را ي ښه و ي كه وا يان پيشاندا كه مبه ست لي تي تنها خستنه روي راستيه كانه، كه چي دواتر زور له رڼه لاتناسه كان هه ستيان به بووني تيكگيران (تناقض) ده كړد تيباندا.

سيه م: دا پوښين و ليك كړني كه ش و هه واي رڼه لاتناسي به رق و كينه يه كې شاره و دژ به ئيسلام و به تايبه تي گه لاني عه ره بي، له گه ل ښه و ي كه بانگه شه ي ښه و يان ده كړد كه رڼه لاتناسي خالي بيت له و شتانه و، بابته يانه و زانستيانه بيت.

هه نديك نمونه شمان هينا يه وه له و باره يه وه كه چون كلتوري ئيمه يان به كه م گرتووه و چه واشه كاريان تيا كړدووه هه ره له پيروزه كاني نوممه تي ئيسلامي و گه و ره بي يه كه ي و هه روه ها توانا كاني گه لاني عه ره ب له هه لسانه و ه يان، ښه و ان تنها هلدسته يان به وهرگر تني شكل و وينه ي دهره كې بابته كان به بي ښه و ي بچه قولاي بابته كان و له و هو كارانه بكو لنه وه كه ښه و شتانه ي ئيستيان و هدي هينا وه، كاتيک كه باسي خيزانه كاني پيغه مبه ريان ده كړد (صلي

الله عليه وسلم، پيغه مبهريان به شهوه تباژ ناوده برد و گوايه بانگه شهی خراپه کاری ده کرد و، هروه ها له بهر نه وهی پيغه مبهر (صلی الله عليه وسلم) چندین خيزانی هه بووه و به ودهش وه سفیان ده کرد که پيغه مبهر (صلی الله عليه وسلم) ويستويه تی کلنيسای مه سيحی پی بروخيني و رهوشت دابرميني، نه وهيان له بير خويان بردبووه که فره ژنی له سده دی يه که می مه سيحيه تدا هه بووه و کلنيسا له سده دی دووه مدا قه ده غه می کرد، نوگه ستين که ميژوونوسی کلنيسا بوو، هيرش ده کاته سهر "ترتوليان" که يه کينک بووه له هه لسورپينه رانی کلنيسا له سده دی يه که م به وهی که يازده ژنی هه بووه.

ههر به ودهش نه وهستان که تنها هيرش بکنه سهر پيغه مبهر (صلی الله عليه وسلم) به لکو پرووی دوژمنکارانه يان کرده قورناني پيروژ و به ودهش وه سفیان ده کرد که له ره گ و ريشالی مه سيحيه ت و جوله که دروست بووه و پيغه مبهر (صلی الله عليه وسلم) له کاهين و راهيبه کانی جوله که وه ريگرتووه... وه کاتيکيش که ده هاتنه سهر ته فسیر کردنی نايه ته کانی قورناني پيروژ هه لدهستان به وه ريگيرانی نه و وشانه ی که له زمانه کانی خويان زياتر له مانايه کيان هه لده گرت و به و مانايه ش وه ريانده گيرا که ريک ده هاتوه له گه ل نامانجه کانی ته بشيري خويان، به بی نه وهی بگه رپينه وه سهر ته فسیره کانی راقه وانانی موسولمان تا سود له و اتا کانيان وه رگرن.

ناما نجه کانی ته بشيري:

د. محمد حاج ده لي ته بشيري به دوو قوناغدا تيپه رپوه:

قوناغی يه که م: هه ولدان بو به گاور کردن، به لام پاش چندین سده شکستی هينا، بويهش ته بشيري دهستی کرد به قوناغی دووه م.

قوناغی دووه م: دورخستنه وهی موسولمانان له نايينه کيان، نه مهش نه وه درده خات که ته بشير په يوه ندي چنده زوره به ئيستيعماره وه.

٩ أفاض الدكتور محمد صالح البندق له كتيبته كهی (المستشرقون و ترجمة القرآن الكريم) له باسکردنی نه و نوناهی که سوکايه تی به وه ريگيرانی قورناني پيروژ ده کهن.

موژده ددهره كان خوړی ئیستیعمار بون و وه کو چاو به نرخ بون بو، موژده ددهری ئه مریکی " جاک مهنده لسون" ده لئ " هه وللی چالاك خراونه ته گهړ بو ئه وهی موژده ددهره كان به کار بهی نرین بو بهر ژه وهندی ئیستیعمار نهك ته نها بو بهر ژه وهندی ئایینی مه سیحی".

نابلیونیش ده لئ " ئه و پیاوه ئایینپهروه رانه دهنه پالپشتیه کی گه وره بو ئیمه له ئاسیا و ئه فریقیا و دهیاننیرم بو ئه وهی زانیاری له تیکرایی ناوچه كان کۆبکه نه وه، جل و بهر گیان دهیانپاریزی و هه ر نیازیکي ئابوری و رامیاریشيان دهشاریتته وه".^{١٠}

ئامرازه كانی ته بشیری:

ماموستا محمد حاج ده لئ موژده ددهره كان بو هینانه دی ئامانجه كانیان چه ندين هۆكار و پټچكه يان گرتوته بهر و له چه ندين بواری جوړاو جوړدا کاریان کردووه، له گرینگترین ئه و بوارانهی که کاریان تیا کردووه (که هه نديکیانمان لئ باسکرد) ئه مانهن:

١- **خزمه تگوزاری کۆمه لایه تی:** موژده ددهره كان پشت ده بهستن به دروستکردنی دهزگای خیرخوازی به مه بهستی جوړاو جوړ له و ولاتانه ی که رویان تی ده کردن، به ئه ندازه یه ك که ئه و دهزگایانه هه لسان به پټشکه شکردنی خزمه تگوزاری سه ره تایی وه کو به خشیني خواردن و جل و بهرگ به ئیستیغلال کردنی حالته تی هه ژاری و کاره ساته سروشتی یه كان، له چه ندين شوینی جوړاو جوړ کاریان ده کرد و بهرگهی چه ندين بارو گوزهرانی سهخت و دژواریان ده گرت له دۆله كان و لادیکان و جهنگه ل و دارستانه كان و شاره كان و خپوه تگاكان له کاتی جهنگ و ناشتی دا، ئیستاشی له گه لدا بیته له هه موو خپوه تگا بهر بلاوه كانی ولاته ئیسلامیه كاندا سه رقالي کارکردن.

۲- بواړی فیډکاری و پښنیری: گرنګیه کی زوریان ددها به فیډکردن له هه موو قوناعه جیاجیاکاندا، هه له باخچی ساوایانی منالانوهه تا زانکوکان، هه له گهل و هسه ریپکهوتنی مندالوهه خهریکی دهوون بوئوهی بههوه نامانجهکانی خوایانی راپیچ بکهن به نیستیغلالکردنی مندالیتییه کی و ههروهه نه خویندهواری و پیویست پی بوونی خیزانه کی. ئیدی هه لدهستان به دانانی پروگرامی گونجاو بو بهدی هینانی نهو نامانجهیان و له گهل روژهه لاتناساندا دستبار دهوون له قوناعی زانکودا.

سه بارهت به په یانگا و مهلبه نند و یانه پښنیرییه کان ریژهیه کی زور لهوانه هه ن که هه لدهستن به رولی ته بشیری، جا چ سهر به زانکو و دهزگا پښنیرییه فهرمیه کان بن یاخود کومه له که لتوریه کان وه یانیش راسته وخو سهر به فاتیکان یان نه غومه نی کلیسای جیهانین له جنیف.

۳- بواړی تهنروستی: له بوارهدا هه لساون به کردنهوهی نهو نۆرینگه و نه خوشخانانیه کی که رولی موسولمانان رویان تی دهکن بو پیداویستییه کانیا، چونکه له زورییه حالته کان هیچ به دیلیکیان نی یه. جا موژده دهره کان هه لدهستن له بوارهکانی تهنروستی و نه خوشهوانی دا نۆرینگه و نه خوشخانه کان به کاردینن وه کو هوکاریک بو تیکه لبونیان و گفتوگو کردن له گهل خه لک. ههروهه هه لدهستن به پیشاندانی سوز و روخوشی له مامه له کردن له گهل نه خوشهکاندا چونکه به گشتی نه خوش پیویستییه کی زوری بهو گرنگی پیدان و نیشاندانی هاسوزی یه هه یه، جا بهو هویه و بهم رهوشته ساخته یه کاریگره دهبن و هه لده خه له تین. گوی بگره له یه کییک له موژده دهره کان که ناموژگاری پزیشکیک دهکات که به نیازه بو کاری ته بشیری بچیت، پیی ده لی "پیویسته له سهرت هه هه لیک بقوزیه وه بو گهشتن به گوی موسولمانان و دلّه کانیا، موژده یان پی بدهیت به ئینجیل، نه کی به هیچ جوړیک هه لی پزیشکایه تی له نه خوشخانه کان

له كيس بدهيت يو نه نجامداني هم كاره، چونكه هم هلانه به نرخترين هلن كه جاريكي تر دهستت ناكه وپته وه، پهنگه شهيتانيس له خشتهت ببات و بيت بليت نركي سهرشاني تو تنها پزيشكايه تي به نك كاري ته بشيري، سا گويي لي نه گري^{١١}.

نه گره ريكيكهوت سهرداني په كيك له نه خوځخانه ته بشيريه كان بكهيت نهوا زور به ناساني نيشانه ي خاچ و ئينجيل له سهر هموو قهله وپره يه ك ده بيني، وه ههروه ها ده بيني كه سسته ره كان جل و بهرگي راهيبه كانيان له بهره و پوژانه هه لده ستن به ناموژگاري كردني نه خوځه كان، بيگومان هموو نه مانه وپنه ي پوژناوايبه كان لاي مسولمانان جوان ده كهن و وا درده خن كه نهوان مروژاننيكي ناكاريه رزن جيا لهو وپنه راسته قينه يه ي كه له ماوه ي جهنگه خاچپه رسته يه كان پيپه وه دركهوتن و نه مروژ له جهنگي ناشكرا و نه پنيان نه نجامي ده دن به رامبه ر جيهاني ئيسلام ي.

٤- بواړي راگهيانندن: له راستيدا موژده گاره كان هموو هو كاره كان ي راگهيانندن يينراو و بيستراو و نوسراويان قوستوتوه يو په خشكردني پروياگه نده و ژه هره كانيان، يو هم مبه سته ش چهندين گوڤار و پوژنامه يان دروست كرده وه و ويستگه كان ي راډيو و ته له فزيونيان داگير كرده و چهندين فيلم و كاسيتي جوړاو جوړيان به ره مه پناوه، هر لهم رپيه وه چونه ته نيو جيهاني كومپيوته ر و ئينته رنيت و چاپخانه و بلاو كرده وه. ههروه ها هه لساون به دركردني چهندين كتيب و بلاو كراهه و به كارهيانني پوسته و گهيانندن يو ناردنيان، لهم پيناوه شدا به ملياران پاره يان سهر فركرده وه لهو پارانه ي كه له هموو گه لاني پوژناواي كينه له دل دژ به مسولمانان كزي ده كنه وه.

موژده دهره كان هه لساون به دهر كردنى شهو كتيب و بلاوكراوانه و دانراوانه كى كه ناموژده كانى^{۱۲} تاينى مه سيحيهت به سهر رۆله كانى مسولمانان به پيرۆزیه وه ده سه پييتت.

له بوارى راگه ياندى بيستراويشه وه هه لساون به دانانى چهندين پرۆگرامى راديۆي به گاوركردن، بۆ شه مه به ستهش سهدان ويستگه يان ته رخا نكردوه به هه مو زمانه كانى ولاتانى ئيسلامى به تاييه تى له ئاسيا و ئه فريقيا. ههر به كورتى له نمونه ي ويستگه كان: ويستگه ي مؤنتيكارلۆ و (ساعة لإصلاح) له خه رتووم، وه ويستگه ي (المحبة و الوفاء) له به يروت و (نداءالرجاء) له نه لمانيا.

شه مه سه ره راي چهندين كو نگره و كو بونه وهش كه له و سو نكه يه وه گر يدراون، بۆ نمونه: له ني جيريا كو بونه وه يه كرا كه نزيكه ي چل گه و ره پياوى نه فريقى لؤ سه رى و چهندين به ريو به رى ئيستگه ي راديۆ و پياوانى راگه ياندى تيدا به شداريان كرد له پيناو چر كرده وه ي هه و له كانيان بۆ گه شه پيدانى شيوا زى راديۆ كانى به گاوركردن له رۆژئاوا ي ئه فريقيا، ههروه ها له ته نزانيا له سالى ۱۹۸۱ كو بونه وه يه كى تاييه ت سه باره ت به رۆژه لائى ئه فريقيا گر يدرا^{۱۳}.

شه مرۆش كارى ته بشيرى چهندين ويستگه ي ته له فزيون و ئاسمانى به كار ده هينى بۆ هه مان مه به ست و روو له تيكر اى جيهان ده كات، گرنگ ترينيان برى تيه له ويستگه ي ئاسمانى يه كه مى مه سيحى له رۆژه لائى له سهر مانگى ده ستر كدى شه و روپى. SATV ناوه راس ت و با كورى ئه فريقيا

۵- بوارى كو نگره و ني تر دراوه ته بشيريه كان:

بۆ هيتانه دى پلانه كانى به گاوركردن چهندين كو نگره ي به گاوركردن گرى دراون بۆ ليكولينه وه له پلان و چالاكيه كانيان و ههروه ها شهو كيشانه ي كه بزوتنه وه ي ته بشيرى جيهانى دوو چارى ده بيت، له گرنگ ترين شهو كو نگرانه ش: كو نگره ي قاهيره ي به گاوركردن ۱۹۰۶ كه له

۱۲ تعاليم (وه رگير)

۱۳ نذير حمدان، الغزو الثقافى لاپه ره ۱۲۴

مالي سهر كرده شوړش (أحمد الغرابي) گريډرا، له م كؤنگره يه دا باس له ئه زهر وړؤلى كرا له جيهانى ئىسلامى و پيويستى لاواز كړدى و به گژوه ستانى خرايه ړوو، وه سكرتيرى كؤنگره كه داواى كرد كه په يانگايه كى مه سيحى يو به گاور كړدى ناوچه كانى موسولمانان بنيات بنسرى، پاشان كؤنگره كه هلسا به خستنه پرووى نه خشه په كى به گاور كړدى جيهانى ئىسلامى له م چهر خه دا، قهشه زوه يمه ر كه سه رو كى كؤنگره كه بوو په رتوكيكي به ناوئيشانى "جيهانى ئىسلامى نه مړؤ" پيشكه ش كرد، كه چند نامؤژگاريه كى له خؤگرتبوو له نيوياندا نه وه بوو كه پيويسته مسولمانان وا حالى بكرين كه مه سيحيه كان دوژمئيان نين، وه پيويسته مسولمانان به گاور بكرين له رپى نيؤردراويك له خويانه وه چونكه پيويسته داره كه له يه كيك له لقه كانى كرم بگرى.

وه ههروه ها كؤنگره ي لاكلهؤ كه له هندستان گريډرا له سالى ١٩١١، له گرنگترين شو باباته تانه ي كه له و كؤنگره يه دا باسكرا برتسيوون له چاوخشان دنه وه به بزوتنه وه ي كؤمكارى ئىسلامى و، چند بريارىكي ده ركرد له وانه دامه زاندى قوتابخانه يه كى تايبه ت به ته بشيرى له ميسر و به شدارى پيكردى نافره تان له كارى ته بشيرى^{١٤}.

٢- ئىستيعمار:

ليړه دا پيويسته ناماژه به وه بكهين كه رؤژه لاتناسه كان به كؤن و نوئيانه وه به شيوازى جياجيا خزمه تى ئىستيعماريان كړدوه .. پيشتر ناماژه يه كمان كرد به ده ركه وتنى نوسراويك له سهر ده رباى ئه ريتيرى له سده ي يه كه مى زاينى دا، پاشان چند ليكؤلينه وه يه كى تر كه له سهر واقيعى عه رب له چاخه خاچپه رستيه كاندا كرابوو چه ندين هه لمه تى درندانه و سه ختى كړدبووه سهر ئىسلام و هه موو كه له پوورى عه ربى به گشتى.

١٤ د. على جلايشه و محمد شريفق الزبيق، أساليب الغزو الثقافي للعالم الإسلامى، دار الإعتصام، بروانه

هروهه چندين ليكولينه وهى كومه لايه تى و راميارى و ستراتيجى كراون كه هاوكاتبون له گه له هلمه تى نيسستيمارى پورتوگال له سهر كه نداوى عهره بى و دهرياي سوور.. ، وه كاتيك ، نهروپا له پروى نابوريه وه بوژايه وه و سووه خاوه نى چندين كه شتيگه لى جهنگى به هيژ ، پاشاكاني نهروپا هلسان به ناردنى زاناكانيان بو ولاتانى عهره بى به مبه ستي تويژينه وهى بارودوخ و كه له پوريان. له پال نه وهلمه ته به هيژه يان فيرى زمانى عهره بيش سوون، به نه دازه يه كه كه تنانته پياوانى كليسا خويان داوايانكره كه ملبه ندى فيريونى زمانى عهره بى له زانكو جياجياكانيانى نهروپا بكرينه وه وه نه وه بو دواتریش ورده ورده ته شه نهى كرد. نينجا كليسا (كه خو لى خو لى دا جوړيكي تر بو له زانكو) خو به خشانه هلسا به خزمه تكردى مبه سته كاني نيسستيمارى نه مهش له پي ناردنى نيردراوه كانيان بو تويژينه وهى حال و بارودوخى روژه لات و روژئاواى عهره بى و نوسراويشيان به ريده كرده وه بو ولاتانى خويان به مبه ستي سود لى وه رگرتنى.

نيدى نيرده ديبلوماسيه كان ده ستيانكره به گيرانى رولى روژه لاتناسى، زوريك له سهرانيان و قونسولگه ريه كانيان له گوړه پاني روژه لاتناسى دا نه سپى خويان تاوده داو چندين شتيان له سهر عهره بى نوسى. بوغونه بوكون قونسولى فهره نسابوو له حله ب و كلريهون قونسولى فهره نسابوو له قودس و پاشان له نه ستانه و (بو تى) كه په رتوكيكي له سهر شارى نيسلامى نوسى و له لايه ن نيداره ي فهره نساوه وه كو قونسول له روژئاواى دوور دانرا^{۱۵}.

كاتافاكو قونسولى فهره نسابوو له ديمه شق كه شهرحى كتيبي (تعاليم الطائفة النصرية) ي كرد به زمانى فهره نسى. وه هروهه چندين شويينه وارناسيك هه بوون كه له خاكى عهره بيدا كاريان ده كرد و له پوسى ديبلوماسيشدا دانرابوون، بوغونه لوفتوس شويينه وارى نهينه واو

پاشماوه كانى كۆشكى ئاشورى دۆزیهوه دواى ئهوه ههلبژيردرا به ئهندامى ئهنجومهنى عمومى بهریتانى و پاشان به بریکارى وهزارهتى دهرهوه^{١٦}.

باوك جۆسین و باوك جاك جومیه و باوك سامویل و باوك كاردیا رابه رانى ههلمهتى ته بشیری بوون و ههولیان دها بیرو بۆچونه كانیان رهنگبدا ته وه له سه ر ئیسلام كه پرپوو له چه واشه كاری، له راستیدا ئه گهر رۆژه لاتناسی مه به سته یكى تری نه بوایه ئه وا كه رسته هزریه كانی رۆژه لاتناسه كان ته نها له سه ر باسكردنی سروشتی رۆژئاوا و موسولمانان كورتی هه لدینا. له نه نجامی كاریگه ربوون به دیدو بۆچونه كانی ئیستیعمار و خزمه تگردنی ئیستیعمار به شیوازی راسته وخۆ و ناراسته وخۆ رۆژه لاتناسه كان هه ر به ئه نقه ست سوکایه تیان به هه رشتی ده کرد كه عه ره بی یان ئیسلامی بوایه^{١٧}.

٣- به رۆژئاوا ییگردن:

ئه مه ش به مه به سته ئه وه ی كه ژیا ری رۆژئاوا پی شه ر ه وایه تی مرۆفایه تی بکات و زالبونی به سه ر ژیا ری عه ره بی ئیسلامی نشان بدات، له م پی نا وه شدا ئیستیعمار پشتی به ست به گۆرپینی شیوازی گشتی ژیان له جیهانی ئیسلامی دا به جۆرێك كه كۆمه لگای ئیسلامی له پی وه ر و رینگا كاندا پشت به هزری رۆژئاوا ده به سته ی.

به رۆژئاوا ییگردن بریتیه له بۆیاغكردنی كۆمه لگای ئیسلامی به رهنگی رۆژئاوا له هه موو بواره كانی هزرو ژیاندا، به م پی شه ش مسولمانه كان ههروهك رۆژئاوا ییه كان ده ژین و بیرده كه نه وه، تا وای لی دیت هیچی به سه ر ئیسلامه وه نامی نی ته نها ناو نه بی ت^{١٨}.

١٦ هه مان سه رچاوه ی پی شه و، لا ٦٠

١٧ أنور الجندي، التراث الإسلامي والمستشرقون، لا ٦٠

١٨ محاضرات في الثقافة الإسلامية/ لا ٢٦٨

به پوژئاوايکردن له جيهانی ئيسلاميدا چهندين روو و پوخساری جياواز به خوځيه وه ده گريټ لهوانه هزري و کومه لايه تي و په فتاری، له روو هزريه پامياريه کيه وه، سيستمانيکی فرمانپه وایي په يدا بوون که لاسايی سيستمه کانی پوژئاوا ده که نه وه به جوړيک سه يری سيستمی ديموکراسی پوژئاواو مافه کانی مروژ ده گريټ به وهی که راسترين و بالاترينه و شهريان پی ده گريټ دژي ناراسته و بزوتنه وه ئيسلاميه کان، پله و پایه ی عهلمانیه کان نه وه نده بهر زکراوه ته وه که گه شتونه ته شوینی برپار دان.

سه باره ت به بواره کومه لايه تيه که شيه وه، کومه لگای ئيسلامی چهندين جوړی چاوليکه ری پوژئاوا به خوځه ده بينيت له خواردن و، خوار دنه وه و، جل و بهرگ و، شيوازه جوړيه جوړه کانی ژيان و، له م پوژگار ه گوښيستی ناوازه کانی نازاد کړنی ئافره ت ده بين (وه ک بليسی ئافره ت به کويله کرابی) و زور شتی تر که قه واره ی ئيسلامی ده روخينن.

سه باره ت به بواری فير کړدنیش وای لي نه اتوه هزره پوژئاواييه کان له زانکو و قوتابخانه کاغمان ده خوځينرين و به ئاسايی و ه ده گيری، ههروه ها ياسا پوژئاواييه کان ته و او زال بوون و له سنووری خوځيان ده رچوون دواي نه وهی شهريعه تي ئيسلام و ياسا کانی پشتگووی خزان و په تکرانه وه. نيتر به م شيويه پوژگرامه کانی به پوژئاوايی کړدن پاسه وانی ده که ن له بهر ژه وه نديه کانی پوژئاوا له لايه ک و له لايه کی تريشه وه هوگر بوونی مسولمانان به ئايينه که يانه وه لاواز ده که ن^{۱۹}.

تيرور:

تيرور له رووی زمانه وانيه وه: وشه ی ئيرهاب له (رهب الشئ ای خافه) هاتوه، واته تو قان دن و ترسان دنی^{۲۰} له م باره يه شه وه خواي په روه ردگار ده فه رموی { وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا } (۹۰) الأنبياء ، وه ههروه ها (أرهبه) واته ترسان دی و تو قان دی هه ر بويه ش "راهب" به وه ناو نراوه به هو ی له خوا ترسانيه وه.

۱۹ محاضرات في الثقافة الإسلامية، د. محمد الحاج، لا ۲۶۸-۲۶۹ (به ده ستکاريه وه)

۲۰ لسان العرب ابن منظور، بهرگی ۱، لا ۴۳۶

به لآم له زار او ده دا: يه كه م شت بري تيه له (به كار هي ناني به نه نقه ستي هو كار ه جوړ او جوړه توانا داره كان بو دروست كړ دني مه ترسيه كه هره شه له سه لامه تي و ناسايش ده كات ^{٢١}) ، ثم پي ناسه يه ش تاوانه سو كه كاني تي روړ ده گري ته خو ي .

يان بري تيه له (كړ داري ري ك خراوي كوشتن به سوو ربووني پيشو ه خته) كه گي رو گرتي لي ده كه وي ته وه هره شه له بيتاوانان ده كات و ده بيته هو ي بلا و بوونه وه ي ترس و دل ه راوكي بو مه به ستي كي راميا ري ^{٢٢} و نهو پي ناسه يه ش تي روړ له ره هنده راميا ري كه يدا كو رته ل دي ني .

ده زگاي هه والگري نه مري كي واي بو ده چي ت كه (تي روړ بري تيه له هره شه كړ دن به به كار هي ناني تون د و تي زي يان به كار هي ناني تون د و تي زي به مه به ستي هي نانه دي ره ه ندي راميا ري له لايه ن چن د كه سي ك يان كو مه لي كه وه) ^{٢٣} ، به لآم ثم پي ناسه يه كه م و كو رتي تي دا يه و تي روړ له چن د كه ساني ك و چن د كو مه له يه ك كو رته ل دي ني به بي باس كړ دني تي روړ ي ولا تان .

ه ندي كي تري ش به وه پي ناسه يان كړ دو ه كه ^{٢٤} بري تيه له به كار هي ناني تون د و تي زي به هه رشپوه يه ك بيت بو به دي هي ناني ناما نج ي كي راميا ري يان نا ي دي لو ژي يان نا ي يني ^{٢٤} وه ثم پي ناسه يه ش تي روړ ي هزي ده گري ته وه .

دك تو ر به سام عه موش به وه پي ناسه ي ده كات كه (بري تيه له به نار ه وا به كار هي ناني هي زي ماد دي يان هزي له دژي خه لكي تر ، له لايه ن تا كي ك يان ري ك خرا وي ك يان ولا تي ك يان ولا تان بو هي نانه دي مه به ستي كي ديا ري كرا و) ، وه پي شي وايه كه نهو كه سانه ي به كاري تي روړ هه لده ستن سي جوړن :

تا كي ك يان چن د كه سي ك ثم كاره ده كمن به بي نه وه ي له لايه ن هي چ كه سي كه وه ناراسته بكرين ، به زو ريش وايه كه نهو كه سانه له حاله تي نه خو شيه كي ده رووني دان يا خود بربو چوني كي هه له يان هه يه ، ياني ش رقي تو له كړ دنه ويان به سهر دا زاله .

٢١ (الإرهاب التهديد والرد عليه) إريك موريس و نالان هو

٢٢ هه مان سه رچا وه

٢٣ (الإرهاب) هشام الحديدي لا، ٤٩

٢٤ (الإرهاب بين التجريم والمشروعية) — إمام حسانين

رېکخراوېک يان چند رېکخراوېک...، نه‌مه‌ش پرويدا له لايه‌ن مافياکانی زايونی وه‌کو شتيرن و نه‌هاجانا و، هه‌روه‌ها مافياکانی ټيتالیا و گروپه هيتله‌ريه نوښه‌کان و هندی مافيای مالی و گروپه گومبوه‌کانی خوگرتوو به ماده‌ه بيهوش‌شکه‌ره‌کان و موخه‌ده‌رات. ولاتیک يان چند ولاتیک که نه‌مه‌ش له قه‌واره‌ی زايونی دا ده‌بينريت که نه‌م ده‌وله‌توکيه‌ه وا ټيستا موماره‌سه‌ی تيرور ده‌کات به‌سه‌ر عه‌ره‌ب و مسولمانان و هه‌لده‌ستی به‌کوشتن و برين‌و، نه‌مريکاش دوورو نزيک به‌چاوی خو‌ی ده‌ييني و پالپشتی ليده‌کات (وه‌ک له داگيرکردنی عي‌راق) و، نه‌مه‌ جگه له‌وه‌ی تائه‌م‌روش قونبه‌له ناوه‌کيه‌کانی نه‌مريکا که له ژاپونی دا له گويچکه‌کانی جيهاندا ده‌زرينگيته‌وه.

ميژووی تيرور:

دکتور به‌سام عه‌موش پيی وايه که تيرور تاوانیکه له‌ژيانی مروؤ جيا نايته‌وه، قورثانی پيروزيش وينه‌يه‌ک له وينه‌کانی تيروری - که کوشتن و خوښ‌پرشته‌نه - باسکردوه کاتيک کورپی باوه‌ئادهم براهی کوشت و نه‌مه‌ش به‌دریژایی ميژوو به‌رده‌وام بوو، وه‌کو خوی گه‌وره ده‌فهرموی: {وَأْتَلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ} (۲۷) المائدة، واته: به‌سه‌ره‌اتی دووکوره‌که‌ی ئادهم بو و نه‌ه‌ه‌که بخوينه‌ره‌وه که: به‌راستی پرويداوه، نه‌وه‌بو کاتيک هه‌ردووکیان قوربانيسان کرد، له‌يه‌کيکیان وه‌رگيرا (که له‌سه‌ر حق بوو، له‌خواترس بوو) و له‌ويتريان وه‌رنه‌گيرا (چونکه رق نه‌ستوروه‌سودو خوانه‌ناس بو) به‌براه‌ی وت هه‌ر ده‌تکوژم...، پيغه‌مبه‌ر موحه‌مه‌دیش (صلی الله عليه وسلم) دوچاری چهندين هه‌ولتی تيرورکردن بويه‌وه له لايه‌ن جوله‌که‌کانه‌وه که له‌پيشتریشدا پيغه‌مبه‌رانيان کوشتوبو وه‌کو خوا ده‌فهرموی: {وَقَتَلَهُمُ الْاَنْبِيَاءُ بِغَيْرِ حَقِّ} (۱۸۱) آل عمران. له ميژووی ئيسلاميشدا گروپيکی تيروريستی ده‌رکه‌وتن به‌نيوی ئيسماعيليه نزاریه‌کان يان هه‌شاشيه‌کان که له ميسر سه‌ريانه‌لدا و وشه‌ی ټينگليزی (Assasain) که بو غافلکوژی به‌کاردی له ناوی نه‌وانه‌وه هاتوه، چونکه نه‌وان هه‌لده‌ستان به‌کاره‌ينانی

حەشيش بهر له ئەنجامدانی تاوانه كانيان بۆئەوهی نیچیره كان به خویننیکي سارد بکوژن، بزوتنه وهی نازیش له چله کانی سه دهی رابردودا پیشه وایه تی تیرۆر خوینپرشتیان ده کرد دژی ناحهزو دوژمنان، ههروه کو دواتریش زایۆنیه كان هه لسان به ئەنجامدانی قه سابخانه کانی کفر قاسم و دیراسین و ئەقسا و مزگه وتی ئیبراهیمی خه لیل و به حر به قه پرو سه براوشاتیللا و قانا و موخه ییهم جه نین.^{۲۵}

له ژیر کاریگه ری رودا وه کانی ۱۱ ی سیبته مبه ردا ئەمریکا جهنگی دژه تیرۆری راگه یاند که ئەفغانستانی کرده چهق و سیستمی فه رمانه وایی تالیبانی روخاندو ریکخواری قاعیده ی په رت و بلاو کردو، دواتریش عیراقی داگیر کردو له مه شه وه نه هیشتنی تیرۆری کرده هو کاریک بو داگیر کردنی گه لان.

دکتۆر عه موش به پیتی پښانه که ی، تیرۆر بو دو جوړ دابه ش ده کات:

۱- تیرۆری ماددی.

۲- تیرۆری هزی.

ئه گه ر جوړی یه که می تیرۆر ناسراو و بینراو و ئیدانه کراو و ترسناکه - وه کو ده لیت- ئەوا جوړی دووه می له هی یه که م مه ترسی که متر نیسه، هه رچه نده که خوین نارپژیت و گیانی خه لکی له ناو نابات به لām له گه ل ئەمه شدا زۆر مه ترسیداره، که واته ئەو تیرۆره هزیه چییه؟!

تیرۆری هزی بریتیه له ناچار کردنی خه لکی بو پابه ند بوون به رایه کی دیاریکراو و پښایکی تایبته یا خود هزیکی دیاریکراو، ئەمه ش ریک دژی که پامه تی مرؤه ده وه ستی وه کو خوای گه و ره ده فه رموی {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ} (۷۰) الإسراء، وه هه روه ها: {لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} (۲۵۶) البقره، وه {أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ} (۹۹) یونس، سه پاندنی را به سه ر خه لکی دا دوژمنایه تیه کی راسته قینه یه و زۆر مه ترسیداره بو سه ر مرؤه، ئەو خه لکه چون چۆنی ده ویرن ئەوه بکه ن له کاتی که دا خوای په روه ردگار زۆری له خه لکی نه کردوه بو چونه ناو

تايينه كهي، ليړه شهوه شيريني ووتهي مسولمان دهرده كهوي كاتي كه دهلي (لا اله الا الله) هر تهنيا خواي پهروه دگار خوي فرماندهر و ريگره، له گهل نه مه شدا هه لبراردني بو نيمه جي هيشتووه {وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ} (۱۰) البلد، ماموستا عه موش ده گه پرتوه بو ميژوي نيسلاميمان و پتي وايه كه خه ليفه مه نمون و نهو موخته زيلانه ي كه له گه لي دابوون هه لسان به سهر كوت كردني نه وانه ي كه رايان پيچه وانه بوو له گه لسان له بابه تي خه لقي قورناندا و زوريك له زاناياني كوش و زوري تريشي نه شكه نجه دان له وانه نه حمدي كوري حه نهل. له رابووني نيسلامي نه مرو شدا هه نديك ده ستو كومه ل هه ن كه پييان وايه هه ميشه له سهر حه قن و جگه له خوشيان پي ناهقه، بهم پي هه ش هه لده ستن به موماره سه كردني تيروزي هزري و بگره هه نديچار ده گاته نهو راده يه ي كه جگه له خويان به فاسق و بيدعه چي و كافر داده نين هه ر ته نها له بهر نه وي كه راي نه وانيان وه رنه گرتووه. نه مه ش به رته سكر كرده وي ناسوكانه و هه ركه سيكيش باش له نيسلام حالي بوويت نه مه ي پي ره وا نيه، چونكه نيسلام بانگمان ده كات بو براي هتي راسته قينه و كو بوونه وي مسولمانان له سهر شته بنچينه ييه كان به چاوپوشين له سهر راجيائي و وورده بابه ته كان.

پالنه ره كاني تيروړ:

د. عموش پتي وايه كه تيروړ به هه موو جوړه كانيه وه چهند هوكار و پالنه ريكي ناشكراي هه يه و نه مانه ش له گرنگ ترينيان:

۱- پالنه ري پاميارى:

ناره زووي بالاده ستى و زال بوون نه ريتي زوريك له ولاتانه به تايهت كاتيك خاوه ني هيزبن هه روه ها پالنه ريكي پامياريه كه پال به ري كخواوه خو به زلزانه كانه وه ده ني هيز به كار بينن بو ناچار كردني گه لانيان بي نه وي هيچ بواريكيان بو بهي لته وه تا راي خويان دهر برين يان به شداري بكن له ده سته لاتدا وه كو ري كخواوه تاكه كه سيه كان يان نهو ري كخواوانه ي كه خاوه ني تاكه نايديو لوزيايه كن كه نه راويژ و نه ديمو كراسيش قه بول ده كهن، له حالي هه بووني تيروزي

پښكخراوه كاندا هندی جار داواكارى نهوه ده كړى كه زيندانيان سازاد بكرين وه بهم هويشه هه لدهستن به گرتنى بارمته و پفاندنى فرۆكه و نه نجامدانى زنجيره يه كه له كوشتنى به تيرور و گرتنى باليو زخانه كان و ده زگان و شتى تری له م جوړه... له وانه يه هندی كهس نامانجيان له كاره تيروريه كه يان بریتى بى له دروست كړدنې دهنگيكي نارېزايى له سهر روداويك، بؤ نمونه زورجار نامانج بریتى ده بيت له سو كايه تى كردن به په يوه نديه نيوده ولته تى به كان يا خود وا له و ده ولته ده كړى كه د ژايه تى كراوه هه لويستينكي سياسى دياريكراو بنويښي.

۲- پالنهرى نابوروى:

فشاره تيروريه كان (وه كه له زوربه ي ده ولته تاندا هيه) زورجار دهنه هوى كړنه وه ي بازاره كان و به تالانېردنى خيړ و بيړه كانيان، نه مهش نامانجيكى گرنه له روانگه ي نهو زهيزانه ي كه ده يانه وپت خيرو بيړى خه لكى تر بيهن و ولاته كانيشيان بكنه بازارپك بؤ كالاكانيان، بهلكو هندیك جار ده گاته نهو ناسته ي كه وا كه رهسته ي خاوى نهو ولاته لاوازانه بيهن و دواتر له شيوه ي كه ل و په لدا پييان بفروشنه وه، هه روه ها ولاته زهيزه كان هه لدهستن به قورغكردن و نيسستىغللكردن و به تالانېردنى خيړ و بيړى ولاته لاوازه كان. هه ر نه وه شه كه نيمه له ولاته نيسستىعماربه كانى وه كو به ريتانياو فهرنسا و نيتاليا و نه لمانيداا بينيمان، نيسستاشى له كه لدا بى نه مريكا موماره سه ي ده كات به داگير كړدنې ناوه كانى جيهان و هه روه ها داگير كړدنې پښكخراوه نيوده ولته تيه كان و زالبون به سهر برياره كانياندا، بهم پييهش برياره رامياريه كان ملكه چ ده بن پاش ملكه چبونى برياره نابوربه كان. تيروريسته كانيش جگه له ولاتان نامانجيهانه ده ست به سهر مال و سامان بگرن له رپى داوا كړدنې سه رانه.

۳- پالنهرى هزرى:

هه موو شارستانيه ته كان نارېزويانه ديدوبوچون و هزره كانيان بسه پيښن ته نها نيسلام نه بيت كه هه ر زوو پيچېه وانه كه ي راگه ياند هه روه كه خواى په روه ردگار ده فهرموى {لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} (۲۵۶) البقره وه هه روه ها ده فهرموى {فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ} (۲۹) الكهف.

دواتر د. عموش باس له وه ده کات که خاچه رسته کان هيرشيان کردو ته سهرمان به هه موو هه ول و توانايانوه بهو مهبه سته ی که ژيار و شارستيانيه ته که مان لی خاپور بکه ن، ههروه ها زايونيه کان خاکیان لی داگیر کردین و پیروزیه کانیان تیکداین و مهغوله کونه کانیش هيرشيان کردینه سهر و پهرتوکه کانیان لی سوتاندین و که له پوریان لی کاولکردین، شیوعیه روسیه کانیش ههولیاندا زالب به سهرماندا و بهروه ولاتانی ئیسلامی ملیان نا له رپی پارتیه شیوعیه کانه وه له هه موو ناوچه کانه وه به لام سهرکه وتنیان به ده ست نه هیئا چونکه ئیسلام زور به توندی به ره ه لستی ده کردن. شوعیه کان ههولیاندا توره یی مسولمانان هه لبتینن و زیاتر له ملیونیکیان له چیچان لی کوشتن، به لام شوعیه ت رویش و گه لی چیچان و هه موو گه لانی تری مسولمانیش وه کو خو یان مانه وه که ناوی یه کیتی سو فیه تیان لی نرابوو.

ههروه ها ده لیت ئیمه بروامان به نه له خشاوی عه قیده مان هه یه و ناماده نه بوین هه مان شت دژ به بهرام به ره که مان بکه یین به لکو هه موو هه ولیکمان داوه گفتوگو بکه یین و نه وه نده شکو مه ندیه مان به سه که هه ر ئیمه بووین نه مانه تی فه لسه فه ی یونانیمان پاراست کاتیک وه رمانگیپرا و ره خنه مان لی گرت و نه مان سوتاند چونکه پیمان وابوو به شیکه له هزری مرو فایه تی.

به لی چوینه نیو نه نده لوس و ناوه دانیمان تییدا به جی هیشت سهره پای نهو شوینه واره ی که تا نه مروش ئیسپانیه کان به هویه وه پاره یه کی زوریان چنگ ده که ویت له گه شت و گوزاریدا به جوړیک که ئیستا ئیسپانیا دووه ولاته له جیهاندا له ده سته اتی گه شت و گوزاریدا و نهو ده سته اته ش ته نها له نه نده لوسدا هه یه چونکه باکوری ئیسپانیا تیرور و تو قانندی جوداخوازه ئیسپانیه کانی لییه ^{۲۶}.

۴- پالنهری کۆمه لایه تی و دهرونی:

ههژاری و نه داری و بیبه شبوون زۆرجار پال به هه ندیک خه لکیه وه ده نین بۆ هه لگرتنی رق و قینه به رامبه ر کۆمه لگا و هه ندیک جار ده گاته حاله تی به کارهینانی هیز و کاولکاری و کوشتن و هه موو جوړه لادانیک. وه هه ندیک جاریش له نه نجامی باری دهرونی و نه خوښی دهرونیه وه پهیدا ده بی، بۆ نمونه هزی خوډه رخستن و خوډیا کردنه وه، یاخو باری شیت بوون. ئەم حاله تانه به زۆری له کۆمه لگا رۆژئاوا بیه کاندایه ده رده که ووی چونکه نه وان به ده دست بۆشایی روحی یه وه ده نالینن و ههروه ها له نه مریکاش نه وه به پونی ههستی پی ده کری ههروه ک چون له ته قینه وه که ی ئوکلا هوما بینیمان کاتیک که سیک هه لسا به ته قانده وه ی بالاخانه یه ک که پیی ده گوترا ماکیا و دواتریش له سیداره درا، وه ههروه ها روداوه کانی کوشتنی مندالان له لایه ن هاوړیکانیان له قوتابخانه کاندایه.

هه لویستی نیسلام به رامبه ر تیرۆر:

له راستیدا نیسلام به هه موو شینوهیه ک به ره ه لستی تیرۆر ده کات و پیی رازی ناییت، د. عموش ده لی زۆریک له خه لکی به هه له له و نایه ته پیروژه تیگه یشتوون {وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ} (۶۰) الأنفال، واته: (خوا فرمان ده کات به کاربه ده ستانی نیسلام) هه رچی له توانا تاندا هه یه بۆ به هیزکردنی سوپای نیسلام بیخه نه گه پرو ناماده یی بکه ن (هیزی ناسمانی و ده ریایی و وشکانی و. هتد) و له ناماده کردنی هه موو جوړه نه سپ و (هۆکانی تری گواستنه وه) که مته رخه می مه که ن تا دوژمنانی خوا و دوژمنانی خۆتانی پی چاوترسین بکه ن.

ههروه ها پیی وایه که نه وه تیرۆریکی په سه ندرکراوه چونکه نامانجه که ی بریتیه له پاریزگاری کردن له خوینی خه لکی و ریگری کردنه له به گژیه کداچوون و مه به ست لی به ستنی

دهستی دهستدریژیکاران ههروهك پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم) دهفرموی (نصرت بالرعب) ^{۲۷} بهو مانایه‌ی که دوژمنه‌کانی ترساندوهه ^{۲۸} و وایلینکردون که ناماده‌ی شه‌ر نه‌بن. زۆربه‌ی هه‌ره‌زۆری ئیسلامیه‌کان وه‌کو ده‌بینری له‌سه‌ر ره‌وشته‌کانی ئیسلام په‌روه‌رده ده‌کرین که فرمان به چاکه‌کاری و بلاؤکردنه‌وه‌ی خیر و سۆز و ئاوه‌دانی ده‌کات، چونکه ئه‌وانه هه‌موویان له بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی (جینشینه‌یه‌تی) ن له‌سه‌ر زه‌وی، له قورئانی پیرۆزیشدا خوای گه‌وره ده‌فرموی {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} (۱۳) المائدة، واته: به‌راستی خوا چاکه‌کارانی خو‌شده‌وی. هه‌روه‌ها ده‌فرموی {مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا لِمُسْرِفُونَ} (۳۲) المائدة، واته: ئه‌وه‌ی که سیك به‌ناهق بکوژیت و له‌جیاتی کوژراویك نه‌بیته، یان گونا‌هو تاوانی گه‌وره‌ی ئه‌نجام نه‌دا‌بیته له زه‌ویدا (وه‌کو جه‌رده‌یی و ده‌ستدریژی و ..هتد)، ئه‌وه وه‌ك ئه‌وه وایه که هه‌موو خه‌لکی کوشته‌ی، ئه‌وه‌ش که سیك له مه‌رگ رزگار بکات، هه‌روه‌ك ئه‌وه وایه هه‌موو خه‌لکی له مه‌رگ رزگار کردبی و ژیا‌نی پی‌به‌خشیین، سو‌یند به‌خوا به‌راستی پی‌غه‌مبه‌رانمان به به‌لگه‌و مو‌عجیزه‌ی ئاشکراو دیاره‌وه هاتون بۆلایان (تا پابه‌ندی حه‌ق و داد بن) که‌چی زۆربه‌یان دوا‌ی ئه‌و رېنمونیانه هه‌ر زیاده‌ره‌و بوون له‌م سه‌رزه‌مینه‌دا له‌سته‌م و کوشته‌نی ناحه‌قدا.

هه‌روه‌ها ئه‌وه دو‌پات ده‌کاته‌وه که په‌یوه‌ندیمان له‌گه‌ل یه‌کتری ده‌بی له سه‌ر بنه‌مای حیوا‌ری مه‌به‌ستدار بی هه‌روه‌ك خوای په‌روه‌ردگار ده‌فرموی {ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} (۱۲۵) النحل، واته: (ئه‌هی پی‌غه‌مبه‌ه، ئه‌هی ئیماندار)

۲۷ البخاری مع الفتح ۲۲۸/۶ ژماره ۱۲۲

۲۸ وه‌کو جه‌نگیکی ده‌رونی بۆ ترس خسته‌نه نیتو دل‌ی دوژمن تاوه‌کو پاشه‌کشه بکه‌ن و شه‌رو خو‌ین‌پشته‌ن روو

بانگه واز بکه بو لای بهرنامه و پړيازي پوره ردگارت به حيكمهت و دانايي و ناموژگاري جوان و به جي، گفتوگوو موجدوله به جوانترين شيوه بکه.

خو نه گهر ريك نه كه وتن نهوا دېي هلوپستيان به پيې نهو و ته يه ي خوي پوره ردگار بيت كه ده فهرموي {لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ} (۶) الكافرون، واته: ديني خوتان بو خوتان و ديني خوم بو خوم. نه گهر بيت و بهرامبهره كه مان هله ي بهرامبهرمان كرد نهو نايپته بيانو بو شهوي تيروي له بهرامبهردا نه نجام بدهين بهلكو له سهر مسولمان داواكراوه كه به ليپوردهوه مامه له بكات ههروهك خوي گه وره ده فهرموي { وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ } (۱۳۴) آل عمران، واته: نهوانه ي كه رق و كينه ي خويان ده خونهوهو خوگرن، له خهلكي خوشدېن و ليپوردهن. كه هه له به ته شهوه تاكه كاني مسولمانان ده گريتهوه له نيو خويان كاتي هه له ده كه ن، به لام تيروي به نه نقهست كه له لايه ن چند كه سيك و ريك خراويك و دهوله تانيكه وه ده كرپن نهوا پيوسته بهرنگاريان بكرت.

ههروه ها د. عموش پيې وايه كه گياني ليپوردهني ئيسلامي به پووني له سونه تي پيغه مبه ر(صلى الله عليه وسلم) په نكده داته وه كه ده فهرموي (ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء)^{۲۹} واته: بهزه بيتان بيته وه بهوانه ي كه له زه ويدان، شهوي كه له ناسمانه بهزه يي بيتان دپته وه. ههروه ها ده فهرموي (إن الله رفيق يحب الرفق)^{۳۰} وه زور فهرموده ي تريش كه نكري بيانهي نينه وه، بيگومان ئيسلام ناموژگاري كردين به گرينگيدان به هه ژار و نه دار و يه تيم و ريبوار و ثافرهت و مندال و پير و په ككه و ته و نه خوش و ديل و نهوانه ي كه ناشتيخوازن و شهر ناكهن.

۲۹ الترمذي ۴/۳۲۳ و قال حسن صحيح

۳۰ البخاري مع الفتح ۱۰/۴۴۹

ئینجا ئهو پيى وايه كه ميژووي ئيسلامي پريهتي له پهيره وكردنى ئهو رېبيرانه به گشتى له گهل خهلكى، له گهل ئهوه شدا خهلكانيكى مسولمانى نه فام هه لدهستن به ته كفير كردنى خهلكى و پيشاندانى وينه ئيسلام به شيويهه كه ناگوئجى له گهل بنه ماکانى و ئيسلام به شيويهه كى ناشيرن و چهواشه كراو پيشانى خهلك ددهن. ئهوانه له برى ئهوهى بنه هوى بانگكردنى خهلكى به رهو ئيسلام بونهته توندره و خهلكى له ئيسلام دوور ده كه نه وه.

نامرازهكانى تيرور:

د. سام عموش وا ده بينى كه تيروريستهكان نامرازي زور جياواز به كاردههينن له كاره تيروريستيهكانيان:

۱- **رفاندنى بارمته:** له نمونهى ئهوهش ئهوهى كه له باشورى لوبنان زايونيهكان پيى هه لسان وه كو رهدانهويه كيش به رهه لستكارانيش دووباره پيى هه لسان.

۲- **تيروركردن (اغتيالات):** زوريك له كه سايه تيهكان دوچارى تيروركراو بوونه ته وه له گرنگ ترينيشيان دهسته لاتداران و بيرمه ندهكانن، سه ره راى شكسته يئنانى زوريك له هه وله كانيش كه چند جوريكيان نامانجه كانيان پيكا و تيرور كراو له جيهانى عه ره بى وه كو مه ليك فهيسه لى كورى عه بدولعه زيز پاشاى سعوديه سالى ۱۹۷۵ له سه ره دهستى فهيسه لى كورى موساعيدى كورى عبدالعزیز كه برازای بوو راستيه كهى ئهويه كه ولاته يه كگرتوكانى ئه مريكا له دواى ئه و تيروركردنه وه بوو به هوى فه رمانه كانى مه ليك فهيسه لى به راگرتنى ناردنى نهوت له جهنگى ۱۹۷۳ز وه ههروه ها سه ره وكى ميسر ئه نوه ر سادات له سالى ۱۹۸۱ له سه ره دهستى مولا زم خالد ئيسلامبو لى به فه رمانى كو مه لى (هجره و تكفير).

۳- **كوشتن به نامرازي جوراوجور.**

۴- **ئه شكه نجه دان:** ئه مه ئه و جوره تيروره يه كه زه ليزه كانى جيهان دژ به نه يارانيان پيى هه لدهستن وه ئه وهى كه به ميشك دا نايهت به كارى دينن له هو كاره كانى ئه شكه نجه دان وه

چهندين كتيبش لهما بارهيهوه نوسراون لهوانه (أقسمت أن أروي) ي روکس معكرون وه ههروهه (كتيبي البوابة السوداء) ي نهحمه رايف .

۵- له كهدار كړدني ناوبانگ: وه ههروهه پيشي دهوتريت تيروركړدني كهسايهتي نههمهش له رينگاي بهكارهيناني نامرازهكاني راگهيانندن بو گهوره كړدني روداوهكان و ساخته كړدني راستيهكان .

۶- بهكارهيناني جهنگهكان: بانگهشه كړدن تييدا بهوهي كه دژايهتي تيرور دهكرت بهلام به هويهوه خهلكي بيتاوان دهكوژرين وهكو نهوهي كه ئيسرائيل و نهامريكا كړديان و دهيكهن.

شوينهوارهكاني تيرور:

د. عموش واي بو دهچي كه تيرور خوي له خوي دا شتيكي نيگهتيغه بويه به دلنبايهوه شوينهوارهكانيشي نيگهتيغن و ههنديكيشي به نمونه هيناوهتهوه:

۱- له ناوبردني گياني خهلكي.

۲- بلاوبونهوهي ترس و توقانندن و دلراوكي له نيو خهلكي دا: (له ماوهي ۳۴۲۱ سال له ميژوي مروفايهتي دا تنها ۲۶۸ سال ناشتي بالي بهسمر جيهان دا كيشاوه) له سالي ۱۹۸۰ كردهوه تيروريستيهكان نهوهنده تهنهنيانكرد به جوړيك كه ۷۶۰ كردهوهي كوشتاري رويداوه ۶۴۲ كس كوژراوه و ۱۷۰۸ كهسيس بريندار بووه .

۳- دواكهوتني تابووري: (له روي بهرهه مهينان و وهبه رهينان و گهشت و گوزاري).

۴- نهزيفبوني خوينبهرهكاني ولات، كاولبووني (دهزگا گشتيهكان) و (ناسايش).

۵- فراوانبووني بازنهكاني زهر و زهنگ له لايهن دام و دهزگاكان و پاشهكشي كړدني ديوكراسيهت.

۶- تيكداني پهيوهنديه دهرهكيهكاني دهولتهت.

۷- بلاوكړدنهوهي وينيهكي نارپك له بارهي ئيسلامهوه.

۸- پهيداووني بهرههكاني و زيادبووني له نيوان تاقمه جياجياكاندا.

۹- هانداني خهلكي تر بو تيرور.

۱۰- كاولبون و دواختنی كۆمه لگا، چونكه له ئه نجامی له ده ستچونی به خپوكه ر خپزان
ده ربه ده ر و په رش ده بپت.

چاره سه ری تیرو:

دیاریکردنی چاره سه ره کانی تیرو (به پپی رای د. عموش) ده گه رپته وه بو دیدویوچونی
تاکه کان و ده زگاگان و ولاتان، وه دانانی چاره سه ره پیویستی به ده ستنی شانکردنی
هوکاره کانی ته که به شیوه یه کی گشتی نه مانه ن:

۱- نار هزوی زال بون.

۲- نار هزوی شانکندی هه بیه تی نه وانی تر.

۳- تۆله کردنه وه.

۴- به رزراگرتنی بیرو عه قیده کان.

له راستیدا مافی به ره له ستکاری (مقاومه) له یاسا ئاسمانی و ده ستکرده کاندای پییداوه،
وه به هه مانشیوه نه ته وه یه کگرتووه کانی ش له ماده ی ۲۷ ی یاسای مافی مروژ دا ره وایی پیداوه
(ان مقاومة الإضطهاد هي نتيجة منطقية لتلك الحقوق التي يتمتع بها الإنسان والمواطن) واته:
له راستیدا به ره له ستیکردنی زۆرداری نه نجامیکی لۆژیکییه بو به ده سه تهینانی نه و مافانه ی که
مروژ و هاولاتی که لکی لی و هرده گرن.

سيكولاريزم

العلمانية

Secularism

پښانه سیکولاریزم

سیکولاریزم واته دورخستنه‌وهی ټایین له ژیانی کرداری.

وشه‌ی سیکولاریزم پو "علمانیته" وهرگیردراوه که چی له بنه‌رتدا به واتای "کاروباری دنیایی" دیت، تا ئیستاش نازانری که بوچی وشه‌ی سیکولاریزم به "علمانیته" لیکدراوته‌وه که گوايه په‌یوه‌ندی به زانسته‌وه هه‌یه... نه‌مه‌ش له‌وه‌ده‌چی که به نه‌تقه‌ست وشه‌ی سیکولاریزم به زانسته‌وه لیکدبریتسه‌وه بوته‌وهی وا پیشانبدری وه که بلیتی ټایین هیچ په‌یوه‌ندی که به زانسته‌وه نه‌بیټ یان په‌تی بکاته‌وه.

نه‌گه‌ر بیټ و مانای سیکولاریزم به زانسته‌وه بلکیندري، نه‌وا ټایینی پاپایی له نه‌وروپا به‌ره‌لستی ده‌کرد له‌وهی که خه‌لکی پابه‌ند بن به بنه‌ما زانستیه‌کانه‌وه، وه هه‌روه‌ها می‌ژووی نه‌وروپای کون و ناوه‌راست گه‌واهی چهندين کاره‌سات ده‌دات که روه‌پرووی نه‌وکه‌سانه بویه‌وه که نه‌و کاته کاریان له‌نیو زانستدا ده‌کرد، به جوړیک که کلنسا فه‌رمانی کوشتن یاخود سوتاندنی هه‌رکه‌سیکی ده‌رده‌کرد که به زانسته‌وه په‌یوه‌ست بوايه، له‌م پیناوه‌شدا چهندين گه‌وره‌پیاوی هه‌لکه‌وته‌ی تیدا رۆیشت که هیچ تاوانیکیان نه‌بوو جگه له سه‌رقالبونیان به زانست و نه‌و به‌هه‌ریه‌ی که خوا پیی به‌خشیبون له کارکردن له بواری زانست دا، نه‌وکاته کلنسا خه‌لکی به‌ره‌و نه‌زانی و تاریکایی راپیچ ده‌کرد و ناچاری ده‌کردن که هه‌ر به نه‌زانی بیټنه‌وه.

هاوکات له‌گه‌ل نه‌و سه‌رده‌مه‌ی که له جیهانی ئیسلامی دا بوژانه‌وه‌ی زانستی و هزری له‌وپه‌ری گه‌شه‌سه‌ندن دا بوو کلنسا‌ی کاسولیکي له لایه‌ن خودی پاپاوه بریاری کوشتنی نه‌و زانایانه‌ی ده‌رده‌کرد.

نه گهر بيت و بهراوردنك له نيوان ههردوو جيهاني ئيسلامي له ئاسيا و باكوري نه فريقا بكهين له گهل خاچپه رستي نه وروپا نهوا بو مان دهرده كه وي كه مسولمانان فرمانيان به خه لكى ده كرد نه سپى خويان له زانستدا تاو بدن و نه وه بوو زانايان له هه موو بواره كان ده ستيان كرد به شت نو سين، وه بوونه خاوه ني تاقى گه ي زانستى و چهندين نه زمونى جوړاو جوړ كه ئيستاشى له گهل دابى كتيبخانه كانى پوژه لائى ئيسلامي شانازيان پيوه ده كات... ههروه ها سه رجه م كتيبخانه كانى جيهان پريوون له په رتو كه كانمان، وه نه مه ش نه وه دهرده خات كه نه م ئومه ته ده ستپيشخه رى به رده وامى هه بووه له بواري زانستيدا، به تاييه تى نه گهر سه رنج به دين ئيسلام يه كه م تايينه كه له كتيبكه كيدا فرماني به شوينكه وتوانى كردووه كه به زانستدا قوول ببنه وه و يه كه م وشه ش كه دابه زى بو پيغه مبه رى ئيسلام برى تيبوو له "اقرا" واته بخوينه.

خوای گه وره ده فرموى (اقرا بسم ربك الذي خلق * خلق الإنسان من علق * اقرأ وربك الأكرم الذي علم بالقلم * علم الإنسان ما لم يعلم) العلق (۱-۵)، واته: (نهى موحه ممد) بخوينه به ناوى نهو په وروه دگاره ته وه كه هه مو شتيكى دروست كردووه، بخوينه له كاتيكا هه ر په وروه دگارى تو به خشنديه، نهو زاتيه كه به هوى قه له مه وه زانست و زانيسارى فير كردووه، ناده ميزادى فيرى نه وشتانه كردووه كه نه زانيون.

هه مووشمان ده زانين كه چون ئيسلام هانى زانايانى داوه كار بكن له بواري زانستدا و به هيچ شيويه كه ريگرى له هيچ يه كيكيان نه كردووه نهو شته بللى يان نه نجام بدات كه ده يه ويته... نه گهر مسولمانيك خاوه ني ثاره زوو يان به هره يه كى له و جوړه بوو، فرماني پيكر اوه كه به كارى بينى وه نه وه ش هاوكات له گهل ياسادانان و فرمانه روايى ئيسلامي دا هاوته ريبو پيكه لپيكا بووه.

به لآم بارودوخي ئاييني ئه وروپي ده تلاوه به ده ستي دژايه تي كردني زانست و ههر ئه وهش وايكرد كه كارل ماركس و لينين بلين " ئاين تليكي گه لانه " وه ئه وهش وه سف كردنيكه كه ريك له گه ل ئه وروپاي ئه وسا ديتته وه، ئاييني مه سيحي و سهر كردايه تي مه سيحي له رومما خه لكيان به نج ده كرد و و ايان لي ده كردن كه به هه موو شيويه كه له ههر پيشكه وتنيكي زانستي دوور بكه ونه وه و ئه مهش وايكرد پال به خه لكيه وه بنيت تا داواي فه رمانره وايي دنيايي سيكولار Secular بكن .

ئه وسات ئومه تي عه ره بي و ئيسلامي خو شبه خت بوون به وه ي كه له ژير سهر كردايه تي ده ولته تي عوسمانيدابوون، كه هه رچه نده له سه ده كاني كو تايدا دوچارى تاريكيه كي دوور له زانست و پيشكه وتن بوو، له وانه شه ئه مه به هو ي ده ستي ئه وروپا وه بوويت. له كاتيكد كه تازه رزگاري بو بو له ده سته لاتي پايي و ههروه ها زولم و زوري ئاييني مه سيحي، هه ربويه ش ئه م شه پوله رووي له هه ر ناوچه يه كي جيهان كردبايه داخوازي ئه وه ي ده كرد كه له كو ت و به ندي ئاين رزگاري بيت و ئازاد بيت له وه ي كه داواي هه ر شتيكي نو ي بكه ويت، ئيدي ئه وه بو جو ره پيشپر كيه كي زانستي نو ي په يدا بوو كه وا ي له زانست كرد له ئه وروپا به ره و گه شه سه ندين بروات، ئه مهش شكلي شو رشيكي پيشه سازي وه رگرت كه له سفروه ده ستي پيكرد و دواتر چه ندين دو زينه وه ي تري لي په يدا بوو.، هه ر ئه مهش وايكرد ئيسستيعمار و داگير كردني ناوچه جيا جيا كان ده ستي پيكرد بو ئه وه ي ئه و ناوچانه بخرنه ژير ئه و شه پوله هزريه ي كه تينويتتي ئه وروپاي شكاند. روژه لاتيه كان ترسيان په يدا بوو له داگير كاري روژئاوايي و له مه شه وه له ده وري ده ولته تي عوسمانى كو بو ونه وه كه تا ده هات لاواز تر ده بوو هيچ شوينه واريكي زانستيشي پيه ديار نه مابوو، به لآم ته نها له پيناوي مانه وه ي ده ولته ته كيان ده ستيان كرد به هه لگير ساندي جهنگ دژي هه ركه سيك داواي ئازادي و پيشكه وتني ده كرد هاوكات له گه ل ئه م

جنگه شدا برسپه تي و نه خوڅي و نه خوځنده واري تا دهات زياتر ده بوون. واي ليټهات ولاتاني ئيسلامي دهياننالاند به دهستي هم دهر دانه وهو تا دهات زياتر ش له پيشكه و تنه زانستپه كان دورتر ده كه و تنه وه و به لكو تاريخاي ته واو بالي كيشابو به سهر فرمانپه واي عوسماني له ساته وه خه ته كاني كو تايدا و زورنيك له خه لكي له گيټراوي نه زانين دا نقوم بو بوون له كاتيكا له وروپا دهستي به پيشكه و تني زانستي كردبوو پيشه سازپه كاني روض له دواي روض گه شه سندنديان به خووه ده بيني و تاده هات به ره مه كاني خويان ده خزانده روضه لاتي عه رهبى و ئيسلامي مان و تنه ات واي ليټهات سهر اپاي بازاره كاغمانى دا گير كرد.

كاتيك نه وروپيه كان له شپوهى سوپاي دا گير كاري له روضه لات نزيك بوونه وه، بزوتنه وه تازه دامه زراوه كان داخوازي رزگار بوونيان ده كرد له فرمانپه واي عوسماني كه وه كو سپاويكي نه خوڅ و په ككه و ته ي ليټهاتبو، گه لاني عه رهبى و ئيسلامي ته واو له نه زاني دا بوون و هيچي و ايان تيدا نه بوو تنه ا چنه سهر كرده يه كي هزري نه بى كه له نه وروپا په روره ده كرابوون و ناشنابوون به پيشكه و تني نه وروپا كه به راورد به روضه لاتي ئيسلامي نه ده كران.

سوپاي عوسماني كه به چه پله ريزانه وه به رپيكره به دؤراويي له جهنگ گه راپيه وه، نه ك ههر نه مه ش به لكو له ولاشه وه سوپاي سيكولاري (بى دينى) له توركيه چاوه روانيان بوون، كه نه وه بو له كارخاني فرمانپه واي ئيسلامي راگه يانرا و به لكو ههر شتيك كه سيماي ئيسلامي پيوه بى له جل و بهرگ و بانگ و قسه كردن به عه رهبى و هتد... . قه ده غه كرا، ههر كه سيكيش پابه ندى نه و برياره نه بو بويه روويه روى سزاي قورس ده بو وه.

پاشان چنه دامه زراويه كي مه ده ني له جيهاني عه رهبى هه لبيټر دران نه مه ش له دواي پارچه پارچه كردني جيهاني عه رهبى، هم جاريان شان شين و ميرن شين و مه شايه خ و كوماره كان دروست بوون كه تيكراي ئيسلامي ان په كخست تنه ا ياسا كاني باري كه سيټي (أحوال شخصي)

نه‌بیت، چونکه هیچ به‌دیلکیان نه‌بوو بوی، هه‌روه‌ها دامه‌زراوه بیدینه‌کان دروست بوون و راگه‌بښندران و ناویان لښندرا عه‌لمانیته که ئه‌وه‌ی دوا‌بیان "عه‌لمانیته" بووه زاراه‌یه‌ک بۆ ئه‌و یاسایانه‌ی که له تورکیا و رۆژه‌لاتی عه‌ره‌بی کاریان پی‌ده‌کرا.

یه‌ک‌ی له‌وان سیستمی سیکولاری پیناسه ده‌کات و ده‌لای: بریتیه له بزوتنه‌وه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی که ئامانجی ئه‌وه‌یه خه‌لک وهر‌بچه‌رخیتنی له گرن‌گیدان به کاروباری دوا‌رۆژ بۆ گرن‌گیدان به دنیا به تهنه‌ها.

ئه‌مه له لایه‌ک که له چاخه‌کانی ناوه‌راستدا خه‌لکی ئاره‌زویه‌کی زۆریان هه‌بوو له وازه‌بښان له دنیا و پامان له خودا و رۆژی دوا‌یی، جا له پیناو به‌ره‌نگاری کردنی ئه‌و ئاره‌زوه‌ه سیکولاریزم هانای برده‌به‌ر گه‌شه‌پیدانی لایه‌نی مرۆیی که خه‌لکی له چاخ‌ی بوژانه‌وه‌دا ئه‌وه‌په‌ری په‌یوه‌ستبوونی خۆیان پیشانده‌دا به ده‌ستکه‌وتی که‌لتوری مرۆیی له پیناوی وه‌ده‌بښانی ئاواته‌کانیان له‌م ژبانیه‌ی ئیستایان. له میژووی نویدا پیشوا‌زیکرد له سیکولاریزم تا ده‌هات له گه‌شه‌سندن دابوو به‌و پینیه‌ی که بزوتنه‌وه‌یه‌که دژی ئاین و مه‌سیحیه‌ت ده‌وه‌ستی.

که‌وابوو ئه‌و بزوتنه‌وه‌یه هیچ په‌یوه‌ندیه‌کی به زانسته‌وه‌نی یه‌ به‌لکو له‌سه‌ر بنه‌مای په‌تکردنه‌وه‌ی ئاین و بنه‌ماکانی ئاین له ژبان سه‌ری هه‌لداوه.

جیاوازی نیوان رۆژه‌لات و رۆژئاواش له وهر‌گرتنی سیکولاریزم له‌وه‌دایه که رۆژئاوا‌ییه‌کان پښان له خه‌لکی نه‌گرتوه دروشمه‌ ئاینیه‌کانیان به جی‌ بگه‌یه‌نن و هه‌روه‌ها ریشیان داوه به کلێسا ناقۆسی خۆی لیب‌دات، به‌لام له رۆژه‌لات کاتی‌ک ئه‌م بزوتنه‌وه‌یه سه‌ری هه‌لدا حکومه‌تی ئه‌تاتورک هه‌لسا به‌ رینگرتن له هه‌موو دیارده‌کانی عه‌ره‌بی و ئیسلامی ته‌نانه‌ت ئیستاشی له‌گه‌لدا‌بی‌ تورکیا له ژیر چه‌تری هه‌ندیک له‌و رینگرتانه‌دا ده‌ژی.

ولاته عه‌ره‌بیه‌کانیش پیش‌په‌رکی‌ی یه‌کتر ده‌که‌ن له دژایه‌تی کردنی ئاین و رینگرتن له دیارده‌کانی، هه‌ندیک له ولاتان که‌می‌ پابه‌ندیان به ئاینه‌وه هه‌یه به‌لام له باریکی دژیه‌ک دایه له‌گه‌ل ئاینیدا چونکه چاودیری ده‌خاته سه‌ر نوێ‌خوینه‌کان و چاو له خه‌لکی دیندار سوره‌کاته‌وه‌و زیندان‌یانی جیهانی عه‌ره‌بی و ئیسلامیش په‌ر له ئه‌هلی دین.

واي ليتهاووه سيكولاريزم بۆته داوايه كي فهرمي زؤريك له دامه زراوه كاني جيهاني ئيسلامي به تايبه تي پاش پوځاني رژيمي سه دام حسيڼ له به غدا..

ماموستا محمد قوتب زؤر به جواني باسي ئه وه ده كات كه سيكولاريزم به ره همي هه لگه رانه وي كلئيسايه له ديني خوا جگه له شيواندني ئايينه كه و پيشانداني به خه لكي له ويته يه كي داپرېنراودا به بي ئه وي خه لكي هيچ سه رچاويه كيان هه بي كه بگه رپنه وه بؤي له پيتاوي چا ككردنه وي ئه وي سهره به ريه و گه راندنه وي بؤ بنه رته راسته كه ي كه له لايه ن خواوه نيډر دابوو، هه روه ك چؤن قورثاني پېرؤز پاريزراوه (به ويستي خواي گه وره) له هه ر ده ستتيوه ردان و چه واشه كاريه ك له هه ر چاخ كدا.

ويته ي راسته قينه ي ئايين له ئه وروپا له عه قيديه كي چه واشه كراودا خؤي ده بينيه وه كه له ئينجيل وه رگيرابوو كه پاش ماوه يه كي دريژ دواي مه سيح نوسرابؤوه، هه روه ها نوئژ و پېرؤزيه كان و نامؤزگاريه كان و بؤنه ئايينه كان خؤي ده بينيه وه كه له كلئيسادا ساز ده كران، وه ئايين بريتيبوو له زالبووني پياواني ئاييني له سه ر پاشاكان و خه لكي به گشتي. ئه وه مان بيني كه چؤن پاشاكان نه يانده تواني له سه ر ته ختي پاشايي دابنیشن مه گه ر به مؤلته تي پاپا نه بيت و هه ركاتي كيش پاپا لييان توږه بووبا خه لكيشي لي هه لده گه راندنه وه، خه لكي ملكه چي ته عميدي كاهينه كان ده بوون و هه روه ها ته نها به ئاماده بووني كاهين نوئژه كانيان ئه نجام ده دا، باوه رپيشيان به هيچ نه ده كرد ته نها ئه وه نه بي كه ئه نجومه ني كلئيساي دانيشتوان له كاروباري بيروباوه ردا پيئاني راده گه ياندين، ته نها بيريان له و شتانه ده كرده وه كه پياواني ئاييني رينگاي بېرلي كرده وه ي پيدابوون، فيري هيچ شتيكيش نه ده بوون ته نها ئه وه نه بيت كه كلئيسا رينگاي پيدهدان كه فيري بن، پياواني ئاييني ده سته لاتي ته واويان هه بوو به سه ر مال و لاشه و گيانه كانيان. جا ئايينيك به م شيويه بي هيچ سه رسورمانيه ك نايينين نه گه ر شوئنه كه وتواني

پشتی تی بکه ن پاش ناسینی، به لآم ټمه دواتر له سهر "ټی کرای ټاینه کان" رهنگی دایه وه
تهنانه ت ټهو ټاینه ش که فه رمانیان پی بکات به شتی که زانسته و پیشکه وتنه هر وهک
ټه وهی که له ټاینی ټیسلامدا به دی ده کری .

کاتیکیش مه سیحیه کانی ټه وروپا پشتیان له دین کرد هیچ جیاوازیه کیان له نیوان
پوچیه کانی کلنسا و راستیه کانی ټاین به دی نه کرد، هر به جاریک ره ټیان کرده وه دواتر به
دوای ټاینی راسته قینه و راستیه کاندانه گهران، به م شیوهیه روو له ټاین وه رگیپران و خو
دامالین لی بووه پیوستیه کی هه نوکهی له ټه وروپا بو پیشکه وتن و شارستانی بوون و ژیان.

دهشتوانین ټهو قوناغهی که ټه وروپا پییدا ټیپه ری له حالته تی وابهسته بوونی به ټاینی
کلنسا له م خالاندها به گوشراوی بخرینه روو:

۱- ټاین پرپوو له خورافیات و ټه فسانه.

۲- ټاین دژایه تی زانستی ده کردو هزری ته سک کردبووه و ټه وانه شی ده سوتاندن و
له ناوده بردن که په یوه ست بوون به زانسته وه.

۳- ټاین دنیای به هه موو شیوهیه که پشتگویی خستبوو، پشتی ټی کردبوو له پیناو
یه کلابونه وه بو روژی دواپی.

۴- ټاین لاشه ی بوغزانده بوو، نازاری ددها له پیناو یه کلابونه وه بو گیان .

۵- ده ره به گه کان بویان هه بوو خوینی جوتیاره کان له ژیر په رده ی ټایندا بمژن و سه روه ت و
سامان که له که بکه ن و هه روه ها له خو شپرابواردن و گهنده لی دا بوین.

۶- جوتیاره کان ناچار ده کران ټهو واقیعه له پیناوی ره زامه ندی خوا و به هه شته که ی که له
روژی دواپی دایه قبول بکه ن، تا دواپی پاپا بلیتی لی خوشبوون (سکوک الغفران) ی داهیناله
پیناوی کرینی روژی دواپی.

۷- نه خوینده واری و نه زانی به دريژایي چاخه كان له ناو خه لکی دا ته شه نه یان کردبوو بلاؤبوونه وه.

۸- نه نجومه نه کانی کلټسا هه لدهستان به دارشتنی ئه و بیروپایانه ی که که سیکی مه سیحی ده بوو پیته وه پابه ندبیت به جوړیک که هیچ کام له و بیر و رایانه ئه وه نه بوون که له ئینجیل دابه زیوون و بگره ئینجیل هه ر شوین بزبوو و شوینی پرکرایه وه به چند ئینجیلیک که چند سیکی پاش مه سیح به ماوه یه کی دريژ دایانابوو.

ئیسلام و مه سیحیه ت:

کاتیک مسولمانه كان خوین خزانده نیو نه وروپا و تیکه ل به ژیانان بوون، جیهانیک به دی کرا که نه پایا و نه پایاوی ئایینی و نه مه ته لی بیرو پای تیدابوو وه کو مه ته له کانی کلټسا که ته نها چند که سیکی کم له باره یانه وه شاره زابوون، وه ههروه ها ئه وه یان به دی کرد که ئه م ئایینه نه شراف و دهره به گی تیدا نه بوو تا خه لکی بکه نه کویله و عقل و زانسته کانیان ته سک بکه نه وه، به لکو ته واو به پیچه وانه وه بوو.

پوچهر بیکون (که له سه ده ی ۱۳ دا ژیاوه) ده لیت: "هه رکه سیکی ده یه ویت زانست فی ر بییت با خو ی فی ری عه ره بی بکات چونکه عه ره بی زمانی زانسته".

که دیاره مه به ستی له و زمانه زمانی قورنانی پیروزه چونکه ئه وانه ی قسه ی پی ده که ن مسولمانن و ئیسلامیان کردو ته به رنامه و پروایان به قورنانه هیه.

جا به م شیوه یه نه وروپا له تاریکیه کانی سه ده کانی ناوه راست رزگاری بوو کاتی له گه ل مسولمانه كان تیکه ل بوون له پوژهلالت و پوژئاوای زهوی جا چ به هوی جهنگه خاچه رسته یه كان بوویت یان به هوی ئه و قوتایانه بی که بو خویندن ده نیردرانه قوتابخانه

مسولمانه كان له ښه لوس و به غداد و سه قليه و زوری تر له و لاتانهی که ئیسلام پوناکی کردنه وه، تهنانهت پیاوونی ئایینی مه سیحیش له و قوتابخانه ئیسلامیانه روښنبری ئیسلامیان ده خویند، یا خود و هریانده گپران بو زمانه ئه وروپیه کان، به مهش پلهی "ئه کلیروس" یان ددها هر که سیك له خویان که زورتیرین روښنبری ئیسلامی و هر گرتبیت.

مسولمانه كان له سه دهه كانی ناوهر استدا نوینه رایه تی هزری زانستی و ژیانی پیشه سازی زانستی یان ده کرد، خاوهنی زانکوی ئیسلامی به ریلاو بوون له ئیسپانیای ئیسلامی (ښه لوس) و قوتابخانه كانی روژه لآت (به غداد، دیمه شق، قاهره) وه ههروه ها بونه هو کاریک بو ژیانده وهی زانستی یونانی کون که بهر له وان زور زه حمت بوو بو ئه وروپیه کان لیی تی بگهن، به هه مانشیوه ئه وروپیه کان ئه و بنه ما ژیار یانه فی ربوون که لای مسولمانان ده ست ده که وت و پرؤگرامی ته زمونی له توژیینه وهی زانستی له عه ره به کان فی ربوون، تا دواپی وای لی هات بووه پرؤگرامیان و له بری ئایینه که یان په په ویان ده کرد. ئیتر به م شیوه یه ژیان و هه لسانه وه یان له سه ر بنه ما ی ئایینی ئیمه بنیاتنرایه وه و شارستانیه ته که یان له سه ر بنه ما مروییه کان بنیات نایه وه، له کاتی کدا بناغه و بنه ما ئیسلامیه کان بونه باکگراوندی ژیار و بوژانه وه مان، کاتی کیش له وه دا سه رکه وتنیان به ده ست هیئا ئایینیان کرده خالی دواکه وتنی ئه و بوژانه وه یه چونکه په یوه ندی به دوا روژه وه هه یه نه ک دنیا، بوژانه وه که شیان دنیا ییه. ئینجا دژایه تی هه موو ئایینه کان جیهانیان کرد له وان هئ ئیسلام به بی ئه وهی به دوا ی راستیه کاند با گه رین.

ئایینه که یان ههروه ک با سمان کرد ته نها دوا روژی مه به ست بوو دنیا شی پشستگویی خستبوو، به لام قورثانی پیروژ ده فه رموی (وابتغ فیما اتاک الله الدار الاخره و لاتنس نصیبک من الدنیا) واته: هه ولیده به و مال و سامانهی خوا پیی به خشوی مالی قیامهت و به هه شتی به رین بکړه و

بەشی خۆیشت لە دنیادا بەحەلالی فەرامۆش مەکە. هەر وەها دەفەرموی (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)^۲ واتە: (ئەو موخەممەد) پێیان بڵێ ئەووە کێیە پۆشاک و زینەت و جوانیە خواییەکانی لەبەندەکانی حەرەمکردوووە کە لە بنەرەتدا خۆی بۆی وەدیھێناون؟ هەر وەها ئەووە کێیە رزق و رۆزیە چاک و پاکەکانی حەرەمکردوووە؟ بەوخەڵکە بڵێ ھەمو ئەوشتانە بۆ ئیماندارانە لە ژیاانی دۆنیایا لەکاتیکیدا پالقتەن لە رۆژی قیامەتدا، ئابەو شیۆیە ئایەت و فەرمانەکان رپوون دەکەینەووە بۆ کەسانیک کە بزانی و ھۆشیار بن. قورئانی پیرۆز داوا لە مسوولمانان دەکات لە دنیادا کار بکەن بۆ ئاوەدانکردنەووی زەوی و لە ھەمانکاتدا بۆ دواپۆزیش کار بکەن.

سیکۆلاریزمی رۆژئاوا دەستی کرد بە رزگارکردنی پاشاکان لە کۆت و بەندی پاپا لە کاتی سەرھەڵدانی کلیسای پرتۆستانتی دا، ئەمەش رپنخۆشکەریبوو بۆ سەرھەڵدانی شۆرشی پیشەسازی کە ژیاانی خەڵکی بە توندی ھەژاند، ئیدی بیروکەمی یەکسانی دوو رپەگەزە کە لە کارکردندا ھاتە ئاراو، گەندەلی رپەوشت و تیکچونی رپەوشتی کۆمەلگای ئەوکاتی لی ھاتە کایەووە لە ژێر ناوی "پیشکەوتن" کە چەندین گۆرانی تری لە بنیاتی رپەوشتی کۆمەلگا لی پەیدا بوو.

بوارەکانی سیکۆلاریزم:

سیکۆلاریزم دواي سەرھەڵدانی وردە وردە بەرەو سیکۆلاریزمی رامیاری و سیکۆلاریزمی ئابووری و سیکۆلاریزمی رپەوشتی دەرویشت، بەم شیۆیە کۆمەلگا ئاراستەیی بەرەو شیوازیکی تری ژیان گۆرا کە ھیچ پەییوەندیەکی ئەوتۆی بە خواوە نەبوو بەو ئەندازەییە کە پەییوەندی بە مرۆڤەووە بوو، تەواو ملی لە ئاین وەرگێرا، پەییوەندی مرۆڤیش بە ئاین تەنھا لە چوارچێوەی

ښتيم او ناسنامه ي بړو رايه كي دياريكراو چركرايه وه له ناوچه يه كي دياريكراو كه پي دوترا كلتسا، نوږو كردن تييدا و نندام بوون ليى هه مان شو ښتيمايه ي هه بوو وهك بليى له كوښه ليهك يان دامه زراويه كدا نندام بيت.

كاتيكش شو شيويه يه ي ژيان له نه وروپا سه ركه وتنى به ده ست هينا به كه سب كردنى مروڅى نه وروپي، شو كه سانه ي كه خاوه نى به رڼه وه ندى بوون (كه دواتر له بابته ي سه رمايه دارى و شيو عيه تدا دينه سه ريان) واى بو چون كه شو شيوازه ي ژيان بگوازنه وه بو ولاتانى عه ربه ي و نيسلامى، چونكه ده يانزانى دهره ينانى مروڅى مسولمان له شيوازه دينداريه كه يه وه بو شو شيوه سيكو لاريزميه وابسته بوونى به نايينه وه لاواز ده كات، چونكه شم نايينه مه ترسى هه بوو له سه ريان به تايبه ت له و ماويه يه ي كه برياريان دا خاكي مسولمانان دابه ش بكن و بيخه نه پال نيس تيماره كانياه وه له كاتيكدا نايين فرمان ده كا به روبه رپو بوونه وه له دژيان.

له مه شدا سه ركه وتنيان به ده ست هينا كاتيك عه ربه و مسولمانه كانيان له ښتيماي عوسمانيه وه دهره ينا به ره و دامه زراندى چند حكومه تيكي "مه ده نى" بو هر هه ريميك و دبرپنى له نيسلام له رينگاي دانانى ياساى مه ده نى و بلاو كرده وه ي گنده لى له رپى كه لتور و نيردراوه ته بشيره كانيان، كه نه وكات و نيس تاشى له گه لدا بيت خزمه تى ده زگا هه والگريه كانى روظواوا ده كات زياتر له وه ي كه خزمه تى شو نايينه ي خويان بكات كه رويان لى وه رگيرا.

۱- سيكو لاريزمى راميارى:

كلتسا پاپاى به جينشيني خوا له سه ر زه وى داده نا چونكه هر پاپا بوو كه ده يتوانى پاشاكان دابنى و لايان بدات، هر كه سيكش له سه ر هر پله و پوس تيك دابنى كه نارزه وى لى بيت، دواتر يش به نارزه وى خو لى لاي بيت. پاپا ده سته لات و شكومهندي ره هاى هه بوو به سه ر هه موو مه سيحيه كان چ حاكم بان يان مه حكوم بان، به لام له كو تاييدا فرمانرپه واكان له پاپا هه لگه رانه وه و داواى ده سته لاتى كاتى يان ده سته لاتى دنيايان ده كرد، دواتر يش توانيان به ده ستى بينن و برياريان له سه ردا، پاش چه ندين شو رش و هه ول و كو شش خه لكى كي زور

شايه تيان بۆ ئەمە داو لەسەر ياسای (ئامانچ پەوايى دەدات بە ھۆكار) تەنانت ئەگەر ئامانجەكەش ناپاك بوايه. چالاوى سيكۆلاريزم پېي خوى دۆزيهوه هەر لهو ساتهى كه پاميارى له ئايين جياكرايهوه و پەيوەندى بە پەوشتى ئايينيەوه ئەما هيچ جيپەك بۆ پەوشت ئەما له كايەي پاميارى، خراپترين جوړى ديكتاتوريهت سەرى هەلدا له شيوعيەت و فاشيهت، دروشمى دروى پاميارى هەلبژاردن زيادى كرد. له پاميارى دەرەو دا ياساى دارستان جيپەجى كرا واتە هيژ بە دەست زۆرينهيه، ئەوه بوو دواتر داروخانى كۆمەلايهتى و ليدانى قونبەلهى ناوهكى له هەندىك له گەلان سەريان هەلدا جگه له بەستنى چەند پەيمانامهيهك كه بەهيژەكان بەهيژتر دەكەن و لاوازهكانيش دەخەنە ژيړ پى، سياسەتەكانى ئەمريكاي سيكۆلاريزم له تىكراي جيهاندا بەلگهيهكى زۆر روونه لهو بارهيهوه.

۲- سيكۆلاريزمى ئابورى:

سيستمى ئايين له ئەوروپا دەرەبەگى بوو كه زەرەيهك دادگەرى تيانەبوو، مەرؤف بى بايهخ بوبوو، هيچ نرخيكيشى ئەمابوو، سيكۆلاريزم تاكه ريگابوو كه ئەوروپيهكانى رزگار كرد لهو دۆزهخه، بەلام دواتر خويان خسته نيو دۆزهخى جيهانى سەرمايهدارى و شيوعيەت. خەلكى دەستيان كرد بە تووژينهوه لەبارەى سروشت لە جيگای گەران بە دواى خوا، ئەو ھۆكارە نەگريسانەى كه سەرمايهدارى بۆ بەديهيتاننى مەبەستەكانى بەكارى دەهيتان پەواييان پى درا، لەوانە:

۱- سو.

۲- قۆرخکردن.

۳- هەولدان بۆ و دەستەپنەنى قازانجى بى سنوور تەنانت ئەگەر له پى ھۆكارىكى نەگريسيش بيت.

شيوعيەتیش خەلكى زەليلى تىكەنانى ژيان كرد بە شيوهيهك كه هيچ گەلنىكى تر ئەمەى بە چاوى خوى نەديبوو، سيستمى پۆليسى توند بە ئاگر و ئاسن و هەوالگى و ئاژاوهو

دوبه رځه کی نانه وه له نيوان لايه نگران و نه يارانی حزب فەرمانږه وايی خه لکی ده کرد، له نه نجامدا هه موو به ها شارستانیه کان له ده ست چوون.

دوای نه وه چند پارتيکی تری ئیشتیراکی (سوشیالیستی) هه مان نه و ریگه یه ی شیوعیه تیان گرت بهر، خه لکی تالوئیکی تریشی جیا له تالوئی سیستمی دهر به گایه تی چشت و له مه شه وه له پیناو جیبه جی کردنی سیستمی شیوعیه تدا مرؤډ هه موو سه ختیه کی بینی، لیږه دا سیکولاریزمی نابووری بووه نه فره تیک له مرؤډایه تی و بووه باریک نه گهر قورستر نه بووی نه وه هیچ سوکتر نه بوو له سیستمی دهر به گایه تی.

۳- سیکولاریزمی کومه لایه تی:

هه ندیک داب و نه ریتی ئایینی کومه لگا کانی نه وروپیان به پتوه دهر د بؤ نمونه پاريزگاری کردن له خیزان و ژنه پینان و شوو کردنی زوو، هه روه ها قیوامه تی پیاو و هه لسانی به دابین کردنی بژیوی و مانه وه ی ئافره ت له ماله وه ی و نه هاتنه دهر وه ی و سه رقالبوونی به دایکایه تی و کاروباری ماله وه و چاودیریکردنی مندا ل و پاريزگاری کردن له ناموسی پیش هاوسه رگیری و دوای هاوسه رگیری، نه و بنه مایانه له سه ر ئایین بنیات نرابوون ته نانه ت له کومه لگا دهر به گایه تیه کانیش، له کاتی دامالینی کومه لگای نه وروپی له ئایین ورده ورده له و سیکولاریزمه نزيك ده بووه وه که چیتر گرنگی به و بنه مایانه ی پیشو و نه ده دا، شوږشی پیشه سازی سه ری هه لدا و بنیاتی کومه لایه تی نه وروپی له رزاند و نه و کو ت و به نده ئایینیانه نه هیلران که ئافره ت وابه سته ی کومه لگا ده کات و سه رقالي ده کات به په روه رده کردنی مندا ل، نه گهر مرؤډ ته نها چاویک له کومه لگای نه وروپی و نه مریکی لیکه له شاه او بکات راستی نازادی ئافره تی بؤ روون ده بیته وه که چو ن بناغه ی خیزانی لیکه له شاه اندو ته وه، ریژه ی ته لاق زیاتره له هاوسه رگیری و، دایه نگه کان پر بوون له و مندا لانه ی که بی باوکن و ناشه رعین یا خود له نه نجامی لیکجیا بوونه وه ی دایک و باوکیان بی سه په رشت ماونه ته وه، زوریک له خه لکی مندالی دوزراوه ده که ن به مندالی خو یان چونکه خیزانه کان ئاره زووی مندا ل بوونیان نی یه

یاخود دووچاری نەزۆکی بوون لە ئەنجامی بەکارهێنانی دژە سکپیری و هەلگرتنی پەحسی ئافرەت. بەم شیوێیە سیکۆلاریزم لە ئەوروپا و ئەمریکا بوو هۆکاری داروخانی کۆمەڵگا و لیکتەزاندنی.

۴- سیکۆلاریزمی زانستی:

مەلانیی نیوان ئایینی کلێسا و زانست لەوپەڕی دابوو، زۆریک لەوانەى که بە زانستەوه خەریک بوون کوژران و سوتیندران باسیشمان کرد که رای ئیسلام بەرامبەر زانست چۆنە کاتی ئە ئاوەدانکردنەوهی زەوی بە پەرستش داناوه. ئەى چى بەسەر زانست داهاات لەو چاخەى که کۆمەڵگای ئەوروپى پشتی لە ئاین کردو بوو کۆمەڵگایەکی سیکۆلاری؟:

زانست بەکارهێنرا بۆ بلاوکردنەوهی ئیلحاد و گەندەلێ پەوشتی (بۆ نمونە سەیری بەکارهێنانی حەبى دژە سکپیری بکە که لە ئەوروپاوە ئەمریکا بەکار دەهێنری و هەرۆهە سەیرکە چۆن لاشەولار بەمەبەستى داروخاندنی پەوشت و دوور لە واتای مەوی بەکار دەهێنری و...هتد).

زانست بوو هۆکاریک بۆ بلاوکردنەوهی داوینپیسى و داھینانى چەکی کۆمەڵکوژ و خاپوورکردنی خەلک و هەموو هەولیکیش لەم بارەیهوه خرایە گەر، وینەمان زۆرە لەم بارەیهوه بۆ نمونە جەنگە جیھانیەکان و جەنگە لاپەرەکان که رۆژئاوا دژی ولاتانی ئیسلامی رایگەیاندا که تا ئیستاش بەردەوامە لە عێراق و ئەفغانستان و بیشتیش لە فیتنام و لە هەموو ئەو ناوچە ئیسلامیانەى که لە ژێر داگیرکاری روسیا و چیندا دەتلینەوه.

۵- سیکۆلاریزمی پەوشت:

ئاین سەرچاوهی پەوشتە... دەستەلاتی پاپایی زال بەسەر گەلانی ئەوروپا هەموو مانا پەوشتیەکانی ئایینی مەسیحی تیکشکاندا، لە کاتیکیدا که مەسیحیەتی پیشوو بە یەکی لە ئایینە پەوشتیەکان دادەنرا... بەلام سیستمی دەر بەگایەتی پەوشتی لەناو برد و بوو هۆی ئەوهی که بنەماکانی پەوشت بەر بەرە دابروختن، هەرچەندە چاخى بوژانەوهی ئەوروپى بە

مه به سټي گټپړانه وهی په وشت و به هاكان بو سهر پټپړه وی په سټني خوی هاته کایه وه به لام به هوی دووباره دورکه و تنه وهی خټریان له به هاكان، چاخی پيشه سازی دیسانه وه په وشتی داروخاند چونکه کومهلگای له په وشت دوورخسته وه، هر له گهل هاتنی سده هی بیسته م به ها په وشتیه كان له ئه مریکا و ئه وروپا له ناوچووون و ماناكانیان گټپړا، هیچ به هایه کی په وشتی نه ما که هم ماهه ننگ بیټ له گهل ئه و ناوهی که لیان نابوو. به ها سیکولاریه په وشتیه كان بوونیان هیه به لام ئه م به هایانه تنها له پټناو به رژه و نندیه كانن و به پیی گټپړانی بار و دؤخ گټپړانیان به سهردا دټ... ئه گهرچی نیستا به ها په وشتیه ئیسلامیه كان ماون به هموو ماناو شیوه كانیان به لام کومهلگای ئیسلامی چوه ته نیو سیکولاریزم چ به خواستی خوی یان به زوړبیټ... له گهل ئه وهدا مسولمانان هیشتا له سهر ئه و سیستمه ئایینی به بوون که له سهریانی پیویست ده کرد به بنه ماکانی په وشته وه پابه ند بن به لام ورده ورده په وشت لاوازه بیوو به ره و نه مان ده چوو، چونکه مسولمانان خه ریک بوو ده پرخان، به پرخانیشیان بی گومان په وشت له ناوده چیټ.

۶- سیکولاریزمی هونه:

هونه ری ئه وروپی به هونه ری (په سټراو) داده نرټ له هموو سده كان دا، سهره تا هونه ری خواونده ئیغریقیه كان بوو دواتریش بووه هونه ریک که وینهی کلټسای پاپایی ده کیشا. له چاخی سیکولاریزمدا مرؤف بوته (په سټراو) له کاتیځدا که مرؤف له باریکی بی سهروبه ری دا ده ژی، هونه ریش هر له بی سهروبه ری دا ده ژی. سیکولاریزمی دامالراو له ئاین جیهان له واقعیه ته وه ده گورپی بو سوریالیزم و بو وجودیه ت و بو ناماقولیه ت و بو ئه ده بی سیکسی ناشکرا، که ئه مانه همووی راکردنه له (مه عقول) به شیوه یه که وای ده بینن بوونه وهر هیچ نامانج و مه به ست و دادگه ری و راستی نی یه، هموو شتیځ گومپایی و بیسه روبه رییه له

کاتیکدا که نه گهر ژيان بېّ خاوهن بیت که واته بوونی مروژ له هموو باریکدا به فیروچووه، شهرعیه تیان داوه به نه ده بی سیکسی روخینه ر و ناویشیان لیّ ناوه هونه ر، شانازی ره تکرده وهی ره خنهش ده کات به که شخه و له خو باییبوونه وه و دهروونی گه ورهیه که چی له باری روخان دایه. نه وهیه که سیکولاریزم کومه لگای نه وروپی توش کردوه، که واته نه وروپا هیچی بو نه ماوه ته وه له ثابین (نه گهر ثابینی بویت) ته نه ایه کاتر میری هفتانه نه بیت له کلیسا که که سی واهیه بو نه مهش ناچی، وای لیّ هاتوه که په یوه ندی یه کومه لایه تی به کانی نیوان تاکه کان و کومه له کان لاواز بووه، نه و شتانهش به شیوه یه کی سروشتی سهر ده کریت، بو نمونه په یوه ندیه سیکسیه له ریّ ده رچوه کان به شتیکی ثاسایی سهر ده کرین که نه له گه ل ثابین و نه له گه ل ره وشتدا ده گونجین.

سیکولاریزم و نیسلام:

نه گهر بانه وی به راوردیک له نیوان سیکولاریزم و نیسلام بکه یین ده توانین له م خالانه دا پوختی بکه یینه وه:

- ۱- نیسلام مه ده ته که چی سیکولاریزم بېّ مه ده ئی یه.
- ۲- نیسلام ثابینه و په یوه ندی هیه به پامیاری و ثابوری و کومه لگا و په روه رده و... به لام سیکولاریزم هم په یوه ندیه ره ت ده کاته وه.
- ۳- نیسلام یاسا دانانیکی خوایی یه، له کاتیکدا سیکولاریزم ثابین ره ت ده کاته وه و مروژ له هموو یاسا ثابینه کان دوورده خاته وه.
- ۴- نیسلام به به رزی ره وشت جیا ده کریتته وه له مامه له کاند که چی ره وشتی سیکولاریزم روخواه له هموو بواریکدا ... به لکو هندی جار ده گاته ثاستی ره تکرده وهی هموو به ها ره وشتیه کان.

- ۵- مسولمانه كان له حوكم كردندا پهنا ده به نه به رياسا خوايييه كان به لام سيكو لاره كان پهنا ده به نه به رياسا دانراوه كانى مروڅ .
- ۶- به ها و ياسا ئاسمانيه كان به جيگيرى و دادگه رى ده ناسرینه وه به لام ياسا دانراوه كانى مروڅ به ناجيگيرى و نادادگه رى ده ناسرینه وه .

جيهانگيرى

العولمة

Globalization

جيهانگيرى

پيناى جيهانگيرى: Globalization

به پراى ههندي له ليكولهران جيهانگيرى نوي بهرهماميكى هتمى پيشكهوتنه كانى سهرمایه داری یه كه بهره و ناراسته ی خاوه ندریتى و زالبون و هیزی ئابووری رویشته وه. ئەمەش دروستبوونی کۆمپانیای نیونه ته وه یی لی كهوته وه كه ده بیته هوی دهستبهردار بوونیان له دهولته نه ته وه ییه كان كه ههر له گه ل سهر هه لسانی سهرمایه داری سهریان هه لدا و رۆلئیکى گرنگیان گێرا له گه شه سه ندى سهرمایه داری و بلاو کردنه وه ی.

جيهانگيرى بریتیه له بالاده ستی رۆژئاوا به تايهت ولاته یه كگرتوه كانى ئەمريكا له پراى پامیاری و ئابووری و كهلتوری ئەمه سه ره پراى دهستبهردا گرتنى په یوه ندىه نیوده ولته تیه كان.

چەمكى جيهانگيرى ده كرى له م خالنه دا چر بکریته وه:

- ۱- جيهانگيرى هزریكه كه به ره هه مى ليكولينه وه یه وه، وه كو به دىلى ئیستيعمار دۆزرايه وه. له سه رو به ندى جهنگى جيهانى دووهم ده ستى پيكرد و دامه زراوه ی كارگيرى و ئابووری بو دروستكرا له وانه: ده ستى نه ته وه یه كگرتوه كان و سندوقى نه ختینه یی نیوده ولته تى و ريكخراوى بازرگانى جيهانى به مەش جيهانگيرى بووه كردارى داپلۆسىنى گه لانى تر.
- ۲- فراوانبوونی زۆر گه وره له به جيهانى كردن له لایهن كۆمپانیا نیوده ولته تیه كانه وه هاوشان له گه ل شوپرشى به رده وامى په یوه ندىه كان و زانیاریه كان وای له ههندي كهس كردوه وا بیره كه نه وه كه جيهان به ته وای گۆراوه بو گونديكى جيهانى بچووك.
- ۳- ره واله ته سه ره كیه كه ی جيهانگيرى بریتیه له گردبوونه وه ی ئابووری ولاته زه یزه كان بو وه به ره یئانى سامانى جيهان و كه ره سه ته خاوه كانى و بازاره كانى له سه ر حیسابى ولاته هه ژاره كان و ده ستبه سه را گرتنى ناوه ندى ئابووری ئەو ولاتانه ی كه له په نجاكان و شه سه ته كان

ريستيان سهر به خوځي وه رگرن له ماوه ي بزوتنه وه ي رزگاري نه ته وه يي و پاشان به ره و دروست كړدني ده ولته تي نيش تيماني چوون، به مهش ولا ته زله يزه كان ويستيان له نويوه ساماني نه وولاتانه به ميرات بگر نه وه له رپگاي سه پاندني بالا ده ستيان.

۴- له ناوه پراستي سده ي رابرد ووهه شيوازي به ره مه ي سه رمايه داري له به جيهاني بووني باز نه ي ده ستاوده ست كردن و دابه شكردن و بازار و بازرگانيه وه گوپراوه بو به جيهاني بووني به ره م و دووباره به ره مه ي نه وه ي. كه واته نه و ديارده جيهانگيري به بري تيه له سه ره تاكاني به جيهاني كړدني به ره م و سه رمايه ي به ره مه ي نه و هه روه ها ه يزه كاني به ره مه ي سه رمايه داري و په يوه نديه كاني به ره مه ي سه رمايه داري و بلا و كړدنه وه ي له هه موو شو ينيكي كو نجاو له ده ره وه ي كو مه لگا كاني خو يان.

به م پييه به جيهاني كړدن بري تيه له به سه رمايه داري كړدني جيهان له سه ر ئاس تيكي قوول دواي به سه رمايه داري كړدني له سه ر ئاس تي پوكه شي شيواز و پوخساره كاني.

۵- نه م ديارده يه به رجه سته ده بيت له يه كخستني ده زگا نيوده ولته تيه كان له سه ر ئاس تي جيهان و دروست كړدني دوو ده زگاي نوي:

- يه كه ميان راگه يان دن يان په يوه نديه كان

- دووه ميان زانياري تاوه كوو هه موو كو مه لگا كان ملكه چي يه ك بزوتنه وه بن.

۶- بري تيه له و ده مامك و فه لسه فه تيوريه ي كه رووي پراسته قينه ي بازارو ئابووري ده ولته پيشه سازيه كان و چند كو مپانيا يه كي فره په گه ز ده شار يته وه له پيناوي كړدنه وه ي بازاره كاني جيهان به رووي پيشه سازي روظواوا به بانگه شه ي كيپر كي و كرانه وه و هانداني وولاتاني تازه پيگه يشتوو بو پيشكه و تن.

- ۷- ئاماژەيەكە بۆ ئاراستەيەكە مېژووی بچو كبوونەوہی جیھان و زیاد کردنی ھۆشیاری تاکەكان و كۆمەلگاكان بەو بچو كبوونەوہیە.
- ۸- گوشارخستنه سەر جیھان و بچو كکردنەوہی لە لایەك، چركردنەوہی ھۆشیاری لە سەر ئەو بچو كکردنەوہیە بە گشتی لە لایەكی تر.
- ۹- قۆناغیكی نوێیەكە تییدا پەيوەندیە كۆمەلایەتیەكان لە سەر ئاستی جیھان دەدۆزرینەوہ و ناوہ خۆ و دەرەوہ بە چەند لینكیك لینگە ئالینرین لە پرووی پۆشنیری و ئابووری و رامیاری و مرقایەتی كە لیک جیاكردنەوہیان مەحالە.
- ۱۰- جیھانگیری بریتیه لە سەرمايەداری دواي قۆناغی ئیمپریالیزم.
- ۱۱- بریتیه لە قۆناغی گشتگیربوونی سەرمايەداری بۆ ھەموو مرقایەتی، ئەمەش لە سایەي ولاتە زھێژەكان و دەسەلاتیان بەسەر سیستمی ئالوگۆری جیھانیی ناھاوسەنگ.
- ۱۲- جیھانگیری تەنھا بریتی نیە لە ئامرازیک لە ئامرازەكانی گەشەسەندنی خۆکاری سیستمی سەرمايەداری، بەلكو بانگەشەيەكیشە بۆ پەیرەوکردنی فونەيەكی دیاریکراو لە ئایدۆلۆژیایەكە كە ئاماژەيەكی راستەوخۆیە بۆ ویستی زالبون بەسەر جیھان و نەھیشتنی ویستی خۆی بون.
- ۱۳- جیھانگیری بریتیه لە ئەتککردنیکی کەلتوریانە و دوژمنایەتی کردنیکی ھێماکارانە بۆ تیکرای کەلتورەكان یان بە جۆریکی تر بلین زالبونی کەلتوری پۆژناوایە بەسەر ھەموو کەلتورەکانی تردا لە ریی بەدەستھینانی دەستکەوتە زانستیەكان و تەکنەلۆژیای مەیدانیی پەيوەندی کردن.

۱۴- جيهانگيري سيستمیکي جيهانی نوی یه که به عهقلی ئه لیکترونی و شوپشی زانیاری کار ده کات که له سهر داتا و داهینانه ته کنه لوژیه کان بنیات نراوه به بی ره چا و کردنی دامه زراوه و شارستانیته کان و کلتور و نهریت و سنوره جوگرافی و پامیاریه کانی جيهان. هندی له زانیان وای بو ده چن که ته و ژمی جيهانگيري ته و اوکهری ته و ژمی سیکولاریزمه، به لکو ته و ژمی که هه موو شتيك له گه له خوی دهبات و ترسناکتره له سیکولاریزم... ليکولینه وه له و ته و ژمه و پره نسیپه نیگه تیشه کانی له وه دا ده ستگير دهبی که پلانیك هه بی بو پراوه ستان له پرووی دا، ئه مهش به دروستکردنی ئه نتي جيهانگيریه کی ئیسلامی که سود له خاله پوزه تیشه کانی جيهانگيري و هر بگریټ و ئه م ئومه ته مان به ره و دووباره بنیاتانسه وه هه لستینیتته وه.

پاشان جيهانگيري پروگرامیکي نوی ژياری رۆژئاوايه و وه کو ئه لقی کۆتایی وایه بو زنجیره ی دوژمنایه تی له میژینه ی ژياری رۆژئاوا دژ به ناسنامه ی گه لان و که لتوره کانیان له پیناوی خو سه پانندن به سه ریاندا و بالاده ستبونی که لتوری و ژیرده سته کردنی جيهان بو ژیرکونترپۆلی ژياری رۆژئاوا.

هه موو ولاتانی رۆژئاوا هه ولی ئه وه ده دن که پشکدار بن له و خو سه پاننده، به لام ئه مه ده گهریتته وه بو ئه وه ی که کامیان به هیزتره، بویه ش به هه موو توانایه که وه یارمه تی ئه و بالاده ستبونه ی ولاته زه ییزه کان ده دن، تا وه کو به شدار بن تییدا، خو ئه گه ر راستیش بلین له راستیدا ئه و بالاده ستیه خو سه پانندیکي ئه مریکییه و هه موو هه ولیکی جيهانگيريش بو ئه وه یه که جيهان وه کو (لادییه کی بچوک) لیبکات، ئه مهش ده سته واژه یه کی راگه یاننده زیاتر له وه ی له راستی بچی، به جوړیک که ئه و ولاتانه ی ناکه ونه ژیر کاریگه ری ده سته لاتنی راگه یانندن رۆژئاوا و که ناله ئاسمانیه کانی ئه وان له ده ره وه ی ئه و لادییه ن، به لام ئه وه ی که

دەبىنرى ئەوھىيە كە ولاتانى جىھان بە گورەو بچوكيانەوہ پېشپرکىيى دەكەن تاوہ كو بىنە بەشىك لەم لادىيەو پشكيان بەرکەوى لەوہى كە كەنالە ئاسمانىەكان و دەست و پىئوھندەكانيان ئەنجامى دەدەن بە بەكارھىنانى ئامىرەكانى راگەيانندن و كەلتور و كۆمپىوتەر و ئىنتەرنىت و ئامرازەكانى وىنەگرتنى ھاوچەرخ.. تەننەت وای لىھاتووہ كە مرؤژ زۆر بە ئاسانى دەتوانى لەساتى پرودانى ھەر پروداوىكى جىھان ئاگادارى، لە ھەر شوپىنىكى سەر ئەم زەمىنە بى، جا چ بە گوئى گرتن بى يان بە بىنبن، ئەمەيە بەلگەي ئەوہى كە جىھانى گورەو فراوان ئەمرؤ بچوك بۆتەوہ لە ژىر دەستەلاتى راگەيانندن، كە لايەنىكى گرنكى جىھانگىرى.

بىگومان جىھانگىرى و پېشكەوتنى بەرفراوانى تەكنەلۇژى ھۆكارى لەناوچوونى ئەو ھىزە گورائەي جىھان بوون كە بە ئارەزووى خۆيان بىرپارەكانيان پېش دەخست و دوایان دەخست، بەمەش جىھانگىرى پۆلىكى جىھانى گرنكى گىراوہ.. ھەندى جارېش لىرە و لەوى ھەندىكيان لاواز دەبوون و لەناودەچوون، چونكە لەگەل پېشكەوتنەكانى بوارى تەكنەلۇژى و راگەياندىنى پۆژئاوا نەپۆشستوون، يەكىتى سۆقىيەت وەكو زھىزى دووہم لەناوچوو بە لەناوچوونىشى چەندىن حكومەت لە پۆژھەلاتى ئەوروپا ھەرەسيان ھىنا، ھەرەوہا ئەفغانستانى شىوعى و پاشان ئىسلامى و عىراقى سەددام حسىنىش لەناوچوون، بىگومان ھەر لە ژىر ئەم بارودۆخە توندەدا ولاتانى ترىش لەناو دەچن.

بىرۆكەي (جىھانى بچوك) كە لە ژىر كۆنترۆل و زالبگىرىيەكى دىيارىكرادا سەپىنراوہ بىرۆكەيەكى نوئى نىيە.. بەلكو لە كۆنەوہ بوونى ھەيە.. ھەرچەندە بەشىپوازيكى ئەوھندە سەرەتايى بووہ كە پېشكەوتنە تەكنەلۇژى و راگەيانندنەكان بوونيان نەبووہ.. بەلام سەرەپراي ئەمەش جۆرە بالادەستىيەكى رامىارى ئابوورى پۆشنىرى لەئارادا ھەبووہ.

له پيش ئەوانى تر بالادەستى پښتو و پاشان فارسى و ئينجا مەسىحى.. واى له زۆر ولاىتى بچوك كرد كه له ناو بچن و بچنه ژيتر پكيني ئەم ولاتانهوه و سيستى راميارى و ئابورى و پښتو و ئاينيان بيته هه مان سيستى ولاته زهيزه كه يان ته واو لى نزيك بيتهوه، له دواى ئەمانهوه ئىسلاميش به پيرۆكهيه كى جيهانگيرى دەر كهوت، ههروهك چۆن خواى گهوره ده فەرموى (وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين) الأنبياء ۱۰۷، واته: (ئەى موحەممەد) ئيمه تو مان رهوانه نه كردهوه ته نها بو ئەوه نه بيت كه بيته رهحمەت و بهرە كەت بو هه موو جيهانه كان (جيهانى ئاده ميزادو گياندارو پرووهك و پەرى و ..هتد).

هه چهند دوژمنه كانى ئىسلام ده لىن ئىسلام دواكه وتوى و دەر به گايه تى بلاو كرده توه.. به لام له راستيدا ئەو دادوه يه كۆمه لاتي هه رگيز له يادنا كرى كه سه راپا زويه كانى ئىسلامى گرتبووه و ئەو گه شه سه ندنه ئابورى يه كه سه رچاوه كهى له (بنياتنانى زهوى) يه وه گرتبوو و ئىسلام موژدهى ئەم پيرۆكهيهى دهبه خشى، شكۆمەندى و بالادەستى ئىسلامى به جۆريك بو كه له لايەن زۆر بهى گه لان ويستراو بوو، چەندىن ولاىتى رۆژه لات داوايان له مسولمانان كرد كه بچنه ناويه وهو له ژيتر سايهى ئىسلامدا بژين، چەند هه گه ل بپروا بوونيان به ئىسلام پاكه ياند و چونه ناو ئىسلام و سيستى ئابورى و پښتو و رامياريان وهك يهك ليتهات، ته نانهت ئە گه ر چەند ولاتي كى جيا جياى ئىسلاميش پاكه يه نرابان ئەوا هيله سه ره كيه كهى ئىسلام هه ر يهك ده بوو.

له راستيدا ئەو دواكه وتنه پيشه سازهى كه توشى مسولمانان بوو له كاتى گه شه سه ندنى شوپشى پيشه سازهى ئەوروپا واى له ده ولته تى عوسمانى كرد كه هه رهس بيى و جيهانى ئىسلاميش كه وته بارى دواكه وتوى.

پيشكه وټنى پوژنواوى نهوسا به بهراورد له گه ل نومه تي عه ره بى و نيسلامى له م

خالانهدا خوځى دهنوښت:

- ۱- وزه ي هلمى جىي وزه ي دهست و بازوى گرته وه كه عه ره ب و مسولمانان پشتيان پى به سټبوو.
- ۲- داهينانى نامرازه كانى گواستنه وه و بهره وپيش بردنيان.
- ۳- دوزينه وه ي بهره مهينانى وزه ي كاره بايى.
- ۴- گه شه سهندنى بهرچاو له وزه ي كارو موگناتيسى و دهر كه وټنى فيزياي نوى.
- ۵- دوزينه وه ي پهينه كشتوكاليه كان و به كارهينانى ناميره كشتوكاليه كان.
- ۶- بهره مه كيميائيه نوښه كان شوښنى پيشه سازى سروشتى و بهره مه ي سروشتيان گرته وه و.
- ۷- زانستى پزيشكى بهره وپيشچوو^۱.

نه مانه بوونه هوځى زالبونى پوژنواوا به سهر جيهانى نيسلامى به گشتى و جيهانى نيسلامى پارچه پارچه بوو بو چندين ولاى و يه كخسنه ويان به هه موو شيوه يه كه نه ستم بوو، جيهانگرى شيوه يه تيش له رپى ريكخستننه كانى شيوه يه ته وه كه له هه موو جيهان بلاوبو بوونه وه سه ريه لدا، روسيائى شيوه يه به سهر ولاى تانى نه وروپاي پوژه لاءى زالبو فرمانرهبوايى شيوه يه تى تيدا راگه يه نرا، به لام له دواى ناوه راستى سه ده ي رابردوو پيشكه وټنه ته كنه لوژيه كان بو ولاى يه كگرتوه كانى نه مريكا گوډزرانه وه... هه روه ها له دواى پوخانى جيهانى شيوه يه ت و كوټايى هاتنى سيستمى فرمانرهبوايى شيوه يه تى سوښياليستى كه خوځى له كوتله ي سوښيه تدا نواندبوو، نه مريكا دهستى دريژكرد بهرووى تيكرائى جيهاندا و باوه شى به جيهاندا گرت و گرتيه خوځى و خستيه نيو هيله راميارى و پوښنبرى و نابوريه كانى خوځى، به م

شيويه سيستمى نه مريكاي سرمايه دارى گه شهى سهند و په لى بو سهرجه م ناوچه كاني جيهان هاويشت.

سيستمه ديموكراسيه كه ي نه مريكا له هممو و لاتنه كان گه شهى سهند چونكه دهسته لاتي ددها به زورينه ي دانويشتوان، ههروه ها سيستمه په وهرده ييه كه ي بووه نه و سيستمه ي كه له هممو شوينيك خزي له هممو داموده زگا په وهرده ييه "نايينيه كان" نالاند و ناراسته ي ده كردن به ره و په وهرده ييه كي نه مريكى. ئينتيماي راميارى بو جيهاني روژئاوا بووه كارتى سهركه وتن بو نه و ولاتانه ي كه ده يانويست خو يان له و ئاريشانه رزگار بكهن كه دوچارى ده بوون.

زانكو كان و خو يندنگا كانان و ماله كانان به رنامه رپوژكران به دانانى كو مپيوته ر و به ستنه و ه يان به ئينته رني تي هاوچه رخ و كه لتورى روژئاوا و شيوازه كردار يه كاني و داواكار يه كاني ورده ورده هاتنه نيو ژيانان تا بووينه به شيك ليى.

وا ليها ت مويال به به رده و امى له ده ستمان دابو ته نانه ت زياتر له روژئاوا ييه كانيش، گه شه سندنه كانيش هه ر زياديان كر د تا ئينته رني ت بووه ئامراز يك بو لكاندن ي روژئاوا به ژيانمانه وه ته نانه ت خرايه نيو مويال يه كانيش كه مروژ له ريگاي توپريكي جالجالو كه يي به هيز به ته كنه لوژي اي روژئاوا يي ده به ستي ته وه، نه مه ش و امان ليده كات له ژيركو نتر و لي نه و پيشكه وتنه دا بمينه وه و هه ميشه پيوستيمان پي بي ت...

ههروه ها بوه شتيكي ناسايى كه:

- ۱- ئابوريمان به روژئاوا وه ببه ستر يته وه.
- ۲- عه قلمان به روژئاوا وه ببه ستر يته وه.
- ۳- پلانه كانان به روژئاوا وه ببه ستر يته وه.
- ۴- كلتورمان به روژئاوا ببه ستر يته وه.
- ۵- نايينمان به جوړيك پراكتيزه بكهين كه هه ميشه له ژير موته كه ي ترسي روژئاوا يي، په وهرده ي نايينشيمان ملكه چي پلانگه ليك بي كه كاريگه ره به ترسان له روژئاوا.

قۇناغەكانى جىھانگىرى:

بۇ ئەۋەى لە روى مېژويىيەۋە لە پېشكەۋتەنەكانى جىھانگىرى ھالى بىن پېويستە ئەم

مېژووۋە دابەش بىكەينە سەر پېنج قۇناغ كە جىھان پىياندا تىپەرى، ئەۋانىش برىتىن لە:

۱- قۇناغى زراسكەبى: كە لە سەدەى پانزە دەستى پىكرد كاتىك ھزرە نەتەۋەبىيەكان لە

ئەۋروپا بلاۋبونەۋە، لاۋازى دەستەلاىى ئايىنى يەخەى پاپاي گرت، ھزرە تاكەكەسىيەكان و مەۋبىيەكان قوۋلبونەۋە. يەكەم دياردەى دەرکەۋتنى جىھانگىرى برىتېبىۋو لە بلاۋبونەۋەى رۇژژمىرى گرىگورى زايىنى كە ئىستا لە ھەموۋ ولاتانى جىھان بەكاردەھىتيرت.

۲- قۇناغى پىپراگەبىشتن: ئەم قۇناغە لەناۋەراستى سەدەى ھەژدەھەمەۋە دەست پىدەكات

و تا سالى ۱۸۷۰ز بەردەۋام دەبىت، ئەۋ چەمكەنى تايبەت بوون بە پەيوەندىە نىۋدەۋلەتەكان يەكخران و بارودۇخى تاكەكەسەكان لە قالبى ياسادا دارپىژران و گرنگىدرا بە بابەتەكانى نەتەۋەبىيەتى و جىھانگەرايى.

۳- قۇناغى ھەلگىرسان: لە سالى ۱۸۷۰ز ھە دەستى پىكرد و تا سەرەتاكانى سەدەى

بىست بەردەۋام بوو، ئەۋ چەمكەنى تىدا بلاۋبۆۋە كە پەيوەندىان بە ناسنامەى نەتەۋەبىيەتى و تاكەكەسى يەۋە ھەبوو. گرنكى جىھانى درا بە يارىە ئۆلۆمپىيەكان و ھەروەھا لە دۋاى جەنگى جىھانى يەكەم كۆمەلەى نەتەۋەكان دروست بوو.

۴- قۇناغى مەملانى لە پىناۋى زالبون: ئەمەش ئەۋ قۇناغەبوو كە مەملانىتى جىھانى

دەستى پىكرد بۇ خۆسەپاندن، ئەۋەبوو بىنىمان كە چۆن بۆمبى ناۋەكى لە يابان دراۋ، ھەروەھا دەرکەۋتنى نەتەۋە يەكگرتۋەكان و ئەۋ رۆلەى كە دەيگىپرا.

۵- قۇناغى ناچىگىرى: ئەۋ قۇناغە كۆتايى بەۋە ھىنا كە پىي دەگوترا شەرى سارد لە

نىۋان رۇژھەلات و رۇژئاۋا، سىستىمى يەكىتى سۆقىەت ھەرسى ھىنا و جىھانى سىيەم بوە بەشىك لە كۆمەلگەى نىۋدەۋلەتى دۋاى ئەۋەى كە جىھانى دۋەمى لىترازا، لەۋ قۇناغەدا چەكە ناۋەكىەكان لە دەستى زھىزەكاندا چركرايەۋە و چەندىن ھەۋلا درا بۇ زالبون بەسەر بۆشايى ئاسمان لەۋانە نىشتەۋەى مەۋقۇلەسەر مانگ و شتى تىرىش.

شوينه واره كانى جيهانگيرى

ئو كاريگه ريه بهرچاوانه ي كه جيهانگيرى له سهر جيهان دايدنه ي ئه مانه ن :

۱- بلاوبونه وهى زانياربه كان و بهر بلاوبونيان له نيو خه لكى دا.

۲- توانه وهى سنوره كانى نيوان ولاتان، ئو توانه وهيه ش دوو شيوه له خو ي ده گري:

أ- له نيوان زورتيك له ولاتان هه ر به كردارى سنوره كان توانه وه به لابرديان و نه هيشتنى مهرجه سنوره كان وه كو ئه وهى كه له كيشوهرى ئه وروپادا هاته دي، يا خود له رتيگاي نه هيشتنى فيزا له نيوان هه نديك له ده ولته كان.

ب- سنوره كان توانه وه له رتيگاي بلاوبونه وهى كه ناله ئاسمانيه كان كه هو كاريكي تر بوون بو بلاوبونه وهى زانيارى.

۳- زيادبوونى رپزه ي ليكچوون له نيوان گروهه كان و دام و ده زگان و كو مه لگان، كه هه ندي جار به ره نجامى پوزه تيف و نيگه تيفى ليده كه ويته وه.

۴- ئاساني جولهي خه لك و زانياربه كان و كالان له نيوان ولاته جو ربه جو ره كان و دابه شبوونى ئه و چالاكيانه ي كه وا كالان و خزمه تگوزاربه كان و تاكه كان و هزره كان و دراوه كان و پاره كان و دامه زراوه كان و وههروه ها شيوازه كانى هه لس و كهوت و جيبه جي كردن ده گريته خو.

جيهانگيرى كاريگه رى نيگه تيف و پوزه تيفى هيه كه له م خالنه ي خواره وه دا پوخت ده كرين:

أ- **كاريگه ريه نيگه تيفه كانى جيهانگيرى:** كه ده ستوانين به مه ترسيه كان ناوى بينين، به گشتى له سى بو اردا بهرجه سته ده بيت:

۱- **بوارى پاميارى:**

پيويستى پلاندانان بو داهاتووى ولاتان كال ده بيته وه و پلانيكى ئه وتو نابى بو دووباره دابه شكردنه وهى داهاتى نه ته وهى يان پشتگيرى كردنى كالانى پيويست، ئه مه ش له لايه ك له بهر

تټنگيراني له گهلا مه بدهئى كيپرکى و کارامه يى دا و له لايه کى تره وه بيروکهى ويکهيئانه وهى سوپاکان و که مکردنه وهى خه رجيه کاني سهريان هه لدا، ههروه ها بيروکه ليبراليه کان بلاوده بڼه وه که گرنگيدان به پروگرامى راميارى حزبي و په وته کاني که مده کاته وه...، چونکه جيهانگيرى وا ده کات جيهان پر بى له دام و ده زگاو کومپانيا و تاکه به ره مه مهينه رو به کاره يئنه ره کان، جيهانگيرى په نگدانه وهى ثايديو لوزيه تټيکه که نامرازه کاني ديارى کراون و به ثاوازي خو سه پانندن ده چرى.

هه موو نه مانه ماناى نه وه ده گه يه نن که ولاته بچوکه کان به تټکرا يه ک رټيان له پيشه نه ویش نه وه يه که بچنه باوه شى روظناواوه به تايبه تيش ولاته يه کگرتوه کاني نه مريکا که هيج خاسيه تټيکى راميارى روونى نى يه.

جيهانگيرى له روانگه رامياريه که يه وه واته داروخانى هه موو بڼه ما نه ته وه يى و ثاينيه کان (وه کو ده ولته ته عه ربه يه کان) و جیگرتنه وه يان به هه رټمايه تى. جيهانگيرى بڼچينه و بڼه ماى ده ولته ته بچوکه کان داده روخيئى و هه لده ستى به دارشتنه وهى چهند نه خشه يه ک بو يه که رامياريه عه ربه يى و ئيسلاميه کان و، وا ده کات که ولاته بچوکه کان بڼه چهند ناژانسټيک بو بهرزه وه نديه کاني روظناوا و خزمه تکرديان له پيئناو هيئانه دى ثامانجه کانيان.

ههروه ها ده ستگرتن به سه ر مه لبه ندى برياره رامياريه کان و ده رکردنيان له ولتاني جيهان بو خزمه تکردن به بهرزه وه نديه کاني نه مريکا که پټى ده وترى ثاسايشى نه ته وه يى نه مريکى له سه ر حيسابى بهرزه وه ندى و سامانه نيشتيمانيه کاني ولتاني تر. ههروه کو چون جيهانگيرى کار ده کات له سه رته وهى که رپسى چنراوى گه لان له بوارى شارستاني و کومه لايه تى بکاته وه خورى و، ناسنامه و که لتورى نه ته وه يى و ثاينيان له ناويبات. جيهانگيرى هه لى کومه له به هيزتره کان و کوتله راميارى و ثابووريه کان چهندانه ده کات له قوناعى زالبونيان به سه ر ميلله تان له پيئناوى به کاره يئانيان و هه لگوشيني به رو بومه کانيان، يا خود راستر بلټين

دهرکه وتنی جوړیکې نوې له ئیستیعمار له سدهی بیست و یهک که ترسناکتره و زیانه کانی زیاتره له جوړه کانی تری ئیستیعماري پابردوو.

۲- بواړی ئابووری:

له ژیر کاریگری جیهانگیری دا ولاتانی عه رهبی و ئیسلامی هر له بیریان چوته وه که ئابووری ئیسلامی چیه و چون جی به جی ده کری، چونکه نهو ولاتانه بونه ته دارده ستیک بؤ رهنگدانه وهی هزری سه رمایه داری روژئاوایی و جی به جی کردنی له خاکه کانیان: له سه ره نجامدا ده بیته هوئی بلاؤبوونه وهی هه ژاری و فراوانبوونی نهو بو شاییهی که له نیوان چینه کانی کو مه لگادا هه یه و چرکردنه وهی هه موو به رو بوومه کان له دهستی چینیکي دیاریکراودا، له مه شه وه دروشیمان ده بیته به ره مه یینانی زوژترین کالا و به ره هم به که مترین کارکردن که ده بیته نهو هی چهن دین فرمانبر و کریکار بنیردرینه وه ماله وه.

جیهانگیری ریخوشکهره بؤ بلاؤبوونه وهی بیکاری و له نه نجامی نه مه شدا هه ژاری سه ره له ده دات، چونکه جیهانگیری پشت ده به ستی به پلانه کانی ئابووری روژئاوایی که جیاوازی چینه کانی کو مه لگا زیاتر ده کات .

۳- له بواړی که لتوری و په روره دهی دا:

نهو هی که جیهانگیری بوی هه ولده دات بریتیه له دزه کردن بؤ نیو که لتوری میلله تان و په کخستنیان و به تالان بردنی تاییه تمه ندیه کانیان له پری خستنه گه ری هوکاره کانی راگه یاندن و هوکاره کانی په یوه ندی سه رده م که روژنبران له باز نه یه کی دیاریکراوه وه به یه که وه گری ده دات و وایان لی ده کات که عه قلیان به لای هیچ شتیکی تر دا نه چی ت نهها نهو نه بی ت که به بالایی دا هه لبلین. له نه نجامی نه مه دا بیروکه ی به رژه وه ندیبازی و پشت به ستن به هوکاره ته کنه لوژی و زانیاریه کان که عه قل و پیشکه وتنی هزر په کده خات سه ره له ده دهن.

هروه ها ټو ولاټانه ي که زهيزن و بونه ته خاوه ني برپاري يه کلاکهره وه له ولاټاني عه ره بي و ئيسلامي هه لده ستن به فه رزکردني جوړيک له جوړه کاني که لتور و داناني پلانيکي ديار يکراو بو په روه رده و فيرکردن که جيهاني عه ره بي و ئيسلامي به روژئاوا ببه ستيته وه تاوه کو پشتگيري له چالاکيه کانيان بکات و دژي هه ر به ره هلستيه ک بوه ستيته وه که به رهنگاري زايوني جيهاني ده بيته وه نه مهش له پيناوي ټه وه ي له بواړي کو مه لايه تي و رامياړي و ته کنه لوژي و په روه رده يي له گه ل ئيسرائيلدا هاوشيوه بن. سه باره ت به نه ته وه ي عه ره ب ټه وا جيهانگيري هه لده ستی به بانگه شه کردن بو که لتوري روژئاوا بو په کخستني زماني عه ره بي له ريي نامرازه کاني په يوه ندي و به کارخستني ټه و زمانانه ي که سيستمی زانباري نوي (که خوي به ره مه مي جيهانگيريه) پشتي پي ده به ستی له ريگاي گه ماروډاني داهينانه ويژيهه کان و به هاييه کاني ټه و ولاټه پارچه پارچه کراو و بچوککراوانه ي که که لتور و نيشتيمان په روه ريان په راويژخراوه، جگه له مهش ليته اتوويي و ټه زموني ټه و روژشبيرانه که م ده کریتته وه که په يوه ستن به ده زگاکاني په يوه ندي روژئاوايي، جيهانگيري واي لي ده کات ټه زمون هه ر به ټو ټوماتيکي له ريي ته کنه لوژياوه بگاته روژشبيره کان که به پله ي يه که م پشت به خزيان نابه ستن و ټه زمون بو ټه دوزيکي ټالي که تواناکاني روژشبيري لاواز ده کات.

۴- له بواړي ټاييني:

جيهانگيري کار ده کات له سه ر ره تکرده وه ي په يوه نديه روحي و که له پوري و ميژووييه کاني ټه و ولاټانه ي که ټايين ټيياندا پيکه يينه ريکي سه ره کي تاکه که سي و ژياړي و کو مه لايه تي و مرويي يه، هروه ها ره تکرده وه ي چاره نووسي مرويي سه باره ت به م نه ته وانه بو ټه دوزيکي واقيعي.

۵- بواړي راگه يانندن:

جيهانگيري هوکاره کاني راگه يانندن و پروپاگهنده به پي پلانه کاني خوي به ريوه ده بات له و ولاټانه ي که ده چنه ژير ټه و ته وژمه ي که رووه و چالاوي جيهانگيريه، به مهش که له پور و ره وشتيان له ره گ و ريشاله وه هه لده که ني. راگه يانندن روکي ناساندي ناسنامه ي نه ته وه کان

ده بښي، له م سونگه يه وه ته گهر توانرا به سره فزاي جيهاني راگه يان دني هر ولاتي كدا زالن، هيچ له وه ناسانتر ني يه كه ده ست به سره فرمان پره وايي نهو ولاته دا بگرن. راگه يان دني رږژئاواو نهو پارانه ي كه ده چنه پاليه وه به ناوي يارمه تي دان و هاوكاري كړدني ولاته بچوكه كان رږلتي بالا ده گيرن له م بواره دا و رپخوشكهر ده بن بو هينانه دي هه موو نهو تامانجانهي كه سيستم ي جيهانگيري مه به ستپه تي و باسمان ليوه كړدن.

۶- له بواړي زانستي يه وه:

ولته زه لپزه كان رپگه يان ده گرت له پيشكه وتني بواړي زانستي له ولاته بچوكه كان له پيناوي نه وه ي نو قميان بكن له به ره مه كاني رږژئاوا و كاتي كيش جيهانگيري هاته كايه وه بازاره كانيان به خو شحالي يه وه ته واو تاماده بوون نهو بهر بومانه وهر بگرن، واي ليها ت رږژئاوا نهو ولاته بچوكانه هان بدات بو به كار هيناني ته كنه لوژي اي زانستي به هه موو جوړه كاني يه وه له پيناوي داماليني نهو ولاتانه له هر ناسنامه يه كه ده يان به ستپه وه به رابردوي پرشن گدار وله مه شه وه بهر نگانريان بكاته وه له گهل جيهانگيري كه به زور خو ي سه پاندوه به سره رږژه لاتا ده بي نه وه ي هيچ توانستي كي ته كنه لوژي هه بيت تا له دژي بوه ستپت. به لام به كار هيناني ته كنه لوژي اي نو ي له ولاته كانمان به جوړيك مهر جدار كراوه كنه بيته هو ي به هيز كړدني بارو دوخي ستراتيجي مان و به لكو وامان ليده كات به چواره وري گهردوني كي وينه كي شراو بخولي پينه وه. نيتر وامان ليديت رابردومان له كيس ده چيت و سوديش له نيستان مان نابيين، ته نانه ت كراوينه بازار پي كي هه رزانفروش بو بره و پيداني كالا و به ره مه كاني رږژئاوا جا چ پيشه سازي بيت يان زانستي بي. به لام ته گهر بيت و نه مه به بي ناسنامه بيت نهو مه ترسيه ك ديته گوري له سره په پره و پرډگرامي داها تومان كه پيوسته بو جيهانمان بيكي شين، به جوړيك كه نهو پرډگرامه له گهردوني كي پرډگرام كراوي جيهاني روتا ده خولپته وه به بي نه وه ي كه لتوري ني مه خاوه ني ناسنامه يه كي تايبه ت بيت. نه مه ش له سره مان پيوسته ده كات كه بهر نگاري بوه ستپنه وه و شيوازي بهر نگاريه كesh كه لتوري و په روه رده بي بيت، له گهل نهو هشا پيوسته بروامان به پيوستي پيشكه وتني ته كنه لوژي هه بيت و پيمان واييت

که به نه دزای تهوه توانامان هه به برهوه بهو ته کنه لوژیا به بدهین جا چ به که لتورمان بیت یان به که له پورمان که ناسنامه ی نایینیمان ده پاریزیت. بهم شیوه به جیهانگیری له ناوه رښکدا بریتیه له بزوتنه وه به که ده به وئ هه موو جیهان له سه ر بهک رهوت و شیواز ریکبخت له بواره جیا جیاکانی رامیاری و تابووری و کومه لایه تی و په روه ده بی، نه مهش بو ناسانکاری له سه پاندنی دهسته لاتی رښاوا (نه مریکا) به سه ر هه موو جیهاندا.

جیهانگیری له ژیر په رده ی جیهانی بوون ده رکوت به لام جیهانگیری زور جیا به له به جیهانی بوون. جیهانی بوون خاصیه تیکی مرویی په سنده، هه روه ها نیسلامیش تاییه نه منده به په یامه جیهانیه که ی، به لام جیهانگیری بریتیه له به کاره یینانی نه و په ری هوکاره کانی سه رمایه داری و لیبرالی رښاوا بی هه روه ها به کاره یینانی هه موو شیوازه کانی نیستیعماری گه لان، نه مهش له پیناوی به رښه وهندی ولاته زه یزه کانی جیهان.

جیهانی بوون بریتیه له کرانه وه به رووی جیهان و که لتوره جیا جیاکان له گه ل پاراستنی هه موو نایدو لوژیا جیا جیاکان، نه مهش ویستی به رزبوونه وه به له ناستی تاییه ته وه بو ناستیکی جیهانی. له کاتیکدا جیهانگیری بریتیه له ره تکرده وه ی به رام به ر. هه روه ها جیهانگیری جی مملانی نی نایدو لوژی له ق ده کات به ها ککردنی که لتوری و تابووری، نه مهش ویستی ده سته سه راگرتن و گوړین و ره تکرده وه ی تاییه ته ندیه کانی نه وانی تره.^۲

یه کیک له لاینه نه رښه کانی جیهانگیری بریتیه له وه ی که جیهانی نیسلامی و عه ربه ی له به رهنکاریه کی رښنبری دان:

۱- جیهانگیری نوینه رایه تی دوژمنانی تهو ناسنامه به ده کات که له بیرو باوهر و شارستانیه تی تهو نوم ته وه هه لقلوا وه. جیهانگیری مرؤ به رهو جیهانی بی نه ته وه و جیهانی بی ولات ده بات، که نه مهش کرداره کانی پاتالکردن ناسان ده کات، هه روه ها زه یزه کان له رښگی فهزای زانیاریه وه ده توانن رښنبری و رامیاری تابووری بهو شیوه به ناراسته بکه ن که خویان ده یانه وه.

۲- ترسناکيه کهي له وده دايه نوښه رايه تي روښن بيري هک ده کات که نو قومبووه له ښاره زوو له زه تبازي، ته نانه ت بنه ما جيگيره کاني رهوش تيش ر هت ده کات هوه به لکو پي وايه که مه به ست هه مو هو کار يک رهوا ده کات.

۳- جيهانگيري بریتيه له ونبون و نابه پرسياريتي و کار يگيره کي نه رينيش دروست ده کات له سره ټو به ها و رهوش تانه ي که له کو مه لگا ئيسلاميه کان په يره و ده کرين، ټه مه ش له به رټه و يه که که لتوره کهي بریتيه له ښاره زوو بازي و له زه تبازي. جيهانگيري له سره ښابووري نازاد ده وه ستيت و پشت به ياساي (خستنه رو و داواکاري) ده به ستيت. ټه مه ش له کو تاييدا سر ده کيشي وه لاي دروست بووني دوو چيني ته واو ليک جياي کو مه لگا. چيني يه که م بریتيه له چيني لاواز، ټو چينه ي که هيچ هيزيکيان نيه، هه روه ها چيني دووم که بریتيه له چيني تاغوت و چه وسينه ره کان، له مه شه وه دادگه ري کو مه لايه تي لاواز ده بيت و که لتوري به کار بردن بلاو ده بيت هوه که يارمه تي بلاو بوونه وه ي بيکاري و نار دنه وه ي کر يکاره کان و هه روه ها زياد بووني باج ده دات و هه ره شه يه که به رووي هه موو کو مه لگايه ک به بي جياوازي.

ب: ټه رينيه کاني جيهانگيري:

سهره پاي نه رينيه کاني جيهانگيري که خو ي له زال بووني ولا تيک يان چه ند ولا تيکي ديار يکراو ده بيني ته وه، جيهانگيري هه ندي خالي ټه رينيشي هه يه، که زانايان باسيان کر دووه، له وانه:

۱- داروخاني ټو ديواره به رزانه ي که هه ندي له گه لان و هه ندي کو مه لگا خو يان پي ده پاراست، ټو ديوارانه به هو ي ته وژمي جيهانگيري داروخان و له ناوچوون.

۲- جيهانگيري کو تايي به گوشه گيري ناوچه گوشه گيره کان هينا وه کو "ولاتاني شيعوي روژ هه لات".

۳- په يدابوونی جوړه ها خزمه تگوزاری و شتومه کی جیاجیا و زوربوونی هلی و به ره پینان، به شیوه یه که سه رمایه داره کان ده توانن پوبکه نه ولاتانی جیاجیا بو و به ره پینانی سامانه کانیان، و هه روه ها ها ورده و نارده ده روه زیادی کردو، جوړه ها پیشه و کار په يدابوو. جیهانگیری وای کرد شتومه ک و به ره مه کان بگنه دهستی زوربه ی تاکه کانی جیهان ته نها که میک نه بیت که له هه ژاریه کی نااسایی ژیانیان ده گوزه ریتن.

۴- زوربه ی په یوه نډیه نیوده وله تیه کان له سه ر بنه مای زانیاری و بیروکه دروست بوون. زوربه ی کو مپانیان کان بوونه فرهنه ته وه، دوا ی نه وه ی بهرله جیهانگیری ته نها له چوارچیوه ی ولاته که یاندا بوون.

۵- جیهانگیری یارمه تی بانگاشه ی مافه کانی مروژ و دیموکراسی (نازادی تاک) ده کات هه روه ها بانگاشه ی نه وه ده کا که عقل و زانست و رو شنبیری ده توانن هه موو نه و گرفت و بهر به ستانه چاره سه ر بکه ن که دو چاری مروژ دین، هه روه ها بانگاشه ی ده ستبه رداربوونی ده مارگیری نایینی و نه ته وه یی و په گه زی ده کات، نه مه ش وای کردوه بهر نه نگار بوونه وه ی جیهانگیری له هه نډی بواردا بریتیبی له وه ستان به روی نازادی و پرزگاری.

۶- بلاو کرده وه ی ته کنه لوژیای نوی و ناسان کردنی ده ستکه وتنی زانیاری جیهانی گرنه به سوو دوه رگرتن له شوړشی زانیاری نوی.

۷- زیادبوونی بهر هه می ناو خوی و بهر هه می جیهانی و هه روه ها زیادبوونی قه باره ی بازارگانی جیهانی که بووه هو ی بهر زبوونه وه ی ناستی نابووری جیهانی و ژیان ه وه ی، هه روه ها بووه هو ی کیپرکیی نازاد و باشتر بوونی چونی ه تی. نه مه ش هیشتا روون نیه که نایا ناراسته کانی په روه پیشچوونی نابووری و زیادبوونی قه باره ی بازارگانی و زیادبوونی بهر هه م هر له ده ست ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکایه یان نه و ولاتانه ی تر که ده وریان داوه، وه ک ولاته نه وروپیه کان و هه نډی ولاتی روژ هه لاتی.

ټاما نجه كانى جيهانگيرى

ده كرى ټامانجه كانى جيهانگيرى له م خالاندى خوارو وده دا پوخت بكه ينه وه كه ئيستا بوته
ته مرى واقع:

- ۱- جيهانگيرى هه ولى ليكهه لوه شاندى جيهان و دامالينى تاييه تمه نديه كانى ده دات.
- ۲- جيهانگيرى برى تيه له وينه دانه وهى ويستى خو سه پاندى به سهر جيهان و به كار هينانى
نونه كه كى ديارى كراو (به ته مريكايى كردن) له ريگاي بازاره جيهان يه كان ته مهش به مه به ستي
ته وهى ولا ته بچو كه كان هاوسه نكيان له ده ست بدن و پاشانيش ليكهه لوه شين وه وه له ناو بچن.
- ۳- هه ولده دا له پيناو لاواز كردنى ولا ته تازه پيشكه وتوو ه كان و گه شه پيدانى هه ستي
ته قلىدى وه كو ژيان دنه وهى ئينتىماى هو ز و تيره و تا قمه و ده مارگيرى مه زه به بى، ته مهش
له پيناوى درز خستنه نيو كومه لگا ناروژئاوا يسه كان و به مه به ستي ليكترازاندى كومه لگا و
ره ش كردنه وهى ناسنامه نه ته وه يى و نيشتيمانى و ثاينيه ناروژئاوا يسه كان به هو ي ليشاوى
زانبارى له ريگاي ته كنه لوژيا پيشكه وتوه كانى راگه ياندى و روژن بيري نو ييه كان.
- ۴- هه ولى سه پاندى نمونه روژن بيري روژئاوا يى ده دات به سهر گه لانى سهر زه وى،
ته مهش دواى له ناو بردنى روژن بيري هه ريه كه له و گه لانه.
- ۵- جيهانگيرى هه ميشه به رام بهر به روژه لات وه ستاوه، ته مهش به مه به ستي
ملكه چكر دنبان، تا وه كو له كو تا ييدا ليك هه لوه شين وه وه به بى هيچ بهر نامه و په يره و
كه سايه تى و به بى هيچ به شداريه كى ئه رينى له روژن بيري سهر دهم بوين.

به ره نكار بوونه وهى جيهانگيرى:

چهنډ ريگايه كه هډن بو ته وهى بتوانين به ره نكارى جيهانگيرى بيينه وه، له وانه:

- ۱- ده رنه چوون له و بنه ما نه گوړانه ي كه له په رتوكى خواى گه وره يان له سونه تى
پيغه مبه ره كه ي (د.خ) دا ټاما ژه يان پيدراوه. ته و بنه ما نه گوړانه ي كه موسولمان به پيشيل

کردنيان له مسولمانيه تي ده كه وي، نابي به هيچ شيويهك ريگا بدری هم بنه ما نه گوزرانه پيشيل بكرين چ له بواړی روښنيري يان په روره ده يا خود ته وها له بواړی فيرکردن و راگه ياندن.

۲- ريککه وتن له سهر به ها رهوشتيه به رزه كان كه له له ټاين و ژياره كيه وه سهرچاوه يان گرتوه، هميش بؤ ته وهی دهسته يه كه له نه وهی وا په روره ده بکه ين كه بینه ته ستيرهی دره وشاوهی ته و ټاسمانه تاريخه ی ټيستاو جيگای دلشادی نومته بن، هميش پيوستي به رهوشتي خانه دان و به ها به رزه كان هه يه كه تۆ كرابي به به زه يی و ميهره بانی و خوشه ويستي له نيوان تاكه كانی نومته دا.

۳- ريککه وتن له سهر دانانی پلانگه ليك بؤ رزگار بوون له نه زانی و برسپه تي و نه خوشی، هم پلانانه پلانی دنيايي گه شه پيدهرن تاوه كو هم نومته به گه يه نيته ټاستي نه ته وه به هيژه كانی تر.

۴- يه كگرتويی عه رب و هاريكاری موسولمانان له هه موو بواړي كدا و هه بوونی بيري به رپه رچدانه وهی جيهانگيري له بيو رای نومته و دژوه ستانينكي يه كگرتوو به رامبه ر به سياسه ته كانی جيهانگيري.

۵- بره ودان به روښنيريه عه ربی و ټيسلاميه كان له هه موو قوناغه كانی خویندن كه ده بيته دلنيایي سه ره كي عه رب و موسولمانه كان بؤ به رهنگار بونه وهی جيهانگيري.

وجوديه ت

الوجودية

Existentialism

فەلسەفەکانی پیش وجودییهت و کاریگەریان له سه‌ری

عەقلانیەت(هۆشگەرایی) و میسالیەت و واقعیەت:

فەلسەفەیی هیگل (۱۷۷۰ - ۱۸۳۱) ز

هیگل یه‌که‌م که‌س بوو که به شیوه‌یه‌کی بابەتیانەو لۆژیکیانە پەردە‌ی له سه‌ر جوڵە‌ی جەدە‌لی لادا له بوندا، هەم به بە‌لگە هینانە‌وه و هەم به کرداریش. هەروە‌ها هیگل پاستی یه‌کبوون و گشتگیری بوونی دەرخت، واتە عەقل و گیان و پە‌یوه‌ندیە‌کانیان به سروشت و مرۆ‌فە‌وه.

هیگل که‌سیکی میسالی و هۆشگە‌راییی بووه، به‌لام له هە‌مان کاتدا بابە‌تی و واقعیی بووه، هەر له به‌ر ئە‌مه‌ش به یه‌کیک له پیش‌په‌وه به‌رچاوه‌کانی هزری هاوچه‌رخ دادە‌ندری به هۆ‌ی ئە‌و شیکاریه بابە‌تیانەو واقعیانە‌ی که ئە‌نجامی دا له بارە‌ی هە‌لۆ‌یسته هۆ‌شداره مرۆ‌یی و کۆ‌مه‌لایه‌تی و میژوو‌ییە‌کان که وجودیە‌تی وه‌کو ریبازیکی سه‌ریه‌خۆ‌راگە‌یاندا.

هیگل گرنگی به زانستی لۆژیک دە‌دا له‌بری پشت به‌ستن به میتافیزیک، هە‌روە‌ها برۆ‌ای به "جە‌دە‌ل" هە‌بووه، وه برۆ‌ای وایه که بوون خاوه‌نی یه‌کبوونیکی سه‌راپای عە‌قڵییه و ناوی دە‌نیت "گیانە‌رە‌هاکه" که له یه‌کی له ساته جیدالیه‌کانیدا دا‌یده‌برینی له سروشت، ئە‌مه‌ش ئە‌و توانایه دە‌داتە لۆژیک که تاک‌په‌وانه وه‌کو زانستیکی په‌ها پە‌رده له‌سه‌ر دیمە‌نه‌کانی سروشت لاب‌دات که به هە‌ستکردنیکی راسته‌وخۆ دە‌ست پێ‌ده‌کات به‌رامبەر واقعی و جوڵە‌و جە‌دە‌لی سروشت به شیوه‌یه‌کی گشتی، ئا به‌م شیوه‌یه هیگل له خودگە‌راییی عە‌قڵ دە‌رده‌چیت بۆ بابە‌تی‌بوونی دیارده واقعیه به‌ره‌سته‌کان، بێ‌گومان رۆ‌شن‌بیری گشتی هیگل یارمه‌تی داوه له پالپشتی کردنی له‌م "بابە‌تی" بوونه که له دیالۆ‌گه عە‌قڵیە‌کانی دا زۆ‌ر له‌سه‌ری موکو‌ر بووه، هە‌روه‌ک چۆ‌ن برۆ‌ابوونی به بیرو‌را ئاینییه لاهوتیه‌کانی وای لیک‌ردووه که پێ‌ی وابی دژی‌ه‌ک له عە‌قڵ دا هه‌یه له لیکۆ‌لینە‌وه‌وه رە‌نگدانە‌وه‌وه دیالۆ‌گه‌کانیدا.

به پي هیگل دهستکه وته کانی زانست به لگن له سهر دیالوگی عه قلی به شیوه یه که له ژبانی مروژ و ئینسانیه تدا چند حاله تیکی دیارده بیان هیه به سهر گیاندا، واته عه قلی گشتگیر له هیئانه دی و رهنگدانه وی گیان دهستی کارای هیه. وه ههروه ها بروای وایه که راسترینی راستیه کان گوفتاری مروژه کانه به تاییه تی حوکمی عه قلی له دوزه کهیدا، وه ههروه ها پیویسته له پال نه مه شدا نیوه نده مروییه کان له یه کسان کردنی یاساکان و دوزه کان بخریته ژیرتویژینه وه، نه شته ی که یارمه تی هزره که ی هیگل ده دات له باره ی (زانستی لژیکیه وه) بریتیه له جیگرته وه ی (میتافیزیکا).

عه قلی یان بابت ناتوانن هه ریه کیکیان بازنه ی سهر به خو دروست بکن، به لکو تیکنالون و به یه که وه ده بنه چند حاله تیکی جه ده لی و بابه ته کانیان به تیکنالوی ده میننه وه، نا به م شیویه هیگل ژبانی تاك و کومه لگا و میژوو و ژبانی یه که کومه لایه تی و که لتوریه کان و شارستانیه کان وینا ده کات، وه تییدا عه قلی گشتگیر و رهنگدانه وه کانی له حاله ته جه ده لیه کانا ده دوزیتته وه. میسالیه تی بابه تیانه له ده به ریکراچونی ههستی بو بوون ده ست پی ده کات، به و واتایه ی که مروژ بوونه وهریکی عاقلی زیندوووه و ملکه چی یاسا و ریساکانی ژبان بووه، یان پیکهاته ی ههستی و کومه لایه تی به ره وپیش ده چی و وای لیدی که بتوانی گزارشت له خو ی و هه ست و عه قلی بکات ههروه ها فله سه فله لیبدات له م پیگه بابه تیهدا.

که واته میسالیه تی بابه تیانه ده بیته ناواخنی جه ده لی عه قلی، میسالیه تی واقعیتی بابه تیانه یه ههروه ک چون ده بیته بابه تیکی عه قلی .

مروژیش خاوه نی سروشتیکی خوابی یه له لای هیگل به م پییه ش مروژ له نیوانی "پایانداری" و "بی پایانی" دایه، له بهر نه وه هیگل خو ی سهر قالکردوو به نه فسانه کان و بیرو را لاهوتیه نامانجداره عه قلیه پروونه کان که تیکه له یه که له کارایی مروژ و بابه تی بوونی به ریژه یه که که تیبینی نه وه ده که یین چون عه قلی خودی خو ی و ده برپینه کانی و پیگه و وجودیه کانی ده دوزیتته وه له ناخی مروژدا.

ده بهر یکر اچوونی مرۆیی سه ره تایه و کوتابیشه، ئه وه خالی ده ستیپکردنه و ههروه ها خالی گه یشتنیشه، په نگدانه وهی راسته و خۆی رواله تی به شیوهیه کی گشتی نامازهیه بو بهیه کگه یشتنی عه قل به خودی خۆی، ئه م په نگدانه وهیه ش له کاتی کدا پرووده ات که پیچه وانه که ی هه بیته، ئه مه ش له کاتی کدا که له خودی خۆی دا بوونی ههیه و له هه مان کاتدا پارێزگاریش له بوونه که ی ده کات، وه پرو به پرووی په های دوانه ها توو ده بیته وه.

"کیر کجارد" له باره ی هیگل ه وه ده لێ:

هیگل ئه وه فه یله سوفه یه که وێرا "فهلسه فه" بخته سه رووی "ئاین" به لام خه لکی تر فه لسه فه که ی ئه ویان به وه لیکدا وه ته وه که "وینه یه کی قایلکاره له فه لسه فه ی مه سیحیه ت". ئه وانتر نا کوکیان تیدا هه یه له باره ی خاله پۆزه تیف و نینگه تی شه کانی فه لسه فه ی هیگل و هه ندیکیشیان وایان پیشاندا وه که ئه م فه لسه فه یه سه ره تایه و یان ئه و "بنه ره ته یه که په وگه ی جیا جیای شیوعیه ت و خوانه ناسی لێ په یدا بو". رای منیش له باره یه وه ئه وه یه که "ئه و ته نها بیر یاریکی بۆرژوازی پرۆتستانتی بوه" وه ههروه ها له باره یه وه ده شلین که "ئه و گه و ره ترین بیر یار بوه که کاری کردۆته سه ر هزری پۆژئاوایی له هه ردوو سه ده کانی نۆزده و بیست دا". به لام رای کوتایی له باره ی هیگله وه ئه وه یه که "تیکر پای ریباره که ی ئه و هه یچ نه بوه جگه له (کو میدیایه کی هه په مه کی هزری) که بوه هۆی پیشکه وتنی هزری زانستی له سه ده ی بیست دا به خیرایی"

ریباره که ی هیگل له سه ر ئه وه بنیات نرابوو که میژوو هه یچ نی یه جگه له میژووی هۆش و پیشکه وتنی هۆش که ئه مه ش یه کسانه به پیشکه وتنی میژوو و گه لانی بی هۆش که ناتوانین به گه لانی بی هۆش بلین گه لانی نازاد چونکه نازادی وه چنگ ناکه وێ ته نها لای ئه و که سانه نه بی که هۆشیان هه یه وه هه ست به گرنگیه که ی ده که ن و ده شانن که ئه وان گرنگیه که ی ده زانن، هۆشیش له ریگای عه قله وه نه بی ده ستگیر نابێ چونکه عه قل جه وه هری میژوو وه ههروه ها جه وه هری مرۆفیشه.

هیگل هه و لێ دا که مه به سه ته که ی له باره ی فه لسه فه ی میژوو شی بکاته وه و وتی:

يه كه م: فهيله سوفى ميژوو نايټه ناسته ننگ له بهرده م ميژوونوسى نه زمونگه رابى له ليكولټينه وهى روداوه ميژووييه كان و كوكر دنه وهى زانياريه كان و كه رسته ميژوويه كان، وه كو بهلگه نامه و شتى ترى له م جوړه، فهيله سوف ههر خوځى به مانه سه رقال ناكات، بهلكو ميژوو به وه ليكده داته وه كه بريته له رهنگانده وهى گيانى عاقل له رڅوگارا دا.

دووم: تاكه بيرڅكه كه ناويزانه له گه ل فله سه فه و له ميژوو ده كوټيټه وه - به پيى هيگل - بريته له و بيرڅكه ساده يه له باره ي عقله وه يه وه لى عقله زاله به سه ر جيهاندا، ميژووى جيهان له بهرام بهرمان وه كو رپړه وي عقله خوځى دهنويټى. هيگل ده لى: "سروشت له رپځاى ژماره يه كى دوانه هاتووى ديارده كان و وينه كان خويمان نيشان ده دات و نيمه هه ست به وه ده كه ين كه پټويستيمان به يه كه يه كه هديه له نيوان هم همه رهنكيه فراوانه دا و هم يه كه يه له شيوه ي ره گزى گشتگيرى شاراوه له وديو هم همه رهنكيه خوځى دهنويټى. جوړه كان يا خود سه رجه مه كان بريتن له تيكر اى نه وهى كه عقله پيكد هينن له سروشتدا و نه و گشتگيريه ش بريته له راستى كه ماهيه ته و ههسته كان ناتوان په ي بېن چونكه نابيندرى و ناييسترى نه مه ش له بهر نه وه يه كه بوونه كه ي ته نها له پيناوى عقله و بهس".

به م پييه سروشت جوړيكه له هزر به لام نه كه له شيوه ي هزرى مرځى بهلكو بريته له لاريټوونيك له هزرى ناځاگابى يان به پيى قسه ي (شلنگ) "بريټيه له عقله كيكه كه دوچارى به زته سكبونه وه بووه".

سييه م: كه واته عقله جه وهه رى ميژووه ههروهك چوځن جه وهه رى سروشتيشه له گه ل هه بوونى جياوازيه كى گرنگ كه بريته له وهى نه وه عقله ي كه ميژوو ده بات به رپوه بريته له عقله كيكى ناگا به خودى خوځى كه مبه ست لپى عقله ي مرځيه. هه رچه نده جو له ي سيستمى خوځر به پيى چهند رپسايه كه به رپوه ده چى كه بريته له عقله ي په نهان له ديارده سروشتيه كان، به لام نه خوځر و نه نه وهه سارانه شى كه به م ياسايانه به ده ورى دا ده سورپنه وه ناگونجى هيچ پشكيټكيان له ناځاگابى به ربكه ويټ. به و پييه ي كه ناځاگابى خودى تايبه ته به مرڅو و ته نها مرڅو هه يه تى.

چوارهم: مهبست له وهی که عقل جه وهه ری میژووه ته وه نیه که نیمه بیړوکه فلسه فیه کان له ژیر چه پوکی زانستی میژوودا له ناو بیهین، به لکو ته مه بهرهمی پوخته کراوی خودی میژووشه. پیشکوه تنی میژووی جیهان بریتیه له پرپهوی عقل و میژووش پرپهوی عقلی پیویست بو گیانی جیهان دروست ده کات. هیگل خوی له بیړوکه سهره تاییه کان پاراستووه و له دوتویی به لکه نامه کانی رابردوودا کوی کردونه ته وه له بهر ته مه شه که هیگل په خنه ی له جوله که کان گرتووه که خویان به "گه لی هه لېژیردراوی خوا" داده نین و پیمان وایه راسته وخو له وه فیروون و پرپوونی و دانایی کاملیان وه رگرتووه و زانیاری گشتگیران هیه به هه موو یاسا کانی سروشت و گیان.

(ته نکساگوراسی یونانی) بهر له هیگل باسی له وه کردووه که ته وهی گهر دوون بهرپوه ده بات (عقل یان تیگه یشتن) ه سوکراتیش ته مه ی باسکردووه.

هیگل پی وایه که عقل گهر دوون هه لده سوپنی به جوړیک که گهر دوون نه له نه نجامی ریکه وته وه نه به هؤکاره ئاسوییه دهره کیه کان بهرپوه ده چی، به لکو هه لسوراندنی گهر دوون له ژیر چاودیری خویی دایه وه، له راستیدا چاودیری خویی بریتیه له وه داناییه که یه کسانه به توانستی بی پایان که مهبسته دواها ته وه کانی گهر دوون (عقل) دینیتته دی، عقل بریتیه له وه بیرکردنه وهیه که له خودی خوی دا به هه موو نازادیه ک دیتته دی.

هیگل "وینه ی پیکهاته یی" که بو میژوو به کاری هیناوه به سی خال لیکنده داته وه:

سروشتی عقل که ناوی دهنیت (گیان) و سروشته که ی به پیی ته و پیچه وانهی سروشتی ماده یه چونکه نه گهر ماهیه تی ماده بریتی بی له "فورسای" ته وا ماهیه تی عقل یان روح بریتیه له "نازادی". هی یه که میان به کیشکردن کاریگه ره له کاتیکدا گیان هه موو خاصیه ته کانی تنها له ریگای نازادیه وه ده ستگیر ده بیت. به پیی ته وه نازادی بریتیه له وه چه سپاویه خودیه یان سهره خویی (تو نازادی به و ته ندازه یه ی که سهره خوی)، هه ر قوناغیک له قوناغه کانی ره وتی میژوو نوینه رایه تی فریه کی دیاریکراوی نازادی ده کات و نازادی ماهیه تی گیان پیکده هینی.

دووه: چڼيه تي وهديهاتني عهقل له ميژوودا: هيگل پيى وايه كه هلسوكه وته كانى خلكى برتتیه له بهرهمى پيوستيه كانيان و كاردانه وه كانيان و بهرژه وه نديه تايه تيه كانيان بهم پييهش ده گهينه نه و پايه ي كه هلسورپنهرى ميژوو برتتیه له غهريزه ي تيركردنى ناره زووه تاكړه وه كان كه گه وره ترين سه رچاوه ي رفتهاره كانه و گومان له وه دا نيه كه پيوستيه تاكه كه سيه كان و بهرژه وه نديه كانى بوته پالنهريك بو تيكراي رفتهارى ميژويي و هيئانه دى پيوستيه تاكه كه سيه كان برتتیه له وه ي كه هر ده بى له ميژوو دا رووبدا. هيگل گه وره پياوان به وه پيناسه ده كا كه نه وان برتتین له و كه سانه ي كه داخوازيه كان له كاتى خویدا ده زانن و ده ناسنه و ياخود پيوسته چي بكن له و كاتانه دا.

بهم پييهش بيت مىساليهت دوور نيه له واقع يان له ميژوو چونكه مىساليهت دروستكراووه داهينراويكى تاكه كه سى نيه و ههروه ها سروشيكيش نيه له ناسمانيكه وه هاتبى، بهلكو پهي بردنه به وه ي كه ههيه و داخوازي نه وه ده كات چي بكرتت، واته پياوي مه زن نوينه رايه تي عهقلانيه تي ناواخني ميژوو ده كات.

سيهم: نه و شكله ي گيان (عهقل) ي تيدا بهرجهسته ده بى: نه م شكله كاتيك بهرجهسته ده بيت كه ويستی خودى و بابه تيانه يان لايه نى خودى يه كده گري له گه ل لايه نى بابه تيدا، نه م يه كگرتنه له سه راپاي ره وشتدا (ده ولت) رهن گده داته وه. چونكه نه م يه كگرتنه تاكه راستى واقعيه كه تاك نازاديه تايه تي يه كانى خو ي تيدا ده دوزيته وه به مهرجيك كه بزاني چي هاوبه شه بو هه موان. ليره وه ده ولت ده بيته يه كه ي ره وشتى خودى بابه تيانه يان بهرجهسته بوونيكى كرداربه بو نازادى كه تيدا نازادى ده گاته ناستى بابه تي بوون، عهقلى مروفيش به سى شتوازه وه ناگادارى نه و نه و يه كگرتنه ده بيت.

يه كه م: تايين: كه له ريه وه ده گهينه شكلينك له م يه كگرتنه ناگاييه وه كاتيك مروفي بروادار ده گاته ناگايي به گياني رها.

دووه م: هونه ر، كه تيدا لايه نى خودى و لايه نى بابه تيانه يه كده گرن.

سپه: ټو فلسفه فیهی که وینه کی ټم به کگرتنه مان نیشانده دات (له نیوان لایه نی خودی و لایه نی بابته یانه واته له نیوان خود و بابته).

له راستی دا میژوو ده بی به نیستا کۆتایی پی بیته، به و واتایه که نیستا حقیقه ته و واقعیه و ټوه شی که له میژوودا رویداوه به نیستا کۆتایی پی دی و له نیستادا راده وهستی (واته داهاتوو ناگریته خو) چونکه تیروانین بو داهاتوو ده چیتته خانه ی هوالپیدان و هیوايه ته کان به لام میژوو ټوه یه که هر به راستی له روداوه کان و فلسفه روده ده ن.

وجودیه ت هورمیکی فلسفه فیه که نرخی مرؤف بهرز داده نی و جهخت له سهر شازبوننی ده کاته وه به و واتایه که مرؤف خاوه نی بیرکرنه وه و نازادی و ویست و هه لباردنه و پیویستی به ناراسته کاریک نی یه.

هه ندیک له بیراران وای بو ده چن که ټو ته ورمه له ناراسته کان و هزره لیکجیاکاندا خو ی دنوینی، بریتی نیه له تیوریک فیلسفه فی روون و خاوه ن شکلیکی دیاریکراو نیه، به پی ټم تیکه ل و پیکه لی و ناجیگریه تا نیستا ټم به کگرتنه نه یوانیوه شوینی خو ی له نیوان هزر و بیروپاکان بکاته وه.

وجودیه تیش فلسفه فیه که بریتیه له په رچه کرداریک بو نیگه رانی مرؤف، نیگه رانی له وه ی که نایا تا ک چۆن ژیاننی ده باته سهر، چ وه کو تاکیکی سهر به خو یان وه کو به شیک له ده ولته ت، ټه مه ش به پی چه مکی زۆرینه بارودوخیکی یاخیبوننی که سیه له هه موو شتیک.... ټم بارودوخه له چوارچیوه ی شکلیکی فلسفه فی و دواتریش ژیانیدا بو زۆریک له خه لکی خو ی ریکخستوه.

وجودیه ت به شیوه یه که به سهر مرؤفی سه ده ی بیسته مدا تیپه ری کرد که نه یوانی به رده وام بی چونکه هر له گه ل ته شه نه کردنی وجودیه ت چه ندین بیروکه ی تر ته شه نه یان کرد به شیوه یه که تاقمه ی وادروست بوو که دوور له کۆمه لگا مرؤیه ناساییه کان ده ژیان به لکو به شیوه ی تا ک تا ک ژیانیان ده برده سهر یاخود به شیوه یه کی کۆمه لی له چوارچیوه ی هزره که ییدا، پاشان له ری ټم هزره وه چه ندین تاقم و مؤدیلی جل و بهرگ و هه یکه لی مرؤف و

دریژکردنەوێ قژ و هیشتنەوێ ریش و شتی تریش سەریان ھەلدا و بلابوونەوێ ئیدی وای لێھات ھزرەکانی وجودیەت بوونە ھزری وتویژە فەلسەفیەکان لە ھەموو کۆر و کۆبوونەکاندا، ماددیەکان زیاتر لەوانی تر پەیرەویانکرد بەجۆریک کە تیبینی ئەو دەکرێ کە زۆریک لە ماددیە شیوعیەکان یان مارکسیەکان بەرەو پیری رۆیشتن و کردیان بە ھزری خۆیان و ئەم ھزرە لە روالەت و جل و بەرگیاندا رەنگی دایەو، لەوێش زیاتر رۆژنامە و گۆڤار و تەمسیل و شانۆکان ئەم ھزرەیان پەیرەو دەکرد و ئەمەش بە شیۆھیەک لە واقعیی ژیان رەنگی دایەو کە پلانی بۆ دریژرابی.

ئیرھاب و ھەرەشە ئیسلام لەسەر رۆژئاوا و سەرقالبونی خەلک بە دۆزی فەلەستین و دواتریش تەقاندنەوێ خۆکوژیەکان و ھەلوێستە توندەکانی ئیسرائیل و سەرھەلدانی صدام حسین لە گۆرەپانی پامیاری و کۆمەلایەتی بە ھزرەکانی و بەرەنگاریەکانی وە پاشان دەرکەوتنی گۆرباچۆڤ و پەرەپێدانی بیرۆسترویکا (یان شوپش و گۆرانی کارگیڤی) لە جیھانی شیوعیەتدا و سەرھەلدانی بزوتنەوێ ئیسلامیەکان لە چیچان و ولاتانی تر وایکرد کە بانی راست و چەپی سیاسەت سەرقالبن و زۆرتین گەنجیش لە جیھاندا بەخۆیانەوێ سەرقال بکەن لەو نیۆئەندەشدا ھزری وجودیەت و بیرۆکەو مومارەسەکردنی لە بەین چوو، وەک ئەوێ کە بلیتی جل و بەرگیک بوو و مۆدیڵەکە بەسەرچوو، ھەرچەندە کە هیشتا ھزرەکانی وجودیەت لە پەرورەدەو ئاراستەکانی و لە فەلسەفەوێ مۆڤی دا رەگی داکوتاو و دەکرێ جاریکی تریش بگەریتتەو بە مەرچیک ئەگەر بیت و بارودۆخی پامیاری جیگیر بیت و ھیزیکی دووم لە جیھاندا سەر ھەلبەت کە ئیستا ئەمریکا تاکرەوانە پیتشپەرەوایەتی و ئاراستەوێ جیھان دەکات.

نیگەرانی مۆڤی تاکەکەسی و کۆمەلایەتی پالی بە تاکەکان و گروپەکانەوێ نا بۆ ئەوێ ریبازی وجودیەت بگرنە بەر لە ھزر و ئاکاریاندا، ھەرەھا ئەمەش کاریگەری خۆی ھەبوو لە ھزری پامیاری جیھانی لە لایەک و ھەرەھا بزوتنەوێ رزگاربخوازە جیھانیەکان لە لایەکی ترەو کە دوایی دتیئە سەری پاش ئەوێ کە کرۆکی ھزری وجودیەت باس دەکەین، ھزری وجودی لەپاش جەنگی جیھانی یەکەمدا زیاتر بەرەو خەست بوونەوێ چوو ھەرچەندە کە کرۆکی ھزری

وجوديهت دريژ ده بيته وه بو مروڅي كومه لگا سه ره تا بيه كان كه مروڅي هم رڅرگار ده بيه ویت له ژيرسايه ي شيو عيهت و ماده تدا بگه رپته وه بو.

پاشان له سه ره تاي جهنگي جيهاني دووه مدا كاتيک مروڅ توشي نالو هاوار بو بوه وه له بي نوميدى و نازاري مروبي قولدا، هزره كاني وجوديهت دوباره سهريان هه لدا بيه وه.

وجوديهت له باوه شي ليبراليه تي رڅرئاوايي دا گه شه ي سه ندو كه سانينكي زور پيشه نكيان ده كرد له وانه سورين كيركي جارد و هيديگر و جان پول سارتهر، تنه ا نه مه ي دوايان يه كي بووه له پيشه نكه گه و ره كاني هزري وجوديهت كه له سه راپاي جيهاندا ناويانكي ده ركدووه و سيموندي بوڅوار (خيزانه ناشه رعيه كه ي) هاو پټيه تي كرددوه له رپه وي هزريدا تا كو تايي ژياني، نه و عه قلا نيه ته ي كه بانگه شه ي ناراسته كرندي عه قلي ده كرد دژيه كه له گه ل فله سه فه ي وجوديهت، چونكه فله سه فه ي وجوديهت وه كو په رچه كراييك وايه له به رامبه ر نه و رپيازه عه قلا نيه ته ي كه له چه رخي ره و شنكه ريديا زالبوو به سه ر نه و روپاو بانگه شه ي گشتاندي هزري "نه بوون" ي ده كرد له گه ل نكو لي كردن له "بووني به ديه پنه رو دور خسته نه وه ي رڅلي عه قل".
 واي لي هات فله سه فه ي "من" ي تا كه كه سي كه له سه لايه نكي و ناما قولي بنيات نرابوو (مني تي بري تيه له فله سه فه ي خو په رستي "نه نانيه ت") بي تا گابوو له و راستيه ي كه وا مروڅ ناتواني بگاته چله پوه ي نازاديه كاني به به رز كرنه وه ي باري "من" له سه ر حيسابي به رڅه وه نديه كاني كومه لگا و فله سه فه كه ي كه له يه كيتي خود و بابه ت سه رچاوه ده گريت.

۱ سارتهر پي و ابووه كه هاوسه رگري جوړي كه له كو يلايه تي كرندي مروڅ بو يه كيكي تر هر بو يه ش هاوسه رگري رته كرددو ته وه، به لام له گه ل نه وه شدا ژياني له گه ل سيموندي بوڅوار دا بردو ته سه ر، واته نه و هاوسه ري بووه به لام به بي هيچ گري به ستيني شه رعي له نيوانياندا كه واته شو رپه كه ي له سه ر گري به سته كه بووه نه ك له سه ر هاوسه رگري.

(به و واتايه ي كه سارتهر نه ي توانيوه گرن گرتين ياساي سروشت رته بكا ته وه كه بريته له هه بووني هاوسه ر به لام تنه ا له ري گاي نه هي شتن ي هم گري به سته وه واي پيشاندا وه كه شو رشي كرددوه له دژي كو يلايه تي كومه لايه تي مروڅه وه كه نه مه ش پيچه وانه ي فيتره تي مروڅه كه داخوازي هه بووني ژن و ميترد و دا يك و باوك مندا ل ده كات)، وه رگي

به لآم وجوديهت هر خۆى دابهش دهبيت بو دوو جوړه وجوديهت:

- ۱- بريته له وجوديهتى بى دينى يان ئيلحادى كه هيدگر و سارتهر پيرهويان ده كرد.
  - ۲- وجوديهتېك كه پرواى به ئاين ههيه و له باوهشى كاسؤليكدادروست بووهو گه شهى سه ندووه له پيشرهوانى ئه م جوړه و وجوديهت گابريل مارسيل و كارل پاسبرزن.
- هيج كام له جوړه كانى وجوديهت گرنگيان نه داوه به بونىكى دابراو له خودى ئينسان به مهش خودى و بابتهى بوونيان ليكدادوه و يه كيتى خود و بابتهيان لى پيكهيناوه. هه ردوو جوړه كهى وجوديهت وه كو باسمانكرد جوړيىك بوون له كاردانهوه به رامبه ر عه قلانيهت (ته وژمه كانى عه قلى كۆن و نوى) كه پى وايه "ماهيهت" وه پيش "بوون" ده كه ويته وه به لآم وجوديهت "بوون" وه پيش "ماهيهت" ده خات.

ئه م بيرورايه ره فزيكى ته واو ده داته فلسفه كلاسيكيه كان به وهى كه ماهيهت پيش بوون ده كه ويته وه، به و اتايهى كه ئه م بيرو رايه پى وايه مرؤډ له جيهان له داىك ده بى و فرى ده دريته نيو ژيان بى ئه وهى هيج ويستىكى له سه ر بيت.

مه به ست له وهى كه بوون وه پيش ماهيهت ده كه وي ئه وهيه كه پيوسته "خود" بيته خالى سه ره تا چونكه مرؤډ هيج نيه جگه له وهى كه به خۆى دروستى ده كات، هه ر مرؤډه خۆى ئاراسته ده كا به ره و داها تويه كى ديارىكراو و هه ر ته نها خۆى توانا داره به وهى ئه نديشه بكات كه له داها تودا چى به سه ر ديى، له م فلسفه فيه دا مرؤډ به شيك نى يه له سيستمى گه ردوونى به لكو ئازاده بويش به رپرسه له هه موو هه لس و كه وته كانى.

وجوديهت جه خت له سه ر ئاگايى ده كاته وه به وهى كه ئاگايى بريتيه له مه زه ه رى گيانى له مرؤډدا له كاتيكداد وجوديهت لايه نى جه سته يى مرؤډ پشت گوى ده خات، مرؤډ جه ستهى خۆى له پيناوى به ره نگار بوونه وهى ژيان به كادىنى و مرؤډيش ئازاده چونكه ئازادى بنه ره تى دا هينا ن و دروستكردنه، مرؤډ له خودى خويدا چا كه كارو خراپه كار نيه به لكو مرؤډ ئه لقهى كۆتايى زنجيره يه ك هه لويسته جا به ئه ندازهى سه ر كه وتنى له هه لباردنى هه ر كام له م هه لويستانه به باشى ئه وا ده بيته چا كه كار، به لآم به ئه ندازهى ئه وهى كه به ربه ستهى بو دروست ده بيت له

هينانه‌دی نهو زنجيره هه‌لوښتانه نه‌وا ده‌بيته خراپه‌کار، به‌م پيښه‌ش په‌روړده‌ی وجودی له‌ بنه‌رتدا گرنګی ده‌دات به‌ په‌روړده‌ی نازادی به‌رپرس له‌وه‌ی که‌ چوڼ خودی خو‌ی هه‌لبښيری له‌ رپی نه‌و هه‌لوښتانه‌ی که‌ مرؤډ له‌ ژيانيدا له‌گه‌لياندا ده‌ژی و تښاندا گيرؤده‌ بووه.

بابای وجودی هه‌لوښتی نيگه‌تيفی هه‌يه به‌رامبهر به‌ پيويستيه‌کانی بابه‌تی بوون به‌ شيوه‌يه‌ک که‌ تاکه‌کانی ليی داده‌برين چونکه‌ نه‌و پيويستيانه‌ وه‌کو کوټ و به‌ند وانه‌ که‌ به‌سه‌ر جو‌لو خودی مرؤبی نه‌و که‌سه‌وه داسه‌پيندراون هه‌روه‌کو چوڼ بابای وجودی نه‌وه‌نده‌ی بو‌ی بلوی تيده‌کو‌شی بو‌ به‌رته‌سک‌کردنه‌وه‌ی نه‌و قه‌يد و مهرجان‌هی که‌ به‌سه‌ر تاکدا داسه‌پيندراون چونکه‌ پپی وایه‌ مرؤډ خو‌ی چاره‌نوسی خو‌ی دروست ده‌کات و کرداره‌کانی دیاری ده‌کات به‌بی بوونی کاریگه‌ری عه‌قلی و ده‌ره‌کی.

پيويسته‌ ناما‌زه‌ش به‌وه‌ بکه‌ين که‌ ته‌وژمی وجوديه‌ت له‌ بوونی مرؤډ و ژيانی واقیعی ده‌کو‌ليته‌وه‌ نه‌ک له‌ بوونی مرؤډ به‌ شيوه‌يه‌کی گشتی و هه‌روه‌ها وجوديه‌کان گرنګی به‌ زانینی ماهيه‌ت و راستيه‌کانی مرؤډ ناده‌ن به‌لکو گرنګی به‌ بوونی کيشه‌ و نه‌زمه‌ و حه‌ز و پيويستيه‌کانی مرؤډ له‌ واقیعدا ده‌دن.

به‌ پپی وجوديه‌کان ماهيه‌تی مرؤډ له‌ دوتوی ژيانی واقیعی دا شکلی خو‌ی وه‌رده‌گری کاتی که‌ ده‌ژی نه‌وه‌ک پيشتر نه‌ندازه‌ی بو‌ کرابی و بو‌ی دیاریکرابی له‌به‌ر نه‌وه‌ش بپروک‌ه‌ی نازادی تاکه‌که‌سی له‌ سه‌ری سه‌روه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی وجوديه‌ت دیت .

وجوديه‌کان نه‌ياتوانيوه‌ نيگه‌رانی جيهانی وه‌لا بنين هه‌رچند بابای وجودی له‌ژير هزری تاکه‌که‌سی و ته‌وژمی دابرا‌نیش داييت به‌ جوړیک که‌ نازاريشی چه‌شتبی له‌ ژير نيگه‌رانی جيهانی و کاریگه‌ريه‌ ده‌رونی و کو‌مه‌لايه‌تیه‌کان. شه‌ری سارد (که‌ له‌ نيوان هه‌ردوو سه‌ربازگه‌ی رؤژناوایی و سه‌ربازگه‌ی رؤژه‌لاتی دابوو) پرويدا سه‌ره‌رای چه‌ندین هه‌ره‌شه‌و گو‌ره‌شه‌و و ململانیسی سه‌ربازی و ده‌ستاوده‌ستکردنی ناوه‌کی و گه‌مارؤ نابوریه‌کان و پاله‌په‌ستو هه‌والگریه‌کان.

پاشان فراوانبوني بوشايي تابووري نيوان هردوو چيني هه ژار و دهوله مهندي كومه لگا سهرى هه لدا له ژير سيپهري تابووري جيهاني نو، به جوړيك كه زور بواري مړي گه وره ي پراويزخت، فلسفه ي وجوديه ت هه به به رزي و پته وي مائه وه له ريزي كومه ليكي دياريكراوي راگه يانديكار و روشنير. له سه ره تا وا ده ركوت كه په گي برپاوه و نه لقه يه كي دابراوي ميژووه هه چنده كه له ناو بيشكه ي ليرالي روظئاواييدا سهرى هه لدا و گه شه ي سهند به بي نه وي به سنوره هزريه بنه په تكان كوټ و به ند بكرت به تايبه تيش عه قلايه ت، وجوديه ت هيج وه لاميك ي هزري پي نه بوو به رامبه ر به و پرسيا ره هزريانه ي كه ناراسته ي ده كران به تايبه تيش نه و پرسيارانه ي كه په يوه نديان به "نه بوويه ت" و راستي يه بابته يانه ييه كان هه بوو. به مه ش ته نانه ت دژي ثاينيش وه ستا و بووه هؤي نه وي كه رووبه رووي په خنه ليگرتنيكي زور توند بيته وه له ناوه خؤي كومه لگا روظئاواييه كاندا.

له گرنگترين بيرو را و هزره كاني وجوديه ت:

- ده توانين گرنگترين بير و راو هزره كاني وجوديه ت له مانه ي خواره وه دا كورت بكه ينه وه:
- ۱- وجوديه ت بروايه كي په هاي به بووني مړو ه هيه و مړو ه ده كاته خالي ده ستپي كرندي هه موو بيرو كه يه ك.
  - ۲- مړو ه له لاي وجوديه كان كو نترين شته له بووندا، وه لامي نه وان ه ش ده ده نه وه كه ده لين مړو ه نه بووه به وي كه بووني مړو ه پيش ماهيه ته كه ي كه وتو ته وه.
  - ۳- ثاينه كان و بيردوزه فلسفه يه كان كه له سه ده كاني ناوه راست و نو ي دا هه بوون و كيشه ي مړو ثيان چاره سه ر نه كردووه.
  - ۴- مړو ه له سه ري پيوسته رابردويه ك كه پر بووه له كوټ و به ندي ثايني و كومه لايه تي و لوژيكي وه لا بنيت و ثاين ته نها برتبه له ويژدان كه چي ژيان ده بي به ويستيك ي په ها له لايه ن مړو ه وه ناراسته ي خؤي وه رگري.

- ۵- هېچ به هايه كې جېگېر بوونى نيه كه ئاكارى مرؤف ئاراسته بكات و سنورى بؤ دابنى بهلكو هموو مرؤفئيك ده توانى هەرچى بيهوى بيكات، هېچ كه سيكيش بؤى نيه بهها و رهوشتى "عهيبه" له سهر خهلكى تر دابنىت.
- ۶- بره و پيدانى سيكس وهكو به شيك له ئازادى مرؤف.
- ۷- ئاكارى وجودى به ههلاتن له كؤمه لگا دهناسرئته وه.
- ۸- وجوديهت به ياخييون له واقيعى ميژوو داده ندرئت، هەرچه نده ميژوو برئتيه لهو كه له پوره گه وره يه كه مرؤف له دواى خوى جييهيشتوه.
- ۹- وجوديهت په يداوو وهكو په رچه كدراريك له دژى دهسته لائى كليسا (ئايين) به سهر مرؤف.
- ۱۰- وجوديهت كاريگه رى عهلمانيه تى له سهر بووه و تهنانهت به به شيك له به شه كانى عهلمانيهت داده ندرئ.
- ۱۱- له وجوديهتدا مرؤف جه مسه رى بانگه شه كدرنهو به لاي ئه وان مرؤف وه پيش ماهيه ته كه ي خوى كه وتؤته وه.

كه سايه تيه وجوديه كان:

- ۱- سورين كيركي جارد: ئه و كه سه يه كه وا به يه كيك له پيشه ننگه كرده ييه كانى وجوديهت داده نرئت به ماناي راسته قينه ي چه مكى وجوديهت، واته ليكؤلينه وه ي فله سه فى له واقيعى مرؤيى وهكو بوونه وهرئيك له جيهان پرسيار له بوونه كه ي ده كات. كيركجاد به دواى ئه زمونى تاكه كه سى خوى دا ده گه را ئه مهش وه لامدانه وه يه كلاكه ره وه بوو بؤ لؤژيكي عه قلى كه به هؤيه وه ئه زمونگه رايى زينده گى بؤ وته ي بابه تيانه ي عه قلى داتا شرا.
- كيركجاد هؤگرى نوسينى خودى و شيكردنه وه ي ناواخنى ئه زمونى كه سى خوى بوو، و له رپى گؤشه نيگا تايبه تمه نديه كانى و لاوه كيه كانى ژيانى تايبه تى خوى و ژيان به گشتى گه يشته

ئوهى كه ناوى لى نا "وته وجوديه كان" وه كو (خودگه راىي) و (دلّه راوكى) و (بى ئومىدى) و (هه لېژاردن).

ئو له باوكى فيرى پشتگوى خستنى ثابن بوو و ههروهها ههروهها فيرى ئهوه بو كه دان بنى بهو هه له يه كه توشى بيژارى كردو گومان و سه رسامى و دودلى و دلتهنگى تيدا پرواند به ريژه يه كه وا كيرك جارد خه لكى ترى وا دههاته بهرچاو كه بارگرانى ئو هه له يه بن كه له خوئين و گوشتى كيرك جارد دا هه يه، هه له بهر ئه وهش چوه پال قوتابخانه يه كى لاهووتى به لام نه بووه ئو كاهينه ي كه خوئى وينه ي بؤ كيشابوو، بويه دهستى كرد به گوشه گيرى و بريارى دا دريژه بهوه بدات كه هيگل دهستى پيكردبوو له سه رگه رمبوون به عه قلى ژيان ياخود گرنگيدانه عه قليه كان. بهم شيويه ناراسته ي به رهو مروث وهرچه رځاند بؤ ئه وهى مروث ببيتته ته وهى نوسينه كانى و ليكولينه وه كانى و دواتریش فله سه فه كه ي.

دواتر كيرك جارد گه يشته ئه و رايه ي كه مروث پيوسته "بوون و ناگايى و بوونگه راىي خوئى له ژيانى تايه تى له جيهاندا بدوزيته وه" يان به واتايه كى تر مروث پيوسته ئه و زانباريه ي كه هه يه تى له ژيان و بيرو راكانى دا رهنگ بداته وه تاوه كو به راستى بنه مروث و خودى خوئيان بدوزنه وه. له راستى دا وه لاهستنى ويژى^۲ بؤ چاره سه ركردنى لايه نى زيندوى واقيعى ژيانى مروث بريته له و ريگايه ي كه پيى ده گنه بوون، وه (خودگه راىي) بريته له و تهى و ته كان و ناگايى دينيته دى.

به پيى ئه و راستى بريته له خودى ژيان و سؤزيش گه ورتين گوزارشته له بوون، هزريارى ميساليش ئه و هزرياره خوديه يه كه شته لاهه كيه كانى عه قل و وه لا دهنى تاوه كو هه سه ته كانى خوئى شى بكاته وه و په رده يان له سه ر رايمالى.

هزريارى خودى هه ر تاكيك خوئى له خويدا كه سيكى وجودى يه، (بوون) له نه سلدا شتيكى تاكه كه سى يه و بوون به پيى كات و بارو دؤخ و مردن ديارى ده كريت. ئا ليژه دا بوون ده بيتته بهر پرسياريتى.

هزريارى خودگه رايبى بيريارىكى نه خلاقى يه و پيوسته له سهرى كه خودى خوئى ههلبېژىرى بؤ راگه ياندىنى خودى راسته قينهى خوئى، مرؤبى بوونى بيريارى نه خلاقى به بيراردان يا خود ههلبېژاردن دېته دى.

بانگه شه كهى به جه ده لى تاكه كه سى ناو برد... كه برىتیه له و جوله يهى (تاك) ده بېتته (هه موو) به جۆرىك كه تاكىك ده بېتت تاك بؤ هه مووان نهك ته نها بؤ خودى خوئى.

به پى كىر كجارد راستى برىتیه له جه ده ليهت به و بيانوهى كه راستى برىتیه له گفتوگو كۆردن له گه ل نه فس و، ههروه ها راستى نه و ناچىگى ريه يه كه ده بېتته هؤى دروست بوونى بىرؤكه و باپه ندى.

به پراى نه و ههلبېژاردن به بى بوونى بىرؤكه و نىگه رانى هه ر نايه تهى دى نه مهش خاسيه تىكى بوونه به جۆرىك كه بوون خوئى له خوئىدا ده بېتته ههلبېژاردن و بوون خوئى كردارىكه كه فىكر ده ركى پنده كا له حالته تى كردارى دا و ده بېتته بابه تىك بؤ هزر، ههروه ها تاكه كه سى يه و هېچ رىنگا و شىوازىكى نىيه بؤ گوزارشت كردن له خوئى.

۲- هيدگر: نه مه يان له رىنگاى نه زمونى تاكه كه سى خودگه رايبى لىكۆلینه وهى له بوون نه كردوه به لكو له رىنگاى شىكاريه كانى خوئى گه يشتوه به حالته كانى بوون و ماناكانى ههروه كو چۆن كىر كىجارد له سه ره تاكانى نوسىنى له رىنگاى بوونى تاكه كه سى يان(منى به ناگا) به لای فله سه فهى بووندا ده چوو له ژيانى رۆژانه يدا نه مهش له بهر نه وهى كه نه و كه سهى كه به دواى بووندا ده گه رى خوئىشى هه ر بونه وه رىكه و خوئىشى ده بېتته بابه تىك بؤ نه و لىكۆلینه وه يه يا خود بلىين نه و كه سهى كه له بارهى بوونه وه پرسىار ده كات بوونىكه و پرسىار له بوونه كهى ده كات.

بوونى سه ره تاسه رى (نه نتۆلۆژى) به پى هيدگر له گه ل نه و بونهى كه تاكه كه سى يه و سه ره تاييه يه كناگرىته وه، واته (منى خودى) يه كناگرىته وه له گه ل (من) ى ژيانى رۆژانه له جيهاندا.

دواتر هيدگر گه‌يشته ټهو پايه‌ی که (بوونی په‌سهن) و (بوونی نارپه‌سهن) دوو بوونی ته‌واو ليکجياوازی سيفه‌تجياوازن وه (منيټی) بريټيه له بوون و گفټوگو و هه‌لسوکوت له‌گه‌ل خه‌لکی تردا (په‌سه‌نايه‌تی) بريټيه له هه‌لبژاردنی خود بو خودی خوئی و (نارپه‌سنايه‌تی) بريټيه له هه‌لاتنی خود له خودی خوئی.

(له ده‌ست چوون) و (ناموټوون) له لای هيدگر بريټي نييه له شکست چونکه شکست بريټيه له (منيټی) يه‌ک له جيهاندا که ناچاره به بي بوونی خوئی بژی له شوينيکی دياريکراودا که به‌رپرسه له بوونی خوئی له کاتيکدا که له‌ده‌ستچوون بريټيه له ونکردنی منيټی بو توانستی خودی.

(ناموټی بوون) جوټه‌يه‌که له خوده‌وه بو خود هه‌روه‌ها جوټه‌يه‌که په‌سه‌نايه‌تیه‌که‌ی خوئی ده‌گوټی.

(به‌ها به‌رزی) له لای ټهو (کاتی)يه به‌و واتايه‌ی که (نه‌بوون) تييدا بوونی هه‌يه و (داهاتو) له لای ټهو واتای (مردن) ده‌گه‌يه‌نی و هيج ريگايه‌ک نييه بو رزگاربوون ليی که واتای "نه‌بوون" ده‌گه‌يه‌نی. وجوديه‌تی مروټی به‌رپرسيار گوزارشت له هه‌لبژاردن ده‌کات، (منيټی) پټويسته له‌سهری خودی خوئی هه‌لبژيټی به‌لام نه‌ک نازاديه‌کی په‌ها چونکه بوونی هه‌لبژاردن سنورداره. له ديارده جه‌ده‌ليه‌کانی بوون له لای هيدگر بريټيه له (به‌رزی) که بريټيه له سه‌ربه‌ستبوون و گه‌مارؤدان و شکست پي هينان و ده‌رچوون له خود که ټه‌مه‌ش بوونيکی بي سيستمه. (به‌رزی) بريټيه له (سه‌ربه‌ستبوون) و اتا تواناداری کارا به‌سهر بووندا و (په‌تکرده‌وه‌ی) هه‌ر په‌تکرده‌وه‌يه‌ک بو خود و ټه‌گه‌ری هه‌بوونی خود هه‌روه‌ها (گه‌مارؤدانی) و اته شکستپي هينانيکی نوي بوون. هيدگر به يه‌کيک له پايه‌کانی قوتابخانه‌ی فله‌سه‌فه‌ی وجودی داده‌ندری.

۳- ژان پؤل سارته‌ر: سارته‌ر ده‌گوټی بخريټه نيو پولي کوټه‌له نازادبخوازه‌کانی سه‌رده‌می بانگه‌شه‌کارانی گوټرانی کوټه‌لايه‌تی و رامیاری، ټهو بانگه‌شه‌کارنيک بوو بو به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی چهرخی بؤرژوازی چونکه چهرخی بؤرژوازی چهرخی ليکهلوه‌شان و داروخان و دارمان بوو،

سارتهر يه كيك بوو له بانگه شه كارانی نه هیشتنی نایدۆلۆژیای زالبگیر و كۆت و به نندكاری نه ریتی، به پیتی سارتهر رۆشنبیری به ئاگا به دوو ریگا به رهنگاری نایدۆلۆژیا ده بیته وه:

۱- مومارسه كردنی ره خنه ی خودی به به رده وامی.

۲- به ژداری كردنی چینه بی به شكراوه كان له داوا كردنی.

روناكبیر مرۆقینكه كه له خودی خوۆ و كۆمه لگا كه یدا ده رك به هۆشیاری ئه و دژیه كه ده كا له نیوان لینگۆلینه وه له راستی كرداری كه (ده گونجی جی به جی بكری) یان به شیوه یه کی تر بلیین ره تكدنه وه یه كه به وینه ی نوسه ريك كه بانگه شه ی ده سته رداربوون له بیده نگی و هه لاتن ده كا.

سارتهر نوینه رایه تی ئیلحاد ده كات له ره وتی وجودیه تدا، وه جاریکیش پرسیاریان لی کرد له باره ی رای ئه و له باره ی بوونی خوا و وه لامی دایه وه به وه ی: ئه گه ر خودا بوونی هه بیته هیچ كیشه یه كم نی یه به لام پیم وانی یه خودا دسته ربداته كاروباری مرۆفه كانه وه (خوا په نامان بدا).

ههروه ها سارتهر هه موو په یوه ندیسه کی كۆمه لایه تی ره ت ده كاته وه به هاوسه رگیریشه وه، ئه گه رچی له گه ل فه یله سو فی وجودی سیمون دی بۆفوار له یه ك مالدا ده ژیان وه كو دوو هاوسه ر به لام ئه و برپای به هاوسه رگیری نه بووه، له هه لسو كه وته كانی دا ئه وه ده رده كه وی كه ئه و رقی له (به لینگامه) بۆته وه نه ك هه لباردنی ئافره تیک بۆ خوۆ، ئه م دیاره هیه ئیستا له ناو زۆریه ی میله تانی ئه وروپا و ئه مریكا په یره وه ده كریت به لكو بابای ئه وروپای و ئه مریکی وا قی ورمه وه له تیروانی نی موسولمانان كه پابه ندن به داوینپاکی و ئه مه هیچ مانایه کی نی یه لای ئه وان. جا به كورتی ده توانین بلیین سارتهر نوینه رایه تی قوتابخانه ی ئیلحادیی فه لسه فه ی وجودیه ت ده كات .

مانا كانی ژیانی ئاسایی و ئایین له لای فه یله سو فه وجودیه كانی تر له ناوده چن وه كو (فرانس كافكا) و (كۆلن ویلسۆن) به جۆریك كه له رۆمانه كانیان مرۆفه به جروجانه وه ر ده شو به یینن، به لایانه وه زۆر ئاساییه وینه ی مرۆفه سو ك بكه ن. ئه مه له لایه ك و، له لایه کی

ترەوھ ھېچ واتايەك بۆ ژيانيان ناھيئەنەوھ چۈنكە ئەو فەيلەسوفانە خۆيان ھېچ كاريگەرەك لە پاش ژيانى خۆيان جىنايەتەن تاوھكو مانايەك بداتە ژيانيان يان بلىن زۆربەى ھەرەزۆريان بوونى خۆيان نەھيئاوھتە دى.

زۆربەى فەيلەسوفە وجوديەكان بەرەو ئاراستەى ئەوھ دەپۆن كە فەلسەفەكەيان لە شىوھى چەند رۆمانىك وينا بكەن و بلاوى بكنەوھ تاوھكو ئەو ھزرانەى كە ھەيانە لە كەسايەتى زىندو و ھەلسوكەوتياندا بەرجەستەى بكەن، ئەمەش لە پىناوى ئەوھى فەلسەفەكەيان لە پەرتوكى وشك و بىردۆزانىكەوھ بگۆرن بۆ قابىلىكى زىندو بەرجەستە كراو كە رەنگبداتەوھ لە چەند كەسايەتەك كە بە ھەلس و كەوتىكى مرۆبى ئاسايى رەفتار دەكەن، جا ھەندىك لەو فەيلەسوفانە چەند چەمكىكى نوى بەكاردىنن لە برى چەمكە وجوديەكان وەكو (ناماقول) بە شىوازىك كە لە دوو توپى بەكارھىنانى ئەو چەمكەدا واتاي دوو جىھان دەگەينى:

۱- (ماقول) كە جىھاننىكى مەنگى رۆتىنيە كە ھەر لە ساتى مرۆقى يەكەمەوھ تا ئەمپرۆ نەگۆراوھ.

۲- (ناماقول) كە برىتيە لە فەلسەفەى رەتكردنەوھو گۆپان و نويگەرى و تاكەكەسى و خودگەرايى.

فەلسەفەكانى دواى وجوديەت و ئەوانەى پىيەوھ گاريگەرن:

(بنىادى) وەكو وەلامىك پەيدابوو لە دژى وجوديەتى سارتەر كە خۆى لە چەمكى زمانەوانى سيستمى پەيوەنديەكانى نيوان مرۆقەكان چىر كردهوھ، چۈنكە بەو پىيەى كە بونىادگەرايى بانگەشەى بۆ دەكات مرۆقەتەنھا بەشىكە لە سيستم و بوونەكەشى سنوردارە.

بونىادگەرايى ئلىدۆلۆژيا و شىكردنەوھى ئايدۆلۆژى رەت كردهوھ لە پوى پەيوەنديە كۆمەلايەتى و پاميارىەكانەوھو، تەنانەت لەمیانەى دۆزىنەوھى راستى خودى خۆشى لە پرنەسپەكانى ھىز و زۆرلىكردن پەكى كەوت، لەپىي ئەو رەتكردنەوھو ويستى زۆرىك لە

مه به سته كاني بښتته دى. وه كو ره تكر دنه وهى نهو مه ركه زيه تهى كه به هيز و زور ليكردنه وه لکيندرا بو.

فلسفه دى بنيات گه راى له نه نجامى شكست خوار دنى وجوديه ت پيدا بو نه مهش له شه سته كاني سده دى رابردوو. بناغى نهو فلسفه فديه بریتیبوو له وهى كه چوار نوسه دى فهره نسی دایان پښتیبوو:

۱- کلؤ دلیفیشتر اوس

۲- رؤلان

۳- ميشيل فوکو

۴- جاك لاكان

شتر اوس به پيشه نگی بونیاد گه راى داده ندري و نه فلسفه فديه بو نهو ده گه پښتوه، نهو چوار نوسه ره له يه كه ره گى مهنه جى دا تيکده كنه وه كه نهو يش بریتيه له (وشه كاری زمانه وانى)، پييان وايه كه "د" (وه كو يه كه يه كى دنگی) ههروه ها "نهو شكله كى كه نهو پيته ناماژه دى بو ده كات" كه (پيکها ته يه كى خيال يه) بوونيان هه يه. وه له نيوان "د" و "نهو شته دى ناماژه دى بو ده كرى" ته ر كيز كرن يكي خيال يى بوونى هه يه كه وه كو پرؤ گرام يكي نو يکه ره وه پيدا ده بيت، نهك پيدا بوونى تيؤ ر يكي هزرى يان نايدؤ لوژيا يه كى ديار يکراو.^۳

بنياد گه راى ته نها پرؤ گرام يکه نهك ره وت يكي هزرى يان راميارى جيا له وانى تر، هزرى سه ره كى نهو ره وته گر يدرا وه به زارا وه دى بنيات، بنيات به ماناى بونيات نانه وه نوسا وه كه خا وه نى ره گز و بنه ماى خويه تى و هه موو ره گز و بنه ما يه كه هه لده ستى به نه ر ك يكي

^۳ له زانستى زمانناسى دا ديار ده يه كه هه يه كه زمانى مرؤفى پى جيا ده كر يته وه له هى ناژه ن، پيى ده لى ن هه ره مه كى (arbitrariness)، نه مهش بریتيه له وهى كه هيج په يوه نديك نيه له نيوان بيت و شكلى نهو وشه يه كى پيته كه مه به سته تى، بوغونه مهرج نيه نهو پيتانه دى كه بو وشه دى (قه لوه) به كارد ين له شكليشدا قه لوه بن، يان نهو پيتانه دى كه بو وشه دى (فيل) به كارد ين، له شكليشدا شي وه دى فيل له سهر كاغز دروست بكن، نه ديار ده يه له ناژه لاند ا پيچه وان هه. پروانه P. ۱۰ George yule, The study of Language (وه رگي).

دياريكراو له م بنياتنانه، به لام هم نركان ههركاميان له سهر په يوه ندى بنچينه يوه به ویتريانه وه په يوه ستن، ههركام له پيکهاتانه گرنگيه كهي له بنياتنندا دهرناكه ویت به په يوه ندى خوی له گهل بنه ماکه تر.

لاله نند بونياتگه رايبه به وه پيناسه دهكات كه " بريتيه له هه ماهه نگی يان ههر پيکهاتوويه كه له ديارده له سهر يه كه له كه وه بووه كان به جورتيك كه ههر ديارده يه كه به دواي ديارده كاني تره وه ديت و " ديارده " رونادات ته نها مه گهر به په يوه ندى له گهل ديارده كاني تره وه نه بيت "

له و پيناسه يوه نه وه مان بو روون ده بيته وه كه بنياتگه رايبه ناماژيه بو " كولي " يان " هه ماهه نگی " يه كي ريكخراو كه له نيو خودي خويدا ره گه زي بنه رتي هه يه و ههركام يكيان كار له وي تر ده كهن، ناتوانين له هيچ كام له ره گه زانه تي بگه ين به ته نها تيروانيني كي سهر پيبي به بي تيروانين له ره گه زه كاني تر، به لكو به وه له ره گه زه كان حالي ده بين كه له په يوه ندى كاني نيوان خودي خوشيان بكولي نه وه.

له بواري زمانه واني يه وه نه وه مان بو روون ده بيته وه كه شيكاري ريزماني زور روكه شي يه چونكه شيكاري مانايي زور قولتره، به لام له بواري زانسته كومه لايه تيه كاندا شتراوس پروگرامي بنياتگه رايبه له زورتيك له توپونه وه كاني خويدا به كارديني كه " بونياتي نه ستی يان قولتي " دانا كه له ديوي دواوهي ديارده بينراوه كاندا ههن و هه ماهه نگیه كي عه قلاني لوژيكي پيكدنين كه له لايه كه په يوه ندى نيوان سروشت و كه لتور ليكده ده نه وه و له لايه كي تره وه ديارده كومه لايه تيه كان شي ده كه نه وه.

شتر اوس وه كو پيشه نگی بونياتگه رايبه:

شتر اوس له " نه نسر وپولوزي اي بونياتگه رايبه " كولي ه وه له سهر ريساي عه قلانيه ت و شموليه تي خه يالي به واتاي سهر قالبون به و پروسانه ي كه له نيو خه يالي مروفا به شيويه كي گشتي دي و ده چي. شتر اوس ديارده نه نسر وپولوزيه كان به سيستم يكي دياريكراو ليك ده داته وه: به وه ي كه سيستم يكي ليكبه ستراوه و ههروه ها سيستم يه نفسانه يه له سهر بنچينه ي

وښه كاري زمانه وانې وه له رېيې هم پرؤگرامه وه ويستي له شپوازي بيركړدنه وه حالې ببيت كه هم موو ناده ميزاده كان تييدا هاوبه شن به پشتگويوخيستنې كارتيكه ره كاتي و شوپينه كان، واته به جوړيكتر بلين نيسپاتكردني يه كيټي هزري مرؤيي لهو ساتي كه دان به تاييه تمنديه كانيان دا دهنيت. شتراوس بؤي دهر كهوت كه زؤربه ي ديارده كه لتوريه كان وه كو ته كنه لوژياو ريكخستنې راميارې پيوسته بچنه ژير بابي ريككاره كومه لايه تيه كان يان نايكولوژيه كان له دوتويي زينگه ي سروشتيدا.

شتراوس ناراسته بنياتگه رايه كه ي له رېيې جه ده لي نيوان عه قلائيته و نه زمونگه رايې دياريكرد، پاشان بؤي دهر كهوت كه كلتوره كان ريك به پيې ريككاره ناوخوييه كاني خه يالي مرؤيي گه شه ده كهن، نهك ته نها وه كو وه لامدانه وه يه كه بؤ پيوستيه دهره كيه كان.

ميشټل فوكو:

فوكو جه ختي كردو ته سهر ريككاره دهره كيه كان كه له گوتاري گشتي دوورده كه ويته وه يان وردتريش بلين گوتاري راميارې، واته شه وي كه پيوست ني يه بگوتري يان شه كه ده گونجي بگوتري، سهره راي شه وي كه تيؤريكي راميارې بؤ دانه نا به لكو پيې وابوو كه شه ريككاريانه ده گونجي راست و هه له ليكجيا بكه نه وه.

وا پيې ده چي شه و ريسايانه ي كه پييان ده وتري دورخستن ه وه فوكو باسي ليوه كردون بچنه نيو خانه ي سيستمې توتاليتاريه وه به جوړيك كه زالبيگري و زؤرداري كومه لايه تي و راميارې تييدا به دي ده كري، چ جاي شه گهر سهرچاوه كاني دورخستن ه وه بچنه ژيرده ستي يه كه كسي دياريكراو يان ده زگايه كي شه مني كه بانگه شه ي بهرگري كردن له نيشتيمان يان ولات يان گهل بكات؟.

شه گهر فوكو راځه كردنيكي هه ماهه ننگ نادؤزيتته وه به شه ندازه ي شه وي كه ره وانبيؤي زمانه وانې پيشكه شمان ده كات، شه وا ناچاره په نا بباته بهر ويستي تاكي رؤژئاوا له ميؤروي هاوچه رځدا له پيناوي گه يشتن به زانباري به بي گه رانه وه بؤ ميؤروي كون.

به رای فۆكۆ هیز له ئەنجامی ویستی تاكێك یان گروپیك نایه ته دی به لكو هیز له ئەنجامی زۆرلیكردن دیته دی به چه ندين شیوازی جیاجیا ته نانه ت راستیش له ریگای زۆرلیكردنه وه دیته دی. ئەم بهرنامه یه به مارکسی بوونی فۆكۆ دهرده خات، چونکه ئەو رای خۆی به هیچ بیر و رایه کی نایینی یان تایه فی نه به ستۆته وه و شیوازی تیروانی نی ناراسته وخۆی به کارهینا وه.

به رای فۆكۆ ژیا ری رۆژناوا به ره و دارمان ده چی به بی ئەوهی هیچ جیگره وه یه کی هه بی ت، فۆكۆ رۆلێکی گرنگی گیرا له وهی که په رده ی لادا له سه ر دیاره دی به کارهینانی ته کنه لۆژیا بو نه هیشتنی ئایدۆلۆژیای زال به چاولیسوور کردنه وهی ده سه لات و پرو به پرو بوونه وهی مه رکه زیه تی ده سه لات.

رۆلان بارت:

به پینچه وانهی سارته ر رۆلان بارت بروای به یه کبونیکی سه راپا نی یه له مرۆڤیکدا، به لكو ئەو بروای به یه کبون هه یه و پشتگیری له هه رشتیك ده کا که لیكدایریندرا و چه ندانه کرا وه و فه لسه فه که ی له سه ر شیکردنه وه دامه زرا وه به جو ریک که تا ک شی ده بیته وه ده بیته چه ندانه.

جان لاکان:

جان لاکان فرۆیدی بو وه به پشت به ستن به شیکاریه ده رونیه کانی فرۆید پیی وایه که حه زه تاکه که سیه کان و ویسته کانیان له سه ر ئاستی "من" و "تیکرا" دا کار ده کهن، هه ره ها ئەو ئایدۆلۆژیا و شیکردنه وهی ئایدۆلۆژی ره تکرده وه. بنیاته گه رای بی دوویاره گه رایه وه نا و عه قلاتیه ت و بوونی خۆی تیدا دۆزیه وه له ده ره وهی لیبرالیه تی کۆن چونکه بنیاته گه راییه کان کۆشش ده کهن له دژی بۆرژوازیه ت. ئەو بۆرژوازیه ته ی که لایه نیکی گه وری ئابووری و کۆمه لایه تی مارکسیه تی پینکه یینا. بو نیاته گه راییه کان له دژی تاکه که سی و فه لسه فه ی "من" ده وه ستنه وه و کۆشش ده کهن.

بو نیاته گه راییه کان میژوو به رافه یه کی مادی لیکناده نه وه هه ره وه ک چۆن مارکسیه کان ده یان کرد، چونکه مرۆڤی تا ک زیاد له شکلیکی دیاریکراوی نی یه، واته مرۆڤ به پیی تیو ری

لاهوټی کلاسیکی کائینیټی به شہری نی یه به ئەندازە ی ئەو هی که به شیکه له سیستهمیکی دیاریکراو، له گەڵ ئەو هشدای ئەو بونیاتگهراپییهی که له وجودیهتی سارتهروهه سهری هه لدا به ناروونی مایه وه، له بهر ئەوه چهرخیکه به دوا ی خۆ ی داهینا که به " سهردهمی دوا ی بونیاتگهراپی " ناسرا، که جاک دریدای بونیاتگهراپی پیشره وایه تی ده کرد.^۴

۴ دکتۆر صباح بهرزنجی له گوڤاریکدا خویندنه وهیه کی کردوه بو هزری وجودیهت له ژیر ناونیشانی (سهرنجیک له وجودیهت Existentialism)، ده لێ:

وجودیهت له بنه رتهدا کاردانه وهیه کی مرۆڤی نه وروپی بوو له دژی سه رمایه داری له لایه ک و مارکسیزم له لایه کی تره وه.

له سه رمایه داری دا مرۆڤ مه وجودیکه به ره للاو له مارکسیزمدا مرۆڤ مه وجودیکه ده ست به سه ر بوو، له سه رمایه داری دا مرۆڤی درۆینه، له مارکسیزمدا مرۆڤی قالب گرتوو، ئەم دوو جۆره مرۆڤه یه ک له یه ک تر سنا کترن.

وجودیهت له سه ره تادا یاخی بوونی مرۆڤ بوو له دژی ئەو دوو کاره ساته.

بیردۆزه مرۆڤ دۆسته کان له چه رخی هه ژده به دوا وه له به رام به ر کاره ساتی دژ به مرۆڤانه ی سه رمایه داری و ماشینیزمی خۆرئاوا وه ستیان به مه ترسی کردو به شیوازی جۆراوجۆر هێرشیان کرده سه رو له م بواره دا ئە ده بیاتیکی ده وله مه نندو زیندویان ده سته به ر کر، که مارکسیزم دواتر توانی سو دیکه ی زۆری لێ وه ر بگری ت بو مه حکوم کردنی کاپی تالیزم.

(په یۆن ئارۆن) له م باره یه وه گو تویه تی: (مارکسیزم ته نها بریتیه له کۆ کردنه وه یه کی زی ره کانه ی ئەو وتانه ی غه یری خۆیان گو تویانه).

مرۆڤایه تی له عه زه رته ی جه هه ننه می سه رمایه داری، رووی له به هه شتی مارکسیزم کرد. جاران مرۆڤ له خزمه تی سه رمایه دا چۆکی دادابوو، ئە جاره یان خۆ ی بوو به ئامراز ی به ره مه یێنان و زاتیه تی خۆ ی له پێناوی کۆ مه لگای به ره مه یێنه ردا تونده وه، به ئومیدی هاتنه دی خونه کانی مارکس و یاره کانی له مه عبه دی کارخانه و کینلگه کانه دا ده سته ونه زه ر وه ستا.

به لām ئە جاره شیان مرۆڤ به شی ئە ساره ت بوو، مرۆڤ له سیستهمی سه رمایه داری دا گیانداریکه ی ئابووری بوو، له سیستهمی مارکسیزم دا بووه شتیکی مونه زه م که ده بی ت له ژیر کار لیکر دنی جه بری می ژوو ی دا، له ژیر به ردا شی دژایه تی ناو خۆ ی چینه یه تی دا وردو خاش بی ت.

له کاردانه وه ی ئەو دوو سیستهمه پر له سته مه دا وجودیه ت ملی قوت کرده وه گو تی مرۆڤ ده بی خۆ ی خۆ ی بخو لقی نێ. به کوردی وجودیه ت کاردانه وه ی مرۆڤی سه رلی شتیواوی سه راب بر دووی ئە ورو پا بوو له به رام به ر سو لته ی کلێ سا و سیستهمی سه رمایه و کۆ ت و به ندی ماتریالیزمی دیالکتیک.

دواى جهنگى جيهانى دووهم گهلانى ناسياو شهفريقا پرويان له ناسيؤناليزمى دژ به نيمپرياليزم كړدو بؤ رهسنايهتى خؤيان گهراڼهوه، بهلام مرؤفى داپراو له دينى نهورويا، كه له هممو شتيك بيزارو قوتار بوبوو، ون بوونى خؤى له وجوديهت دا بينيهوه، بهلام شم ههلثرينهوى وجوديهتيش تا سهر نهبوو، سهره نجامه كهى له پوچگه راييهوه سهرى دهرهيتنا. وجوديهتى سارتره جؤريكى تر بوو له ماترياليزم.

جياوازى وجوديهت وماركسيزم نهويه كه ماركسيهت مادديهتتيكى روتتو وجوديهت شيركيكى مادديه. نهگينا ههردوكيان لهسهر ماترياليزمى ديالكتيك وهكو جيهانبيني ريكيكهوتون. وجوديهت شو نازاديه دهوات به مرؤف كه ههرچى دهيويت بيكات بهلام كه ديتتسهر شهوى مرؤف بهرهوى كوئ دهچئ، بئ وهلام ودهستهوهستان دهوستئ. چونكه ههر مهبهستتيك تؤ ههلبيؤتريت هيچ جياوازيهكى لهگهل مهبهستهكانى تر نيبه جگه لهوى كه تؤ شمته ههلبيؤاردوووه نهوانى تر خهلكى ديكه ههلان بؤاردوون، واته ناوهدانى لههيچ جتيهك نيبه وناماغيك نيبه كه مرؤف ههلگاوى بؤ لابئنئ، كهواته شهجمى وجوديهت دهبيتته شهوى لهدهرهوى مرؤف هيچ پتورهتت نيبه كه كردارهكانى پئ بپتوريت، مرؤف خؤى پتورهى خؤيهت.

بهلاى نيمهشهوه وهكو نيسلامى، شم فلهسهفويه له كهلش وهوايهكى ناسروشتي وناارامدا كه مرؤفهكان ههست به غوربهت وپوچى دهكهن خؤى دهونئئ، كاتتيك مرؤفهكان لهؤير بارى مهبينهتى وهل و مهرجى نالهبارى كؤمهلايهتى وگوشارى سيستمى سهرمايهوى بئ كاريدا، واته له شهجمى لاسهنگ بوونى ترازووى بايهخهكان دهگهنه حالتهتى پوچى و بئ مانايى و لهخؤ بيگاننه بوون، پاش داكهوتنى زؤر دروشم و شيعارى قهومى و حيزبى گروپبى ناچارن، چونكه له سهرچاوهى روون وههست وشعورى ئيماندارانه دوورن ههلوهداى سهرابى شو جؤره فيكره سهيرو سهمهروه بئ ناوهؤكانه بن كه زادهى ههل و مهرجيكى جياوازو كردانهوى بارودؤختيكى تاييهت ولهدايك بسوى قؤناغيكى ميؤووى پيش ئيستنان، كهواته مسهلهكه تنهها لهوهدا خؤلاسه نابيتتوه كه شهزمهيهكى فيكرى لهنارادايه، چونكه په رهسهندنى وجوديهت كاتى خؤى له شهورپاش تنهها لهبهر بسونى شهزمهى فيكر نهبووه، وجوديهت كاتتيك سهرههلادا كه باقى فيكره دهستكردهكان گهيشتنه بن بهست ولهباتى چارهسهرى كيشهكانى مرؤف بوونه سهبهبى قول بونهوى زامهكانى.

وجوديهت له كؤمهلگايهكدا سهرههلادهوات كه جگه له شهزمهى فيكرو شهزمهى عقل شهزمهيهكى شهخلاق و پهوشت له نارادابئ. ههرچهنده ههنئ كس دهيانهويت شم فلهسهفويه به قؤناغيك له قؤناغهكانى په رهسهندنى فيكرى فلهسهفى نهوروبى لهقهلم بدن، بهلام لهراستيدا وجوديهت شهوؤميكى ياخى بوون و رويهروبوونهوى شه ناراسته تاك گهراييهى فلهسهفهى نهوروبى يه، كه لهپتناوى تاكدا هممو بايهختكى ئينسانى ژير پئ دهخات.

بهكورتى وجوديهت ههلداننيكه بؤ چارهسهرى كيشه، نهك چارهسهرى كيشهكه.

(لهم نوسراوهدا سود له نوسينتيكى د. عملى شريعتهتى (انسان و اسلام) بينراوه).

(وهرگيږ)

پراگماتيزم

البراجماتية

Pragmatism

پراگماتيزم^۱

پيناښه پراگماتيزم :

چېمکي پراگماتيزم يان پراگماتيهت پټکهاتوه له وشه يه کی یونانی که به مانای "کار" دیت و له م وشه يه ش وشه کانی "به کرده بیکردن" و "کرداری" هاتون. ثم زار او يه هه ول ددها هه موو بیروکه يه که به "به دواي يه کداچون" و "به دواي يه کداهاتن" لټکبداته وه بو زانینی نه نجامی به ره مه کرداریه کانی هه رکامیکیان چونکه تیگه یشتن و تیروانینی نیمه به رامبه ر به مانا گشتگی ریه کانی ثم به ره مانه يه کسانن جا چ راسته وخو بی یان ناراسته خو. که واته پراگماتيزم بریتیه له بیرکردنه وه مان بو هه ر بابه تیگ یان شتیگ به تیروانینی که که خواهنی مه به ست و گرنگی پوزه تیغی خو ی بیته.

پراگماتيزم ره وتیکی رامیاری وه رگرت له گه وره ترین ولاتی جیهاندا، ولاته يه کگرتوه کانی نه مریکا نه مرپو ده يه ویت جیهان به ره و ناراسته ی ثم قوتابخانه يه ببات، به لکو راستر بلین ده يه وی نه زمونی ثم بیروکه يه له ولاته يه کگرتوه کانی نه مریکا وه به سه ر هه موو گه لانی جیهاندا به سپینیت، و له راستی دا سروشتی گه لی ولاته يه کگرتوه کانی نه مریکا و سیستمه رامیاریه که ی هاندرن بو قبولکردنی فله سه فه ی پراگماتيزم، به لام ثم نه زمونه له ولاتانی تر دا به ده یان ناراسته ی جیاوازه وه بردراوه بو یه ثم بیروکه يه ناتوانی به سه رکه وتوو دابنریت به تایبه تی نه گه ر چاوی نه وه بکه ین که ناین و ناینزاکانی نه و میلله تانه به تایبه تی (نیسلام) ره تی نه وه ده که نه وه که بیته کیلگه ی تا قیکردنه وه ی هزریکی دیاریکراو له دیموکراسیه ت،

^۱ له وانیه د. عدنان سید حسن سه رکه وتووترین که س بی له پوخته کردنی بابه تی پراگماتيزم، نه و رونیکردتوه که ثم چه مکه له وه ده رچوه که تنها کومه له هزریکی دیاریکراو بی به لکو پوخته يه کی فله سه فی گشتی يه که بایدخ به کاروباری مرپو و کومه لگا و ده ولت ده دات.

چونکه نهو ميلله تانه بېرؤكهى (نامانچ رهوايى ددهات به هوكار) به تهواوى رپهت ده كه نه وه. نه مه له لايه ك، له لايه كى تره وه نهو جيهانه رپوحيه ي كه نهو ميلله تانه ي تيدا ده ژين وايان لى ده كات كه نهو هزره رپهت بكه نه وه، چونكه سه ركه وتنى شتيك يان شكسته پيئاني ناتوانى بيته هوى راگرتنى نهو رپسا شه رعيانه ي كه نهو ميلله تانه بروايان پيى هه يه و پييان وايه كه له ناسمانه وه نيتر دراونه ته خواره وه و ناكري مروؤ به ناره زوى خوى ياريان پي بكات.

نا بهم شيويه ناگوځي نه زمونى راميارى و كوومه لايه تى له جيهانى ئيسلاميدا له سه ر فله سه فه ي به راورد كړدى به ره مه وه و ديهاتوه كانى نه رزى واقيع بنيات بنرى. واته نه گه ر پراگماتيزم هه ولده دا بو جيبه جي كړدى نهو هزرانه ي كه له نه رزى واقيعا به به ره مه ي پوزه تيقه وه دينه دى نهوا گه لانى رپوزه هلات خاوه نى هزرى ناسانين و پيشتر له نه رزى واقيعا نه زمونيان لهو هزرانه دا هه بووه كه ده گوځي له هه موو بارودوخيكدا جيبه جي بكرين، نه وه ش به كړدارى ئيسپا تكاره وه سه لمي تراوه به دريژا يى رپوژگار له هه موو بارودوخيكدا، چونكه ئيسلام نايينى هه موو كات و شوين و قوناغيكه.

پراگماتيزم فله سه فه يه كه كه پيوهره بو هه موو بېرؤكه يه ك و هه ليده سه نكي نى به وه كه تا چهنده به ره مه ي هه يه له نه رزى واقيعا، نهو فله سه فه يه ناويكى ترى هه يه و پييه وه ناسراوه كه بريته له "بيانوگه ريبى" كه له سه ر بنه ماى تيپرامان له به ره مه كړداريه كان كار ده كات كه تاك به ناواته پيى بگات له رپي هزره كانى و بېرؤكه كانيه وه، نه مه ش فله سه فه ي "چارلس پييري" ه C. Peirce (۱۸۳۹-۱۸۱۴).

كه پوخته كه ي بهم شيويه يه:

(هزرى راست نهو هزره سو دبه خشه يه كه شايه نى جيبه جي كړنده له نه رزى واقيعا). پراگماتيزم ته نها له سه ر پييري نه وه سته به لكو فله سه فه ي ترى نابورى و كوومه لايه تى و

په روه رده يی پراگماتي په یدا بوون له وانه: وليم جه ميس و جون دیوی و هی تریش... نه مانه
راکانيان زور له بیروکه کانی پیړیس ده چوون که نه مهی خواره وه پوخته که یه تی:

(مانای راسته قینه ی هه ر هزريک له به ره مه که ی دا دهرده که وی و، موماره سه ی کرداریش
به لگه یه له سه ر راستیتیه که ی)، نه مه یه راستی کرداری، به لاهه راستیه روته کان نه وانه ن که
دابراون له واقع، نه مه ش به پای نه وان جوړیکه له ناوات و میسالیه ت. له م سوڼگه یه وه بابای
پراگماتي نه وکه سه یه که هه ز به راستیه کان ده کات به هه موو جوړو که رسته خاوه کانیه وه،
نه مه ش هی تانه دی تاراده یه که نه سته مه، نه زمونیکه که رووداوه کان بریاری له سه ر ده دن، به
تایه تمه ندیکردن و جیاکاری و پیوه لکان... راستیه کان به وه تیینی ده کړین که له باروودوخی
تایه تی دیاریکراودا کارده که ن و پاشان گشتگیر ده بن. راستیش له لای نه و ناویکه بو
پولینکردنی هه موو جوړه به ها کارتیکه ره دیاریکراوه کان له نه زمون دا، هزی راسته قینه له
پراگماتیزم بریتیه له ده سته که وتنی به ره مه می واقعی له ژیا ماندا. به لام "که سیکی عه قلی"
نه وکه سه یه که هوگرو ده مارگیره بو بنچینه ویژی یه کان و نه مره کان، و کاراکته ریکی نیانی
هیه، عه قله گه رایسه و پشت به بنه ماکان ده به سته، دوورینه، میسالی یه، گه شبینه،
تایینه پروه ره، باوه رداره به ویستی ره ها، تاکره وه و دلنیا یه.

راسته قینه له لای که سیکی عه قلی بریتیه له تنها داتاشینیک که پیویسته هه ر له گه ل
ناوهینانی دا ملی بو که چ بکری، به لام بیروکه ی راست نه و بیروکه یه یه که سوده پیویسته
لوژیکیه کانی یه کلا ده کاته وه. هه روه ها له پال فله سه فه ی پراگماتیزمدا هه ندی هزی کرداری
تریش له کو مه لگای نه مریکیدا پالپشتی لیکرا، له وانه فله سه فه ی (نه مبرقیه)
Empiricism که له سه ر بنچینه ی (تیبینیکردن و تاقیکردنه وه) گه شه ی سه ند، واته
هه لېژاردنی زانستی له مه یدانی زانسته سروشتیه کان.

ههردوو فلهسه فهی پراگماتيزم و نه مبريقه له م شتانهی خواره ودها هاوبه شن:

➤ له هزری نه وروپي میسالی یان میتافیزیکی دامالراون، به مانایه کی تر په رچه کرداری میسالیه تن.

➤ نه م فلهسه فانه به یه کوه هه لسان به دانانی پرؤگرامیکی نه زمونگه رایي و گشتاندنیکی نه وتؤ که ده که ویته دهره وهی سنوری زانستی سروشتی (ماده ده) و بواره کؤمه لایه تی و مرؤییه کان ده گریته خؤ.

ههروه کو چؤن پراگماتيزم له گهل (تیؤری سودگه رایي utilitarianism) یه کده گرن له دورخستن هوهی قوریانی دان له پیناو ئامانجی کدا که به ره مه کانی له بهرچاوان نین یا خود به ره مه پؤزه تیغه کان ناگرنه خؤ، نا لیروه وه نه م دوو هزره هه لسه نگانندی مرؤیي رته ده که نه وه، به بیانوی گه پرائی به رده وام به دواي سود و نه نجای وه دیهاتوو.

جاله ژیر رؤشنایی نه م دوو تیؤره ئمبریقي و سودگه راییه دا زؤر قورس ده بیته که پراگماتيزم لیکنده وهی کی ناشکرا و پیناسه یه کی روونی بؤ بکریته.

دکتور عدنان سید حسین پیی وایه که جیاوازیه که له نیوان پراگماتيزم و ژماره یه که له بهها رؤحی و نه خلایقی و نایینه کانداهدی ده کریته، ههروه که ده لئی (نایینی ئیسلامی شی لی به ده ر نیه) به وه که پراگماتيزم چند بنه مایه کی گشتی دارشت به چاوپوشی له کارتیکه ره کاتی و شوینییه کان، یا خود ئایا سودی بؤ مرؤف تیدایه یان نا، به جؤریک که په یوه ندیان به بوون و مرؤف و په یوه ندیه کؤمه لایه تییه مرؤییه کانی کؤمه لگایه که و کؤمه لگاکانی تره وه هه بوو، که سوود نایته تاکه پیوه بؤ مامه له کردن له گهل شته کان و دیارده کان، به لکو چندین بیرو را و بهها هه یه که مادی نین و له رپی ماده وه هه ستیان پی ناکریته.

دکتور عدنان شتیکی پشتگو یخستوه و باسی نه کردوه، نه ویش نه وه یه که نایینه کانی جوله که وه نه پرائی له روی فلهسه فهی پراگماتيزمدا نه وه ستان، به لکو نه م تیؤره له ههردوو

جيهانی مهسيحيهت و جوله كه دا جینی خوئی كرده وه به بی ټه وهی گوئیستی هیچ دهنگیکی
 ئایینی بین كه رتهی بكاته وه یان هزریکی دژ به ټه بهرز بكاته وه، ههروهك چوڼ پټویسته
 ئاماژه به وهش بكریت كه ئیسلام خاوه نی سیسته میکی ئابووریه كه بو هه موو كات و شوینیك
 گونجاوه وه هیچ رټیه کی بو ټه وه نه هیشتو ټه وه كه ئایا سودی هه یه یان نا، چونكه ئیسلام هه موو
 خیر و بیرو ته نها بو مروؤف دانراوه، جا كاتیك پراگماتیزم ره چاوی بهرهم و مه بهسته كان
 ده كات ټه وا ئیسلام هه ر بو خوئی ره چاویکی گشتگیرانه ی هه موو بهرهم و پی شهاته كانی
 به یه كه وه كرده وه.

هزری ئایینی به دواي ره هایي (موتلهق) دا ده گه ری ټه كاتیكدا پراگماتیزم به دواي ټه و
 بهرهمانه دا ده گه ری كه ټه ټه نجامی جیبه چیكرد نیان له ټه رزی واقیعدا ده سته كه ون... یا خود
 بلین ټه و بهرهمانه ی كه سوودیان هه یه بو مروؤفایه تی. ټه و ره هایه ی كه په یامی محمدی پی
 دابه زیوه، به پی زانستی هه میشه یی خواي گه و ره سودی هه یه بو مروؤفایه تی. ئیسلام
 پیویستی به تاقیكردنه وه نیه بو ده رځستنی سووده كانی. نرخ و به ها كرده اریه كانی ئیسلام بریتین
 له بهرهمانه كانی، چ له بواری تیوری بی یا له بواری جیبه چیكردن بی، ټه مهش له ماوه ی
 حوكمی ئیسلامی دا سه لیتندراوه.

بابه تی ره هایي - به پی دكتور عدنان- لی رده ا جیبه چی نابی ته نها له سه ر ئایینی
 مهسيحيهت نه بی، ئاییناسه كان ټه م ئایینه بو ئایینی ره هایي و ئایینی ره وشتی پو لین ده كه ن،
 ههروه ها مهسيحيهت خالیه له و بنه ما جیا جیا یانه ی كه له ئایینی ئیسلامدا هه یه یان له
 ئایینی یه هوودیه تدا بو نمونه تلمود بریتیه له كو مه لیک ته شریعاتی یه هوودی كه جیان له وه ی له
 ته وراتدا هه یه، ټه گه رچی ټه وه ونده ی ته شریعاته ئیسلامیه كه گشتگیر نیه.

كليسا له ماوهی سدان سالی حوكم كړدنی له نهوړوپا فشهلی هینا له جیبه جیكړدنی هر ته شریعیکی نابووری پوزه تیف، نه مهش له بهر نهوهی رویان له بهندایه تی كړدن وهرگیړا بهره و دهر به گایه تی و شه ری خاچه رستی (له ناوځو و دهره وه) و تنانه ت هلسان به به كار هینانی پلیتی لیخوشبوون (صكوك الغفران)، نه مه به بی نهوهی روانینیکی رون و ناشكرایان بو مرؤفی نهو سهرده مه (سهرده می پاپایی) هه بووبی. له گهل دوزینه وهی نه مریكا بارو دؤخه كه گؤرا، چونكه خهلكی نه مریكا دووربوون له دهسلاتی كلیسای كاسؤلیکی و له سهریان نه بوو هه موو نامؤزه نابووری و رؤشنبیریه كانی وهرگرن، نه مه له لایهك، له لایه کی تره وه، کرانه وهیه کی هزری نابووری و رامیاری و ههروه ها رؤشنبیری سه ری هه لدا كه په رچه كرداریکی تروند بوو بو هزری ثایینی مه سیحی كاسؤلیکی پاپایی، له م روانگیه وه ده بینین نه گهر پراگماتیزم هزریکی لاهوتی ثایینی سه لماندییت نهوا بیگومان نه م هزره نرخیکي هه یه له ژیانی هه سته پینكراوی مرؤف و پینان ده گوتریت هزره راسته كان واته تا نه م ناسته هزری سودبه خشن بو ئاده میزاد. به لام له هه ر ناستیکی تر دا (له كاتیکی تر دا) راستی نهو هزره ده كه ویته سهر په یوه ندی نهو هزره له گهل راستیه كانی تر كه نه وانیش پیویسته دانیان پیا بنری (لیړه وه ده بینین پیویسته بسه لمیندرییت كه هزره كانی ثایین نرخ و به هیان هه یه لای پراگماتیزم، "به ها" ش به مانای "سود" دیت).

بویه هیچ بهر هنگاریه کی مه سیحیه كانی نه مریكا نابینین دژبه سودگه رای یان نیمبرقیه ت یا خود پراگماتیزم، به لكو به پیچه وانوه یه كانگیر بوونیکی ته واو هه یه له گهل هه موو نهو هزرانه ی كه سهر به نه زمونگه رایین چونكه مرؤف چووه ته نیو جیهانیکی نوی... و ناچاره بیړوكه و هزری وا وهربری ت كه دوره له هزره پاپاییه كان و ده بی بیړوكه ی وا تاقیبكات هوه كه بیگه یه نیته نه نجامی نوی... نه نجامیش له نه رزی جیبه جیكړدن نه بی دهرناكه وی ت واته له

واقیعی کرداری... بهم شیوهیه هزره کانی پراگماتیزم گه شوی سهند و فراوان بوو تا سهری کیشا بولای تیوری "مه بهست په وایی ددهات به هوکار".

دیموکراسیه ت لای پراگماتیه کان:

پراگماتیه کان پیمان وایه دیموکراسیه ت ده بی له بیژینگی موماره سه کردن بدری پیش نه وهی نمونه یه ک بیت بو نه وهی شوینی بکه وین، نه وان پروایان به سیستمی کی رامیاری دیموکراسی میسالی نیه و نایدولژییه گشتگیر و سهراباگیره کان رت ده که نه وه وه کو "مارکسیه ت" که بو مه بهستی کی دیاریکراو هول ددهات، که له باسی مارکسیه ت دینه سهری و باسی ده که یین. سهر کرده ی په روره ده بی پراگماتیزم "جون دوی" پیی وایه که دیموکراسیه ت به به راورد له گه ل شیوازه کانی تری ژیان، تاکه شیوازه که پروای به دل سوزی نه زمون هیه، هم وه کو مه بهست و هم وه کو هوکار که پشت به زانست ده بهستی، جا له حالی جیبه جیکردنی دیموکراسیه تدا نه گهر هر شیوازیکی ژیان سهرنه که ویت نه وای بنگومان ده بیته هو ی ته سک کرده وای توانا کانی ئالوگور و په یوه ندییه کان و جگه له مهش توانستی نه و کاریگه ریانه ی له دست داوه که له ریپیه وه نه زمون ره گه کانی توند داده چه قینی و پته و ده بی. (واته به لاواز سونی هر بوازیکی ژیان، نه گهری جیبه جیکردنی دیموکراسیه ت وه کو نه زمون لاوازه بی) له هه مانکاتیشدا به به یزی بواره کانی ژیان دیموکراسیه ت به ره و فراوانی ده چی و هروه ها ده وله مندیش ده بی، له کاتیکدا که دیموکراسیه ت نه و هزریه که ناکری ته نها له ری گه یشتن به نه زمونی کوتایی مه بهسته که ی وه دست بینین، بنگومان رولی دیموکراسیه ت بریتی ده بیته له نه نجامدانی نه زمونی نازاد تر و مرویی تر.

دکتور عدنان سهد حسین کومه لیک بنه ماو هزرو ریسی له باره ی ناوه ریکی

پراگماتیزم باسکروون، وه کو:

۱- پراگماتیزم پروگرامی نه زمونگه ری تاقیکاری به کار ده یینی له پیوانه کردنی ناستی راستیتی هزرو تیوره کان، به وپییه ی که هه موو هزریک ته نها گرمانه یه هه تا نه وکاته ی که ملکه چ ده بی بو تاقیکاری زانستی.

- ۲- گرنګی هر بیړۆکه‌یه‌ک به پښی ټهو به‌ره‌مه پښوانه ده‌کړی که به ده‌ستی دښی، ټمه‌ش بریتیه له هه‌بوونی ټه‌نجامی کرداری پښ ټه‌وی بښته بیړۆکه‌یه‌کی روت.
- ۳- پښنیارکردنی چواچپوه‌یه‌کی نویی دیموکراسی که له‌سه‌ر موماره‌سه‌کردن ده‌وستی ټه‌ک هزر و بیړی میسالی په‌یوه‌ست به دیموکراسی، وه هه‌روه‌ها هیچ سیستمی‌کی دیموکراسی میسالی وښی نیه.
- ۴- پراگماتیزم ټایدولۆژیا گشتگیرو شولیه‌کان په‌تده‌کاته‌وه، ټمه‌ش له‌سه‌ر په‌نسپیی موماره‌سه‌کردنی ټازادی و پښیستی فراوانکردنی سنوری ټهو ټازادیه. له‌مه‌شدا پراگماتیزم له‌گه‌ل مارکسیزم دا ټیکده‌گیرین.
- ۵- راستیه‌کان ده‌گورپښ به‌ټه‌ندازه‌ی ټه‌وی که ټاقیکردنه‌وه زانستیه‌کان له ټهرزی واقیعدا گورپانکاریان به‌سهرادای، که‌واته راستی به‌پښی جیاوازی ټامانج و به‌رژه‌وه‌ندی ده‌گورپت.
- ۶- پراگماتیزم هزر و ټازادی له‌یه‌کتر جیا ناکاته‌وه، هه‌روه‌ها جیاکاری ناخاته نیوان زانستی تیوری و زانستی جیبه‌جیکاری، به‌لام بیړوباوهر و به‌ها په‌هاکان په‌ت ده‌کاته‌وه، له‌مه‌شه‌وه جیاکاری ناخاته نیوان به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و به‌رژه‌وه‌ندی ټاییه‌تی.
- ۷- زوربه‌ی رامیاریکاره پراگماتیه‌کان رویانکردۆته جیبه‌جیکردنی تیوره سودگه‌راییه‌کان، ټمه‌ش له‌چوارچپوه‌ی ټه‌وی که هه‌میشه به‌دوای به‌رژه‌وه‌ندی و ټامانجه خوازراوه‌کاندا ده‌گه‌رین.
- به‌م شیوه‌یه ده‌بینین که ټه‌زمونی دیموکراسی پښیسته به ټاقیکردنه‌وه‌کاندا په‌ت بیت ټا ده‌گاته کۆټاییه‌که‌ی، ټمه‌ش بۆ ناساندنی کۆټاییه‌که‌ی که بریتیه له ټازادی و مرۆبی بوون به فراوانترین مانا‌کانیان... له کاتیکدا سیستمی ټیسلامی که چه‌ندین سه‌ده کاری پښکرا ټه‌مه‌ی به ته‌واوی سه‌لماند به بی ټه‌وی پښیستی به ټاقیکاری هه‌بیت، چونکه ټه‌م سیستمه پشتی به چه‌ند ده‌قیکی خوایی ده‌به‌ستیت که هه‌ندی رۆلی ده‌دا به عه‌قلی مرۆڅ (ټیجته‌هاد) له‌و بارو دۆخه دیاریکراوانه‌ی مرۆقه‌کان پښیستیانه.

سهرمايه داري

الرأسمالية

Capitalism

پېناسه‌ی (زۆمبارت) بۆ سه‌رمایه‌داري:

به رای ئه‌و سه‌رمایه‌داري بریتیه له پیکهاته‌یه‌ک که دان ده‌نیت به گیانی " ره‌واپیدانی ره‌هاو سه‌رکه‌شی"، ئه‌مه له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی تره‌وه بریتیه له گیانی بۆرژوازیه‌ت که به ره‌چاوکردن و عه‌قلانیه‌ت جیاده‌کریته‌وه، پاشان زۆمبارت به‌راوردیک ده‌کات له نیوان مرۆفی ئاسایی به‌ر له‌وه‌ی که بپیته سه‌رمایه‌دار و پپی وایه که چالاکیه ئابوریه‌کان هۆکاریکن ته‌نها بۆ تیرکردنی پیوستیه سروشتیه‌کان، له‌گه‌ل مرۆفی سه‌رمایه‌دار که ره‌گه‌کانی مرۆفی ئاسایی له‌بنه‌وه هه‌لکیشاوه و هه‌موو هه‌ولیکي ته‌نها بۆ کۆکردنه‌وه‌ی پاره و هینانه‌دی زۆرتین قازانجه بۆ زالبوون به‌سه‌ر چالاکیه ئابوریه‌کان و له‌م پیناوه‌شدا هه‌موو شتی‌ک ده‌خاته گه‌ر له ژياندا.

پېناسه‌ی مارکس بۆ سه‌رمایه‌داري:

سه‌رمایه‌داري سیستمیکه که که‌مینیه‌ک تییدا ده‌ست ده‌گرن به‌سه‌ر مالیکی زۆری به‌ره‌مه‌هینان به هه‌موو جوړه‌کانیه‌وه له کاتی‌کدا که زۆرینه ته‌نها ده‌ستی کاره، تاکه‌کانی چینی یه‌که‌م (سه‌رمایه‌داره‌کان) به‌ فرۆشتنی ده‌ست و بازوی تاکه‌کانی چینی دوهم (پرۆلیتار) ده‌بنه‌ خواهنی پاداشتیکی زۆر و هه‌روه‌کو کالایه‌ک مامه‌له‌یان له‌گه‌ل ده‌کن. ئا لی‌ره‌دا پرۆلیتار ناچاره ده‌ست و بازوی خۆی بفرۆشی بۆ سه‌رمایه‌داره‌کان چونکه هی‌زو توانای پرۆلیتار تاکه سه‌رچاوه‌ی بژیوی ژيانیه‌تی و به‌مشیه‌یه‌ش چالاکي به‌ره‌مه‌هینان له سیستمی سه‌رمایه‌داریدا له سه‌ر شانی چینی پرۆلیتار به‌ریوه ده‌چی.

پېناسه‌ی هۆپسۆن:

هۆپسۆن سه‌رمایه‌دازی به‌وه پیناسه ده‌کات که بریتیه له ریک‌خه‌ستی کار له‌سه‌ر ئاستیکی فراوان له لایه‌ن خاوه‌ن کاره‌وه یان کۆمه‌لێک له بزسمانه‌کان که خاوه‌نی مالیکی له‌سه‌ریه‌ک که‌له‌که بوون، که رینگای بۆ خۆش ده‌کات بۆ گه‌یشتن به‌ که‌رسته خاوه‌کان و به‌کریگرتنی کار به‌مه‌به‌ستی به‌ره‌مه‌هینانی زۆرتین بری سامان و له هه‌مان کاتدا ده‌ستکه‌وتنی زۆرتین

د. **محمد جامع** وا پېناسه‌ی ده‌کات که سهرمايه‌داري بریتیه له رېڅخستنی چالاکیه ثابوریه‌کان له کومه‌لگادا له‌سهر نهو بنه‌مايه‌ی که که‌سیکی سهرمايه‌دار یان کومه‌له که‌سیک (که له کومپانیا سهرمايه‌داریه‌کاندا کۆده‌بنه‌وه) هه‌لده‌ستن به لیکنگریدانی سهرمايه‌کانی خویان و نهو که‌ره‌سته خاوانه‌ی که پیشتر کریویانه و هه‌روه‌ها ده‌ستی کاری به کریگیرو له شکلی پروژه‌یه‌کدا که پئی ده‌وتری پروژه‌ی پیشه‌سازی، نه‌مه‌ش له‌پیناو چنگکه‌وتنی رېژه‌یه‌کی سامانی زور له‌وه زیاتر که هه‌ریه‌کیکیان به تنه‌ها ده‌ستیان ده‌که‌وئیت^۱.

پېناسه‌ی نه‌بوئه‌عالی مه‌ودودی بو سهرمايه‌داري:

مه‌ودودی زور به کورتی و به راشکاوی پېناسه‌ی سهرمايه‌داري ده‌کا به‌وه‌ی که : خاوه‌نداری تاکړه‌و و په‌ها له‌وه‌ی که ده‌ستی ده‌که‌وئیت و ، هیچ که‌سیک مافی تیدا نیه جگه له‌وه، هه‌ر خوی مافی نه‌وه‌ی هه‌یه مامه‌له‌ی پیوه بکات بهو جوړه‌ی که خوی ده‌یه‌وئیت و مه‌به‌ستیته‌ی و هه‌روه‌ها مافی خویته‌ی که نهو ماله قورخ (احتکار) بکات له رېنگای هوکاره‌کانی به‌ره‌مه‌پینانه‌وه، هه‌روه‌ها ده‌توانی خه‌رجیشی نه‌کات تنه‌ها لهو رېنگایه نه‌بی که سودیکی ئیجگار زوری بو بگه‌رئیتته‌وه^۲.

پېناسه‌ی سهرمايه‌داري هه‌روه‌کو له (الموسوعة المیسرة فی الأدیان) دا هاتروه:

سهرمايه‌داري بریتیه له سیستمیکی ثابووری که خاوه‌نی فه‌لسه‌فه‌یه‌کی کومه‌لایه‌تی و رامیاریه، له سهر بنه‌مای گه‌شه‌پیدانی مالی تاکه‌که‌سی و پاریزگاریلێکردنی کار ده‌کات، به مانا فراوانه‌که‌ی ئازادیه‌وه^۳.

۱) الرأسمالية الناشئة، د. أحمد جامع لاپه‌ره ۷، ۶، ۵، خانه‌ی المعارف

۲) أسس الإقتصاد بین الإسلام والنظم المعاصرة، أبو الأعلى المودودی، لاپه‌ره ۱۱

۳) الموسوعة المیسرة فی الأدیان والمذاهب المعاصرة، لاپه‌ره ۲۳۱، چاپی دووم

سهره تاي سيستمى سهرمايه دارى:

نه گهر بانه وى نه و كاته دهستنيشان بكهين كه پيځهاته كاني سيستمى سهرمايه دارى تيدا دروست بوو نهوا بومان دهرده كه وى كه سهرمايه دارى له سهره تاي سده وى شازده مه وه چه كه ره وى كرد، به لام نه گهر بانه وى كاني پيځه يشتنى سيستمى سهرمايه دارى دهستنيشان بكهين، نهوا بو مان روون ده بيته وه كه ده كه ويته نيوه و دووه مى سده وى هه ژده مه وه ^۴.

سهرمايه دارى به سى قوناغدا تيپه پى كرد:

قوناغى يه كه م: سهرمايه دارى تازه پيځه يشتوو: له نيوه وى سده وى هه ژده مه وه دهست پيځه كات و به رده وام ده بى تا چاره گى كوتايى سده وى نوزده، له دوره به رى سالانى ۱۸۸۰.

قوناغى دووه م: سهرمايه دارى به رفر اوانبون: له چاره گى كوتايى سده وى نوزده مه وه دهست پيځه كات و له سهره تاي سده وى بيسته وه كوتايى پيځه يت.

قوناغى سيپه م: سهرمايه دارى گه شه سه ندوو: له سهره تاي سيه كاني سده وى بيسته وه دهست پى ده كات و تا نيستاش به رده وامه ^۵.

كارتيكه ره ميژوييه كاني دواوه وى سيستمى سهرمايه دارى:

سيستمى دهره به گى:

دواى هره سه ينيانى ئيمراپوزيه تى رومانى له سده وى پيځه مى زايينه وه، ولاتانى نه وروپا دابه شبوون بو ولاتانى بچووك و ناوچه وى جوړاوجوړى جوگرافى به لام كاريگه رى ياسا رومانيه كان له سره عقليه تى پياوانى نه وروپا هره مابوو، سه روک و دهره به گه كان له هه موو

^۴الرأسمالية الناشئة، لاپه ره ۱۳

^۵سه رچاوه وى پيشوو، لاپه ره ۱۱۲

ناوچهكاني ئهروپا تاكړهوانه فرمانپړهوايان گرتهدست و بهم شيوهيه سيستمي دهرهبهگي له
ئهروپا سهري ههلدا، كه گرنگترين خاسيهتهكاني بريتي بوون له:

۱- دان بهودهادهنيت كه خاوهنداريكردني خاك بنه ماي زالبووني مرؤفه و بهمه مرؤف پلهي
بهرزدهبيتهوهو هيز و دهستهلاتي له دهستدا چر دهبيتهوهو دهبيته خاوهني مافي رها، نه مەش
به بيانوي پاراستني ئاساييشي نهو خاكه، ليروهه پيداابووني چينايهتي رهگي داکوتا.

۲- كلئيساي مهسيحي: كه له ئهروپاي نهوسا خاوهني هيز و دهسهلاتي سهرهكي خوي
بووه و بهمهش دهستي له پشتي سيستمي سهرمايه داري ددها و يارمهتي ددهان و به بيانوي
ثاينيهوه پشتگيري ليدهكردن و، له مەشهوه سيستمي كومه لايهتي و ئابووري نهوسا و نهدهب
و فلهسهفه كلئيسانان ناچاركرد كه وا دهربخات خوا نهوهي هيناهوتهدي.

بزوتنهوهي ژيانهوه (renaissance):

نهم بزوتنهويه تواني گومي وهستاوي ئهروپا بشلهقييني، له لايهك موسولمانان له ئيسپانيا
فرمانپړهوايان گرتهدست و له لايهكي تريشهوه جهنگه خاچهپرستيهكان له ئارادابوون، نهم
دوو هوكارهش واينكرد رؤژئاوا پهيوهندي به ولاتاني ترهوه بكات. ماوهكاني نيوان ههردوو
سهدهي چوارده و شازده به ماوهي نينتيقالي نيوان چهرخي ناوهراست بو چهرخي هاوچهرخ
دادهنري له ميژووي ئهروپا، به جوريك كه ههموو بوارهكاني ژيان له رؤژئاوا بهرهو ژيانهوه
چوون، نه مەش له ژير كاريگري هوكاره دهرهكيهكان، پيشرهواني نهم بزوتنهويه بؤرژوازيهكان
بوون له "بازرگانهكان و سوخورهكان و پيشهوهو و پيشهسازهكان" چونكه نهوان له دانيشتوي
شارهكان بوون و پهيوهنديان به دهرهوه دهكرد، بهلام بههوي كووت و بهندي هزري و ثاينني و
كومه لايهتي كه له لايهن كلئيساوه بهسريان سهپينرابوو، ببوه بهريهست له بهردهم رابوون و
بوژانهوهيان، له مەهوه ناچاربوون جهنگيكي سهراپا له دژي ههردوولا بهرپا بكنه (پياواني

ثاينى و دهسه لاتداران) له هممو بواره كان ژياندا، كار گهيشته شهوى له سهدهى شازدهدا
 دهره به گه بچوكه كان خوځيان خسته پال و ويايه ته گه وره كانه وه و به مهش دهسه لاتی كلیسا به ره و
 لاوازی چوو ترسی له دلې گه لان نه ما، نه ته وه كانیش هه لسان به بنیاتنانی كلیسای خوځمالي
 نه ته وه یی سه ربه خو و ته نانه ت هه لسان به شكاندنی زال بگیری كلیسا و دهره به گه كان به سه ر
 خه لكه وه. چینی بۆرژوازی له كوټ و به ندى دىلى پزگارى بوو هه روه ها هممو شه و ريسا
 كۆمه لایه تيانه ی شكاند كه سیستمی كوئی دهره به گى به سه ريدا سه پانديبون.

رهوتی نازادی "سروشنگه راییه كان"

هه ندىك كه س هه لسان به به رز كرده وهی دروشمی نازادی به مه به ستی بانگ كردنی خه لك بو
 نازادی و لیبورده یی و سینگفراوانی له هممو بواره كانی ژياندا، شه مهش له بهر شه وه بوو
 كه كلیسا پیشترا ناوی خوا و ثاين و رهوشتی به كار هیئنا بوو به مه ستی پاریزگار یكردن له و بیرو را
 پوچه ی كه به رزی كرده بوو و بو پاریزگاری كردن له و ئیمتيازاته رهوشت به زینانه ی كه كلیسا و
 پیاوانی ثاينی به خوځيان رهوا ده بینى و توندوتیژی و زوره ملییان له پیناودا شه نجام دهدا، له
 لایه كی تره وه كلیسا ته واو سنوره كانی به زانديبوو له زیاده رپویی و مكورپی و كه لله رپه قی،
 به شه نذازه یه ك كه ناوی نازادی و لیبورده ییشی له پیناو چه واشه كاریه كانی زرانديبوو.

كوده تاي پيشه سازی:

داهینانی نامیره كان له سهده ی هه ژده هو كاری راسته و خو بوون بو شه كوده تا پيشه سازیه ی
 كه رویدا، چینی بۆرژوازیه كان نزیكترین كۆمه لبون كه توانیان شه و بارودوخه ی كه كوده تا
 نویكه له خو شگوزه رانی و ره فاهیه ت و دهسه لات به ره می هیئا بقۆزنه وه بو دامه زراندى
 سیستمیكى نوی به ناوی "سیستمی سه رمایه دارى هاوچرخ" كه چه ندىن كارگه و كارخانه له

ژير ئه م سيستمه دا بنياتران، نه ك هه ر ئه مه ش به لكو پيشه و پيشه سازي كو ن به ره و نه مان چوون به ئه ندازه يه ك كه هيچ بواريكي بو نه مايه وه و خاوه ني ئه م پيشانه ناچار بوون بچنه شاره كانه وه و وه كو كريكار له كارخانه زه به لاهه كاندا كار بكهن.

رهوتي نازادي و نوښگهري له چه رځي نوښدا:

پياوani ئه م رهوته به گروتينيكي نوښه هاتنه ئاراهه و گياني ديموكراسيان كرده بهري راميارى و به گياني تاكه كه سيه وه ههنگاوياننا به ره و مه ده نيته و كو مه لايه تي و ئه ده ب و ره وشت و ههروه ها گياني رزگار كردن. ئه وانهي كه هه لگري مه شخه لي ئه م رېبازه بوون، بانگي خه لكيان ده كرد بو نازادي و لي بورد ه يي و سينگرافواني له هه موو بواره كاني ژياندا به و پيشه ي كه پيشتر كليسا ناوي خوا و ئايين و ره وشتي بهر كار ه يئنا بوو له پيناوي پاريزگاري كردن له بهر ژه وه ندي و بيرو را چه وته كاني و ئه و ئيمتيازاتانه ي كه به زوره ملييي و توندو تيژي به سه ر خه لكيه وه به ده ستي ه يئنا بوون، له لايه كي تره وه زياده رو يي و مكو رپووني كليسا له سنوري خزي ده رچوو، له ژير ناوي نازادي و لي بورد ه يي و ره وشتا هه موو خراپه كاريه كي ئه نجام ده دا،^۶ وه ههروه ها ئه و بزوتنه وه يه پي و ابوو كه ولا ت نابيت ده سته بخته ني و كاروباري ئابوريه وه و تاكه كان ده بي نازادي خو يان پراكتيزه بكهن له مامه له كردنيان له كاروباري ئابوري دا، چونكه سيستمي ئابوري ده چي ته ژيرباري ياسا سرو شتیه كانه وه كه بهر ژه وه نديه گشتيه كاني خه لك ده پاريزي ت^۷، ئه و فهيله سو فانه ي كه پالپشتي ريسا سرو شتیه كانيان ده كرد ئه مانه بوون، بو نمونه "جو ن لو ك" كه مافي مولكداري تيشي خسته پال ياسا سرو شتیه كانه وه به وته ي خزي (هه موو

۶ أسس الإقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصر، به ده ستكاري كردنه وه - لاپه ره - ۳۲ - ۳۹

۷ الإتجاه الجماعي في التشريع الإقتصادي الإسلامي، د. محمد فاروق النبهان - لاپه ره ۲۸

تاكيتك دهبى بهروبومى كاره كى بخوات) پاشان "جانجك رو سو" هات كه راىگه ياند خه لكى دهبى به سهرپشككراوى و نازاديه وه بژين و يه كسان بن له ژير ياساى سروشتدا، ههروه ها ههنديك له فهيله سوفه كان ههولياندا تاك رزگار بكن له ژير چه پوكى ياسا. له وانه، ديكارت كاتى دانى نا به وهى كه بناغى مه عريفهت برىتته له تاك و لهم باره يه شه وه ده لى (من بير ده كه مه وه، كه واته من هه م). ههروه ها ره وتى نازادى به سياسه تى نازادى نابوريه وه ده به ستته وه كه گرنتى نه وه ده دات هاوسه نكى نيو كومه لگا بپاريزيت و هه موو نه و كيشانه چاره سهر بكات كه له نه نجامى نه و نازاديه وه پهيدا ده بن.

نهركى دهولتهت به پيى نه م ريبازه:

به راى هه لكرانى نه م ريبازه كارى دهولتهت كورتكراوه ته وه له پاسه وانى كردنى خاوه نداريتى تاييهت و ناشبى ده ست بخته نيو چالاكيه نابوريه كان چونكه به پيى راى نه وان ده ستتيوه ردانى دهولتهت له كاروبارى نابوريه وه ده بيتته هوى نانه وهى پشيوى و بي سه روبه رى و ناهاوسه نكى له نابوريدا^۹.

جا به كورتى ره وتى تاكه كه سى بانگه شهى نه وه ده دكات كه هه ر تاكيتك نازادى ته و او پى بدرت بؤ هينانه دى زورترين قازانج، نه م بيروكه يه ش له سه دهى هه ژده له نيو نابوريناسان بلاؤ بووه وه و يه كه م كه سيش كه بانگه شهى بؤ كرد "ناده م سمس" بوو له به ريتانيا و ههروه ها "فيزيوكراتين" بوو له فه ره نسا^{۱۰}.

۸هه مان سه رچاوهى پيشوو لاپه ره ۵۵

۹هه مان سه رچاوهى پيشوو لاپه ره ۶۶

۱۰ أسس الإقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصر لاپه ره ۳۰

پهوتی تاکه کەسی له سەر چەند بنه مایه کی په وشتی و زانستی و نابووری دامه زراوه:
بنه ما په وشتیه کان:

زانایانی ئاکار پینان وایه که پپووسته تاک به ئازادی بهیلریتته وه بو ئه وهی بتوانی هه موو
توانا سروشتیه کانی خوئی به کاربیتنی، چونکه ده ستیتیه وردانی ده ولت ده بیتته هوی
سنوردار کردنی چالاکیه تاکه کەسیه کان و به هره کانی له نیو ده بات.

بنه مای نابووری:

زانا نابووریناسه کان پینان وایه که تیوری تاکه کەسی وا له مرؤده کات که زورترین قازانج
وه ده ست بیتت له ئه نجامی به کارهینانی سهروهت و سامانه کە ی له پرؤزه ی وه به رهیناندا،
ئه وهش واده کات که رپژه ی وه به رهینان له ولتدا زیادبکات.

بنه مای زانستی:

ئه م بنه مایه پشت به مه بدهئی (مانه وه بو باشتیرینه) ده به ستیت که ده گونجی بیتته
ریسایه که بو تیکرپی ژینانی کومه لگا، تیوری تاکه کەسی به رپژه یه کی به رچاو ده وه ستیتته سه ر
ئه م مه بده ئه .^{۱۱}

بنه ماکانی نابووری ئازادی هاوچه رځ:

۱- مافی تاک له خاوه ندریتتی تاکه کەسیدا:

ئه م چه مکه ته نها له و کهلپه له تاکه کەسیانه کورته ه لئه هاتوه که تاکیک به کاری ده هینتی،
به لکو هه موو ئه و کهل و په لانه ده گریتته وه که بابه تی به کارهاتووی رؤژانه ن.

۲- مافی ئازادی و کۆششکردن:

ئه مه ش ئه وه یه که تاک خاوه نی ئازادی ته واوی خوئیته ی له به کارهینانی هه رشتی که له
ده ستی دایه له به ره مهینانی شتومه که کانی و هه رکاتی که بیهوی ده توانی بیانفرۆشی به هه ر
نرخیک بی (که م یان زور).

۳- سودی تاییه تی پالنه ری کارکردنه:

ئهوشته ی که پال به پرۆسه ی به ره مهینانه وه ده نیت له م سیستمه مه دا بریتیه له ئاره زوی تاکه کان بو دهستکه وتنی قازانجی تاییه تی هه ندیکجاریش دهوتری که ناگونجی پالنه ریکی له وه باشتر هه بیته.

۴- کیپرکی له نیتوان تاکه کان.

۵- دهستتیه ورنه دانی دهولته له چالاکی ئابوری^{۱۲}:

بنه ماکانی سه رمایه داری:

بریتیه له گه ران به دوا ی قازانج به هه موو جوړ و شیواز و ئامرازه جیا جیاکانیه وه مه گه ر ئه وه ی که دهولته قه دهغه ی دهکات بو لادانی زیانیککی گشتی وه: ماده هۆشبه ره کان. ههروه ها بریتیه له به پیروژ دانی مولکی تاکه کهسی، ئه مهش به والا کردنی ده رگا له بهرده م هه ر تاکیکدا تاوه کو مرڤ بتوانی توانسته کانی خو ی بخته گه ر بو زیاد کردنی سامانه که ی و پاریزگاری لی کردنی، ههروه ها یاسای گونجاو دا بریژی له پیناوی گه شه پیدانی ئه و سهروه ت و سامانه دا، ئه مه جگه له دهستتیه ورنه دانی دهولته له ژیانی ئابوری مه گه ر به و ئه ندازه یه ی که بهرژه وهندی گشتی ده یخوازی یان بو راگرتنی ئاساییش.

کیپرکی و هه لپه کردن له بازاره کاند:

بریتیه له سیستمه میک که ئازادی ده داته نرخه کان، وایان لیده کات که به پیی خستنه رو و داواکاری دیاریبکرین، ههروه ها بریتیه له پشتبه ستن به ریسیا نرخی داشکیتر او له پیناوی ره و اجیپیدانی کالا کان و فرۆشتنیان^{۱۳}.

۱۲ أسس الإقتصاد لاپه ره - ۳۶ و لاپه ره کانی دواتر

۱۳ الموسوعة المیسرة فی الأدیا لاپه ره ۲۳۳

شيوازه كانى سهرمايه دارى:

سهرمايه دارى بازرگانى: كه له سده دى شازده دا سهرپه لدا له نه نجامى نه هيشتنى هره به گايه تى، كاتيك كه بازرگان هه لده ستا به گواستنوه دى بهروبومه كان له شويتيك بو شويتيكى تر به پي داواكارى بازار، تا بهم جوړه سهرمايه دارى بووه ناوهنديك له نيوان بهرهمه پنه ر و به كارهيته ر.

سهرمايه دارى پيشه سازى:

پيشكه وتنى پيشه سازى و پيدا بوونى ناميرى هلمى كه له لايهن جه ميس وات له سالى ۱۷۷۰ ز داهينرا ههروه ها ناميرى چينى توتوماتيكى كه له سالى ۱۷۸۵ داهينرا ريخوشكه ربوون بو پيدا بوونى هم جوړه سهرمايه داريه، كه دواتر بوه هوى هه لگيرسانى شوړشى پيشه سازى ئينگلته را و دواتر ش له سده دى نوزده دا له نه وروپا سهرى هه لدا، هم جوړه سهرمايه داريه له سهر بنه ماي جيا كرده وه دى سهرمايه دار و كرېكار، اته مرؤ و نامير ده وه ستى.

سىستمى كارتل: به و اتايه ديت كه كومپانيا گه وره كان ريكد ه كه ون له سهر دابه شكر دنى بازارى جيهانى و نه وه شى كه تييدا هه به له نيو خوياندا وه كو ره خساندنى هه لى فوړخكارى (احتكار) له نيو بازاره كاندا و ههروه ها ياري كردن به خه لكى بازار به و په رى نازاديه وه. هم په وته دى سهرمايه دارى له نه لمانيا و ياباندا بلاؤ بوته وه.

سىستمى تسرست: به و اتايه ديت كه كومپانيايه كه له كومپانيا كيپر كيكاره كان گه وره ترين تواناى وه بهرهيته نان پيدا بكات و ده ستلا ت به سهر بازاردا بگري ت^{۱۴}.

کيشه نابوریه کان له روانگه ی سرمایه داریه وه:

سرمایه داری پيی وایه که سهره کیتړین کيشه ی نابوروی بریتیه له که می ریژهی سامانه سروشتیه کان، چونکه سروشت سنورداره و ناشتوانی زیاد بکړی له چاو نهو ریژهی که له زهویدا هیه تی، نهو زهویه ی که مروژ له سهری ده ژبی، وههروه ها ناشتوانی ریژهی سامانه سروشتیه په نگواردوه کان زیاد بکړین، نه مه له کاتیکدا که پیوستیه روظانه ییبه کانی مروژ له گهل پیشکه وتنی مه دهنیه ت و فراوانبونی به یی سنور زیاد ده کا، نهو شتهش وای له سروشت کردوه که نه توانی پیداویستی هم مو تا که کانی سهر رپوی زهوی بییتیه دی، که ده بیته هوی نهوی تا که کان هم میسه له هه لپه دابن بو تیرکردنی داخوایه کانیان، ثالیروه کيشه نابوریه کان سهره لده ده^{۱۵}.

پیوستی له روانگه ی سرمایه داریه وه:

له کومه لگای سرمایه داری دا " پیوستی " نامرأزیکی پوزه تیف نییه بو دابه شکردن، به لکو رولتیکی دژیه که ده گیری به پیچه وانیه نهو روله پوزه تیقه ی که له کومه لگای نیسلا می دا هیه تی، هه رچهند پیوستی تا که کان توندو خه ست بیته وه نهو ا چانسی ده ستکه وتنیان که مده بیته وه له وه ی که دابهش ده کریت، تا وایلیدیت چانسی ده ستکه وتن نهو ونده که مده بیته وه که له کوتاییه که ییدا خه لکیکی یه کجار زور ناچار دهن مال و سهره وت و سامانه که یان بکیشنه وه، له مه شه وه " پیوستی " له سیسته می سرمایه داری دا واتا ده ستکی شانوه له مهیدانی کارکردندا له نه نجامی کاریگری سرمایه داره گه و ره کان، واته تا که ده ست له بواری دابه شکردن ده کیشیتته وه نه که له که رهسته کانی دابه شکردن^{۱۶}.

۱۵ اقتصادنا، محمد باقر الصدر، لاپه ره ۳۰۶ دارالفکر

۱۶ هه مان سهرچاوه ی پیشوو، لاپه ره ۳۱۷

تڼپروانينى سهرمايه دارى به رامبه ر ناين و ره وشت:

سهرمايه دارى دان به ناين نايت و له هه مانكاتيشدا ره تيبى ناكاته وه، سهرمايه دارى خوځى به بهر بهره كانيتكردن و شوينكه وتنى ناين يا خود ره تكردنه وهى بنه ماكانى سهرقال ناكات، وهك نه وهى كهوا مهبده نى ماركسيهت نه نجامى ده دا. له بهرامبه ريشدا دان به ناين نانى و هه ولى خزمه تكردى و بلاوكردنه وهى نادات و بانگه شه شى بو ناكات، به لكو كار له سهر نه وه ده كات كه برياره ناينيه كان له كاروباره كانى ژيان جيباكرينه وهو، له سهر نه م بنه مايه ش فلسفه فيه كى مادى گهرى ده كاته بهر نامه ي خوځى كه ژيان ته نها به سوود و قازانچ بو مروځه كان دينيته بهرچاو، ههروه ها سهرمايه دارى له سهر نه م بنه مايه هزيبه بهرپوه ده چى كه پيى وايه: هه موو مروځينك پيويسته چوار نازادى بوځوځى ده سته بهر بكات كه بريتين له نازادى بيروباوهرو نازادى پادهرپرين و نازادى تاكه كه سى و نازادى خاوه نداريتى^{۱۷}.

(يه سته رسهرو) له باره ي تڼپروانينى سهرمايه دارى له باره ي ناين و ره وشت ده لى (ناكار و ره وشته كان و ورده كاريه كانيان له سهرمايه داريدا به (ته نى رهش) وه سف ده كرپن و سهرمايه داريش له پيناوى خزمه تكردى نه مانه هاتوته دى، به لام هيچ تيوريكى سهرمايه دارى نيه ورده كارى له م شيويه له خوځگرپت، وه ههروه ها هيچ تيوريكى سهرمايه داريش رينمونى نه وه مان ناكات كه چون بتوانين به هايهك بگورپين يان به سهريدا زالبين) ههروه ها بهر ده وام ده بى و ده لى: پشتگوځيخستنى لايه نه كوومه لايه تيه كانى مروځ وهك نه وه وايه كه جيهانينك دروست بكه ين هيچ ره گه زى كى مروځى له سهر نه بيت.

هروهه ده شلې: بومان دهرده كهوې كه له بهر زرخاندني تاكدا سياقي كومه لايه تي ته واو بزره و بووني نيه، رېكخستني كومه لايه تي گرنگي خوې هيه له ناراسته كردني سروشتي ئالووزي عدقلانيه ت و نهو بهر ژه وهنديه تاييه تيانهي كه تاكيك هه يه تي و پاريزگاري ليده كات، ليروهه به بي نه وه ي كهس ناگاي ليبي بهر زرخاندني كه سيك به سهر كه سيكي تر و بهر زرخاندني كه سيك به سهر نه وانيتردا ده بيته نامانجي سهره كي و لاوه كي گه شه كردني منداډ و فيربووني ئاين و راگه ياندني خزمه تگوزاريه گشتيه كان.. هم كاروباران هه ش هچيان له لايه ن سهرمايه داريه وه دانيان پيدا نه تراوه^{۱۸}.

خاله لاوازه كانی سهرمايه داری:

سهرمايه داری سيستمیكي ده سترده كه ده چيته پال هه ركام له سيستمه كانی وه كو شيوعيه ت و نه وانيتر كه مرؤډ دايتاشيون دوور له بهرنامه ي خواي گه وره كه بو مرؤډايه تي ناردوته خواره وه.

۱- **خوپهرستي:** كه تاكيك يان چند تاكيكي كه م ده ست به سهر بازاردا ده گرن و تيده كوئن له پيناوي هينانه دي بهر ژه وهنديه تاييه تيه كان به بي گويدانه پيوستيه كانی كومه لگا.

۲- **قورخكاري:** نه مه ش بریتيه له وه ي كه سيكي سهرمايه دار هه لده ستي به قورخكردني كه ل و پهل و خه ز نكردني تا نه و كاته ي كه له بازار كه م ده بيته وه يان نامي نيت، جا نه و كات ده يانه ينيته گوړي و نمايشيان ده كات بو فروشتن به نرخي ك كه چه ندين قات زياتره له نرخي ناسايي و له م رېگايه شه وه ياري به كرپاره داماره كان ده كات.

- ۳- سرمايه داري زياده پښيه كي زوري كړدوه له گوره كړدني خاوه نداريتي تاكه كه سي هره وه كو چوڼ شيوعيه تيش كاتي خوي زياده پوهي كړد له په تكر دنه وهي شو خاوه نداريه ته.
- ۴- هه لپه هه لپ و كيپر كي: به كيك له بنه ماكاني سرمايه داري نه وه به كه ژيان ده كاته مه يداني پيش پر كيي نرخ و كالان، به نه اندازه يه كه هه موان له پيش پر كيديان له پيناوي وه چنگكه وتني زور ترين، ژيان بوته دارستانيك كه تيدا به هيز لاواز ده خوات.
- ۵- ياري كړدن به ده ستی كار: نه مه شو مانايه ده گه يه ني كه سرمايه داري ده ستی كار كه ره كان ده كاته كالايه و له ژير چه پوكي خستنه پرو و داوا كاريدا ده يتو يني ته وه بهم هو يه ش كړي كار هم ميشه له به رده م هره شه ي ده ر كړد نايه، نه وه كو كه سي كي تر جيي بگري ته وه به كړي به كي كه متر.
- ۶- بيكاري: بري ته له ديارد هيه كه له كو مه لگاي سرمايه داري دروست ده بيت، نه م ديارد هيه له و كاتانه دا زياتر ده بيت كه به رهم زياتر ده بيت له به كار بهر، بويه خاوه نكار ناچار ده بي كړي كار ه زياده كان بنيري ته وه مال هوه.
- ۷- نيسي عمار: سرمايه داري به مه به ستی په يدا كړدني كه ره ستی خاو و بازار بو ساغ كړدنه وهي كالان يان ده چي ته خانه ي نيسي عمار و داگير كاري، له سه ره تادا داگير كړدني نابووري و دواتر يش هزري و راميا ري و رو شنبيري، نه مه سه ره پاي لاواز كړدني شو كه لانه و به كار هيناني ده ستی كاريان له پينا و بهر ژه وه ندي خوي.
- ۸- سرمايه داره كان له پروي راميا ري و فرمان پره واييه وه پشت به سيسته مي ديوكراسي ده به ستن.
- ۹- سيستمی سرمايه داري ده وه ستی ته سه سوو.
- سرمايه داري وه كو بونه وه ريكي مادي سه يري مرؤه ده كات، به بي نه وهي هيچ حيساييك بو ويسته روحي و ره وشتيه كاني بكات.

ماركسيه ت

الماركسيه

Marxism

ماركسيه ت

له ناوه پراستی سدهی نۆزده وه ماركسيه ت بالاد هستی خۆی به سهر هزری رامیاری و نابووری سه پاند، و گۆرانکاری زۆر گورهی له سهر ئاستی ده ولت و كۆمه لگای نیوده ولته تی به رپا كرد كه شایه نی لیكۆلینه وه توژیینه وه ن.

ماركسيه ت زۆریك له توژیینه وهی جۆراوجۆری به چه ندين زمانی جیا جواوه به خۆوه بینیه وه، ههروه ها رویه روهی ره خنه وه هه لسه نگاندن بۆته وه وه ته نانته خودی ماركسيه كانیش هه لساون به توژیینه وه له م دیارده جیهانیه، هه ر له سه ره لدانى و گه شه سه ندينه وه و ته نانته هه ندی جار ماركسيه تیان دابه شكردوه بۆ چه ندين قوتابخانه وه ره وتی هزری جیاواز، هه ربویه ش زۆر شتیکی ئاسایی بوو کاتی ماركسيه ت بوو به هه لۆیستیکی نه گۆر به رامبه ر به لیكۆلینه وه رامیاری و نابووری و كۆمه لایه تیه كان، ئەمه به چاوپۆشین له شیکردنه وهی ئایدۆلۆژی بۆ خودی ماركسيه ت و ئەو شتانه ی ده یانگریته خۆی له تیۆر و بیردۆزه كان. کارل ماركس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) به دامه زرینه ری یه كه می ماركسيه ت داده نریت.

پاڤه ی مادی بۆ میژوو:

مادیه كان ده لێن: پاڤه ی مادی بۆ میژوو به شتیکی سه ره کی فه لسه فه ی ماركسيه ته و لپی جیا نایته وه و، له لیكۆلینه وه كانیادا رپكخسته نه كۆمه لایه تی و نابووریه كانی میژوو مرۆڤایه تی ده گریته خۆی، ههروه ها هه ندیک قوناعی میژوو له هه ندیک تر جیا ده كاته وه، ئەمه ش له ژیر رۆشنایی بارودۆخی ئەو كۆمه لگا نابووریه یان یه كیکی تر، ههروه ها ماركسيه ت له روانگه یه کی مادیه وه له میژوو ده كۆلایته وه به یاهه ری مه رجه كانی ژیا نی كۆمه لگای مادی كه بریتیه له و سروشته ی یان ئەو ناونده جوگرافیه ی كه ریشه ی دانیه ستوانی زیاد ده كات و كارتیكه ره سه ره كیه كه شی بریتیه له شیوازی به ره مه یێنان.

ئو مهرجانهى كه بۇ ژيانى كۆمهلگاي مادى دانراون، له كۆتاييدا ههيكهلى كۆمهلگا به هزر و بىرو بۆچون و بارودۆخى راميارى و ياسايى و نايينى و ئاكارى و ... هتد دياريدەكات. **ناوهندى جوگرافى:** يه كينكه له مهرجه پيويسته هه ميشه بيه كانى ژيانى كۆمهلگاي مادى، به لام ئو نواهنده جوگرافيه نايته ئو هيزه رامياريهى كه له كۆتاييه كيدا ههيكهلى كۆمهلگا و سيستمى بهرپوه چوني خهلك دياريدەكا، بهلكو ئهركه كهى ئهويه كه رهوتى گه شه سه ندى كۆمهلگا به رهو ئاقارى خيڤايى يان له سه رخۆيى ده بات، ئه مهش له بهر ئه وهى كه گه شه سه ندى كۆمهلگا و گۆرانكارى كردن تييدا زۆر له پيشكه وتنى نواهندى جوگرافى و گۆرانكاريه كهى خيڤاتر بهرپوه ده چيټ.

گه شه سه ندى پڙهى دانىشتوان و چرپه كهى: ئه مهش نايته ئو هيزه بنه ره تيهى كه ههيكهلى كۆمهلگا داده پڙي و خشته كانى بناغهى داده نيټ، هه رچهنده كه بسونى دانىشتوان شتيكه كه هه ر ده بى له ئارادا هه بيټ، چونكه له كۆمهلگادا لاني كه م به بى هه بسونى چهنه تاكيك ژيانى مادى وه دى نايه ت.

هيزى راميارى له گه شه سه ندى كۆمهلگا بريته له شيوازي به ره مه پيئان: شيوازه كانى به ره مه پيئانيش (وه كو مادى گه راييه ميژووييه كان پيئاسهى ده كهن) " بريته له يه كهى هيزى به ره مه پيئان و په يوه نديه كانى به ره مه پيئان، واته يه كهى لاهه كى به ره مه پيئان كه ئامازه يه بۆ دوو جۆر له په يوه ندى: په يوه ندى مرۆڤ به سروشته وه، و په يوه ندى مرۆڤ به مرۆڤه وه " .

شيوازه كانى به ره مه پيئانه كه سروشتى سيستمى كۆمهلآيه تى دياريدەكات. ههيكهلى كۆمهلگا و هيزى به ره مه پيئان ئامازه يه بۆ په يوه ندى مرۆڤ به سروشته وه و مه وداى زالبسونى مرۆڤ به سه ر سروشته وه، له نيوان خهلك و كه ره سه ته كانى به ره مه پيئاندا يه كه يه كى به هيز هه يه چونكه ناگونجى خهلكى له كه ره سه ته كانى به ره مه پيئان دوور بخرينه وه، هه ر ده بى شيوازيك هه بى بۆ به ره مه پيئانى ئو كه لوپه لانهى كه مرۆڤ پيويستى پيئان ده بيټ وه كو خواردن و جل

و بهرگ و نشينگه و سوتهمه نى و كهل و پهله كانى بهرهمهينان. ئەم كه لويه لانه پيويستيه سهره تاييه كانى ژيانن و ههر دهبي له ئارادابن، سا بو گه يشتن پييان و دهستكه وتنيان دهبي بهرهمه مبهيترين، ههروهها بو بههمهينانيشيان دهبي كه رهسته و ئامرازه كانى بهرهمه مبهيتان له ئارادابن و بهو جوړهش دهبي به كاربهيترين كه گونجاوه. ئەم هه موو ره گهزه جوړاوجوړه يهك ئاراسته ي بهرهمه مبهيتان وهرده گرن كه ئامرازه يه بو چونيته تى هه ئس و كهوتى خهلكى بهرامبهه به ئامرازه كانى سروشت و پيكهيتنه ره كانى كه بو بهرهمه مبهيتانى پيويستيه ماديه كان به كارد ههيترين.

سه بارهت به لايه نى دووه مى شيوازه كانى بهرهمه مبهيتان برىتیه له په يوه نديه كانى بهرهمه مبهيتان له بوارى مروى دا واته له نيوان خودى خهلكدا، بهو واتايه ي كه خهلكى كووش دهكهن له گه له ئه و سروشته ي كه وه بهرهمه مبهيتانى پى ساز دهكهن تاكو ئاتاجه ماديه كانى لى بهرهمه مبهيتان، لي ره شه وه خهلكى تاك تاكه ناژين و له يه كتر دانابرين، بهلكو بو ئەم مه بهسته ناچارن به كو مه له بژين و بهم جوړهش بهرهمه مبهيتان دهبيتته پرۆسه يه كى دهسته جمه مى نهك تاكه كه سى.

بناغەش له په يوه نديه كانى بههمه مبهيتان برىتیه له خاوه ندارىتى كردنى كه رسته كانى بههمه مبهيتان، خاوه ندارىتى كردنى كه رسته كانى بهرهمه مبهيتانيش جوړى خاوه نداريه كه دياريده كات، جا چ تاييه تى بيت يان گشتى بيت. ئەگه ر بيت و ئەم كه رستانه له ژير دهستى چەند تاكيكى كه مدا خى ببنه وه ئەوا خاوه نداريه كه تاكه كه سى دهبيت، له سهه ئەم بنه مايهش فهلسه فهى مادى ته نها پروا به مادده دىنى، چونكه به پيى ئەوان جيهان تيكرا برىتیه له مادده و هيچ شتيكى ترى تيدا نيه جگه له مادده و جيهانى غه يبيش له ئارادانیه چونكه هه مووى وههم و خورافياته، ئا لي ره شدا هيچ بواريك بو ويستى خواى گه و ره له نيوان ژيانى مروقه كاندا نامى نيته وه.

جا كه واته مادده ينچينه كه يه و هزريش به رو بومه كه يه تى، بوونه كه شى له ميژه پراوه ته وه و ئينكارى لى ناكرى، جگه له مهش بنه ما ئابووريه كان بنچينه ي هه موو شتيكن، بنچينه ي

هەموو گۆرانی کاربەکن و هەروەها بنچینەیی هەموو بیرو را و ئاکار و نەریت و هزریکن. ئەو بنچینەییەش هەمیشە لە پێشکەوتن دایە و دۆخیکی جیگیری نیە، بە پێی لیکۆلینەوێی ماددیەکان بۆ کۆمەلگا بۆ یەکەم جار لە میژوودا رافەیی مادی بۆ میژوو بریتیە لە گۆرانی کاری زانستی راست و دروست. بە گوتەیی خۆیان لیکۆلینەوێی کۆمەلگای مرۆفایەتیان بە شیوێیەکی زانستی کردووە، هەر ئەمەشە وایکردووە کە لە لیکۆلینەوێی کۆمەلگایەتیەکانی تر جیا بکریئەوێ. ماددیگەراییی میژوییەکان دەلێن " تیکرای ئەوێی کە ماددیگەراییی میژویی لە دۆزە بنەرەتیەکی فەلسەفە و کۆمەلگا پێشکەشی دەکات تەنھا یەکانگەر نیە و بەس، بەلکە بریتیە لە چارەسەری زانستی راستەقینە کە بۆ یەکەمجار لە میژوودا بوونی هەبووە".

ماددیگەراییی میژویی فەلسەفەییەکی تاییبەتە کە پەییوێندی نیوان هۆشیاری کۆمەلایەتی و بوونی کۆمەلایەتی دەردەخات، هۆشیاری کۆمەلایەتی بریتیە لەو هزرە کۆمەلایەتیە نوێیانە و دەزگاکانی، ئەو هۆشیاریەش شوینی پێهەلگری بوونی کۆمەلایەتیە بە جۆریک کە بوونی کۆمەلایەتی کاریگەری بەسەریەوێ هەییە و دەیگۆرێت. بوونی کۆمەلایەتی بریتیە لە ژیانی کۆمەلگای مادی و ئەو پەییوێندیە کە لە نیوان خەلکی و سروشدا هەییە جگە لەو پەییوێندیە کە خەلکی لەنیو خۆیاندا هەیانە، ماددیگەراییی میژویی ئەو پەییوێندیە بەهێزە شی دەکاتەوێ کە لە نیوان هۆشیاری کۆمەلایەتی و کارتیکەرە جۆلینەرەکانی بەرھەمھێناندا هەییە. کارتیکەرە جۆلینەرەکانی بەرھەمھێنان بریتین لە تاکەکان و ئەزمونەکانیان لەبارەیی بەرھەمھێنانەوێ و هەروەها کەرستەکانی کار و کاریگەریشیان لەسەر پێشکەوتنی کۆمەلگا و گۆیزانەوێی لە باریکەوێ بۆ باریکی تر. کەواتە ماددیگەراییی میژویی بەشیکی سەرەکی فەلسەفەیی مارکسیەتە و لێی جیا نایتتەوێ، مارکسیەکان یاسا ماددیەکانی دیالیکتیکیان بەسەر روداوێی میژووێ سەپاندووە.

په يوه ندى مادديگه راى ميژويى به مادديگه راى جه دهلى:

مادديگه راى جه دهلى:

جه دهل له زماندا: جه دهل له زماندا له (شدة الفتل) هوه هاتووه واته (پيچانه وهيه كى توند) بو نمونه دهلى (جدلت الحبل) واته (گوريسه كه م بهسته وه) يان دهلى (أجدله جدلا) كه به ماناى بهستنه وهيه كى توند وتول و قايم ديت^۳.

جا كه واته جه دهل واته زالبون به سمر نه يار و تيکشكاندن، ههروه كو ده گوتري له نه نجامى گفتوگو دوژمنه كه ي تيکشكاند و ده مى بهسته وه يا خود ده گوتري (ثم پياوه پياويكى زور جيداليه) واته كه سى به رامبه ر ده به ستيته وه، يان ده گوتري (جادلت الرجل) واته ده مه قالىم له گهل پياوه كه دا كرد و به زاندم.

له قورئانى پيرزيشدا وشه ي جه دهل له چهندين شويندا هاتووه، بو نمونه خواى گه و ره ده فهرموى (وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) النحل ۱۲۵، واته: گفتوگو موجوده له به جوانترين شيوه بکه له گه لياندا. به جوړيكي تر: نه گهر پيوست بوو گفتوگو قسه يان له گهل بکه ي نه وا به رووه كى خو شه وه به پيريانه وه پرؤو به نهرميه وه گفتوگوى به جى بکه، وه ههروه ها ده فهرموى (وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) البقره، ۱۹۷.

جه دهليه ت واته گفتوگو كودنى دوو لايه ن له پيناو گه يشتن به راستى، نه مهش له پرتي ده رختنى نهو به لگه دژ به يه كانه ي كه هه ركام له م دوو لايه نه به رزى ده كه نه وه، نه م مانا يهش زور نزيكه له گهل مانا زمانه وانپه كه ي، يه كه م كه سيش كه داني به ونا كه له هه موو شتيكى گه ر دووندا دووشتي دژ به يه ك هه ن، فهيله سوف "هيگل" بوو. كاريؤه نت دهلى:

"كه واته جه دهليه ت برتتبه له بيروكه يه ك و دژه كه ي، پاشان تيكنالانى هه ر دوو دژه كه له گهل يه ك ترى، لي ره دا بيروكه پشتگيري له بابه ته كه ده كات، به لام دژه كه ي ئينكارى ليده كات،

يان (به پيى هيگل) په تى ده كاته وه. به لام به يه كه وه ئالانئ ههردو دژه كه راستيه كه دهرده خات، به واتايه كى تر بيروكه و دژه كه ي راستى دهرده خن، ئاليه شدا ههنگاوئيك له راستى نزيك ده بينه وه، به لام ههركاتيئ ههردو دژه كه بخه ينه ژير ميكرؤسكوئيئكى وورد بينه وه، ئه وا بؤمان پروون ده بيته وه كه راستى هيشتا ماويه تى، ليژه شه وه پروسه كه دووباره ده ستيده كاته وه و بيروكه يه كى نوئ سهر هه لده دات، كه هه لده ستي به له دژوه ستان و په تكدنه وه ي راستيه كه، له مه وه جوړه يه كانگيري ه كى نوئ له نيوان ههردو دژه كه دا دروست ده بيت.

بهم رېبازه سيگوشه ييه هزر ئاراسته ي خوى وه رده گري تا له كوئاييه كهيدا ده گاته په ها، له ويشه وه هزرمان به ره و ئاراسته يه كى بيكوئا دهروات به بي ئه وه ي دوچارى هيچ دژه كيئيك بيت، ئا ئه مه يه چه مكي جه ده ليه ت كه خوى له پروسه ي مملانئ و ناشته وايدا دهنويئيت كه بريته له و چه مكي كه خودى واقع پيكد هه يئى و ههروه ها له هزرى مرؤف شدا بهم شيويه كارى خوى ده كات".

به لام ماركس جه ده ليه ته كه ي له مادده وه ده ست پيئكد و په خنشى له هيگل گرت كه ده يوت "واقع له ئه نجامى بزوتنه وه ي هزروه دروست ده بيت و سه رچاوه ي يه كم و كوئايى هه ر شتيكيش بزوتنه وه ي هزره" وه ههروه ها كه ده يوت "عه قلى سه راپا واته بوونى په ها له دواى ماده وه يه كه دياره مه به ستي پئ خوايه، ليژه وه ماركس رايگه ياند كه پرؤگرامه جه ده ليه كه ي هه ر له سفره وه تا كوئايى له گه ل پرؤگرامه جه ده ليه كه ي هيگل دا پيچه وانه يه.

ماركس ده لئ: "پرؤگرامه جه ده ليه كه ي من هه ر ته نها له بنه رته دا پيچه وانه ي پرؤگرامه جه ده ليه كه ي هيگل نيه، به لكو هه ر ته واو له دژى ده وه ستي، كاتئ هيگل پيى وايه ئه و بزوتنه وه هزريه ي كه له ژير ناوى بيروكه دا پهيدا ده بيت داهينه رى واقع، به شيويه كه واقع ته نها بريته له وينه رواله تيه كه ي بيروكه، به لام من پيم وايه به پيچه وانه وه يه، بزوتنه وه ي هزر ته نها بريتي نيه له په نگدانه وه ي هزرى واقع به لكو خوى خزان دؤته نيو ميشكى مرؤفه وه".

ديالېكتيك چيه؟

ستالين دهلي:

"وشه ديالېكتيك له وشه (دياليفزي) يونانيه وه وهرگيروه كه به ماناي ناخواتن و گفټوگو ديت". له چهرخه دپرينه كاندا ديالېكتيك به ماناي هونهري گهيشتن به راستي هاتووه هم له پي دهرخستني ټه و شتانهي كه دژي به كترينه و به لگهي دژبه به كتر ده گرنه خو و هم له ربي زالبون به سهريدا.

هنديك له فهيله سوفه پيشينه كان پييان وابوه كه دژوه ستاني دوو هزر و پيكنه كه وتني راكان باشرين هوكارن بو دهرخستني راستي، ټا به مه دهوترى شيوازي ديالېكتيكي بو بيركردنه وه، كه دواتریش ټم شيوازه له ليكدانه وهي ديارده سروشتيه كان به كارهيئندرا و پيشي و ترا ريگاي ديالېكتيكي بو ناسيني سروشت.

"به پي ټم تيوره روداوه سروشتيه كان به رده وام له جولهدان و هميشه ده گورپين، سروشت له ټه نجامي گه شه سه ندني دژبه كه كاني گه شه ده كات، دژبه كه كاني سروشتيش له ټه نجامي دژبه كه وه ستاني كارتېكه ره كانيه وه ده بيت"^۵.

ټم فله لسه فه جه ده ليه له ماده وه ده ست پيده كات، ټه مه ش له ټه نجامي ټه و ليكولينه وهي كه پشت به ريوازي ټه زمونگه رايي ده به ستيت، كه به پي ټه وان ټه وه ټا كه فله لسه فه ي زانستيه كه له نارادا هه بيت، چونكه ټم فله لسه فه يه تواناي راهه كردني هم موو ديارده كاني بووني هه يه به راهه يه كي حتمي. پاش ټه وه ي به پوختي چه مكي ماديته تي جه ده ليمان به پي راي مادديه كان شيكرده وه، ټه وه مان بو دهرده كه وي كه په يوه نديه كه له نيوان مادديه تي ميژووي و مادديه تي جه ده لي هه يه، ماده يه كان ده لين، مادديه گه رايي ميژوي به شيكه له فله لسه فه ي ماركسيه ت و هه رگيز لي جيا نايته وه، ټه و فله لسه فه يه ي كه گشتگير و سه راپاگيره و به تيروانينيكي ماددي جه ده لي سه يري گه ردوون و مروؤ و ژيان ده كات، ټه مه ش له پي كيشاني

وينه‌ی هه‌رديارده‌یه‌کی سروشتی به‌ئەندیشه‌یه‌کی ماددی که‌ خۆی له‌ بېردۆزی ماددی بوونی جیهاندا ده‌دۆزیتته‌وه‌و پیتی وایه‌ که‌ جیهان به‌ سروشتی خۆی ماددیه‌و به‌ پیتی رېساکانی مادده‌ گه‌شه‌ ده‌کات، پېشی وایه‌ که‌ گه‌ردوون و ژیان و مروّف ته‌نهما مادده‌ن و به‌س، هه‌روه‌ها به‌ پېشکه‌وتنیکی خۆکاری گه‌شه‌ده‌کن، به‌م پېش‌ه‌ش هه‌موو روداوه‌ جیهانیه‌ جوړاوجۆره‌کان بریتین له‌ دیارده‌ جوړاوجۆره‌کانی بزوتنه‌وه‌ی مادده‌.

له‌م روانگه‌ ماددیه‌وه‌ ژیانی مروّف و میژوه‌که‌ی ره‌نگدانه‌وه‌ی ماددیگه‌رایی میژوییه‌، ماددیگه‌رایی میژویی ئەم بېرۆکه‌ ماددیانه‌ به‌سەر روداوه‌کانی ژیانی کۆمه‌لگا و ره‌وتی میژوی مروّفایه‌تی ده‌سه‌پینن.

لینین ده‌لی:

"ئەم فەلسەفە مارکسیه‌ که‌ له‌ شیوه‌ی پارچه‌ پۆلایه‌ک دارپژراوه‌ ناگونجی هیچ به‌شیکی تری سه‌ره‌کی و جه‌وه‌ری لی جیا‌بکریته‌وه‌ به‌بی ده‌رچوون له‌پاستی باب‌ه‌تیانه‌ و به‌بی گه‌رانه‌وه‌ بو باوه‌شی چه‌واشه‌کاری بوژروازی دواکه‌وتو"^۶.

به‌واتایه‌کی تر ئەم فەلسەفە گشتگیره‌ یه‌که‌و هیچ به‌شیکی جه‌وه‌ری لی دانابریندری و ناشگونجی ماددیگه‌رایی میژویی له‌گه‌ل ماددیگه‌رایی جه‌ده‌لی لی‌کجیا‌بکریته‌وه‌.

دانهرانی په‌رتوکی المادیه‌ التاریخیه‌ ده‌لین "بیگومان ده‌سکاریکردنی ماددیگه‌رایی دیالیکتیکی شیواندنی ماددیگه‌رایی میژویی لیده‌که‌ویته‌وه‌، ماددیگه‌رایی میژویی له‌گه‌ل هیچ فەلسەفیه‌کی تر ناگونجی ته‌نهما له‌گه‌ل ماددیگه‌رایی دیالیکتیکی نه‌بی. داننان به‌ماددیگه‌رایی میژویی به‌ نکوئی کردن له‌ ماددیگه‌رایی دیالیکتیکی ته‌نهما هه‌له‌یه‌کی ئاشکراو سه‌فسه‌ته‌یه‌کی قیژه‌ونه‌"^۷.

۶ المادیه‌ التاریخیه‌، لاپه‌ره‌ ۱۳. لة المؤلفات الكاملة وة قرطراوة، لاپه‌ره‌ ۱۴ و لاپه‌ره‌ ۱۳۲

۷ لینین فی الایدولوجیه‌ والثقافی الاشتراکیه‌/ وه‌رگیزانی نیلیاس شاهین، لاپه‌ره‌ ۳-۶

که واته مادديگه رايبی ميژويی له گهڼ هيج فلسه فیه کی تر ناگوغی، جگه له مادديگه رايبی ديالیکتیکي، هه رشتيکيش به سهر به کيکياندا جيبه جيکري ټهوا به سهر ټه ویتري شياندا جيبه جيده کري ټه مهش له بهر به کبونوی بنه رته مادديه که يان، هه رچه نده که مادديگه رايبی ديالیکتیکي له هزر و فلسه فیه که يدا دانی ناوه به ميتافيزيک له ټه نجامي شکستی ليکدانه وهی مادی بؤ ميژوو چونکه ټه ليکدانه وهی له سهر بنچينه يه کی مادی بنياتنراوه، له بهر ټه مه به پي ټه وان دانان به مادديگه رايبی ميژويی به بي ټه و پړسايه ی که له سهری بنياتنراوه (که بریتيه له فلسه فیه مادديگه رايبی) چه واشه کاریه بؤ تيؤری مادديگه رايبی ميژويی کؤمه لگا، چونکه بؤ هه موو سيستمیک پړسايه که هه يه که ټاراسته که ی دياریده کات.

هه روه ها دانه رانی په رتوکی الماديه التاریخيه ده لئين :

" مادديگه رايبی ديالیکتیکي و مادديگه رايبی ميژويی وه کو يه ک زانست و يه ک فلسه فیه يه کترته و او که ر درده که ون، نه مادديگه رايبی ميژويی به بي مادديگه رايبی ديالیکتیکي ماقوله و نه مادديگه رايبی ديالیکتیکي به بي مادديگه رايبی ميژويی بوونی هه يه، که واته ټه مه چؤن ليکبده يينه وه؟

يه که م: به وه ليکده دريټه وه که ناگوغی تيؤريکی مادديگه رايبی ديالیکتیکي به سهر هه موو جيهاندا بسه پيټريټ ټه گه ر هاتوو راقه يه کی مادی بؤ ژيانی کؤمه لايه تی نه کريت و ټه وه درنه خريت که کؤمه لگاش بریتيه له شکليک له جولهی مادی و له گه شه سه نديدا ملکه چه بؤ ياسا بابه تيه کان وه کو ياسا کانی سروشت، هه روه ها مادديگه رايبی ديالیکتیکي به بي مادديگه رايبی ميژويی بوونی نيه.

دوهم: وه لامي زانستی راست و دروست نيه له بهر ی بابه ته بنچينه يه کانی فلسه فیه "سهره کيبوونی مادی و لاهه کی بوونی هؤشياری" به بي رونکردنه وهی هؤکاریک و رونکردنه وهی چؤنيه تی سهره لدانی هؤشياری مرويی، وه هه روه ها ټه وه لامي له رؤلی ټه و جيبه جيکردنه

زانستیه کۆمه لایه تیه میژوییهش نیه که له ژيانی خه لکیدا دهیگیژیت، بهو پییهی که ماددیگه رای میژویی وه پیش وه لامدانه وهی ئه و پرسیاره که وتۆته وه ^۸.

له م ده قه دا دانهره کان ئه وه مان بۆ روون ده که نه وه که ماددیگه رای جه ده لی و ماددیگه رای میژویی هه رگیز لیک جیا ناکرینه وه چونکه هه ریه که یان ئه ویت ته واو ده کات، ئه مه ش له بهر ئه وه ی که ماددیگه رای جه ده لی تیۆریکی گشتگیره بۆ ماددیوونی جیهان، بهو پییه ش که ژيانی کۆمه لگای مرۆبی به شیکه له جیهان، له بهر ئه وه ده بی رافهیه کی ماددی بۆ مرۆفیش بکری تا وه کو تیۆره که یان هه موو شتیک بگریته وه ههروه کو بانگاشه ی بۆ ده که ن، خو ئه گه ر میژوی مرۆفایه تیش رافهیه کی ماددی بۆ نه کرا ابایه ئه وا تیۆره که یان له رافه کردنی ماددی بۆ میژوو — ی زانستی ههروه ک ده لین — که م و کورت ده رده چیت له پال که م و کورت بوونه که شی ناگشتگیر ده بیت و له کۆتاییشدا ناتهن دروست ده بیت.

بهو پییهی که ئه وان جه خت له سه ر بنه چه بوونی مادده ده که نه وه به وه ی که مادده سه رچا وه ی هه موو شتیکه و مادده وه پیش ناگایی و هزر که وتۆته وه، و بهو پییهی که هزر و ناگایش له کۆمه لگای مرۆبی سه ر هه لده دن و کۆمه لگاش به رای ئه وان شکلیکه له جو له ی مادده و له گه شه سه ندنیدا ملکه چی رپسا بابه تیه کانی مادده یه وه کو رپسا کانی سهروشت، که واته ده بی ئه وه بزاین که ئه و ناگاییه له کو یوه هاتوو و ئه و رۆله شی چیه که له پراکتیزه زانستیه کۆمه لایه تیه که یدا ده یگیژی، بهو پییه ش که لای ئه وان ماده بنچینه ی هه موو شتیکه، که واته ده بی به رافهیه کی ماددی ته فسیری ناگایی بکری ^۹.

لیردها وته کانیان ئه وه ده رده خه ن که په یوه ندیه کی به هیژ هیه له نیوان ماددیگه رای میژویی و ماددیگه رای جه ده لی و بهو پییه ش که هه ردوکیان ته واو که ری یه کترین، ئه گه ر بیت و هه ر به شیک یان لایه نیک له یه کیک له م دوو تیۆره شکست به یینی ئه وا ئه وزانستی بوونه راست و دروسته سه راپاگیره یان که بانگه شه ی بۆ ده که ن له سه ره وه تا خواره وه ن

هه لده وشيټه وه، چونكه ناگونجې ټم دوو تيوره راست و دروست بن ټه گهر به يه كه وه هه لته كه ن، هه ريه كيكيان راست و دروست نايټ تاكو ټه ويريان راست و دروست نه يټ.

له موه ماركسيه كان گه ردوونيان بو دوو بوار دابه شكرد، بوار يكي ماددي و بوار يكي هزري كه سوز و بېرؤكه كان و ياده وه ريه كان ده گرنه خو.

پروگرامي ماددي گه رايش دان به وه داده نې كه چند شتيكي ماددي سه ربه خو بوونيان هه يه جيا له و عقله ي كه ده ركيان پي ده كات و ده ياناسي، ټه و پروگرامه دواتر به ره و فله سه فيه كي ماددي گه رايي ټا راسته ي خزي و هره گري كه چوار چيوه يه كي گشتي بو هه ستركون به ماده دياريده كات.

ماددي گه رايي جه ده لي گرنكي به هه موو شكل و شيوه كاني جو له ده دات، واته گرنكي ده دا به گوراني شوين و گوراني ته نه كان له حاله تي ريزه ييه وه بو حاله تي جورايه تي و چو نيه تي بوون. ماددي گه رايي جه ده لي گرنكي به جو له ده دات به هه موو شكل و شيوه كانيه وه، واته گرنكي ده دات به گوراني شوين، وه هره وه ها گوراني شته كان له باري ريزه ييه وه بو باري جورايه تي و چو نيه تي بوون، پشت به ريساي مملانيي دزه كان ده به ستي كه گرن گترين ياساي جه ده لي "ديالكتيك" ه، به و مانايه ي كه هه موو ديارد ه يه كه له خودي خويدا دزه كه شي له خو گرتوه كه ده بيته هو ي له دا يكبوني ته فريه كي ماددي نو ي، هه موو ديارد ه كان لايه ني نه ياريان تي دا هه ن كه به يه كه وه په يوه ستن و يه كبونيك پي كده هيټن كه هه رگيز ليك جيا نابنه وه.

ماددي گه رايي جه ده لي هه موو جو له و ټالو گور يكي له سه ر بنه ماي مملانيي دزه كان ته فسير كرده وه، موجه ب و ساليب ليك جيا نابنه وه هه تاكو پيچه وانه و دزي يه كتر ي بن، به هه مان شيوه له كو مه لگا شدا يه كي تي دزه كان هه يه و مملانيي كه شيان به رده و امه له شيوه ي مملانيي چينه كان دا، وه هه روه ها مملانيي دزه كان كه ريخوشكهرن بو گه شه سه ندن ده بنه هو ي جولاندي هزر. ټه نگلس پي وايه ټم چه مكه ماددي گه راييه كه ده بيته هو ي تي گه يشتن له

گهردوون له سهر بنه مايه كې بابه تي، خاوه نې چوارچيوه يه كې فله سفې يه و بهر و ټاراسته ي قوربانيدان و نكولټي كړدن له خود ده چي، يان به جوړيكي تر بلينن هم هه سته له ده روه ي شعورو ټاگايي مرؤقه و جيايه لټي. بهر اي ماركسيه كان جه ده ل برتتبه له گفټوگويي كې لؤژيكي و ره خنه گرتن له دژيه كه ميتافيزيكيه كان، وه هره روه ها برتتبه له پيشكه شكر دني ريگه چاره يه ك بو هم دژيه كانه، له سهر هم بنه مايه ش ماركسيه كان ده گه نه هو رايه ي كه سيستمې كومه لايه تي له نيو خودي خويدا هو كاري روخاندني خزي هه لگرتوه.

وه بو مادديگه رايي جه ده لي سي بنه مايان دياريكردوه:

۱- گواستنوه له گورپانكاره رپزه بيه هيواشه كانه وه بو چونايه تبه سه خته كان، وه كو جه ختكر دنه وه يه كه له سهر رپساي فله سفې "هه موو كه له كه بوونيكي رپزه يي گورپانيكي جوړي دروست ده كات".

۲- يه كبوني دژه كان و ملمانتي نيوانيان، هه روه كو له نيو گه رديله دا تيبيني ده كړي، يان له په يوه ندي نيوان سالب و موجه ب.

۳- نه في كړدني نه في، واته گواستنوه ي ده ركپي كړدن و زانيساري بو قونساغيكي به رزترو بالا تر.

زغوره يه كه له گه شه سندنه ماددي و دواتر هزريه كان:

لينن پي وايه كه شيوه ي مادديگه رايي جه ده لي كه به راورد ده كړي له گه ل ژياندا به هه موو لايه نه كانيه وه، بابه تي هه ره سه ره كي هزري ماركسي بووه. هه ره له سهر هم بنه رته ش ليك دانه وه ي مادديگه رايي بو ميژوو سه ريه لدا كه به مادديگه رايي ميژويي ناسراوه و روه پرووي چه مكه ميسالييه كاني فله سفې ميژوو ده بيتوه. هو مادديگه رايه ميژويه ي كه په يوه ندي هه ندامي نيوان گه شه سندنې كارتيكه ره به ره مه پينه كان راځه ده كات، وه هه روه ها سه رجه م په يوه نديه كاني نيوان خه لكي تيشياندا په يوه نديه كاني به ره مه پينه كان راځه ده كات. هو پي وايه كه جوړيكي له په يوه ندي هه يه له نيوان مادديگه رايي جه ده لي و مادديگه رايي ميژويي له چوارچيوه ي فله سفې ماركسي دا. جا له شيكر دنه وه ي تيوري ماركسي لينيني

که باسمان کرد ؤهوه درده کهوئ که پيشکهوتنی رامیاری هزری کومه لگا له چوارچیوهی بهرزه وهنديه مادديه کانهوه خوی ده دوزیتتهوه که له چاخیکهوه بو چاخیکی تر جیاوازه، وه چینه کانی کومه لگا دهنه کارتیکه ره جولینره کانی گه شه سندننی کومه لایه تی کومه لگا.

بوونی ماده وه پیش بوونی هزر که وتوته وه:

نیمه پیمانوايه که هزر ویرکردنهوه به خششیکي هره گورهی خوايه که به مروقی به خشيوه وه به هیوه له تیکرای گیانداران جای کردوتهوه، وه به های راسته قینهی مروقی له ویرکردنهوهی دا درده کهوئ، هروه ها له ودا درده کهوئ که مروقی توانای داهینانی هیه له چوارچیوهی ؤه و سنورهی که خوی پایه بهرز بوئ کیشاوه.

ئا لیتره دا ویرکردنهوه کاریگریه کی زور گورهی له هله کهوتنی زاناو هزریارو پیاوانی گوره وه پیشه وایان دا هه بووه، ؤه که له پیاوانهی که رولتیکي مه زنیان له میژووی مروقیه تیدا گپراه، به لام ماددیگریه کان ماده وه پیش هزر ده خن و پیمان وایه که هزر به ره می ماده ویه و ماده کاریگری به سه ریه وه هیه.

لینین پیناسه ی ماده ده کات و ده لی: " ماده بریتیه له گوفته یه کی فلسفه کی واقعی بابه تیانهی مروقی دیاری ده کات، له وه هست و سوزهی که دایده پریژی، له تیروانینشی دا ره نگده اته وه، وینهی هزر ده کیشی و له ههسته کانی جای ده کاته وه".^{۱۱}

به پیتی ؤه پیناسه یه ماده چه مکیکه بو تیکرای شته کان و، وه پیش بوونی زانین که وتوته وه کاریگریه یه به سه ریه وه هیه.

که واته ویرکردنهوه ره نگدانه وهی ماده ویه له نیو میشکدا، وه بیر له وشته ده کاته وه که ره نگدانه وه یه تی، بهر له ره نگدانه وهی ماده وه له نیو میشکدا ویرکردنهوه نه بووه، بویه ستالین ناماژه بهمه ده کات و ده لی:

مادديگهرايي فلهسفي لهسهر مهبدتهټيكي تر دادهمهزري، ټهويش ټهويهه كه ماددهو سروشت و بونهوهر بريتين له راستيهكي بابتهيانه و دهكهونه دهروهوي زانين و ههستكرن و سهبرهخون ليني، وه مادده توخمي يه كه مه چونكه كانگاي ههست و تيپروانين و زانينه ټه مه له كاتيكا كه زانين توخمي دووه مهو دارپټراوه، چونكه زانين پهنگدانهوي ماددهو بونهوهره، وه بيركردنهوه بهرههه مي ماددهيهو كاتيكا پيدا دهبي كه مادده ده گاته پلهيهكي بهرز له كامل بوون، يان به تهعبيريكي وردتر، بيركردنهوه بهرههه مي ميشكهو ميشكيش ټهندهمي بيركردنهويه، له بهرتهوه ناكري "بيركردنهوه" له "مادده" جيا بكريتهوه ټه گهر و ابكري ټهوا ده كه وينه هه ټهيه كي گهوره وه.^{۱۲}

كهواته به پټي ټهوان مادده كانگاي ههست و سوزو تيپروانين و زانينه، وه بهبي مادده زانين و ده ركپيكرن بونيان نييه كه زانين خوي له خويدا پهنگدانهوي ماددهيه. وه بيركردنهوهش بهرههه مي ماددهي پيشكهوتوه له بهرتهوه ناكري ماددهو بيركردنهوه (هزر) ليكتر جيا بكريتهوه، جا كاتيكا مادده ههيه بيركردنهوهش ههيه، وه كاتيكا مادده ناميټي بيركردنهوهش ناميټي، بويه دوباره ناتوانين مادده و بيركردنهوه لهيه كتر جيا بكيتهوه چونكه به ليكجيا كردهويان دوچارى هه ټه ده بين.

ټا ټه مهيه مهبدتهي ماركسيه كان كه بههويهوه بههاو گرنگي بيركردنهوه دياريده كه ن! ټهنگلزيش ده ټي: ناكري بيركردنهوه له مادده دابرين چونكه مادده جهوههري ټهوا گورانكار يانهيه كه رووده ده ن.

مادده ټه زهلي يه وه هميشه ده ميټتهوه:

مادديگهرايهه كان له پروانگهي تيپروانيني خويانهوه ده ټين:

ههروهه ها گهردوون كوټايي و سنوري نييه، جيهان هه هميشه ده ميټتهوه، هيچ سهره تايه كي نه بووه وه هرگيز كوټايي ناييني. ټاليره وه ههر جيهانيكي (غهيهي) ناماددي بوني نييه، وه ههرگيز نايټ و مهاله. وه له واقعي شدا ټه گهر هيچ شتيك جگه له مادده له ټارادا نه بي ټهوا

جگه له تاكه جیهانیکی ماددی هیچ شتیکی تر بونی نییه. ئەمەش مانای وایه كه هەموو ئەو شتانهی كه له ده‌ورو به‌رماندا هەن و تیکرپرای دیارده جوړاو جوړه‌كانی ئەم جیهانهی كه ئیمه‌ی گرتۆته‌خۆ‌خواه‌نی خاسیه‌تیكن و یه‌کیان ده‌خات ئەویش بریتیه له مادده‌بوونیان.^{۱۳}

كه‌وابی به‌رای ئەوان هیچ شتیك له‌ئارادا نییه جگه له جیهانی مادده، وه ناشگونجی جیهانیکی پړوخی هه‌بی، یان پړوژتیکی تر هه‌بی وه‌كو له‌ئایینه‌كاندا هاتووه، هه‌روه‌ها هه‌موو ئەو دیارده جوړاو جوړانه‌ی كه له گه‌ردوون دا هەن له‌یه‌ك شتدا یه‌كده‌گرنه‌وه ئەویش بریتیه له مادده‌بوونیان، واته هه‌موو گه‌ردوون ماده‌یه‌و هیچی تر، وه‌مرؤفیش به‌رای ئەوان به‌ره‌می مادده‌یه.

به‌پیی قسه‌ی ئەوان مادده‌خواه‌نی خاسیه‌تی ئەزه‌لییه‌ت و نه‌مری یه، هه‌ربۆیه‌ش نه‌سه‌ره‌تای هه‌یه‌و نه‌كو‌تایی هه‌یه، له‌كاتیكدا كه ئەمانه سیفه‌ته‌كانی خوای په‌روه‌ردگارن (سبحانه‌وتعالی). كه‌واته به‌پیی قسه‌ی ئەوان مادده‌وه‌دییه‌نه‌ره‌و خواه‌نی خاسیه‌تی وه‌دییه‌نیان (خلق‌ه)، وه‌هیچ جیهانیکی غه‌یبی له‌ئارادا نییه چونكه جیهان له‌چوارچۆه‌ی ئەوه‌دا كه‌تیس ماوه كه هه‌سته‌كان ده‌ركی پیده‌كهن، هه‌روه‌ها ئەوان بانگه‌شه بو‌ئوه ده‌كهن كه زانست پالپشتیان لی‌ده‌كات له‌وه‌ی كه ده‌یلین و زانستی راسته‌قینه‌ش مۆركی مادده‌ی به‌سه‌ره‌وه‌یه، وه‌زانست به‌سروشت و ناوه‌پۆکی خۆی ماددی‌گه‌رای یه‌و میسالییه‌تیش نامۆیه‌پیی و دژی ده‌وه‌ستی.^{۱۴}

لی‌ره‌وه ئەم ده‌قه ئەوه ده‌رده‌خات كه میسالییه‌ت دژی زانسته‌و به‌و پیه‌ش بی‌ئایینه‌كانیش دژی زانستن چونكه میسالین، وه‌زانست ته‌نها مۆركی ماددی‌گه‌ری به‌سه‌ره‌وه‌یه‌و به‌گوته‌ی خۆیان زانست له‌مه‌دا پالپشتیان لی‌ده‌كات و خزمه‌ت به‌مه‌به‌سته‌كانیان ده‌كات له

۱۳ اسس‌المادیه‌الديالكتيكيه‌والمادیه‌التاريخيه‌، لاپه‌ره‌ ۳۹ ۱۳

۱۴‌المادیه‌التاريخيه‌ لاپه‌ره‌ ۵۰۰ ۱۴

گه پانیان به دوای راستی ژیان لهم بوونه ماددییه دا. ههروهه زانست له گه شه سهندنی دا خودا - که خوی پهره ردگار و پاک و دووره له وهی که دهیلین - له سروشت دهخاته دهره وه و بونی نییه چونکه له چوارچیوهی ماده چۆته دهره وه، ههروهه له بهرته وهش که نهوان دان به هیچ شتیك له دهره وهی ماده ناین چونکه نهوان وای بو ده چن که هیچ شتیك له دهره وهی سنووری ماده بونی نییه، ماده هه موو شتیك ده گریته خۆی و خاوهنی خاسیه ته کانی و ده دیه پستان و توانست و داهینانه، وه ماده هیه نهو بنه چهی که لییه وه هزرو زانست و ته نانهت هه موو شتیك په ییاده بی وه کو بانگه شهی بو ده که ن.^{۱۵}

مارکسیه کان له سهر بنه مای په تکرده وهی بونی خواش هه موو کارو ئامانجیکیان په تکرده وه که مه به ست لیئی و ده ده سته اتنی په زامه ندی خوی پهره ردگار، هه وه ها کاریگه رییه کانی نه م مه به سته شیان په تکرده وه و جگه له مهش پۆلی ئیسلام و ده ولته تی ئیسامیشیان له واقعی ژیانی مرۆفایه تی په تکرده وه که ته نها بو به زرکردنه وهی وشه ی الله (سبحانه و تعالی) له سهر زهوی دا دامه زرا.

مارکس ده لی: "شکو مه ندی خوی و مه به ستی خوی نهو وشه گه وره یه که نه مپۆ به کارده هیئری بو رافه کردنی بزوتنه وهی میژوو، له راستیشدا نهو وشه یه هیچ شتیکی پی رافه ناکری".^{۱۶}

وه هه ر ته نها به وه وازیان نه هیئا که ئینکاریان کرد له بونی خوا (سبحانه و تعالی) و فه رمانه که ی که بریتیه له به زرکردنه وهی وشه ی الله له سهر روی زهوی و بلا و کردنه وهی نهو دادگه رییه ی که سه ربازانی پی ئیسلام ئالا که یان هه لگرتبو، ههروهه به وهش وازیان نه هیئا که هه موو نهو چاخانه یان په تکرده وه که تییدا مرۆفایه تی له ریئمنونی و باوه ر دا ده ژیا به لکو

۱۵ موقف الاسلام من نظرية مارکس، د. أحمد العوايشة، لائقره ۱۲۵-۱۵۰ ۱۵

۱۶ بؤس الفلسفة، لاپه ره ۱۲۳-۱۲۴ ۱۶

بانگه‌شوی نه‌وه‌يانکرد که خدا داهيترای مړؤفه و کيشه نه‌وه نيه که تايا خودا هه‌يه يان نا به‌لکو کيشه‌که له‌بېرؤکه‌ی بوونی خوداوه سه‌ری هه‌لداوه^{۱۷}.

۱۷. د. علی تنطاوی له کتیبی (تعريف عام بدین الإسلام) له به‌شی (باوه‌رپوون به‌خوا) لاپه‌ره ۶۵ تا ۷۷ له باره‌ی بوونی خواو په‌تدانه‌وه‌ی بانگه‌شوی مولیده‌کان ده‌لی:

پروابوون به‌بوونی خوا نه‌وه‌نده به‌لگه نه‌ويسته، پيش نه‌وه‌ی عه‌قل له رينگه‌ی به‌لگه عه‌قلیه‌کانه‌وه قه‌بولی بکات، خودی دهرن خو‌ی هه‌ستی پیده‌کات، هه‌رچنده نه‌مه پرسیکه که پيويستی به‌به‌لگه نيه، له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا به‌لگه‌ی له‌م باره‌يه‌وه ئيجگار زؤره، زانای ديه‌شقی شيخ (جه‌مالودینی قاسمی) له کتیبی (دلائل التوحيد) باسی به‌لگه‌گه‌ليکی بيثومار ده‌کات له کاتيکدا که نه‌م کتیبه‌ چندين سال به‌ر له ئیستا نوسراوه له سه‌رده‌مانیکدا که زانست به‌م شيويه پيش نه‌که‌وتبوو، چونکه له‌م په‌نجا ساله‌ی دواييدا زانست چندين به‌لگه‌ی نوئی سه‌لمانده له رينگه‌ی زانستی نوپوه، نه‌گه‌ر سه‌یری په‌رتوکيکی وهک (الله يتجلى فى عصر العلم) بکه‌ين که سی زانای رؤچوو به‌ زانستدا دايانناوه ياخود په‌رتوکيکی وهک (العلم يدعوا للإيمان) نه‌وا بؤمان پروون ده‌بيته‌وه که زانای راسته‌قینه نابی بيباوه‌ر بی، هه‌روه‌ها خه‌لکی ئاساييش ناکری بيباوه‌رین، و نه‌گه‌ر هه‌ندى له زانايانیش بانگه‌شوی کوفر و ئيلحد بکه‌ن، نه‌وا هوکاره‌ه‌ی بریتيه له‌وه‌ی که زانستیکي کم و کورتیان وه‌رگرتوه، به‌مه‌ش باوه‌رپداری خو‌رسکیان له‌ده‌ست داوه و نه‌وه‌نده‌ش به‌ زانستا قولنه‌بوونه‌ته‌وه تا بگه‌نه نه‌و پله‌يه‌ی زانست که داواى باوه‌رپوون به‌خوا ده‌کات. هه‌ر يه‌ک له‌و کتیبانه‌ی که باسکران چه‌کينک وتار ده‌گرنه‌خؤ که به‌ره‌مه‌ی نه‌و هز و بيرکردنه‌وانيه‌ که نه‌و زانا پایه‌به‌رزانه پيی گه‌يشتون، نمونه‌ی نه‌و زانايانه (فرانک ئالز) بوو يه‌کى له گه‌وره‌ترین زانايانی بايؤلؤزی که سه‌لماندى هه‌موو شتى ته‌مه‌نيکی دياریکراوی هه‌يه و هه‌موو شتى سه‌ره‌تايه‌کی هه‌يه، به‌مه‌ش په‌رتی نه‌و رايه‌ی کرده‌وه که ده‌لی "جيهان کؤنه و هه‌ر هه‌بووه بی سه‌ره‌تاو بی وه‌ديه‌ينه‌ره" نه‌مه نه‌و رايه‌بوو که فه‌يله‌سوفه پيشينه‌کانی يونان پروایان پيی هه‌بوو، هه‌روه‌ها نمونه‌ی زانای ترمان هه‌يه له‌وانه (رؤبه‌رت مؤريس بردج) دؤزه‌روه‌ی رادار، هه‌روه‌ها (جؤن کليفلان کؤسران) زانای کيمیایى و (جؤن هه‌ره‌رت بلؤند) نوستادی فیزیاء، نه‌مانه‌و چندين زانای تر. من به‌راستی پيشنیاری خویندنه‌وه‌ی نه‌م دوو کتیبه‌و نمونه‌یان ده‌که‌م.... که به‌راستی کتیبی له‌م جؤزه ئيجگار زؤرن.

من نامه‌وه‌ی لی‌ره‌دا به‌لگه کؤنه‌کانی زانایى که‌لام بينمه‌وه هه‌روه‌ها ناشه‌وه‌ی نه‌م به‌لگه نوئیانه دویاره‌به‌که‌مه‌وه که نه‌م زانايانه باسیان‌کردوه. يه‌ک به‌لگه دینمه‌وه، به‌لگه‌يه‌کی قورئانی. به‌لگه‌ی قورئان!

که به تهاووهی ماناکه‌ی ناشکرایه‌و، راشکاوانه‌یه‌و، بنپرکه‌ره، به به‌لگه‌یه‌کی مه‌زنه‌وه دی، له هه‌مانکاتدا به ده‌برپښیکي کورت که مرؤفی ناسایی لینی تیده‌گات و مرؤفی زاناش ده‌رونی پرده‌بیټ له سه‌رسورپمانیوون پیی و سه‌رسامبوون به هیټ و وردی و پرونی و ناشکراییه‌کی. جا هه‌ردوکیان زاناو کابرای ناسایی هیټچیان بۆ نامینیتته‌وه تهنه‌ا نه‌وه نه‌بی که بلین: راسته!

خوای گه‌وره له قورثانی پیروژ به یه‌ک وشه ناگادارمانده‌کاته‌وه و به‌لگه‌که‌ش له خودی خو‌ماندایه، که‌واته چۆن ده‌کرئ نکولئ له شتی بکه‌ین که له نیوچا‌وامان نوسراو "نه‌مه راسته"، خوای گه‌وره ده‌فرموی (وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) نیمه‌ی مرؤف له قولایی دل‌مان هه‌ست به بوونی ده‌که‌ین و له کاتی ناخوشی و دلته‌نگی هانای بۆ ده‌به‌ین نه‌مه‌ش به هۆی سروشتی خو‌رسکمان و غه‌ریزه‌ی نایینه‌روه‌ریانه‌ویه. هه‌موو نه‌و به‌لگانه یان له خودی خو‌ماندا یان له جیهانی ده‌وربه‌رماندا به‌دیده‌کریټن. عه‌قلئ ناواخن خو‌رسکانه هه‌ست به بوونی خوا ده‌کات بروای پی دینی و عه‌قلئ به ناگاش به به‌لگه‌و به‌لگه‌کاریش بروای پی ده‌کات. چند سه‌یرو سه‌مه‌ریه، که‌سیک که نکولئ له بوونی خوا ده‌کات و خودی نکولیکار به‌لگه‌یه له‌سه‌ر بوونی خوا!، نه‌مه وه‌ک نه‌وه‌یه پاره‌که‌ت له‌ناو ده‌ستی قه‌رزاره‌و، ده‌لئ لیتم وه‌رنه‌گرتوه‌وه ده‌ستیشم لیی نه‌داوه، هه‌روه‌ها وه‌کو نه‌و که‌سه‌یه که جله‌کانی ئاوی لی ده‌تکی که‌چی بانگه‌شهی نه‌وه ده‌کات که جله‌کانی ته‌ر نین، به‌لکو ئاویشی لی نزیک نه‌بوته‌وه. نه‌وه راستی راستیه‌کانه. بۆچی خه‌لکانیکی زۆر هه‌ن که تا نیستا په‌ی به‌مه‌ نابهن؟!.

وه‌لام: چونکه‌ نه‌وان بیر له خودی خو‌یان ناکه‌نه‌وه (نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ) نه‌و که‌سانه له ده‌رونی خو‌یان راده‌که‌ن و له ته‌نیایی ده‌ترسن و که‌سیکیان تی‌دا نیه که بتوانی ساتیک به ته‌نیا له‌گه‌ل ده‌رونی خو‌یدا مینیتته‌وه، بۆیه خو‌ی به شتی پوچ یان نه‌وه‌تا په‌رتوکیکی بی نازرش یان هه‌رکاریکی تر سه‌رقال ده‌کات و کات و ته‌مه‌نی خو‌ی پی به‌فپرو ده‌دات، وه‌ک نه‌وه‌ی بلپی که دوژمنی ده‌رونی خو‌ی بیټ و رقی لی بیته‌وه‌وه نه‌فره‌تی لی بکات.

سه‌یرکه زۆریه‌ی خه‌لکی ده‌خۆن و ده‌خۆنه‌وه‌وه ده‌خه‌ون و چیټ وهرده‌گرن و له سازار دورده‌که‌نه‌وه و داوای خو‌شگوزه‌رانی ده‌که‌ن له دنیا بۆ خو‌یان و مال و مندالیان و نه‌وانی که خو‌شیان ده‌وین. که‌سی وا هه‌یه به‌نیان سه‌ره‌تا خو‌یان پاکده‌که‌نه‌وه‌وه پاشان جله‌کانیان له‌به‌ر ده‌که‌ن و نان ده‌خۆن و به‌ره‌و کاره‌کانیان به‌ریده‌که‌ون و کارده‌که‌ن بۆ کوکرده‌وه‌ی پاره‌و زیادکردنی قازانج، پاشان ده‌گه‌رینه‌وه مال و پشویه‌ک ده‌ده‌ن. ئینجا ده‌گه‌رینه‌وه سه‌ر کاره‌کانیان یان په‌نا ده‌به‌نه به‌ر کات به‌سه‌ربردن و رابواردن، به‌ داوی شتی دا

ده گهرین تا کاته بۆشه کانیان بۆ پرپیکاته ووه کاته کانی ته مه نیان پی به فیرو بدات تا ئه و کاته ی که برسیتی زۆریان بۆ دینی، ئنجا دهست ده کهن به خواردن، کاتیکیش ههست به خه والوبون ده کهن، ئه و ده چن ده خهون. پاشان پیشوازی له رۆژی نوێ ده کهنه وه و هه مان ئه و بهرنامه یه دووباره ده کهنه وه که رۆژی پیشتر پییدا رۆشیتوبون. ئه وانه کاتی رابردوویان بیرده که ویتته وه، هیچ رابردویه ک نیه ته نها ئه وه نه بی که له م دنیا یه دا ژیاون. کاتیکیش بیر له داها توو ده کهنه وه، به هه مان شیوه هیچ نیه ته نها ئه و رۆژانه نه بی که بییان وایه له م دنیا یه ده ژیین. به لām موسولمان ته نها به وه ناو هستی که بخواو بخواته وه و کاربکا و رابویری، به لکو خۆی ده پرسی: له کوی ها تووم؟، بۆ کوی ده رۆم؟ سه ره تا له کوییه؟ ئه ی چاره نوسم چیه؟، سه یر ده کا ده بیینی ژیا نی به له دایک بوون دهستی پی نه کردو وه تا به مردن کۆتایی بی. ده بیینی پیش له دایک بوونی کۆرپه له یه ک بووه له ناو سکی دایکیدا، پیش ئه وهش تۆیکی زیندوو بووه له ناو پشتی باوکی، پیش ئه وهش دلۆبه خۆینیک بووه له ناو ده ماره کانی باوکیدا، ئه و خۆینشه له و خواردنه وه یه په یدابوو که باوکه که خواردوویه تی، ئه م خواردنهش پوه کیک بووه یان له سه ر زوی روا وه یان به ره می ناژه لیکه که له سه ر ئه و پوه که ژیا وه، قۆناغه لیک که پیش له دایکبوونی پییدا تیپه ریوه و هیچیش له باره یانه وه نازانی. زنجیره یه کی درێژه و نه لقه کانی که م و ئاشکران، ئه وانه ی تریش شارا وه له بهرده م چا وه تاریکه کاغان.

هیچ یه کیک له پیمه خۆی نانه ی پیش ئه وه ی بگاته چوار سالی، هیچمان له دایک بوونی خۆی له بیر نیه، کیمان له دایکبوونی خۆی له بیره؟ کی ئه و ساتانه ی له بیره که له سکی دایکیدابوو؟ ئه گه ر یه کیک هه بووی و ههستی به بوونی نه کردییت و به بیر نه یییت، چۆن ده کری بگوتری که ئه و که سه خۆی خۆی دروست کردو وه، له کافره مولحیده کان پیرسه نایا نۆ خۆن به ویست و عه قلی خۆت خۆت دروست کردو وه؟ نایا خۆت بویت که خۆت خسته نیو سکی دایکته وه نایا تۆ بویت که ئه و ژننه هه لبارد تا بیته دایک نایا تۆ بویت که پالت به کۆرپه له که وه نا تا ها ته ده ره وه؟ ئه ی که واته هه ر له نه بوونه وه به بی دروستکه ر په یدابویت؟ ئه مه به راستی نهسته مه.

ئه ی نایا ئه و هه موو بونه وه ی که پیش مرۆ هه بووه له چیاکان و ده ریاکان و خۆر و هه ساره کان، نایا مرۆ دروستی کردوون؟ کاتی دیکارت ریبازی "گومان و تاقیکردنه وه" ی تاقیکردنه وه (ئه و ریبازه ی که به هۆیه وه به ناویانگ بوو). دیکارت گومانی له هه موو شتی که ده کرد تا که شته خودی خۆی، به لām نه یتوانی گومان له خودی خۆی بکات، بۆ؟ چونکه ئه وه ی گومانی لیده کری خۆیه تی، بۆ گومانکردنیش پیویسته گومانکار هه بییت، هه ر له مه وه بوو که وه به ناویانگه که ی وت "من بیر ده که مه وه، که واته من هه م" نیستا بوونی هه یه وه هیچ گومان له بوونی نیه، به لām نایا کی هینایه دی؟ نایا ئه و بونه وه ماددیانه مرۆقیان

هيتاينه دى؟ كه بښگانن و عهقلان نيه! له كاتيكدا كه مرؤف خواهنى عهقل و ژيريه، تايا ده كرى بيه عهقل
عهقل بيه خشيت؟ تايا گهر شتيكت نه بى ده توانى بيه خشى؟.

هلوئستى ئيراهيمى (د.خ) باوكى پيغه مبرانيش هر ټمه بوو كاتى باوكى بينى كه پدې كرتاش
بوو، بته كانى ده تاشى و له بهرد پدې كهرى لى هله ده كوښن، ئينجا خوږى و قومه كهرى ده يان كره به خواى
خوږيان. بهر ديك كه خوږيان دروستيان ده كره و پاشان هر خوږيان ده يان په رست. خوايه كه كه خوږم دروستى بكه
پاشان داواى نه وهى لښكهم كه هه موو شتيكهم بؤ بكات، ټمه به پراستى شتيكه عهقل قبولى ناكات، نهى
كه واته خواى راسته قينه كييه؟

پاشان ده ستى كره به لښكوښنه وه و بير كره نه وه، كه شوى به سهر داهات نه ستيره بريقه دارو بريسه كه داره
به رزه كان ده ركه و تن، نه وانه وه كه ټمو بهردانهى كه ده يان كره نه بت سهر چاوه كه يان زهوى نه بوو، هه روه ها
به ده ستى مرؤف دروستنه كرابوون، بويه واتيگه يشت ټمو خوايهى دوزيوه ته وه كه به دوايدا ده گه را. هه روه ها
كاتى مانگ ده ركه و تروناكى نه ستيره كانى داپوشى، هه روه ها مانگ گه وره تر و پوناكتره، ټمو جاره يان
برواى و ابوو كه مانگ خوايه، به لام كاتى خوږ هه لات و پوناكى مانگى بزركرد و له جيگهى ټمو
پوناكيه كهى خوږى به زهويدا په خشكرد، ئيراهيم (د.خ) وتى بښگومان ټموه خوداى راسته قينه يه. كه چى
بينى خوږ دېرواو زهوى له تاريخيدا جيديلى! ئينجا وتى: نه خير خوږ ټمو خوايه نيه كه منى
دروست كره ديته، هه روه ها ټمو بونه و هره ش هه ونيه، منيش خوا نيم، من نه خوږم دروست كره وه نه هيچ شتيكى
تر، كه واته هيچ نامينيه ته وه تنها يه كه گرمانه نه بيت، كه ټمو وپش راسته و جگه له وه هه مووى به تال و
هه ليه، ټموهى كه له دواى هه موو ټمو شتانه خوايه كى گه وره به توانا هه يه وه هر ټمو وپشه هه موو ټمو
بونه و هرهى وه ديه پناوه.

ټمه ټمو به لگه يه يه كه خواى گه وره له قورئانى پيروزدا پيشانى داوه. له يه كه رسته دا، ټمه
موعجيزه يه كه له موعجيزه كانى به يانى رهبانى كه ليدانتيكى يه كلاك هره وه بوو بؤ هه موو ټمو موليدانهى
كه ملكه چى عهقلن و ريز له عهقل ده گرن. هه روه كه چوږ خواى گه وره ده فهرموى: (أَمْ خَلَقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ
أَمْ هُمُ الْمُخَالِقُونَ)!! ټمو موليدانهى كه خوږيان به فيركار داده نا ده يانوت، سروشت، سروشت مرؤفى هيتاونه ته
دى، سروشت عهقلى داوه به مرؤف، كه ئيمه مندال بوين له پوزاننى جهنگى جيهانى يه كه م هه ندى له
ماموستاكان ټمو شتانه يان پى ده گوتين و هه روه ها هه ندى له ماموستايان بونى شارستانيه تى نوښان كره دبوو
له (نهسته مبول) و هه روه ها له (پاريس)، ټموان و ايانده زانى به مه ده بنه (په وشنگر)، وشهى په وشنگره

لهو كاتدا وه كو وشه پيشكه وتنخوازه كان بوو. له هممو سرده هميكا كومه لنيك چه مك به كارده هينرين تاوه كو پيمان پيېكه نن، ههروه كو چون كاتي خوي به هينديه سوره كاني نه مريكا پيډه كه نين به وهی كه جلی رهنگا وره نگیان له بهر ده كرد، تاوه كو ولاته كه يان داگير بكن.

پاشان كه گه وره بوين، پرسیمان ثایا سروشت چیه؟ له زمانی عه ره بیدا سروشت واته (طبیعة) كه له سر وه زنی (فعیلة) یه و نه مهش به مانای (مفعولة) دیت، كه واته ده بیته (مطبوعة) كه ئیسمی مفعولة (ناویكه له حالتی بهر كاردا و پیویستی به بکه ريك ههیه) كه واته لیږده كی بکه ره؟ .

نهوان وتیان سروشت به ريكهوت په یدا بووه ... به پيی یاسای گرمانه كان.

وتمان نمونه تان چیه بۆ هم قسه یه؟

نه مه وهك نهو نمونه وایه كه دوو كهس له بیابندا ون بووون، دواتر به لای كوشكيكا تپه رین، كوشكيكي گه وره رازاوه بوو، دیواره كانی هممووی نه قش و زه خره فه بوو، پریسوو له رایه خي گرانبه ها و كاترمیتر و جوانکاری گرانبه ها.

كهسی یه كه م: كه سيك هم كوشكه ی دروست كرده وه رایه خي تیدا راخستوه.

كهسی دووهم: تۆ كۆنه په رست و دواكه وتويت، نه مه هممووی كاری سروشته.

كهسی یه كه م: چون نه مه كاری سروشته؟

كهسی دووهم: كومه له بهر ديك به هو ی با و بۆران و كارتیكه ره سروشتیه كان به سر یه كدا كۆبونوه وه

دوای چهند سالیك هه ر به ريكهوت گۆرا بۆ هم كوشك و دیواره پر له زه خره فانه.

كهسی یه كه م: نهی نهو رایه خانه چون دروست بوون؟

كهسی دووهم: كومه له مه ريك خوریه كانیان لیبووه وه و هه ندی كانزای رهنگا وره نگیش هاتن رهنگیان

پی داو، به مهش بوون بهم رایه خه رهنگا وره نگانه.

كهسی یه كه م: نهی نهو كاترمیترانه؟

كهسی دووهم: هه ندی ناسن كه وتنه نزيك یه كتری و به سر یه كدا كۆبونوه وه و به هو ی كارتیكه ره

سروشتیه كان هه ر به ريكهوت به شيوه ی باز نه یی پارچه پارچه بوون و چونه ناو یه كتری و پاش چهند

سه ده یه ك بوو بهم كاترمیتره.

ثایا نه مه شیتی نیه؟ ثایا ريكهوت وای له خانه یه ك له خانه كانی جهرگ كرده وه كه هه لبستی به

كومه لنيك كرداری كیمیایی ئالۆز كه نه گه ر ژوریکي پر له ئامرازی بۆ بڅینه گه ر، ناتوانی هم كارانه به

تهواوی نه بڅام بدات، له كاتیكا كه هم خانه یه به وردیبن نه بی نابیندری؟ هم خانه یه شه كری زیاد له خوین

دهگوري بۆ (گلايکوجين) ، نهمش بۆ شهوي له کاتي پيويستيدا به کاريبينيټ دواي شهوي دهبيتهوه (گلوکوز)، ههروهها پڙيني زهرداو دهردهدات تاوهکو پڙهي کۆلسترۆل جيگير بکات له خویندا، نهمه سههراي دروستکردني خرۆکه سورهکان و چهندين کاري تر.

نايا ريکموټ بوو که (۹۰۰۰) گرتي بچوک له زماناندا دروست کرد که ههسويان چيژ و تام پڙيکدهخن، و له ههرا کويچکهيه کيشدا (۱۰۰۰۰) خانه ههيه بۆ کوي ليپون، ههروهها له ههرا چاويکيشدا (۱۳۰) ميليون خانه ههيه که نهريان پڙيکخستني کرداري وهرگرتني پوناکيه، ئه زهوي به ههموو شهو نهيني و سهير و سهمهرايه که تييدايه و بهو ههوايهي که دهوري داوه به ههموو شهو زيندهوهرايهي که ههستيان پي ناکري و نابيترين، ههروهها شهو شيوازه سهيرانهي گهردهکاني بهفر که دهکونه سهرا زهوي بهو ورديه دروست کراون و شهو جوانيهيان ههيه، که بهراستي تا شهو سهردهمانه هيچمان له مبارهيهوه نهدهزاني.

سهيري شهو زهويه بکه بهو ههموو کانزا و ههموو شهو نهيني و سهمهرايهي که خويان تييدا هشارداوه و ههروهها ههموو شهو زيندهوهر و پوهکه جۆراوجۆرانه و شهو دهريا فراوانانهو شهو شاخه سهختانه و شهو دۆله قولانه... ئينجا بهراوردی بکه له گهله خۆر دهبيني که چند بچوکه بهرامبهرا به خۆر و گهورهيه کهي، خۆر ميليون جار له زهوي گهورهتره ههرا ههسارهيهک لهو ههسارانه به بهراور به خۆر وهک دهککه قومياک وايه له بياباندا.

شهو خۆرهي که (۱۰۰) ميليون (کم) ليتمان دووره، نهگهرا بيت و به تيشک بيپيوتين، که خيرايسي تيشک بريته له (۱۰۰۰۰) (کم) له چرکيه کدا، بهمهش دووري خۆر ليتمان دهگاته (۸) خولهک، ئه چي لهبارهي شهو ههستيرهو ههسارانهي که ميليونان سال ليتمان دوورن و روناکيه کهيانمان پي دهگات. ههرا ساليکي تيشکي دهگاته (ده هزار مليار كيلومتر) شهي له ميليون سال دهگاته چند کم؟

لهو ههسارانه ههسارهي وا ههيه لهنيو مهجهردها که زانستي فهلهک هيچي لينازانيت تهها شهو نهبيت که شهو مهجهرهيه ههسارهي تري تييدان، شهمش جگه له خوا کهسي تر هيچي لي نازانيت، شهو ههسارانه شهونده گهوره که مرۆ ناتواني بيري ليبيکاتهوه له گهله شهمشدا به خيرايبهک دهرون که سنوري ژمارهکان دهشکينن! نايا چون پيکدادان روونادات؟ .

بابه تيکي زانايه کي گهردونناسم خويندوه که دهلي شهگهري پيکداداني شهو ههسارانه وهکو شهگهري پيکداداني شهش ميتههنگوينه که به تهها له ناسماني زهوي بسورپينهوه، کهواته گهورهيه بوشايي ناسمان

هروه ها بانگه شهيان ده كرد كه جي گومان نيهه بيړوكه ي هه بوني خودا و عاتيفه
 تاينيهه كان پيوستيان به راقه كردن هه يه و ده بي نهوه بوتري كه مرؤځ بونه وهر يكي نيلاهي يه و
 له ناخي خويدا ره گهزي سروشت و خوايه تي هه لگرتوه ههروه كو چوځن ره گهزه كاني مردن و
 نه مريي له م ژيانه و هي تريشدا ههن، وه ده بي نهوهش بگوتري كه خوا و دينداری دوو ديارده ي
 مروين چونكه ره گهزي خوايه تي داهينراوي مرؤځه نهك مرؤځ داهينراوي خوا بي.^{۱۸}

كهواته مه بده ئي ماركسيه كان نهويه كه خودا هيچ سوډيكي ليوه ده سټگير نابي و
 ده مه قالي كردن له باره ي بوونه كه ي هيچ سوډيكي نيهه، وه نه وان بيروباوه پريكيان هه يه و هه رگيز
 ليي پاشگهز نابنه وه نه و يش نهويه كه له وديو بوني مادده وه هيچ شتيك نيهه ته نها وه هم و

به رامبه ر به هه ساره كان كه له ژماره نايهن وه كو گه وريي و فراواني هه موو تاسماني زهويه به رامبه ر به
 شش ميشه نگوين.

له سه يرتيني سه مه ره كان و له تاشكراتريني به لگه كان له سه ر خواي گه وروه، نهويه كه نه و بوشايه به
 هه موو نه و شتانه ي كه تييدا يه به بچوك كراوه يي هه يه، به شيويه كه كه عه قل دهر كه به وري و بچوكيه كه ي
 ناكات هه وروه چوځن دهر كه به فراواني و گه وريه كه ي ناكات، نه مه ش له گه رديله دا به دي ده كريت.

نه و گه رديله يي كه ته نها به ورييني ته ليك تروني ده بينري، نه و گه رديله يي كه زاناو فديله سوفه
 پيشينه كان به تاكه گه وهر ناويان بر دووه (نه و به شه ي كه هه رگيز له ت ناييت)، نه و گه رديله يي كه زانايان
 له باره يه وه ده لين، نه گه ر (۴۰) مليون له م گه رديلان له ته نيشت يه كتر ريز بكه ين كه دريژيه كه ي ده كاته
 دريژي (۴۰) مليون گه رديله ئينجا قه باره كه ي ده بيته يه ك سانتيه م تر. له ناوه پراستي نه و گه رديله يي بوشايي
 ناوك هه يه، كه چهن د ته نيكي بچوك به ده وريدا ده سوپينه وه هه وروه سوپانه وه ي هه ساره كان له بوشاييدا،
 قه باره ي ناوك به رامبه ر به گه رديله وه ك قه باره ي ده نكه گه فه به رامبه ر به كو شكيك، كي شي ناوك هه ر به
 ته نها يه كسانه به كي شي (۱۸۰۰) ته ليك تروني تاي هه موو نه وه كاري ري كه وته؟

نه وه ي كه وا ده كات دلي باوه ردار سارد بيته وه، نه و وتاره پوچانه ي سروشت و ري كه وتن، بينگومان نه و
 وتارانه و نمونه كانيان له لايهن زاناكانه وه نين، به لكو كه سانتيكن وه كو خه لكي تاسايي بانگه شه ي زانست و
 زانا يي ده كه ن، كه چي نه زاناو نه فيرخوازن.

ټه فسانه نه بې. ټهوان سه ره راى دان نانيان به هه بونى هه ست و عاتيفه ي ټايينى و هه بونى ديارده ي ټايينه كان به لام هه مو ټه مانه ده گيړنه وه بؤ وه هم و ټهنديشه به وه ي كه گوايه دوو ديارده ي مروين، وه له سه ر بنه ماى ټم ياسايش پييانوايه كه مروڅ داهينه رى په گزى خوداييه نه ك خوا داهينه رى مروڅ بيت.

له لاي ټهوان سروشت و ماده هه مان مانايان هه يه:

ماركسيه كان سروشت به ماناي ماده ده هينن و ماده ده ش به ماناي سروشت ليكده ده نه وه به تاييه تيش كاتى كه باسى وه ديهينان ده كن، ټهنگلز ده لى: " وه سروشتيش سه ربه خوځيه و جياوازه له هه مو فله سه فويه ك، سروشت ټه و بنه چه يه كه ټيمه هه مو مان تييدا گه شه مان كړدوه. ټيمه ي خه لكى به ره همى سروشتين، وه له ده ره وه ي سروشت و مروڅيش هيچ شتيكى تر نييه، به لام ټه و بونه و ره بالا يانه ي كه له فرت و فيلى ساخته ي ټايينه وه سه ريانه لداوه جگه له په نگدانه وه ي خه يال و ټهنديشه مان بؤ گه ردوون هيچى تر نين "

دانه رانى (أسس الماديه الديقالكتيكيه) ش ده لين: "سروشت نه ك هه ر به ر له مروڅ هه بوه به لكو به گشتى به ر له هه مو زينده و ه ران بوونى هه بووه له ده ر كپي كړدنيش سه ربه خوځيه، به وپييه ش سروشت سه ره كى يه و زانين و ده ر كپي كړدنيش به ر له سروشت نه ي توانيوه بسى له به ر ټه وه لاوه كى يه " ۱۹.

كه وا ته ماده بؤ هه ميشه ده مي ني ته وه و نه مره، وه له نه بوونيشه وه نه هاتو ته بوون چونكه ټه گه ر شتى بونه كه ي له ناونه برى ناشتوانرى به ي نري ته بوون. له به ر ټه وه بو مان نيه پرسيار كه يين له باره ي سه ره تاى ماده و كو تاييه كه ي چونكه جي په نجه كانى ماده زور به روونى هه ستيان پى ده كرى. جول هه ش به هه مان شي وه ناتوانرى وه ديه ي نري يا خود بونه كه ي لابرى چونكه جول هه يه كي كه له خاسيه ته كانى ماده.

تهنگلډه لئى: "مادده به بى جولته شتيكى نا ماقولته ههروه كو چوډن جولتهش ماناى نيينه به بى مادده، كهواته جولته ناتوانى بهينرته بوون ياخود بوونه كهى بسردرته وه ههروه كو چوډن ماددهش وايه".

ئا به مجوره ناكري جولته هه بى بوونى مادده وه ماددهش به هه مان شيوه. ته مهش له بهرته وهيه چونكه په يوه ستبونيكى ته واو له نيوانياندا ههيه، جا ته گهر جولته له نارادا نه ما ته وا ماددهش له نارادا نابى وه پټچه وانه كهيشى راسته.

له لاي ته وان له هه موو شتيكدا بنه رته كه برتته له ماددهو هيجى تر، ماددهش ته زه لى يه وه هميشه ده مينته وه، وه بوونى ماددهش وه پيش هزروبير كړنه وه كه وتوته وه، بويه ته م بنه ميانه خواره وه ده ستگر ده بن:

مادديگه راى پيمان ده لئى جيهانى مادده به سروشتى خوى وه هه موو شتى كه له گهردووندا ههيه له سهر هوكاره مادديه كان هه ن و به پي ريساكانى مادده گه شه ده كهن و پيشده كه ون.

مادديگه راى پيمان ده لئى مادده راستيه كى باه تيانهيه كه له دهره وهى هوشى نيمه دا ههيه و لى جيايه، ههروه ها ته وه شى كه له هو شدا ههيه ناكري له مادده دابري نرى به لكو هه رچى به هو شى مرو قداى ياخود رو حى يه به ره مى كرده مادديه كانه.

مادديگه راى پيمان ده لئى ده تانين جيهان و ريساكانى بناسين هه رچه نده زورشته ههيه له جيهانى ماددهو نيمه دهر كى پيناكه ين به لام له گه له ته وه شدا هيج واقعيك له نارادا نيينه كه قابيلى زانين نه بى و بكه و ته دهره وهى چوارچيوه ي مادده وه.^{۲۰}

به م پيوانگه جيهان له چوارچيوه ي مادده دا قه تيس ماوه، هيج شتيكى ترى تيدا نيينه جگه له مادده، هه رشتيكي شى تيدابى ته وا بهروبومى ماددهيه، جا هيج بوونيك بو پوهانيهت و غه بيات له گوږى نيينه چونكه بنه چه كه يان مادده نيينه، ته نانهت هه رشتى بچيته دهره وهى چوارچيوه ي مادده ته نها وه هم و خورافياتو بوونى نيينه - وه كو بانگه شه ي بوده كهن -،

هزريش ناگوڼجی وپيش مادده بکه وپته وه چونکه بهرهمی مادده يه، وه هيچ شتيکيش له واقعدا نيهه که نه توانين بيناسين هه رچهنده زانياريشمان به جيهانی مادده زور تهسک بی، هزريش له ههسته وه سه رچاوه ده گری، کانگای ههسته کانیش بریتیه له مادده که مروژ به هویه وه مه داری ده سازی به کاریگه ربوون به و پيوستییانه ی که سروشت به سه رید ا ده سه پینی. له مباره يه وه مارکس ده لی:

"هوشی خه لکی نه وشته نيهه که بوونه که یان دیاریده کات، به لکو بوونی کو مه لایه تیان هوش و ناگایان دیاریده کات"^{۲۱}، به ره چا وکردنی گورانی نه و بارودوخه دهره کیانه ی که لایه نی ماددی ده گرنه خو نه و هوشیاریش گورانی به سه ردا دیت، پوخته ی مه به سه ته که یان نه وه يه که به دريژایی میژووی دورودریژی مروقیه ته ی تاکه کان هيچ ده ستيکیان له گورینی ناراسته ی رووداوه کان دا نه بووه به لکو هه رکاتی بارودوخه دهره کیه کانی مادده گورابن نه و گورانی به سه ر هه مو شتيکدا هیناوه له گه ل خویدا له ناین و ناکارو هزرو به هاو نه ریته کانه وه... به پای نه وان لیره دا گرنگی بپردوزی مارکسيه ت له روانگه ی پراکتیکی دهره که وی به وپيیه ی که گوايه مادده وه پيش هزرو بیرکرده وه که وتوته وه.

به مشیوه يه به وجوره ی که خو یان بانگه شه ی بو ده که ن هيچ شتی بونی نيهه جگه له جيهانی مادده، بویه گه ران به دوا ی بیروباوهر ته نها کات به فپرودانه چونکه هيچ کاریگه ريهه کی له واقعدا نيهه، به لکو هزری توندوتولیش له سه ر بنه مای بارودوخی ماددیگه رایي پيشکه وتوو به رپوه ده چی و هه ر نه و ماددیگه رایيه يه توانای گورینی خه لکی هه يه به وپيیه ی که مروقی نه مر بوونی نيهه.

به پای نه وان خاوه ندریته ی تاکه که سی نه و هوکاره يه که وا له مروژ ده کات بیته گورگیک و براکه ی بخوات به هوی مملانی له پیناوی ژیان، وه ده لین گورانی هوشیاری خه لکی له نه نجامی

۲۱ أ صول الفلسفة الماركسية، بهرگی ۱، لاپره ۲۳۸، به وهرگرتن له دراسات فلسفیه لاپره ۷۹،

گډراني بارودوخي ماددهيه، له بهر هم هوکارانه يهک پنگامان له پيشه و هه رگيز ناتوانين لپي پراکين ته وپس نهويه که هه رده بي نهو شيوه ته سهر بخري که هه رگيز به رهنگاري ناکري.

جاکاتي شيوه يه کان هم بنه ما جه ده لپيانه له سهر گهردوون جيبه جي ده کهن (که له لاي نهوان گهردوون هه موي ماددهيه) له دواوهي نه موه ناماچيک ده پيکن که برتپيه له ژيربارخست و ملکه چکردي ژياني مروژ بو نهو ريسا جه ده لپيانه، به راي نهوان تاقه گهردوون يکي ماددي ههيه که هيچ خوايهک يان هيچ مروژنيک دروستي نه کردوه.

مروژيش به پي نهوان ماددهيه، هزه که يسي به ره موي ماددهيه کي بالايه چونکه به ره موي ميشکه، ميشکيش ماددهيه و به هه مان شيوه روچيش به ره مويکي تري بالاي ماددهيه. جاکه وابي هه رشتي بيربکاته وه هوخي هه بي ماددهيه، هه رشتيکيش بناسري و بونه کهي بزاني بووني ههيه، به وپيپهش که خودا ههستي پيناكري که واته ده که وپته نيو خانه ي نه ناسينه وه، کاتيکيش نه ناسري که واته بووني نييه. مروژيش ملکه چي نهو ريسا يانه يه که سروشت ملکه چه بوي چونکه مروژ به شيکه له سروشت.

پيساکاني مادده:

مادديگه رايه کان ده لپن مادده خاوهني چند ريسايه کي گشتي نه گوره که پيان ده و تري ريساکاني جه ده ل و نه و انيش برتپن له: پيکه وه په يوه سته بوون، جووله، گه شه سه ندن، دژيه کبوون.

يه که م: پيکه وه په يوه سته بوون له سروشتدا:

مادديگه رايه کان ده لپن: سروشت يه که يه کي پيکه وه په يوه ستي يه کگرتوه، رووداوه کان و شته جوړ به جوړه کانپس به هو ي له يه کئالتيانه وه هه رگيز له يه کتري جيانا بنه وه، ناشکري له هيچ رووداويکي سروشت تيپگه ين نه گه ر به جيا سهرنجي لپده ين و له و رووداوانه ي ده وروبه ري جيا بکه ينه وه، به لکو به شيويه که ده توانين لپي حالي بپن نه گه ر بيتو له و رووداوانه ش بکو لپنه وه که له ده وروبه ري دا هه ن و چونا يه تي و ناراسته کاني ديار يده کهن.

دوہم: جوٺہ لہ سروشتدا:

ماددیگہرایبہکان دہلین: جوٺہ یہ کیٺکہ لہ خاسیہ تہ ہہ میسہ بیہکانی ماددہو لیٺی جیا نایٺتہوہ، ماددہش ٺہزہلی و ہہ میسہ بی یہو ناشبیٺ پرسیار لہوہ بکہین ماددہ جوٺہی لہ کوٺیوہ ہیٺاوہ چونکہ لہ سروشتدا دؤخی و ہستاو رٺلیٺ بالآ ناگیٺریٺ ہہرچہندہ و ہستاوی لہ سروشتدا ہدیہ بہ لآم ٺہوشتہی کہ بہو رٺلہ ہہلدہستیٺ بریتیہ لہ جوٺہو گہشہسہندن و گٺوران، ٺہم جوٺہیہ ہہ میسہ لہ ناخی ماددہ بونی ہدیہو یہ کیٺکہ لہ خاسیہ تہ بنہرہتیہکانی و ہہرگیز لیٺی جیانایٺتہوہ، و ہہر ٺہزہلہوہ ماددہ خاوہنی جوٺہ بوہ.

لیٺہدا مادام باس لہ سہرچاویہک ٺہکەن کہ ماددہ جوٺہی لیٺوہ و ہرگرتبیٺ، (نہویستانہ) دان بہودا ٺہنٺن کہ خویہک ہدیہو لہدہرہوہی کیانہ ماددیہکہدایہو توانای و ہدیہینان و دایٺنانی ہدیہ، بہ لآم چونکہ ماددیگہرایبہکان تہنہا بہ چاوی ماددہ شتہکان دہینن بٺیہ پیٺانویہ لہم گہردونہدا دہستیٺ نیہہ بویٺتہ ہؤکاری جوٺہی ماددہو گہشہسہندنی.

سیٺیم: گہشہسہندن لہ سروشتدا:

ماددیگہرایبہکان پیٺانویہ کہ بزوتنہوہی گہشہسہندن بریتیہ لہ پیٺشکہوتنیٺ کہ لہ گٺورانکاری رٺٺہیہکی کہم و ساکارہوہ دہگٺریٺ بؤ گٺورانکاری جوٺی بنہرہت و بہرچاؤ، و ہ ٺہم گٺورانکاریہ جوٺیہ بہرٺیکہوت لہ حالہتیٺکہوہ بؤ حالہتیٺکی تر دہگٺریٺ لہرٺگیہی پازدانہوہ. ٺہم گٺورانکاریانہش حہقی و پیٺیستن و ہہردہبیٺ روویدہن چونکہ فہلسہفہی مارکسیہت وای بؤدہچیٺ کہ ہہموشتیٺ دہبیٺ بہرہو روخان بچیٺ و ہیچ شتیٺ ناتوانیٺ لہم جیہانہدا لہرووی دا بوہستیٺ تہنہا خؤراگری نہبیٺ، رٺپرہوی گہشہسہندن و گٺورانیش بہردہوامہو لہ رٺیشتن ناوہستیٺ. فہلسہفہی مارکسیزم بہوہ دہنازیٺ کہ دہتوانیٺ ہہموو ٺہو تیٺروانینانہ تیٺکبشکیٺنیٺ کہ پشت بہ راستیٺ رہا و بارودؤخہ مروٺیہ رہہاکانہوہ دہبہستن چونکہ ٺہم فہلسہفہیہ دان بہ ہیچ شتیٺکی رہاؤ پیرؤزدا نانیٺ و، دہبیٺ بزوتنہوہی گہشہسہندنیش بہوہ لیٺکبدریتہوہ کہ بریتیہ لہ بزوتنہوہی پیٺشکہوتن و بہرزبون، و ہ گٺوران بؤ جوٺرایہتیہکی نویٺ، لہ ساکاریہوہ بؤ ٺالؤزیٺ، لہ نزمیہوہ بؤ بہرزیٺ.

چوارهم: دژبه كېبون له سروشتدا:

مادديگه راييه كان ده لټن هم موو شتيك و هم موو رووداويك له سروشتدا له ناخي خويدا هه لگري چهند شتيكي دژبه كه، چونكه ههندي په گهزي تيدا ههن كه هه لده پروكټن يان گه شه ده كهن، تيياندا په گهزه كاني ساليب و موجب هه يه، يان په گهزي مردن و له دا كېبون ده بېنرين، ههروه ها تيكووشان و بهرهنگاري له نيوان كوژن و نوي دا هه يه، جگه له په گهزه كاني فهوتان و گه شه سه نندن كه ناواخني جو له ي گه شه سه نندن پيكنده هينن، به هه مان شپوه ده بڼه ناواخني گوټزانه وه ي گوټزانكاريه رټزه ييه كان بو گوټزانكاريه جوړيه كان.

كاتي مادديگه راييه كان نه م ريسايانه به سهر ژياني كو مه لگا و ميژووه كه ي

دا جيبه جي ده كهن، نه م شتانه تيبيني ده كرين:

- ۱- توټيزينه وه ي مروژ و كو مه لگا كه ي ده چپته ژير باري ريسا كاني سروشت چونكه مروژ بهر هه مي سروشته و به شيكه لي ي، هه ر شتيك له سهر سروشتدا جيبه جي بكري له سهر مروژ فيش جيبه جي ده كري نه مه ش به هو ي پته و ي په يوه ندي نيوان به شه كاني سروشته وه يه.
- ۲- ريسا كاني مادده كاريگه ريبان هه يه به سهر ژياني كو مه لگا و پيكنه ينه ره كاني له سهر بڼه ماي نه و بارود وڅه ئابووريه ي كه ژياني مروژ ده سوړيني و واده كات نه و سيستمه ي كه له گه لي ده گونجي بيته سيستم يكي پيشكه وتوو و نه و سيستمه ش كه له گه لي ريكنه كه وي بيته سيستم يكي دواكه وتوو.
- ۳- هم موو رووداويك و هم موو شتيك له سروشتدا له جو له دا يه و ده گوړي، وه له سهر نه م بڼه ما سه را پاگيره (كه مروژ و ژياني كو مه لگا ش به شيكن له سروشت) هيچ شتي به هيچ جوړي نه گوړ نيه، بويه ئايينه كان و ئاكارو هزو نه ريت و به هاو كه لتوره كان تيكر ا به پيي گوړاني بارود وڅي ئابوري ده گوړين.
- ۴- هم موو شتي له گوړان دا يه، سه ركه وتني نو يش به سهر كوژن دا شتيكي حاشا هه لنه گره، وه هيچ سيستم يكي كو مه لايه تي نه گوړ له ئارادا نيه و له سهر نه م بڼه ما يه ش سيستم ي

سهره تايي همدېه بې لاجچې چونكه كوڼه و شويني به شيوعيهت پرده كړيته وه له بهرته وه ي شيوعيهت قوناغيكي نوي دهيني و همدېه سهر شېبخرې بويه به ربه ره كانيي له گه لدا ناكري.

۵- نينكاري له هيزي خوا ده كات، نو خوايه ي كه تواناي به مرؤډ به خشيوه ماده بگوري.

۶- همدو قوناغيكي نوي به دنيايي وه له قوناغه كې رابردوي بالاتره يان به جوړيكي تر بلين همدو وچه يه كي نوي له هې كوڼ بالاتره. دهره به گايه تي باشته له به ندايه تي، شيوعيهت باشته له سرمايه داري و بهوشيوه...، نم رايه ش له سر بنه ماي گه شه سندندي سروشت بنياتنراوه له قوناغيكه وه ده گوازيته وه بو قوناغي دواتر له ريگه ي گواستنه وه له گوراني ريزه يي يوه بو گوراني جوړي له شيوه ي ريكه وتدا.

۷- همدو كومه لگايه كه له كومه لگاكان جوړيك له دزيه كي ناواخني تيدايه، وه نم دزيه كه همدېه بې هې و پيوسته تيشكي بخريته سر بو نه وه ي به سريدا زال بين، دزيه كيش ياساي بنه رته ي ژيانه به لام به نيشتر اكيهت چاره سر ده بې و نه ياري جې ده گريته وه.

۸- سيستمې تازه سيستمې بهر له خوې له سه داسه د رت ناكاته وه به لكو لايه نه پوزه تيفه كاني ده هليته وه.

په يوه ندي بېر دوزي پهره سندن (گه شه سندن) به ليكدانه وه ي ماددي

بو ميژوو:

بېر دوزه كې داروين له سر بنه ماي دورخستنه وه ي توانستي خوا له كرداري دروستبوني مرؤډ بنياتنراوه، وه پي وايه كه وه ديه ينه برتته له پهره سندنې ژياني سروشت و بهم پييه ش بېر دوزيكي مادديگه راييه، جا له سر نم بنه ما مادديه كه توانستي خوا له وه ديه يناني مرؤډ رته د كاته وه و مرؤډ به بهر ه مي پهره سندنې ژياني سروشتي داده نې ماركسيه كان ليكدانه وه مادديگه راييه كه يان بو ميژوو لكاند به بېر دوزي پهره سندنه وه، بويه ماركسيه كان پييان وايه

که مارکس یاسای پهره‌سندنې میژووی مرؤفایه‌تی دۆزیوه‌توه هه‌روه‌ک چۆن داروین یاسای پهره‌سندنې سروشتی دۆزیوه.

مارکس هه‌لسا کوشتاری جه‌ماوه‌ری ئه‌وروپای بۆ لیکدانه‌وه‌ی بیردۆزی پهره‌سندن قۆسته‌وه‌و ئه‌مه‌ی به‌هه‌موو شتیکی تری ژيانه‌وه‌ گریدا، ئینجا هه‌لسا په‌یوه‌ندییه‌کی دروستکرد له‌نیوان بیردۆزی پهره‌سندن و بیردۆزه‌که‌ی که بریتی بوو له ململانیی چینه‌کان و، کردی به بنچینه‌یه‌ک و پشتی پی به‌ست له باسکردنی پهره‌سندنې کۆمه‌لگادا. که‌واته‌ بیردۆزی پهره‌سندن پۆلکی بالای هه‌یه له سه‌ره‌لانی بیردۆزه‌که‌ی مارکس دا، وه به‌لکو په‌کێک بووه له‌و کۆله‌گه سه‌ره‌کیانه‌ی که له لیکدانه‌وه‌ی ماددی بۆ میژوو پشتی پی به‌ستوه.^{۲۲}

ئهو هۆکارانه‌ی که بیردۆزه‌که‌ی داروینیان گه‌وره‌کرد ئه‌مانه‌ بوون:

۱- ئهو بارودۆخه خراپه‌ی که بیردۆزه‌که‌ تیدا گه‌شه‌ی سهند و بلاوبویه‌وه، به‌ئهن‌دازه‌یه‌که که ئهو کاته‌ی ئه‌م بیردۆزه‌ تیدا سه‌ری هه‌لدا پری بوو له ململانیی توندی نیوان زانست و ئاین. شۆرشێ پیشه‌سازیش ته‌واو ئه‌وروپای داگرتبۆوه‌و ئه‌وروپای به‌ بۆیاغی رزگاربوون له ئاین و ره‌وشت بۆیاغ ده‌کرد.

۲- جوله‌که‌کان به‌شیوه‌یه‌کی قیزه‌ون ئه‌م بیردۆزه‌یان ئیستیغلالکرد، هه‌روه‌کو پروون و ئاشکرایه له‌لای زۆریک له خه‌لکی به‌تایبه‌تی زانایان که جوله‌که نه‌ته‌وه‌یه‌که خۆیان خۆشه‌وی و به‌وه ناسراون که به‌هۆی فرت و فیل و چاوتیپرین و رق و کینه خۆیان به‌سه‌ر ئه‌وانیتردا ده‌سه‌پین، له‌به‌رئوه به‌رده‌وام له‌پلان دان بۆ زالا بوون به‌سه‌ر مرؤفایه‌تی له‌پتی روخاندنی بیروباوه‌ر و ره‌وشتیان. جا کاتی بیردۆزه‌که‌ی داروین له‌سه‌ر شانۆ ده‌رکه‌وت جوله‌که‌کان هه‌لسان به‌ ئیستیغلالکردنی بۆ له‌ناوبردنی بیروپای نه‌سپارینه‌تی شیوتینراو خۆشکردنی ئاگری شۆرش له دژی کلێسای نه‌فامی سته‌مکارو دواتریش له‌ناوبردنی ئاینی شیوتینراوی ئه‌وروپا.

۳- پشتگۆیخستنی سه‌راپای تیۆره لاهوتیه‌کان.

نه و كارېگه رېبانه ي كه بېردوژه كه ي داروین جی هیشتن:

- ۱- پوځانی بیروپای نایینی.
  - ۲- په تکرده نه وهی هه بوونی هه مه به ست و نامانجیک له دروستکرانی مرؤځ.
  - ۳- ناژه لېوونی مرؤځ و ماددیگه رایبه که ی.
  - ۴- ددان گیرکردن له سهر په ره سه نندن په ها.
- له وانه ی باسکران هم تیپینیانه دهرده که ون:**
- ۱- بېردوژی په ره سه نندن ناژه لئی ژیانی مرؤځ و ماددیگه رایبه که ی لی که و ته وه.
  - ۲- ترسناکی هم بېردوژه له بهر له لایه که یدا دهرده که وی که دواتر بوه مایه ی پوځانی نایین و په وشت^{۲۳} به جوړیک که نامانج و مه به ستی دروستکرانی مرؤځ په تکرایه وه و کرداری و ده یپنانش خرایه پال هیژیکي سروشتی کویر.

۲۳ (کامیل مه جمود) له گوڅاریکدا له ژیر ناوینشانی (په یامی ته خلاق له نیوان نارزه زوه کانی غه ریزه و پټنمونی یه کانی عه قلدا) هه لسه نگانندیکی په خنهی بو تیوری "مارکسیزم" کردووه، ده لی:

... له نیوان سه ده ی نۆزده هم به دواوه کو مه له بیرو بو چونیکي جیاواز سه ریان هه لدا که هه ریه که یان له گوڅه نیگایه که وه دیارده په وشتیه کان و نامانج و سه رچاوه کانیان و بنه ما بنه چینه کانیان لیکده دایه وه و، داروین و فرؤید و کارل مارکس به دهر که وتن که هه ریه که یان له بواره ی شاره زایی لی هه بو هه موو دیارده ینسانی و بارودوڅه کانی ژیانی لیکده دایه وه و ده یکرده سه رچاوه ی گوڅتارو په فتارو هه موو چالاکیه کرده یی و دهر وونیه کانی تری مرؤځ...، ته مانه و که سانیکی تریش نامانج و ناراسته کانیان بو سوککردنی په وشت و مرؤځ بو، هه ریه که و به شیوازیک و له پښگای خستنه پرووی بو چونیکي تایبه تی خوی و دوور له سروشتی په سه نی ناوه وه و دهر وه ی تاده میزاده کان.

جاریک به به هانه ی (ناژه لیه تی سه رته ایی) مرؤځ و پابه ندیتی به و تایبه تمه ندیبه ناژه لیه وه په وشت ده کرایه حاله تیکی ناسروشتی و په تده کرایه وه، که داروین پتشنه نگیه تی هم بیروپایه ی ده کرد، جاریکی تر به بیانوی که بت نه کردنی نارزه زوه کانی مرؤځ و نازاد کردنیه وه فرؤید هه رچوارلای مرؤځی کردوویه پارچه یه که له سیکس و

له و ناوڼده دا جی پييه کی بۆ ره وشت نه هيشته بويه وه، جار يکی تریش مادديه ت و هوکاره تابوریه کانی مارکس بازنه ی نابلقه ی له سر ره وشت توند کردبوو که مه گهر تنها ره سه نايه تيه که ی خزی دهر وازه یه کی بۆ کردیته وه و جار يکی تر دهنگی خوی به مرؤفایه تی گه یان دیته وه ..

نه مانه گرن گترین پيکه ينه ره کانی بیرو نه خلاقیا تی کومه لگه ی رۆژئاوا یی هاوچه رخ و سیمای مرؤفی نویی نه وروپین. به لام ناییت نه وه ش له بهر چا و نه گرین که نه خلاقی نه وروپي له سه ره تا وه له نایینه وه سهر چا وه ی گرتبو، هیچ سهر چا وه یه کیش جگه له و که ناله ناسمانی یه بوونی نه بوو، به لام مرؤف و کومه لگه کاتیك له نایین و عقیده که ی لایدا، له گه لیشیدا زۆریه ی به ها نه خلاقیه کان لاده دن و خویان بزر ده که ن، به لام لادانی نه خلاقی زۆر له سهر خویه و له نه وه یه کدا هستی که متر پی ده کریت، به لکو تاده گاته چه ندین نه وه نه گهر به ناگاه یینه ره وه یه که نه بی لادانه که پانتاییه کی گوره له هه لسوکه وتی تاکه کانی کومه ل داگیر ده کات .. هه ندی وا گومان ده بن که په یوه ندی له نیوان نه خلاق و عقیده دا نی یه و ده کریت مرؤف یان کومه لگه له عقیده و نایین لادات و به ها نه خلاقیه کان وه ک خویان بیتنه وه، به لام نه م بۆچونه تا نه ندازه یه کی زۆر راست نییه و نه گهر نایین و عقیده له ژیا نی کومه لگه و تاکه کانیدا بوونیان نه ما مه گهر نه وه نه له قیه مه نه خلاقیه کان بیتنه وه که په یوه نديان به فیتړه ت و سروشتی مرؤفایه تی یان مرؤیان نه وه هه یه، هه رچه نه نایینداری و هوگری نایینش به شیکه له فیتړه ت و سروشتی ناده میزادو لادان له و فیتړه ت و سروشته ره سه نه له ده ستدانی تاییه تمه ندی په سه نی مرؤییه و نایین و نه خلاقیش یه که داهاتویان ده بیته .

نه خلاقی نه وروپي سه ره تا له مه سیحیه ته وه سهر چا وه ی گرتبو ... له گه ل لادان و تیكدانی نه و نایینه و تیکه لا وکردنی به رژه وه نديه کانی قه شه و پاپاکان به رینموونیه کانی کاریگه ری له سه ر نه خلاقی مرؤفی نه وروپیش دروست کردو تا کار گه یشته گو شه گیر کردنی یه که جاری نایینی کلیسا و دورخستن وه ی له ژیا نی گشتی خه لک، له گه ل نه م بارودوخه شدا پشکی نه خلاق له و گور انکار یه دا به قوناغ ده رکوت و به شیوه یه کیش خیرابوو که چا وه ری نه ده کرا. نه خلاق له بواره کانی ژیان دا برا و به لگه و به هانه ی جوړا و جوړیش له سه ر نه و دا برانان ده هیترا یه وه، بۆمونه نه خلاق له سیاست دا بریترا و (الغایه تبر الوسيله) و میکافیلیسه ت کرایه

تیۆری سەردەم لەو بارەییەوه، بەهەمان شیۆه ئەخلاق لە سلوکی ئینسان و جنساویکردنی و لەویشەوه دیسان ئەخلاقیات تەنانت لە ئەدەب و هونەریش دا بێ.

ئەمانە هەموو دەرەنجامی کۆمەڵی بۆچون و ئایدیای جیاوازیبوو کە بیریاری فەیلەسوفەکانی رۆژئاوا دەربارەیی مرۆڤ و ژیان بۆیان دروست بوو، هەریەکەشیان لێکدانەوهی خۆی هەبوو بۆ مرۆڤ و رەفتارەکانی و ئامانجەکانی لەم ژیانەدا، ئەوهی زیاتر بەهەڵەیدا بردبوون ئەو تیگەیشتنە جابجیانەبوون کە دەربارەیی ماهیەتی مرۆڤ دەیانگستەن، هەریەکەشیان لەو پڕوووه مرۆڤی هەڵدەسەنگاند کە بوازی کارو پیشەکەیی خۆی بوو. هەر لەو گۆشەنیگایەشەوه مرۆڤ و مرۆڤایەتی دەبینی.

هەریەکەیان لە گۆشەنیگایەکی تەسکەوه سەیری ئادەمیزادیان کردووه و ماهیەتیان لێکداوه تەوه. (مارکسیزم ژیانی ئینسان دەگێریتەوه بۆ تاقە عامیلیک کە ئەویش ئابووری یە، بەواتایەکی دی لە گۆشەنیگای گەدە -معدە- یەوه هەڵدەسەنگینی و داروینیزم ئینسان بە ئاژەلێکی پروت سەیردەکات لەگەڵ کەرو گایاندا حەشر دەکات، فرۆیدیزم ئینسان لە جلیتاوی جینس هەڵدەکێشی و جگە لە پالئەری جینس هیچ شتیکی تر لە ئینساندا نابینی و ئەنگریستانسیالیزم -بۆیتی- تەنها برۆای بە تاک هەیهو دۆرکایم بە پێچەوانەیی سارتەری -وجودی- یەوه تەنها برۆای بە کۆمەڵ هەیهو نیتشەیی ئەلمانی جگە لە کوتەک و هێز برۆای بە هیچی دی نییه). (۱)

ئەمانە هەریەکە لە گۆشەنیگای ئەو چەمک و زانستەوهی حۆی پێوه خەریک کردووه ئادەمیزادیان نرخلاندووه و ئەو بیان لەخۆیان شیواندووه کە ئەگەر هەموو بۆچونەکانیان بەیه کەوه تیکەڵ بکریت ئەوکاتە مەگەر مرۆڤیکی نیمچە کامل پێناسە بکریت... ئەک ئابووریزانێک لە کەنالی ئابووریەوه مرۆڤ بناسینی و بەهەمان شیۆه دەررووناس و کۆمەڵناس و عەقل میلیتارەکان و... هتد.

ئەم بیروبوچون و لێکدانەوه جۆریەجۆرانە تیگەیشتنی سەپرو جیاوازیشی دەربارەیی ئەخلاق و بەها جوانەکان هینایە کایە و سروشتیشە، تیگەیشتنە کالای بالایی بۆچوون و را پێشینهکان بن.

فەوزای عەقڵی و فرەپایی و بیروبوچونی جۆراوجۆر زیاتر بەرھەمی شۆرشی گەورەیی فەرەنسایبوو شۆرشی فەرەنسی کە شۆرشی هەستی مرۆڤایەتی بوو لەسەدەیی هەژدەهەمداو سالی ۱۷۸۹ بەریا بوو، زۆر چەمکی

له ژيانى كۆمەلگەى رۆژئاواى گۆرى، چەمكى (نازادى فەردى) يەكئىك بوو لەو چەمكە بەرچاوانەى كە زيادە رەوى تياكراو كەش و ھەوايەكى نالەبارى لە زۆر روى ژيانەو ە دروستكرد، چونكە (ئارەزووى سەرەستى لە تاكدا ئەگەر جەلوى بەتەواوى بۆ شل كرا لە روى بىر كۆرەنەو ە بشپۆيەكى بى سنوورى فيكرى لى دەكەوتتەو ە... لەبوارى سىياسەتیشدا كۆمەلئى پتوهرى نائەخلاقى و نائىنسانى ھىنايە گۆرى، لەبوارى ئابوریشدا دىكتاتورىەتئىكى خولقاند كە بەرژەو ەندى لەدواى بەرژەو ەندى ھىچى تر نەبىنئىت. بۆيە نىوسەدە بەر لە ھەلگىرسانى ئەو شۆرەدا تىنەپەرى زۆر بەروونى نىشانەكانى فەوزاى فيكرى و سىياسى و ئەخلاقى لەكۆمەلگەى ئەوروپى دا بەديار كەوت، تەنانەت سەرەشى ماڤ و چاوبرسىتى خاوەنەكانى وا دەستپىكرد كە رىنگا خۆشكەر بوو بۆئەو ەى سەدەى نۆزەھەم - كەسەدەى دواى شۆرەسى فەرەنسى بوو - بىتتە سەدەى داگىركارى (ئىستىعمار) لەپىناوى ماڤ و پىشەسازى دا، ھەرەھا بىتتە سەدەى كۆيلەكردنى گەلان لەجياتى ئەو ەى پارىزگارى لە نازادى تاكەكان بكرئى لە مومارەسەكردنى سەرەستىەكانى خۆياندا). (۲)

ئەو ەى شۆرەسى فەرەنسى دەربارەى نازادى فەرد ەك شىعار بەرزى كردبوو ەو ە، چونكە پتوهرىكى ئەخلاقى لەپشتىەو ە نەبوو بەرھەمەكەى كۆيلەكردنى تاكەكان بوو لەلايەن كۆمەلئە تاكئىكى ترەو ە، لە دەرەو ە ناو ەو ئەخلاق بوونى بوو بە دەگمەن، لە ناو ەو ئەمانج بەرژەو ەندى يە لە دەرەو ەش داگىركارى و ئىستىعمار، ەك وتمان گۆرانكارى ھەموو چەمكەكانى ژيانى گرتەو ەو ە ھەريەكە لەژىر بالئى (اختصاص) ەكەى خۆيەو ە بۆكيشەى دەنوارى و مرۆفیان تيا دەرخاند، كۆمۆنىزم رۆلئىكى زاتى بۆ مرۆفە نەھىشتەو ەو ماركسىەكان ھۆ ئابورىەكانيان كرد بە كوئىخاو دەمراستى مرۆفە و ھەموو جولائەو ەيەكى ترى ناو ژيان.

ماركسىزم و تىرۆانىنيان بۆ رەوشت:

كاتئىك لەژياندا ھەموو سەرورەى و برپار بەدەستى يەك دراىە ماددەو ھىچ نرئىك بۆ ھەست و شعور ەلچونەكانى مرۆفە و پاشان خولقئىنەرى ئەو مرۆفە دانەنرا... ئەوكاتە دەبىت ئەخلاق و بەھای بەرز بەج شپۆەيەك لە ماددە و داس و چەكوش و ناشى بەردو تراكتۆرو ھۆكانى ترى بەرھەمەينان چاوەرپوان بكرئىت.

ماركسيزم واى بۇ دەچىت ئەخلاق فيلئىكى بۆرژوازيانەيهو پيويسته له ناوبرى هيج بايه خيكيان پى نەدرىت، وهك له مانيفىستى كۆمونيستى هەردوو سەركردەى كۆمونييزم (ماركس و ئەنجلز) دا هاتوووه دهئيت: (ثابىن و دەستور و ئەخلاق فيلئى بۆرژوازيانەن).

ئەخلاق له روانگەى ئەوانهوه دياردهيهكى كۆمهلايهتى داهيئراوهو لهلايهن بۆرژوازو سەرمايهدارهكانهوه دروستكراون و سەپيئراون بۆ پاراستنى خۆيان و چهواشهکردنى جه ماوهرو بهواتاكانى راستگۆيى و شەرم و بهزهيبى و حەق و چاكه و پزى و دەستپاكى و ... هتد رازيان دەكەن. بۆيه تيكشكانى ئەخلاق و سەركهوتن بهسەريداو له ناوبردنيان يه كيتكه له پيويستيهكانى شۆرشى كۆمونيستى، چونكه بهلايهوه هەموو ئەو دياردهو حالەتانهى پهيوهنيان به چين و رژىمى سەرمايهداريهوه هەيهو بهرهه مى ئەوانن دهبيت له ناوبرين و مساوه مه لهسەر هيج يه كيتكيان نه كريت...، ئەخلاقيش وهك روومانكردوهو فيلئىكى بۆرژوازي يهوه دەستكردى چيني سەرمايهداره بۆ سەپاندنى دەستەلاتى خۆيان، بۆيه له ناوبردنى يه كيتكه له داخوازيهكانى سەركهوتنى شۆرشى كۆمونيستى و روخاندنى دەستەلاتى سەرمايهدارى.

بهلاى ماركسيهكانهوه بههيج شيويهك نزيكبونهوهو دانوستان له گەل سەرمايهداريدا نى يهوه مەملانى له نيوان چيني پرۆليتارو سەرمايهداردا تاكۆتايى هەر بهردهوامه.. ئەگەر ئايينهكان واى ئەبينن (شەيتان) سەرچاوهى هەموو شەرىكهو پيويسته دژايهتى بكريت، ئەوا بهلاى ماركسيزمهوه ئەو شەيتانه بريته له رژىمى سەرمايهدارى، بگره به شيويهكى خراپتريش، خۆ ئەگەر ئابىن واى برپيارداوه كه دوژمنايهتى كردنى شەيتان لهلايهن باوهردارانهوه پيويسته به لانهدان و راستگۆيى و پاككردنهوهو راهيئانى دەررونى مرۆقايهتى و خيرو چاككردنهوه ئەجام بدرىت له كاتى مامه لهو رهفتارو هەلوئىست نواندندا، ئەوا بهلاى ماركسيزمهوه هۆكارىكى ديارىكراو نيبه بۆ دژايهت كىردنى شەيتانهكى خۆى (سەرمايهدارى) بهلكو ئەوهى بهرژهوهندى ئەو (واته ماركسيزم) بهدى ئەهيئت بهلايهوه دروست و گونجاوه لهرووى ئەخلاقهوه. (۳)

ليهدا ماركسيزميش له گەيشتن به مەبهست و ئامانجى خويدا وهك زۆر رژىم و بيروباوهرى ترى زمينى رييازى (الغاية تبر الوسيلة) بهكاردهيئيت و لهم پيئاوهدا بهرهواى دهبيئيت كه هەموو قيهمه ئەخلاقهكان

ژير پي بنيت، بهلكو شهوش نهبيت هدر لهسره تاوه باوهري به نه خلاق ني يهو به دهستكردى بوزرواوى ده زانيت.

نهمهش وه نهبيت تنها له شپوهي ليندوان و چوارچيپوهي تيوري دا وه ستاينيت و كومونيسيسته كان لهسهر كوزره پاني واقيع په پيرهويان نه كردهيت، ههمو نهو چندين مليون قورياني يهي ژير دهسته لاتي هفتا سالي كومونيسيسته كانى شوروى كون پراكتيكي نهو گوفتارو تيوره نانه خلاقى يانه، نهوان ههمو شتيك نهكهن و كروويانه بو گهيشتن به دهستلالت و سهپاندى نايدايي خويان، پيشهواي كومونيسيستي (لينين) له م باره يه وه دهليت: (لهسهرمانه كه ناماده بين بو قبولكردنى ههمو جوزيك له جوزه كانى فيداكارى، نهگهر پيويستي كرد نيتمه ههمو شتيك نهكهن كه بومان بكرت، بو نهمهش فيل و هونهره كانى مكره فيل و ههمو هوكاره نامه شروعه كان دروستن، ههرهوها بيدهنگى و به ژيره وه كردنى حهق و به كورتى ههمو نهرسته كان له بهرزه وه ندى جهنگى چينه كانه وه وهرده گرين). (۴)

ههرهوها دهليت: (پيويسته لهسهر تيكوشهري شيوعى موماره سى ههمو شيوازيكي چهواشه كارى و غهش و ويل كردن بكات، تيكوشان له پيناوى كومونيزمدا ههمو هوكاريك به پيروز ده زانيت كه كومونيزم بهدى بهينيت... له بهر نهوه كومونيزم ههمو هوكاريكي دژ به نه خلاقيش به پيروز ده زانيت نهگهر نهو هوكارانه يارمهتى بهديهيتانى نامانجه كومونيسيستي يه كانمان بدات). (۵)

ههمو نه مانه له ماوهي فرمانرپه وايهتى كومونيسيسته كاندا به زياتر يشه وه په پيره وكراوه ههمو ژيان و نازاديه كى مرويانه كراوه ته قوريانى تيگه يشتن و بيروبوچونه نانه خلاقيه كانى نهوان، له جياتى شهوهي بهه شتى به لين پيدراوى سهرزوى (كه بهر ياكردنى كومونيزمه) بو خه لك دروست بكهن شهوش ههيان بو له ده ستيان چوو، چونكه نامانج نهگهر پاك و پيروز بيت ههر به هوكارى پاك و پيروزش بهدى ديت.

ماركسيزم له نيوان عه قل و غه ريزه دا:

به پيى ميكانيزمه نانه خلاقى يه كانى جيبه جيكردن و به تاكام گه ياندى فيكرى كومونيسيستي لهسهر نهو بيروپاينهى رابه ره كانيان به ناشكرا ده يخه نه پروو، ههوله كانيان له چوارچيپوهي بهديهيتانى نارزه زوه كانى غه ريزه دا تينا په ريت، جگه له كار كردن بو به دهسته لالت گه يشتنى كومونيزم يا خود كومونيسيسته كانى كه

نامانجی سهره کی نهوانه و هممو هۆکارو پټگایه که بۆ نهو مهبهسته بهرپه او مهشروع دهزانن با دژایه تی له گه له بنه ما نه خلاقى یه کان ناکهن و وهك خۆیان ده لټین فیتلیکی بۆرژوازی یه .

لیره دا ده گه یه نهو نه نجامه ی که سروشتی کۆمۆنیزم و کۆمۆنیسته کان نالوده یه به به داوا دا چوونی ئاره زووه غه ریزی یه کان و هممو گوفتارو رپه تارټکیان لهو خولگه یه دا ده سوپټه وه . نامانجی گه یشتن به دهسته لات و بالایه تی غه ریزه یه که له غه ریزه فیتری یه کانى مرؤڤ و نه گه ر دوور خرایه وه له پټنموونیه کانى عه قل و په روه رده یه کی شیاوی عه قلاتیانه ، بهو شپوه یه ی لټ ده که وټه وه که کۆمۆنیسته کان دوو چاری بوون و هممو نه خلاق و قیه میکی به رزیان بۆ به لاره ناوه ... غه ریزه ی دهسته لات نه گه ر له مرؤڤدا مو تله ق کرا و کرایه نامانجیک هممو شتیکی له پټنا ودا به مهشروع بزانیټ و نهوا داها توویه کی ترسناکی لټ ده که وټه وه نه گه ر نهو مرؤڤه گه یشت بهو دهسته لاتو ناواته که ی بهدی هات ...

کهواته نهو نامانجی که کۆمۆنیسته کان بهوشپوهیه ده یانه وټ بهدی بهینن دووره له فیتره تی رهسهن و چاک و دووره لهو ته فاعوله سروشتی یه ناکام به خشه ی عه قل و غه ریزه کان بهوشپوهیه ی پیشتر په ههنده کانیمان خسته روو .

بههۆی دا برانی نه خلاق له تهواوی بواره کانى تری ژیان له فیکری مارکسیزما ، دووباره پۆلی مو تله قى غه ریزه کان هاته وه کایه ، تهفسیری جنسی بۆ سلوکی ئینسان فهوزایه کی تری له بواره ی ژیانى کۆمه لگه دا دروست کرد ، شه م تهفسیره جنسی یه نه گه رچی فرۆید پیشه ننگ و تیۆرسازی بوو به لام مارکس و مارکسیزمه کان رټگا خۆشکه ر بوون بۆته وه ی کۆمه لگه ی پۆژنا وایی و غه ریری پۆژنا وایی پتوه نالوده بکه ن . مارکس ده لټټ : (پاکیتی جنسی له نه ریته کانى کۆمه لگه ی ده ره به گایه تی به سه رچوه) . مارکسیه کان جنسه گه رایى مو تله ق و په ها له هممو که ندو کۆتټکی عه قل و مه نتیق به نه ریتی کۆمه لگه ی کۆمۆنیسته ی و مۆدټرنی خۆیان ده زانن و له م پټنا وه دا هممو شتی که ده که ن بۆته وه ی کۆتټی هاوسه رایه تی نټوان ژن و پیاو یاخود چوارچټوه ی خټزان هه لبگرن و غه ریزه بټ نه وه ی رټکخه رټک پټنموونی بکات حاکی مو تله ق بیټ له ژیاندا ، ده بیټ له وه ها بارود و خټکدا نه گه ر بره خسټ چی روویدات و تام و چیۆی ژیان له کام شوټنی دا

بښتتهوه... هه چنده هه گيز بارودوختكى بهوشپوه نازهلپه خوارتريش هه گيز روونادات و روويشى نه داوه... چونكه نهوه دووره له سروشتى مرؤفايه تى ره سهن و تيگه يستنه مه تتيقيه كاني.

هه لى ميژوى ماركسيزم له ودايه هه ميشه له يه ك بانيژه وه له مرؤف و سلوكياتى ده روانيت و يه ك لايه نى مه سه له يه ك ليكه داته وه بؤ ته فسير كړدى. ته ماشا كړدى مرؤف وه ك كائينيكى غه ريزى و پاشكوى نه و غه ريزانه، ستم كړنه له سروشتى ره سهنى مرؤف و بچوك كړدنه وه و قيزه ون كړدى، مرؤف به دهر له ره هنده عه قلى و روحي و غه ريزى و جه سته يى يه كاني تاييه تمه ندى مرؤفانه ي خو ي له ده ست ده دات، بؤ نمونه نه وانه ي ده يانه و يت سامانى نابورى به يه كسانى دابه شبكريت، نايان نه و يه كسانى يه به يى هيج پتوره و بنه مايه كى نه خلاقى چؤن جيبه جى ده كريت.

په روه ده ي نه خلاقى سه رها برى تى يه له چاكسازى، پيش هه مو شتيك برى تى يه له ريكخستنه وه ي كومه لكه...، نه مه ش هه مووى له سه ر په روه ده ي نه خلاقى گشتى وه ستاوه (واته نه خلاقى كومه لايه تى).

نه خلاق: ناوينى يه كسانى و بهرامبهرى يه... پتوره ي سؤزو خو شه ويستى و برايه تى يه... بهرنامه ي زانستپانه ي روژانه يه كه زنجيره ي ته مه نى مرؤفايه تى پيكدنييت و مانا ده دات به ژيان. كاتيك نه خلاق دوور ده خريته وه له ره فتارو كردارى مرؤفانه و غه ريزه و ناره زوه كاني ده كريتته پتوره له ژياندا، نابهرامبهرى و بهرزه و نديچيتى و ناره زووبازى و يه ك نه خو يندنه وه و ته نها غه ريزه و بهرزه و ندى شه خسى ده بيتته هه وينى ژيان...، پاكيتى له ژيانى روفايه تيدا هه لده گيرى و پيس و پوخلى ده بيتته جه وه رى كارو هه لويست و مه به سته كانان. جگه له ماركسيزم هه مو بيرويؤچونه يه ك جه مسه ريه كاني تريش بؤچه نى سه لى يان هه يه بهرامبهر به نه خلاق و چوارچيوه و پتوره يكي نه خلاقى بؤ ره فتارو هه لسوكه وتى مرؤف به پيويست نازانن. مه به ست له يه ك جه مسه ريش نه و نه و نايديا جزراو جزرانه يه له روانگه ي يه ك جه مسه رى مه عريفى به شه رى خو يانه وه له مرؤف ده روانن، فرويد له و روانگه يه وه ته فسيري ره فتاره كاني مرؤف ده كات كه جنس له پشتمى هه مويانه وه يه و پيويسته نه و پالنره كپ نه كريت به ناوى نه خلاق و نه ريت و تايينه وه و ريگه ي له به رده مدا ره ها بكريت، چونكه نه مه كوشتنى زاتيه تى مرؤفه، فرويد ده لى: (مرؤف واتى خو ي به دى ناهينيت تا

حاله تى جنسى تير نه كات، هه موو كۆتتېكىش — له ئايين و ئه خلاق و كۆمه لگه و نه ريته كان — كۆتى باتلن و رووخيڼه رى توانا كانى مرۆڤن و خهفه كردنېكى نامه شروعن). (۶)

داروينيش كه مرۆڤ وهك ئاژه لېكى گه شه كردوو پېناسه ده كات و له و ديدگايه وه سه يري مرۆڤ ده كات كه جيا نى يه له و ئاژه لانه ي بهرچاومان و بگره رۆژيكي له رۆژان وهك ئه وان بوون و سروشت و بارودوخ و پيويستى گه شه ي پيداون و كردوونى بهم شيويه يه ناوى مرۆڤمان لى ناون و له جه وه هردا ئيستاش ئاژه لى و ئاره زوه ئاژه لى يه كان ده يانجولېتن.

له م ناوه نده دا كه ئه مه تيروانينه كان بييت بو مرۆڤ ده بييت كام جيگا مابيتته وه بو ئوقره گرتنى ئه خلاق و بايه خ پيدانى و جيا كردنه وه ي، دياره ئه خلاق له ناو ئه و كۆمه لگانه دا كه ئه م تيگه يشتنانه ي تيا دا باوييت وهك كۆمه لگه ي رۆژئاوا ي ئه مرۆڤ ئه خلاق گوشه گير كراوه و داپراوه له هه موو بوارو هه لسوكه وته كانى مرۆڤ، ئه م داپران و فه ساده ئه خلاقى يه ناوى لى نراوه گۆرانگارى و په ره سه ندى و پيشكه وتن و پيويستى حه تمى و شتى تر...،.

په راويژ:

(۱) پوخته يه كه ده رياره ي ئيسلام، مامۆستا عه لى بايير ل ۲۸۱.

(۲) الفكر الإسلامى والمجتمع المعاصر، د. محمد البهي، ل ۱۶۳.

(۳) هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره .

(۴) جاهلية القرن العشرين، محمد قطب، ل ۱۵۷.

(۵) هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره .

(وه رگير)

۳- ههروهه ترسناکيه که له حتمی بوون و لهړی دهرچونه که شی دا دهرده که وی که بوه هوی ددان گیر کردن له سهر پهره سندنې ره ها، بهو گوته یه ی که هیچ شتی نه گور نییه و هیچ شتیکش پروز نییه، وه هم مو شتیکش له پهره سندن دایه. بیروباوهر پهره ده سنی، ره وشت پهره ده سنی، هزره کان پهره ده سندن و بارودوخی نویی دواي پهره سندنیش باشتره بالاتره له بارودوچه کونه که ی.

۴- بیردوزه که ی داروین بهیه کی که لهو بنچینه گرنه گانه داده نری که مارکس له بیردوزه که یدا پشتی پی به ست، ههروهه ددان نان به حتمیه تی پهره سندن و لیکنانه وه ی گواستنه وه له حالیکه وه بو حالیکه تر به وه ی که له نه نجامی گورانی بارودوخی نابوری یه وه سه ره له ده دات، ههروهه ددان نانی به وه ی هه مووشتیکه نویی له هی کون باشتره و جیی پی له ق ده کات.

۵- ماددیگه راییه کان و نه وانه شی که پیچه وانه یانن باس لهو په یوه ندیبه به هیزه ی نیوان بیردوزی داروین و بیردوزی مارکس ده که له گه شه سندنې کومه لگا و پالپشتی لی ده که ن. ناشکرشه که هدر گنده لیه که پروو له بنه چه که بکات نه واکار له بناغوه هدیکه له که شی ده کات، جا کاتی بیردوزه که ی داروین پرووی کرده له رزین به دواي خو شی دا بیردوزه که ی مارکسیش که وته له رزین.^{۲۴}

مه رجه کانی ژيانی مادده گه ری؛

ماددیگه راییه کان ده لین کارتیکه ره کانی سروشت یه کی له مه رجه هه میسه ییه کانی ژيانی کومه لگای ماددی پیکده هیتنن و کاریگه رییان هه یه به سه ر گه شه سندنیه وه، کومه لگا به شیکه له م گه ردونه ماددییه و هه میسه له پهره سندن و گه شه سندنې دا کاریگه ری له گه ل سروشتدا نالوگورده کات چونکه مه رجیکی پیوستی ژيانی خه لکی و بونی کومه لگایه. بویه زهوی و خوړو روپارو دهریاکان و سامانه پدنگ خواردووه کانی ژیرخاک و مه رجه کانی که ش و هه واکار

هموو پيکه وه ئه و ناوه نده جيؤگرافي يه بو کومه لگای مروفايه تي پيکده هينن، جا ئه و ناوه نده جيؤگرافي يه کار ده کاته سهر گه شه کردني کومه لگا چونکه گه شه کردن يه کيکه له مهرجه پيوسته کاني ژياني کومه لگای ماددي که يان جولهي گه شه کردني کومه لگا به ره و پيشه وه ده بات يانيش ده بيته به ره ست له به رده مي.

دانه راني به رتوکی الماديه التاريخيه ده لين: "مهرجه کاني ناوه نديکی جيؤگرافي باش پالنه رن بو گه شه سندندي به ره مهينان به لام مهرجه خراپه کان ده بنه به ره ست له به رده م ئه م گه شه سندنده ا".^{۲۵}

ئيشتراکيه ت و ديکتاتوريه تي پرؤليتار:

مارکسيه کان ميژوو به وه رافه ده که ن که بریتيه له گه شه سندنديکی به رده و ام له پرئي نامراره کاني به ره مهينان به تاييه ت دواي دؤزينه وه زانستيه کاني سه ده ي نؤزده هم که ته کانيکی به مادديه ت دا و وای له مارکسيه کان کرد که ددان له سهر مادديگه رايي ميژووي گيربکه ن، ئه و مادديگه راييه ميژووييه ي که به راي خويان بریتيه له جيبه جيکردني بنه ما کاني مادديگه رايي جه ده لي له گه شه سندندي کومه لگای مرويي. مارکسيه کان پييانوايه که مادديگه رايي جه ده لي و مادديگه رايي ميژوويي به يه که وه ده بنه بنه ماي تيؤريي ئيشتراکيه تي زانستي که جياوازه له گه ل ئه و ئيشتراکيه ته ميسالييه ي که ئه وروپا پيشتر ناسيوي. له سهر ئه م بنه مايه پيشکه وتني نامراره کاني به ره مهينان بوه هوي په يدا بوني چيني بوژوازي که ده ستي به سهر سيستمي رامياريدا گرت و دواتر شوږشه پيشه سازيه کاني ئينگلته راپو فه رهنساو به لجيکاو که رته کاني رايين ي روسيا سهره تا کاني ئابووري کومه لايه تيبان ليکه وته وه که دواتر بوه هوي سهره لداني مارکسيه ت.^{۲۶}

۲۵ لينين في الايدولوجية والثقافة الاشتراكية، لاپره ۳-۱۰

۲۶ نشوء الفلسفة الماركسية، داناني کومه لتيک له زاناياني سوڤيه ت، وه رگيراني حسان حيدر - دار

الفارابي، به يروت ۱۹۹۰ لاپره ۱۷

بەلكو خودى ياساش لەپى ماددىگەرايى كۆمەلگا و ئەوھىشى كەتپىدا ھەيە دارپىژرا نەك كۆمەلگا لەسەر ياسا رابوھستى و تەنانەت ھەلبژاردنى گشتيش بوھۆي رژاندنى ھۆرمۆنەكانى مەلەلانىي نىوان چىنەكان و بەرئەنجامەكانى، بەتايەت لەلامى بۆرژوازيەكان كە پىيانوايە ھەلبژاردن يەككە لە چاوكەكانى ھىزو دەستەلاتيان.^{۲۷}

بەلام ئىشتراكىيەت بە پىي بۆرژوازيەكان قوناعى بەر لە شىوعىيەتەو بە ھىزى شۆرش دەگاتە چلەپۆيەو قوناعى پىنگەيشتن. وە شۆرشيش لەگەل پىشكەوتنى پىشەسازى دا روودەدات و كۆمەلئى دياردەى ماددى و پاشان كۆمەلایەتى و رامىارى بەدواى خويدا دەھىنى. پىشكەوتنى پەيوەندىيە ئابورى و كۆمەلایەتيەكان بوھۆي گواستەنەوھى سىستىمى ئابورى و كۆمەلایەتى لە قوناعى (لپى گەپى با كاربكات لپى گەپى با پروا) بۆ قوناعى سىستىمى چاودىرى مېرى پاشان بۆ قوناعى سىستىمى دەولەتى خزمەتگوزارىيە كۆمەلایەتيەكان و ئىنجا لەدواى نەمانى خاوەندارىتى تاكەكەسى و تايبەتى بۆ قوناعى سىستىمى خاوەندارىتى دەولەت، ئالىرەشەوھە سىستىمى ئىشتىراكى سەرھەلدەدات.

بۆچى ھەمىشە شۆرشى ئىشتراكى بە چەمكى ماركسىيەتەو دەبەستىتەوھە؟

چونكە قۆستەنەوھى دەستى كرېكارەكان لەلایەن خاوەنكارە سەرمايەدارەكانەوھە مل دەنى بۆ سەرھەلدنى شۆرش. ماركسىيەتەش ھەلسا ئەم قۆستەنەوھىيە رافەكرد بە پشت بەستن بە تىورى "فائىزى نرخ" لە زانستى ئابورىناسى دا، ئەى ئەم تىورە چىە؟

ماركس لە كتيبى "رأس المال" دا باسى لە فائىزى نرخ كردهو لىنينيش ئەمەى بە كرېكى تىورى ئابورى ماركسىيەت ناساندوھە. فائىزى نرخ ئەو نرخە زيادەيە كە كرېكارى بە كرېگىراو بەرھەمى دەھىنى و دواتریش بەخۆرايى دەگەپتەوھە بۆ گىرفانى سەرمايەدار يان خاوەنى كار. ئائەمەيە جىواوزى نىوان نرخى ئەو كارەى كرېكار لە بەرھەمەينانى كالاىەكى ديارىكاراودا ئەنجامىداوھە لەگەل نرخى ئەو پاداھتەى كە دەستى دەكەوى لەبەرەمبەر ئەو كۆششەى كە

۲۷ تطویر ماركس و انكلز للفهم المادي للتاریخ، دانانى كۆمەلئەك لە زانایانى سۆفیەت، وەرگىزىانى حسان حیدر.

کردووييه تي. زوربه ي جار وايه كه نهو نرخه ي كه كريكار له بهرامبهر كاره كه ي له ژير سايه ي بوزوازيه تدا ده ستى ده كه وي كه متره له و نرخه ي كه خودى كاره كه هيه ته ي. بونونه كريكاريك روزانه هه شت سعات كارده كات و به نه ندازه ي كار كودنى پينج سعات نرخ وهرده گري، نه م سى سعات زياده كار كودنه هيزيكى تر ده داته وه خاوه ن كاره كه و نرځيكى ماددى زياتر شى بو ده كه رپنيتنه وه، ناهمه برتبه له فائيزى نرخ: كاتى خاوه ن كار ريزه ي كاره كه ي زياتر ده كات ده بيته خاوه نى فائيزى رها و نه م فائيزه ش برتبه له فائيزى نرخ نه گهر بيتو نرځى كريكاره كه ي زياد نه كات.

نه م نرخه زياده يه برتبه له بنه ماي ئيستغلال كردن له سيستمى ئابورى سه رمايه دارى و له سه ر نه م بنه مايه ش ماركسيه ت بوردوزه ئابوربه كه ي بنياتناوه كه پشت به وروزاندى و هاندانى كريكاره كان ده به ستى بو هه لگيرساندى شورشى ئيشتيراكى.

زالبونى كريكاره كان "پروليتاريا" به سه ر كاروبارى فه رمانره واى و ده ولت ده بيته زالبونيكى رها چونكه زورينه ده ستلآت ده گريته ده ست ههروه كو ماركسيه كان رافه ي ده كه ن. له راستيدا نه م زالبون و ده ستلآت وهرگرته ش سيستميكى ديكتاتورى لى ده كه ويته وه چونكه بوار بو هيچ كيركى و ناره زاييه ك ناهيلتبه وه دژ به و پيره كومه لايه تبه ي كه فه رمانره واى ده كات هه رچه نده ماركسيه كان بانگه شه ي نه وه ده كه ن كه ولتبه كه يان ديوكراسيه ته ي پروليتارياه چونكه زورينه ده ستلآت ده گيرى، به لام زوريك له زانايان به ديكتاتوربه ته ي پروليتار وه سفى ده كه ن به تايه ت دواى نه وه ي نه زمونه ئيشتيراكيه جوزبه جوزه كانى جيهان تاقيكرانه وه هه ر له شورشى ۱۹۱۷ زى روسياوه تا شورشه كانى ترى هاوشيوه ي.^{۲۸}

شيوعيه ت

الشيوعية

Communism

شيوعيه ت

پينا سه ي شيوعيه ت :

شيوعيه ت بريتيه له نه وپه رې لوتكه ي هزري ماركسي و به پي شيردنه وه ي ماركسيه ت حه قيه و هه رده بي روو بدات. له شيوعيه تي نزمه وه كه به ماناي ئيشتيراكيه ت ديت بو شيوعيه تي بالا ده چي كه به ماناي روخاني ده ولت و نه هيشتني چينا ه تي له كومه لگا ديت. له قوناغي كي ناو ادا مرؤف له چوارچيوه ي ده ولت و چينا ه تي و ئاين و ئابووري و خيزان رزگاري ده بي، بو نه وه ي بتواني زال بي به سهر نه و ريسا گشتيانه ي كه له ئاكار و ره وش ت نزيك ترن به جو ريك كه هه موو تاكه كان ئازاد ده بن و به يه كساني ده زين تاوه كو مه بده ئي بنه ره تي شيوعيه ت بچه سپي كه ده لي: "هه موو كه سينك به پي كاركردي مافي هه يه و هه ركه سه ش نه وه نده ي پي ده دري كه پيوستيه تي". له قوناغي شيوعيه تدا مرؤف له وه رزگاري ده بي كه بچيته ژيرياري كو ت و به ندي دابه شكردي جو ري كار له نيوان كاري هزري له گه ل كاري جه سته يي و ده ست و بازوودا. هه موو نه و گو راناريانه ي كه ماركسيه ت ئاماژه ي پيكر دوون هه ولده دن نه و جياوازيانه نه هيلن كه له نيو گه لاندا هه ن وه كو نه هيشتني جياوازي نه ته وه يي به جو ريك كه كومه لگا ده بيته يه ك كومه لگايه كي گه ردووني كه هيج جو ره چينا ه تيه كي تي دا نيه و له سهر بنه ماي نه ته وه دابه شنه كراوه .

نه و شيعيه ته ي كه كارل ماركس ياسي ليوه كردووه، نه و شيوعيه ته به ربلاوه نيه كه له قوناغي پيش ميژوودا هه بووه، به لكو شيوعيه تي ماركسي بريتيه له هينانه دي ئازادكردي مرؤف به ماناي ئازادي ته واو به جو ري كه مرؤفي بووني خو ي به بي هيج به ربه ستيك بينيته

کۆمه لگادا همن و فهزلی به سهردا نه خړی. کارل مارکس به باوکی رځی بیردۆزی مارکسیهت داده ندری. له گرنګترین نهو که سانهش که خزی بهم بیردۆزه سه رقالکړد و له م باره یه وه چه نندین په رتوکی نوسی بریتیبوو له فلادیمیر لینین^۲.

به یاننامه ی شیوعی به گرنګترین و بهرچاوترین به لگه نامه ی بزوتنه وه ی شیوعیه ته جیهانی داده ندریت، ههروه ها سه رچاوه ی سه ره کی هزری رېبازی شیوعیه ته، نه م به یاننامه یه پرهنسیپه کانی بزوتنه وه نومهمیه ئیشتیراکیه کانی دیاریکړد به شوړشی (۱۹۱۷) ی سوځیه تیشه وه که یه که م نه زمونی مارکسیهت بوو له سه ر ناستی فه رمانه وایی و ده وله تدا. نه گه رچی مارکس و نه نگلز و نه وانته شی که به دوایاندا هاتن هه لسان به دانانی کتیبی تر له باره ی ئابووری و رامیاری و میژوو، که چی به یانی شیوعی هه ر به مه رجه عی یه که م داده ندریت بو هه موو نهو کتیبانه، که واته نهو پرهنسیپه هزریه بنه رتیه نه ی مارکسیهت و نه وانته شی که له سه رده می لینیندا به دوایدا هاتن چین که وایان له شیوعیه تکرده به شیوعیه ته ی (لینینی-مارکسی) بناسری؟:

نابین له شیوعیه تدا:

شیوعیه کان نابین به کۆنه په رستی داده نین و پیمان وایه نابین له نه نجامی وه هم و خه یالنه وه په یدابووه و، بریتیه له کاردانه وه ی بارودڅخی ئابووری یاخود پیمان وایه نابین نهو ئامپرازیه که چینی قوړخکار هه میسه بو به نجرکړنی جه ماوهری زه همه تکیش به کاری دینن تاکو نه توانن داوای مافه کانیا ن بکن، نهو جه ماوهره به نجرکراوه زه همه تکیشه ی که به دهستی هه ژاریه وه ده نالینن و هه موو هیوایه کی له ده ستداوه و خزی ته سلیمی ویستی خودا کړدوه، بویه هزره

کونه په رستيه کان ځویان به سهردا سه پاندووهو، بابای زه همه تکیش وای لی هاتووه به دواى توله ی که پرامه تی ځویدا ویله و به ره لستی نهو که سه ناکات که نیستی غلالی کردووه، به لکو له پیناوی خوادا نارامگره له سهر نهو به لاو نار هه تی و قور ځکاریه ی که به سهری هاتووه و چاوی بریو ته نهو به هشت و به خششهی که نایینه کان و پیاوانی کلیسا به لنینان پی به خه لکی داوه، له کاتیکدا که پیاوانی کلیسا ځویان خاوه نی پشکیکی بی شوماری زهویه ده ره به گیه کان بوون.

شورپی شیوعیه ت (که به پیی بانگه شه ی شیوعیه کان له سهر بنه مایه کی زانستی سهریه لدا) به سهر هیزی به ره همه مهیناندا زال بو له سروشتداو، هزری نایینی له می شکی خه لکیدا سهریه وه، ههروه ها چه مکی (بیر کردنه وه بو خه لک و کاره ل سوراندنیش بو خودا) یان په تکرده وه و جییان به چه مکی "بیر کردنه وه و کاره ل سوراندنیش بو خه لک" پر کرده وه. بویه جیی سهر سورمان نیه کاتی شورپی شیوعی هه لده ستی په تکرده وه ی هه موو په یوه ندی ه کانی به بیروپا ناینیه کانه وه، نهو بیروپا ناینیه ی به په یوه ندی ه کی توندوتول له گه ل خاوه نداریتی نه ریتگری گریدرابوون، له بهر نه مهش شیوعیه ت به فه رمی دژایه تی کردنی ناینیه کانی پاگه یاند و هه لسا به دانانی وانه کانی ماددی گه رابی و نیلحد له قوتابخانه کانیدا به و بیانوه ی که بیروپایه کی زانستیه، ههروه کو چو ن برواداران ناینه کیه یان ده خوینن، شیوعیه کانیش به هه مانشیوه هزری نیلحدیان ده خویند، نه ک هه ر نه مهش به لکو چوندین نامراز و هوکاری جزواو جزو به کاردینن بو بلاو کردنه وه ی پروپاگنده و بانگه شه پروپوچه کانیان تلوه کو خه لکی له دوور مخه نه وه و په گه کانی ناین له کو مه لگادا هه ل بکیشن، جا به پیی نه وان مروقی ره سه نی تی کو شهر نهو که سه یه که هه موو توانیه کی بو له ناو بردنی ناین و بلاو کردنه وه ی هزری نیلحدی له ریزه کانی کریکاراندا ده خاته گه ر.

بیردوژی شیوعیهت له هه موو بیردوژه دهستکرده کانی تر به وه جیاده کریتته وه که نهک هه ر دژایه تی ناین ده کات، به لکو به ئیلحد له دژی ده وهستی و، ریځایه کی تایبه تیشی هه یه بو سه پاندنی هزری ئیلحدی، پیشی وایه ئه و جوړه ئیلحده ئیلحدی کی پوزه تیغه. ئه وه ی که ئیلحدی مارکسی له جوړه کانی تری ئیلحد جیده کاته وه ئه وه یه که مارکس به وه وازی نه هینا که بللی ناین فیلا له خه لک ده کات و له لایهن سته مکارانه وه داریژراوه یان بللی ناین ته نها بریتیه له وه هم و خه یال و له نه فامیه وه سه ری گرتوه، به لکو مارکس و ئه نگلز هه لسان به بانگه شه کردن به وه ی که گوايه مروژ هه نديک غه ریزه ی هه یه که ناین چاوبه ستانه و قورخکارانه پری ده کاته وه، به وه ش نه وه ستان به لکو مارکس وتی " ناین رهنگدانه وه ی رهنج و مهینه تی مروژه کانه و ئیدانه کردنی ئه و رهنج و ماندوو بوونه یه "

رهوشت له شیوعیه تدا:

مادديه كان ده لاین رهوشتی شیوعیهت زور جیاوازه له و رهوشته ی که قورخکاره کان هه یانه، چونکه شیوعیه کان خاوه ندرایتی گشتی ده پاریزن و به پیروزی راده گرن، له کاتی کدا که قورخکاره کان خاوه ندرایتی تاکه که سی به پیروز داده نین و پاریزگاری لیده کهن و به هه موو نامرازیکی ماددی و هزری به رگری لی ده کهن " تاکاری شیوعیهت ته و او جیا یه له ناماری قورخکاره کان و راید هه یه نی که خاوه ندرایتی گشتی پیروزه و ده بی پاریزگاری لی بگری، ئه و خاوه ندرایه تیه ی که بروای به خو شگوزهرانی تی کرای کومه لگا و ته و او ی زی حمه تکی شان هه یه ^{۳۱} .

رپه وشتی شیوعیه ت مروځی شیوعی وا په روه زده ده کات که خوځی ته واو بو ئه م رېبازه یه کلابکاته وه و نیشتیمانی نیشتیراکی و ولاته نیشتیراکیه کانی خوځش بوی، چونکه رېسای "تاک له پیناوی هم موان و هم موانیش له پیناوی تاک" بانگه شه بو ئه مه ده کات. ئه و رېسایه وا له مروځو ده کات خاوه نی نازادی خوځی نه بی تنه ها له چوارچیوهی کومه له نه بیته، مارکس ده لی: تنه ها له کومه لدا مروځو ده بیته خاوه نی ئه و نامر ازانه ی که گه شه ده دن به به هره کانی و، نازادی تاکیش تنه ها له چوارچیوهی کومه لدا ده ستگیر ده بی".

هروه ها مارکسیه ت ددان گیر ده کات له سه ر ئه وه ی که ده بی سیستمی نیشتر اکیه ت له سه ر بناغیه کی بی رپه وشت دابه زری و، قسه ی ئه و هزریارو کومه لئاسه بوژروازیانه ش رپه تده کاته وه که ده لین نیشتر اکیه ت له سه ر بناغیه ی رپه وشتی ساده بنیاتنراوه وه کو دادگه ربی نه مرو راستی رپه ها...، به بی ئه وه ی له م رېسا بابه تیانه وه گه شه سندنی کومه لگا شی بکه نه وه. به پیی قسه ی لینینش بی ئه م جوړه نیشتر اکیه ته مسقاله زه رپه یه ک رپه وشتی تیډا نادوزر ته وه و، بو دروستکردنیشی هیچ پیوستیه کی به رپه وشت نییه به لکو پیوستی به بناغیه کی زانستی هه یه.

مارکسیه ت پیی وایه که زور داری شتیکی بنه رته ی نیه به لکو به ره نجامی سه رمایه داری یه و، یه کیک له گرنګترین بنه ماکانی رپه وشتی شیوعیه ت که (به گوته ی شیوعیه کان) پشتی مافخوراوان ده گری بریتیه له سه یرکردنی کار وه کو داهینان، ده بی کابرای شیوعیش کاربکات بو کومه لگا چونکه ویستی ژیان له سه ر حیسابی ئه وانیر له گه ل رپه وشتی کومه لگای نیشتر اکی دا تیځکه گیری.

شيوه يه كان نهوپهري ناماده يي خويان دهرده برن بو كردني هر كاريك كه دژي رهوشته تنها بو نهوهي مهبهست و ناماغه كانيان پي بهينه دي، كرداره كانيشيان به گوتهي "نامانج پهوايي ده داته هوكار" په رده پووش ده كهن. لينينيش ده لي: "پيوسته باباي شيوه ي راسته قينه هممو جوړه فيل و فرت و پيلان و چاوبه ستن و گومرا كرنديك بگريته بهر، چونكه هر هوكاريك له پيناوي هينانه دي شيوه يه تدا بيت پيروزه".

هه لويستی شيوه يه ت بهرام بهر خيزان:

مادديه كان پياو له خيزاندا به چيني بوژروزي كومه لگا ده شويه يئن و نافره تيش به پروليتار. ههروه ها پيناو يه كه ره هندی تا كره وييش له سر بناغه ي سيستمی نابوري سه ريه لدا چونكه پياو هه لگيرسي نه ري شوړشه، به لام لي ره دا پرسياريك ديتسه گوري، نه ویش نهويه كه نه گهر بيتو به هوكاره نابوريه كان تا كره ويی پياو له خيزاندا دروست بوي، ايا به نه مانى نهو هوكارانه ش تا كره وي لاده چي؟.

نه نگلس ده لي: "نه م تا كره وييه له برى نهوه ي لاجي به لكو زياتر قول ده بيته وه چونكه به گواستنه وه ي نامرازه كانى به ره مه ينان بو خاوه نداريتي گشتي له گه ليدا به كريك رتنى كاريش ناميني (پروليتاريا)، به م هو يه ش نهو به ناچارى كار كرنه ش ناميني كه زوريك له نافره تانى چه وساندو ته وه ده تواني سه رزمير بكرين كه خويان ته سليم كرووه له پيناوي پاره دا".^۵

ههروه ها ده لي: "به گواستنه وه ي نامرازه كانى به ره مه ينان بو خاوه نداريتي گشتي چيتر خيزان نابيتته يه كه ي نابوري كومه لگا، نابوري نيوخوي ماليش ده گوري بو پيشه سازى كومه لايه تي و، چاوديري مندالان و پهروه رده كرنديان ده بنه كاروبارى گشتي، له مه شه وه

كۆمه لگا چاوديرى سدرجه مندا لان ده كات چ ياساى بن ياخود نياساى، بهمهش چيتر كچ توشى دلپراوكى و ترس نابى له وه كه پويه پوى نهو سزايانه نايته وه كه له م پوژگار هى ئيستم اندا بوته جيى بايه خى كۆمه لگاي تابورى و ريگرى ده كهن له وه كه به بي دودلى خوى پيشكشى نهو كه سه بكات كه خوشى ده وي. جا تايا نه مه نايته هو كاريك بو ره واجدان به نازادى جوړيك له جوړه كانى به يه كگه يشتنى سيكسى و، فشارخستنه سهر راى گشتى تا نهرمى بنويئن له باره ي تابورى كچينى و شهرمى نافرته؟".^۶

كاريگه ريه كانى شيو عيه ت به سهر خيزانه وه:

شيو عيه كان تامانجيان نهويه ههردوو كوله گه سهره كيه كه ي خيزان بروخينن، كه نه وانيش برتئين له هاوسه رگيرى و پهروه ده كرنى مندان، پييانوايه په يوه ندى نيوان دوو ره گزه كه تايبه تى نييه و تنها دوو لايه نه كه ي هاوسه رگيرى ناگريته وه به لكو ده بي خاوه نداريتى تايبه تى هه لبو ه شي نريته وه و پهروه ده كرنى منداليش ده كه ويته نه ستوى كۆمه لگا.

نه وه خودى نه نگلس و توويه تى: "په يوه ندى نيوان دوو ره گزه كه بابته يكي تايبه تى يه و له چند كه سيكى دياريكراو به ولاوه كه سى تر ناگريته وه و كۆمه لگا ده ست ناخاته نيويه وه، ده توانين نه وه بي نينه دى كه خاوه نداريتى تايبه تى ره تبه كينه وه و پهروه ده كرنى منداليش بخه ينه نه ستوى كۆمه لگا وه. له نه نجامى نه مه شدا هه ره له بنه رته دا په يمانامه ي هاوسه رگيرى هه لده وه شي نريته وه، چيتر نافرته نايته پاشكوى مي رده كه ي و منداله كانيش له خيزاندا قه تيس ناكرين، نه م پاشكوبونه ي خيزان هيشتاش به هو ي خاوه نداريتى تايبه تى هه ره هيه".

شيوعيه كان گالته يان به وه دى كه بورژوازيه ت له زورى ريژهى ئافره ت ده ترسى، چونكه بهر بلاوى ئافره ت بهر اى ئه وان بونى هه ر هه بووه، شيوعيه كان پييانوايه كه بورژوازيه كان چيژ وهرده گرن له وه كه له گه ل ئافره تانى يه كترى دا رابويين، به بلايونه وهى له شفرؤشى فه رميش راناوه ستن، ههروه ها به وهش راناوه ستن كه به ئاره زوى خويان مامله به ئافره تان و كچانى پرؤليتار بكهن. پيشيانوايه كه هاوسه رگيرى بورژوازي ده بيته هؤى زؤربونى ئافره تانى هاوسه ردار و ئاماده شن ئه و تومه تهى كه ده خريته پاليان له باره ي ليكهه لوه شاندى خيزان و نه هيشتنى په يوه ندى خيزانى قبول بكهن. له هه موشى گرن گتر ئه وه يه كه شيوعيه كان به ئاشكرا بانگه شه بو ئه م بيرو را شيوعيان هى خويان ده كهن و ده لئين بهر بلاوى ئافره ت به نه هيشتنى په يوه ندىه كانى به ره مه پندان ناميئى.

ماركس و ئهنگلس ده لئين: "شيوعيه كان پيوستيان به بهر بلاوى ئافره ت نييه، چونكه بهر بلاوى ئافره ت پيشتر بونى هه ر هه بووه. ههروه ها بورژوازيه كان به وه ناوه ستن كه ئافره تان و كچانى پرؤليتار بځه نه ژير چنگى خويان و به ئاره زوى خويان مامله ليه يان پيوه بكهن — ئه مه جگه له له شفرؤشى ئاشكرا — به لكو چيژيكي تايبه ت وهرده گرن له رابواردن به ئافره تانى يه كترى".

ههروه ها بهر اى ئه وان، هاوسه رگيرى بورژوازي له واقيعدا ته نها ده بيته هؤى زياد بونى ئافره تانى هاوسه ردار، به م هؤيه وه شيوعيه كان به وه تومه تبارده كرين كه ده بنه هؤى بهر به ست له بهرده م بهر بلاوى ئافره ت و نه هيشتنى په يوه ندى هاوسه رگيرى له خيزاندا.

"به لام زؤر ئاساييه كه نه هيشتنى په يوه ندىه كانى به ره مه پندان له حالى ئيستادا به سروشتى خؤى ده بيته هؤى ريگرتن له بهر بلاوبونى ئافره ت، واته له شفرؤشى و زينا جا چ به ئاشكرا بى يان به نه يئى به ره و نه مان ده چى".^۷

شيعويت و د ژايه تيكر دني نايينه كان:

شيعويت همو رپوشوينه زانستي و هزريه كانی به كارهيټنا له دژي نايينه كان به تاييه تي نيسلام، به شيويهيك كه شيعويت روي له ههر ولايتيك كړدبي جهنگيكي بي وينهي له دژي نايينه كان (جگه له ناييني جوليه كه) تيډا راگه يانوده. ههروه ها شيعويت چه ندين هوكارو فشاري هزري و ماددي به كارهيټنا بو د ژايه تيكر دني نايينه كان و هيټانه دي نامانجه كانی، بوغونه هه لسا به داخستنې مزگهوت و كلنيساكان و له سيداره داني زاناياني مسولمان و پياواني كلنيساي مه سيحي، جگه له كوشتني مليونه ها مسولمان و هي تریش، ههروه ها دورخستنې وهی مليونه ها مسولمانی تر له مال و حالی خويان...، شيعويت هه لسا به راگويزاني چه ندين خيزاني مسولمان و ناواره كړدنيان بو خاكي سيبيريا، ههروه ها بينيمان و بيستانان كه چون شيعويتی درنده هيړشي هيټنا سهر نه فغانستاني مسولمان و چه نده ها مواهيدي لي شهيد كړدن ههر تهنها له بهرته وهی بهرگرييان له خاك و بيروراي خويان ده كړد.

جگه له مهش، روسيای شيعوي هه لسا به سه پاندي ئيلحداد به سهر گه له كهی و نهو گه لانهی كه له ژير چنگي دا بوون، بوټم مه به ستهش خویندني نايين له قوتابخانه كان قه ده غه كراو سزای زيندانيش سه پيترا به سهر هه ركه سيكدا كه رينماييه كانی ناييني بلاو كړدبايه وه له نيو نهو كه سانهی كه له خوار ته مهني پيگه يشتندان.

هوكاره كانی دوژمنكاري شيعويت به رامبه ربه نايينه كان:

تويورهان جهخت له سهر نهوه ده كه نهوه نهو هوكاره ی وای له شيعويت كړد كه د ژايه تي نايينه كان بكات و جهنگي كوشنده له دژيان رابگه يه ني ده گه رپته وه بو سروشتی د هروني جوليه كه كه همو هه ول و كوششيكي بوته ويه كه دروشي "گه لي هه لبيژير دراوی خوا"

به‌رزيبته‌وه، جيبی سه‌رسوپمانيش نيه نه‌گه‌ر بلټين شيوعيهت به‌ره‌مه‌می جوله‌که بوو و زؤربه‌ی
سه‌رکرده‌کانيشی جوله‌که بوون^۸.

جوله‌که‌ش گه‌ليټکه ناسراوه به‌وه‌ی که‌هه‌ميشه هه‌لگري رق و کينه‌يه دژ به‌ نايينه‌کانی ترو،
هه‌ميشه چاوتیپر و چلیسه‌وه به‌ خو‌شويستنی مال و به‌دره‌وشتی ده‌ناسرټته‌وه... هه‌ره‌ه‌ليټک
له‌به‌رده‌می جوله‌که‌کاندا بی ده‌يقؤزنه‌وه بو به‌دره‌وشتکردنی خه‌لکی^۹ و دورخستنه‌وه‌يان له
بنه‌ماکانی نايين تاوه‌کو بتوانن پلانه‌ گلاوه‌کانيان جيبه‌جيبه‌کن له‌ روخاندنی بيرواوه‌پری
خه‌لکی و تيټکدانی په‌وشتيان هه‌روه‌ها گومان و دوودلی ده‌خه‌نه دلی خه‌لکيه‌وه به‌رامبه‌ر به

^۸دانا عوسمان حه‌سمن، نوسه‌ری کتیبی (جوله‌که ، عه‌قیده‌وه شه‌ریعت و ميژويان) له‌ لاپه‌ره ۱۲۵ ناوی نه‌وه
که‌سايه‌تيانه‌ی ريزکردوون که له‌نيو يه‌کيتی سوټيه‌تی روسيادا جوله‌که بوون:
لينين، ستالين، تروتسکی، کامينيف، سوکولنکوف، زينوفيف.

هه‌روه‌ها باس له‌وه‌ده‌کات که زؤربه‌ی پله‌وه پؤسته ئيداری و سياسيه‌ گرنه‌گه‌کانی سوټيه‌ت له‌لايه‌ن جوله‌که‌کانه‌وه
قؤرغکرايون:

^۹له ۲۲ وه‌زير ۷ که‌سيان جوله‌که بوون، ده‌سته‌ی به‌رټوه‌بردنی جه‌نگ له ۴۳ که‌س پټکه‌اتبو ۳۴ يان جوله‌که بوون،
ليژنه‌ی کاروباری ناوه‌خؤ ۶۴ که‌س بوون ۴۵ يان جوله‌که بوون، ليژنه‌ی کاروباری ده‌روه له ۱۷ که‌س پټکه‌اتبو ۱۳
يان جوله‌که بوون، ليژنه‌ی کاروباری مالی له ۳۰ که‌س پټکه‌اتبوون ۲۶ يان جوله‌که بوون، ده‌سته‌ی کاروباری قه‌زایی
له ۱۹ که‌س پټکه‌اتبو ۱۸ يان جوله‌که بوون، ليژنه‌ی کاروباری ته‌ندروستی له ۵ که‌س پټکه‌اتبو ۴ يان جوله‌که
بوون... هتد". هه‌روه‌ها دواتر ناوی نه‌وانه ريزده‌کات که له‌سه‌رده‌می (ستالين) دا نه‌ندامی مه‌جلیس شيوعی بوون
به‌جؤريټک که ۱۷ که‌س بوون و ۱۴ يان جوله‌که بوون (وه‌رگيټر)

^۹دانا عوسمان حه‌سمن، له‌هه‌مان کتیبدا لاپه‌ره ۲۲۰ نامازه بو يه‌کيټک له بره‌گه‌کانی پټټوکؤله‌کانيان ده‌کات که
ده‌لی: " (يجب لنعمل لتنه‌ار الأخلاق في كل مكان فتسهل سيظرتنا، إن فرويد منا وسيظلم يعرض العلاقات الجنسية
في ضوء الشمس كي لا يتقى في النظر الشباب شيء مقدس، ويصبح همه الأكبر هي إرواء غرائزه الجنسية و عندئذ
تنهار أخلاقه). واته: پټويسته کار به‌کين له‌پيناو روخاندنی ره‌وشت له هه‌مو شوټيټکدا بوټه‌وه‌ی به‌ناسانی زالبين،
فرويد له ئيمه‌يه، به‌رده‌وام په‌يوه‌نديه جنسيه‌کان په‌خش ده‌که‌ين، وه‌ک تيشکی خؤر، بو نه‌وه‌ی شتيټک نه‌ميټته‌وه له
بيری گه‌نجه‌کاندا به‌ناوی پيروزی يه‌وه، وه بوټه‌وه‌ی که گه‌نجه‌کان گه‌وره‌ترين خه‌ونيان بريټی بيټ له تيټرکردنی غه‌ريزه
جنسيه‌کانيان، هه‌رکات نه‌مه‌ی نه‌جامدا ره‌وشتيش ده‌روخيټ). (وه‌رگيټر)

ثايننه كهيان، له م سونگه يه شه وه شيوعيه ت يه كيك بوو له گرنگرتين نهو چه كانه ي كه جوله كه وه كو پيلان به كاريه يتنا.

كه واته شيوعيه ت وه كو ثاين و بيروباوه ريك ده ركه وت كه ويستي شويني ثايننه كونه كان بگريته وه وه له دژياندا بوه ستى و، به ئيلحدو مادديگه رايي كه خواو پيغه مبر به درژده خه نه وه به رهنگاريان بكات.

به رهنگاري نهو جه نكه كرده ييه ناكري كه شيوعيه ت له دژي ثايننه كان رايگه يانده وه ئيستاشي له گه لدابي هر به رده و امه تهنها به وه نه بي كه گه لان بگه رپنه وه بو ثايننه كهيان كه ئيسلامه، تاكو له واقيعي ژياندا ثاين فدرمانره وايي بكات و ثالاي جيهاديش له پيناوي خوا به رزبكريته وه.

شيوعيه ت جه نكيكي هزري له دژي ثايننه كان گيپراو، ثايني به بيهوشكرو وه هم و خه يالات و خورافيات وه سفكرد، ههروه ها مرؤفي دينداريشي به دواكه وتوو و كونه په رست و نه فام له قه له مدا به لام به پيچه وانوه مرؤفي مولحدي به سازاد يخوازو پيشكه وتوو پيناسه كرد تاوه كو نهو جه نكه كرده ييه ي كه له دژي ثايننه كان و شوينكه وتوانيان رايگه يانده وه په رده پووش بكات.

زايونيزم

الصهيونية

Zionism

زایونیزم

پیناسه‌ی زایونیزم:

هیچ کام لهو کتیبانه‌ی که له باره‌ی ریبازه هاوچه رخنه کانه‌وه نوسراون ئاماژه‌یان به زایونیزم نه کردوووه، هیچ که سیکیشم نه دیوه له پال ریبازه‌کانی تره‌وه شتیکی باسکردبی له باره‌ی زایونیزمه‌وه.

زایونیزم یه کیکه له ترسناکترین بزوتنه‌وه‌و ریبازه‌کان چونکه وایلیهاتوه بوته بیروپرای پانزه ملیۆن جوله‌که له جیهان، وه سی ملیۆن جوله‌که که خاکی فه‌له‌ستینیان داگیر کردوووه، ئه‌مه جگه له هزاره‌ها به کریگیرو که له ده‌وروبه‌رماندا ده‌ژین و هه‌موو خه‌مو هه‌ولتیکیان له پیناوی نه‌و ده‌ولتۆتۆکی جوله‌که‌دایه که له‌سه‌ر خاکی فه‌له‌ستین دامه‌زراوه، ئیستا ئه‌وانه‌ی که بروایان به زایونیزم هه‌یه‌و جوله‌که نین مه‌ترسیان زیاتره له‌وانه‌ی که جوله‌که‌ن چونکه هه‌ولده‌ده‌ن راییمان بکه‌ن به‌وه‌ی که ئیسرائیل له نیۆخۆماندا قبول بکه‌ین و زایونیزم بکه‌ینه یه کیکه له‌و ریبازانه‌ی که له‌گه‌لی دا بسازین، هه‌ر بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش چه‌ندین هۆکار و ئامراز به‌کار دین. جا له‌به‌رئه‌وه زایونیزم کرده یه کیکه له‌و ریبازانه‌ی که له‌و کتیبه‌دا باسکراوه چونکه هیچ هۆکاریکی نی یه وامان لیبکات تووژینه‌وه بکه‌ین له شیوعیه‌ت و سه‌رمایه‌داری و مارکسیه‌ت و پراگماتیزم به‌لام زایونیزمی لی به‌ئینه‌وه ده‌روه، که له راستیدا هزر و بیروپراکان جو‌راو جو‌رن به‌لام سه‌ره‌نجامه‌که‌ی یه‌که.. که ده‌بی له به‌رامبه‌ری دا بوه‌ستین و لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر بکه‌ین تا تیبیگه‌ین و هه‌لۆیستی گونجای له به‌رامبه‌ر دا بنوینین که عه‌قیده‌ی ئیسلامی له‌سه‌رمانی پتویست کردوووه.

وشه‌ی سه‌هییۆنیه‌ت (زایونیزم) له (سه‌هیۆن) وه هاتوووه که شاختیکه یان سه‌نگه‌ریکه یان گردیکه له ئۆرشه‌لیم.

سه هیۆنییه ت بریتیه له بزوتنه وهیه کی ره گه زپه رستی ئیستیعماری که له سه ره ئه ساسی مه زه بهیه تی خۆبه گوره ترین زانین بنیاتنراوه و ئامانجیسی ئه وهیه که به خۆبه رفراوان کردن و کۆنترۆل کردن و دوژمنکاری و له ریگای به کارهینانی ئامرازه کانی توندوتیژیسه وه بگاته مه بهسته کانی.

بزوتنه وهی زایۆنیزم له ئه وروپا پهیدا بوو له نیوهی دووه می سه دهی نۆزده دوور له فه له ستین و ئاینی جوله که .. بۆ یه که مجاریش زایۆنیزم کاری ریکخستنی له کۆنگره ی زایۆنی یه که به خۆه بینی که له سالی ۱۸۹۷ گریدرا، هه ره ئه و کۆنگره یه ش بوو که سه ره وکی بزوتنه وهی زایۆنی و دامه زرینه ره که ی (تیۆدۆر هرتزل) ده ولّه تی جوله که ی راگه یاندا. بزوتنه وهی زایۆنی هه ره له سه ره له دانیه وه تا ئیستا له سه ره چهند تیۆریکی هه له بنیاتنراوه وه کو ئه وهی که جوله که تاین و گه له و، هه ربۆیه ش هه ولده دات ئه وهی که پیی دهوتری (نه ته وایه تی جوله که) و (یه کی تی گه لی جوله که) دروست بکات. جا بۆ ئه م مه بهسته تی ده کۆشی بۆ داگیرکردنی فه له ستین تا وه کو ئامانجه ئیستیعماریه کانی بی نیته دی له دامه زرانندی نیشتمانی ک بۆ جوله که بۆ ئه وهی ئومیدی جوله که بگه رپه ته وه له دامه زرانندی ده ولّه تی جوله که له سه ره خاکی فه له ستین. هه ره سه ره که کانی زایۆنیزم به و شیوه یه ی که سه ره کرده کانی دایانرشته وه له م خالانه دا کورت ده بیته وه:

۱- جوله که گه لی هه له بۆر دراوی خوایه.

۲- جوله که گه لی که پاشه رۆژیکی میژوی هه یه و تاییه تمه نده به هه ندیک خاسیه ت و پیی

له گه لانی تر جیا ده کرپه ته وه.

٣- گهلی جولە که پێویسته ههول بدات بۆ هینانهوه کایهێ نیشتیمانه کۆنه کهیان (فهلهستین).^٢

بنگوریۆنی سهروک وهزیرانی پێشوی زایۆنی دامهزاندی ئەم دهولهته بچوکهی جولە که له سالی ١٩٤٨ به (مهمله کهتی سییه می جولە که) ناو ده نیت. له کاتی کهدا که مهمله کهتی یه که می جولە که مهمله کهتی داود (سهلامی خوی له سه ر بیته) بووه و دووه میشیان نهو مهمله کهته بووه که له دوی شوپشی مه کاییه کان له سالی ١١٦٧ ی پیش مه سیح (سهلامی خوی له سه ر بیته) دامهزرا.

بیگنی سهروک وهزیرانی پێشوو نهوهی راگه یاند که نهو هه موو هه ولتیک ده دات له پیناوی هینانه دی نهوهی که ناوی نا (نیسپرائیلی مهزن)، هه موو نهو ناوچانه ده گرتته وه که کاتی خۆی هه زه تهی داود و سوله یان (که هه م پینغه مبه ر و هه م پادشا بوون) ٣٠٠٠ سال به ر له ئیستا فه رمانه ر هه واییان تیدا کردوه.

لیه ر هه ده بینین که زایۆنیزم بنیاتنراوه له سه ر نهو بنه مایه ی که له عه هدی کۆن Old Testament دا هاتوه به وهی که جولە که گه لی خودان و بیانوشیان نه وه یه که زاده یان ده گه ریتته وه سه ر نیسپراهیم (سهلامی خوی لی بیته) و نه وه کانی که خوا خاکی کهنعانی بۆ دابین کردبوون، ههروهک چۆن له ته وراتدا هاتوه^٣ و عه قیده ی جولە که ی له سه ر بنیاتنراوه، هه رتزل به ر وای وابو که دۆزی نه ته وه یی جولە که به وه کۆتایی دیت که ده وله تیک بۆ جولە که دامه زریندریته تا وه کو جولە که به نازادی و ئاسایشه وه تیییدا بژین.^٤

٢ هه مان سه رچاوه ی پێشوو لاپه ره ١١٦

٣ موجز تاریخ الديانتين اليهودية والمسيحية، لاپه ره ٢٩-٣٨ به ده ستکاریه وه

٤ اثر الاقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية تجاه فلسطين الدكتور أحمد نوري نعمه، مركز

الدراسات الفلسطينية، بغداد ١٩٨٢

جوړهكانى زايونيزم:

ئو زايونيزمى كه باسى ليوه دهكهين دوو جوړه :

۱- زايونيزمى يهودى^۵: كه زايونيومه رهسهنهكهيه:

بهو واتايهى كه جهمسرهكانى بريته له يهودا و نامانجيشيان بريته له زالبونى جولهكه بهسر تيكرپاي بهرههم و نابوورى جيهان، دهولته خهونى يه تهوراتيهكهيان دادهمهزرينن لهسر خاكى فلهستين كه نامانجيان گهراندنوهى پادشا داووده(سهلامى خواى لهسر بى)، تنانته نهگر بيته هوى كاولكردى تيكرپاي جيهانيش، ههروهكو پروتوكولهكانى فرمانرپهوايانى زايونى دانيان پيداناوه. ههولدهدين باس و خواسهكانمان لهسر ئو جوړهى زايونيزم و رهغهكانى و شكل و شيوه بهرچاوهكانى و پهيوهنديشى به تيرورى نيودهولتهى جيهانى يهوه چر بكهينهوه.

دووم: زايونيزمى جيهانى :

ئهمهش تيكرپاي ريكرخواه راميارى و كومهلايهتى و يانه كولتورى و تهرفيهيهكان دهگريتهوه كه هزرى زايونيزم بلاودهكهنوه به سركرديتهى جولهكهو ئەندامهكانشيان كهسانى جولهكهو ههروهها ناجولهكشى تيدايه، ئهمهش بو ئهوهى ببنه پالپشتيهكى جيهانى و پشتگيريان بكن و به تنگيانوه بچن وهكو ريكرخواه "بههائيهكان" و يانهكانى "رؤتارى" كه به تيكرپاي گوى زهوى دا بلاو بوونهتهوه.^۶

^۵ سهبرى بهشى صهيونيهت بكه له نامهى خويندكار فرحان محمود التيمى الموسومه , رهغه نايينيهكانى بزوتنهوهى زايونى، كه له كوليدى شهريعه له سالى ۱۹۸۶ پيشكشى كرد بو بهدهستهينانى پروانامهى ماستر.

^۶ مقارنه الاديان بعنى يهكتم، الديانة اليهودية، دانانى د. احمد شلبى كه باسى لهم جوړه يانه و ريكرخواه كردوه

حيزب و ريځخواوه چهپ و راسته کان که له زورتيک له ناوچه کانی سهر روی زه مين بلاؤ بونه ته وه بؤ هيچ مهبهستيک پيکنه هيئروان تهنها بؤ ثه وه نه بي که مهبهسته کانی زايونيزمی جولہ که بهيننه دی له رپيگای راستی يه نايينيه بريقه داره کان که به سياسه ته وه بزياغ کراون و به ناوی (شه هود يه هوا) وه کراون که له راستيدا (شه هود يه هوا) تاکه ريځخواوه که هه موو نهدامه کانی مہسيحين و زورتيک له که سايه تيه رامیاری و هزريه جيهانيه کانی گرتونه ته خؤ. عه قيده ی نايینی جولہ که پشت به وه ده بهستي که له ته ورات و تلمود و پهرتوکه يه هوديه کانی تره وه هاتوون که پريه تي له رپنمایی و ثه وه قانه ی که وا نيشان دده دن جولہ که مافی خؤيه تي فه لہستين بکاته ده ولته تي خؤی و (ده ولته تي جولہ که) ی تيډا دابه زريني به و بيانوه ی که خاکی (ميعاد) ه، ثه وه خاکی که خوی گه وره به ليني به ئيراهيم و نه وه کانی دابوو تا ببنه خاوه نی. له کتيبه نايينيه پيروزه کانی خؤيانه وه ثه وه به ده يان جار دووپا تکراره ته وه که خوی گه وره به ليني پيداون له هينانه دی ثه مه، همر له بهر ثه وه شه جولہ که کان پيان وايه که کؤچکردن بؤ فه لہستين ثه رکيکی نايينيه و ده بي جيبه جي بکريت، به مهش ثه وه به لينه ی که خوی گه وره پتي داون ديته دی، ثه مه يه کرؤکی گه لی هه لبيژ دراوی خوا^۷.

له تلمود دا فه لہستين بوته خالی چرپوونه وه ی هيژ و ده ستلا تي جولہ که به سهر جيهاندا به و پتيه ی که دنيا به ته وای مولکی ئيسرا ئيله و به و پتيه ش که هه مان شکومه ندي خوايان هه يه و به شيکن ليی فه لہستين بريته له جه مسه ري جيهان که پتيويسته (ده ولته تي جولہ که) تيډا دابه زري، چونکه به رای ثه وان ثه م خاکه تهنها شياوی جولہ که يه و هيچ تاکيک بؤی نيه

^۷ عبدالحميد رشوان، الإدعاءات الصهيونية والرد عليها، الهيئة المصرية العامة لكتاب، القاهرة، ۱۹۷۷ - ۵۳۷

خاوهنداری بکات و دهسه لاتی تیدا بگریته دهست^۸، ئایینی جوله که به تهواوی به خاکی جوله که وه په یوه ست کراوه و ایان لیکردوه که ئه و په یوه نډیه به په یوه نډی نیوان ئاین و خاک دابنریت. ئه وان وای داده نین که بابای جوله که کات و شوینی بو نیه و خواشیان هر له خویندا کورته لیتاوه به بی ئه وهی حیساب بو هیچ که سیکی تر بکن چونکه "خوای ئیسرائیل" به سدان جار له ته ورتا دوباره بوته وه، ئه مهش ئه وه ده گه یه نی که "خوای ئیسرائیل" هیچ په یوه نډیه کی به نه ته وه کانی تره وه نی یه به مهش جوله که خوینان به نه ته وه یه کی قهومی پیروز هه ژمار ده کهن، نه ته وه یه که له کاهین و قدیسه کان که به رده وام له په یوه نډیدان له گه ل خودایه که و هه رگیز لیک جیا نابنه وه، ئه م په یوه ست بون و توندوتو لیه وای کردوه که ئایینی جوله که کار له عه قل و ناخی جوله که کان بکات و قه ناعه تیان پی بینیت و رایسان بکات به وهی که خاکی میعاد ته نها بو ئه و نه ته وه یه دروست کراوه که له نیو هه موو نه ته وه کانی تر دا هه لپو یردراوه تا له سهر ئه م خا که پیروزه دا نیشته جی بن^۹. هه لو یستی جوله که به رامبه ر به م خا که ره نگدانه وهی هزر و رینما کانی جوله که یه که له کتیبه ئایینیسه جوړا و جوړره کانیا نه وه هاتون، به مه زایونیزم توانی ئیستیغلالی هزری ئایینی جوله که بکات که کاریگه ری زور کارای له سهر ناخی جوله که کان هه بوو هه روه که بلینی ئه و هزره درپو کراوه یه کی ئایینی جوله که یه. جگه له مه زایونیزم به رده وام له هه ولدا بوو تا کو وا له جه ماوه ری جوله که بکات ئه و هزره هه لمژن و له ناخیاندا جیگه ری بی. پاش ئه وهی تیکه لکردنی ئاین و رامیاری توانی هزرو

۸. محمد طلعت النیمی، دعوی الصهيونیه فی حکم القانون الدولی، چاپخانه ی زانکو ی الاسکندریه-

مصر ۱۹۷۰- لا ۳-۴

۹. عبدالوهاب المسیری، اليهودیه والصهیونیه و اسرائیل، دهسته ی عه ربی بو لیکو لینه وه و

بلاوکردنه وه- بیروت ۱۹۷۵ لا ۹-۱۳

سومبولە ئايىنىيەكانى جولەكە بگۆرى بۆ ھزر و سومبولى نەتەوھىيى دواى ئەوھى لە كرۆكى دىنى و ئەخلاقى دايمالېن، ئا بەم جۆرە زايۆنيزم گرېنتى ئەوھى وەرگرت كە جەماوھرى بەرفراوانى جولەكە، بە تايبەتى جولەكەى ئەوروپا كە خاوەنى بنەچەى جۆراو جۆر بوون بنەماكانى زايۆنيزم وەرنگرن ئەمە لەكاتىكدا كە پېويستىيەكى زۆرى بەم جەماوھرە ھەبوو.^{۱۰}

زايۆنيزم ئەوھى كە لە كىتیبە ئايىنىيە شىۆينراوھەكانى جولەكەدا ھاتبوو قۆستەوھ بۆ رەواج پىدانی ھزرەكانى و پىلاندانان لە پىناوى بۆيە پشتى بەست بە تەورپات و زوھار و كىتیبە سۆفيگەرەكانى ترى جولەكەو وتەى حاخام و پياوانى ئايىنى تاوھكو شەرعیەتییكى ئايىنى بداتە ئامانج و مەبەستەكانى زايۆنيزم، كە دواترىش بووھ بناغەيەك بۆ روانگە رامىيارى و عەقلىيە زايۆنيزمىيەكان بە بانگەشەكردن بۆ ھەبوونى مافىيىكى خاويى لە خاكى فەلەستىن دا (خاكى ميعاد)، ئەو بانگەشەگرن گرنگرتىن ھۆكار بوون بۆ ئەوھى زايۆنيزم پىرپەھى خۆى پى وەرگرت و خەونەكانى بەھىتتە دى لە زالبوون و بەرفراوانبوون و نىشتەجىكردنى زۆرەملى و خواردنى بەو بوومى فەلەستىن و ھىنانەدى شكۆمەندى تەواو لەسەر حىسابى فەلەستىن پاش ئەوھى دانىشتوانە پەسەنەكانى فەلەستىن و ھەدەرنران لە رىنگاى داگىركارى سەربازى و بەكارھىنانى ھىز و توندو تىژى لە دژيان و ناچاركران بە قبولكردنى سىياسەتى ئەمرى واقع.

زايۆنيزم ھەموو ئامرازە جۆراو جۆرەكانى بەكارھىناوھ تا پارىزگارى لەو خاكە بكات و زۆرى لە دانىشتوانى ئەو خاكە بگەن ئەو بارودۆخە زۆرەملىيەى كە بەسەرياندا دەسەپپن قبول بگەن. زايۆنيزم تىكۆشا بۆ ئەوھى كە يارمەتى و پالپشتى دەولتە ئىستىعمارەكان بە دەست بىنى و ھەروھەا ھىمدادى ئابورى و داراى ئەوان فەراھەم بەھىنى و جگەلەمەش مولكى و لاتانى

۱۰ د. عبدالوھاب المسيرى، موسوعة المفاهيم المصطلحات الصهيونية الأيدولوجية الصهيونية، بەشى

بێگانه و به رههینانی دهره کی بخته کار تا بناغه جیوگرانی و جیولۆجیه کانی ماددی قهواره ی رامیاری و نابوری دهولته تی جوله که دابه زرتینیت. ئەمه به پشت بهستن به نامرازه کانی پروپاگه نده و پراگه یاندنی جوله که و به کارهینانی کاریگه ریه به چاوه کانی له سه ر پای گشتی جیهانی به مه بهستی پراکیشانی سۆزی زۆریک له دهولت و نه ته وه کانی جیهان و چنگ که و تنی دهست له پشت دانی ئەوان بۆ زایۆنیزم له پیناو دامه زرانندی نیشتمانیکی جوله که له فه له ستین ^{۱۱}. زایۆنیزم توانی ئیستیغلالی ههستی سۆزداری تیکرپای جوله که کانی جیهان بکات، و له پیناوی چاوتیپه ره رامیاریه کانی خۆی بیخاته گه ر، و خاکی واده پیدراو بوو به گرنگترین کۆله که کانی زایۆنیزم و ره هه نده کانی دوای ئەوه ی په لی کیشا به نیو بیر و پای ئایینی جوله که دا، ئالییه دا زایۆنیزم هه موو هه وله کانی خۆی چر کرده وه به به کارهینان تیکرپای نامرازه کانی له پیناوی بلاوکرنه وه ی مه بده نه کانی خۆی له ناوه ندو کۆمه لگا جیاوازه کانه وه، نا به مه زایۆنیزم توانی فه لسه فه تاییه تیه که ی خۆی بۆ فه لسه فه یه کی نیو ده ولته تی بگۆریت که دهست به سه ر تیکرپای کۆمه لگای نیوده ولته تی دا ده گری و رۆلی کارا بگیری له دیاریکردنی ئاراسته و هه لویسته نیوده ولته تیه کاند ^{۱۲}

زایۆنیزم دهستی به به ئینه ته ورپاتیه کانه وه گرت له باره ی زه وی میعادو له م سۆنگه یه شه وه قه باره یه کیان پیداو کردیانه بناغه ی جیبه جیکردنی پلانه به رفراوانه که یان له ناوچه عه ره بیه کان. ئەمه ش به پشت به ست به ئیستیعمار که زایۆنیزمی کرده گرنگترین بنکه ی خۆی له ناوچه که دا

۱۱ أمين الغفوری، توازن القوى بين العرب و إسرائيل، لیکۆلینه وه یه کی شیکاری ستراتییجه یه بۆ شه ری حزیرانی ۱۹۷۶-۱۹۷۷ - خانه ی الإعتال بۆ چاپ و بلاوکرده وه، دمشق. چاپی ۱ سالی ۱۹۶۸

۱۲ إسماعیل الفاروقی، قضية فلسطين في ضوء القانون الدولي - لا ۶-۷ (قاهرة ۱۹۶۸) ههروه ها پروانه حسن الجلبی، قضية فلسطين في ضوء القانون الدولي - لاپه ره ۱۲ په یانگای توژیینه وه و لیکلینه وه ی عه ره بی - بغداد ۱۹۶۹

بۆ ئه وهى بتوانى ده سه لاتی بسه پيښى به سهر سه رچاوه كانى وزه و ئابوورى دا كه ناوچه
عه ره بيه كان به كوگايه كى ده وله مندى ئه و سه رچاوانه داده نرين.^{۱۳}

سنورى خاكى به لښيښيدراو (خاكى ميعاد):

ههروهك چۆن له كتيبه پيرۆزه كانى جول كه دا ده بيندرى، خاكى به لښيښيدراو سنورى نيه و
بۆى ههيه فراوان بيت، ئه مهش له كاتيكدايه كه ئه و په يمانه خوايانهى له تهوراتدا هاتوون بۆ
پيغه مبه رانى ئيسرائيل جياوازن، سه ره راي ئه مانهش سنورى خاكى به لښيښيدراو ده خه ملښيښى
به و خاكه كى كه له نيتوانى نيل و فوراتدا ههيه، ئه م دووريهش له سه ره رگاي كلښساكانى
ئه مپرويان تۆماركراوه، ههروهها له زۆر ده قى تهوراتدا ئاماژه به وه ده كرى كه سنورى ئه م خاكه
سورياس ده گرښته وه به سنوره كانى پيشووتريشى، به مهش زايونيزم بنچينهى فراوانكردنى
قوسته وه بۆ تيركردنى چاوتيرپينه كانى خۆى به بى ئه وهى هيج حيسابيك بۆ راميارى نښوده ولى
بكات. هيج كاتى زايونيزم دريغى نه كرده وه له فراوانكردنى سنوره كانى و بۆ ئه م مه به سه ش
هه موو شيوازيكى به كار هښاوه بۆ ده سته رارگرتنى ناوچه عه ره بيه كان، ههروهها هه ميشه هانى
كوچكردنى جول كه كانى داوه بۆ فه له ستين، ئه مهش بۆ فراوانكردنى كيانى زايونيزم...
بيگومان ته ورات ده رگاي فراوانكردنى بۆ جول كه والا كرده وه زايونيزميش ئه مهى كرده
بنه ماي راميارى ئيسرائيل و واى ليتهات فراوانكردن و داگيركارى به رده وام بيته پيوستيه كى
حه قى بۆ بوونى ئيسرائيل له فه له ستين.^{۱۴}

۱۳. د. مراد كامل، اسرائيل فى التوراة والإنجيل، په يمانگاي ليكولښنه وه عه ره بيه جيهانيه كان، خانهى

المعرفه له قاهره - چاپى دوهم ۱۹۶۷ - لاپه ره ۴-۶۳-۶۴.

۱۴. د. محمد كامل الدسوقي و عبدالوهاب عبدالرزاق سليمان - ئيسرائيل، قيامها، واقيعها، مصيرها-

خانهى المعارف بمصر - قاهره - ۱۹۶۸ - لاپه ره ۱۲۵

ههندی دهقی تلمود ثامازه بهوه دهکهن که بابلیش سهر به دهولته تی جول کهیه، نه مه سهره پای هممو نهو شوینانهی که جول که تیدا نیشته جییه، ههروه ها باشوری عیراق (شاره کانی عهزرا یان عزیز و کفل) و مه دینهی مونه وهره و دهوره بهری له خه بیهر و بهنوقه ریزه و بهنو قینقاع ده کهونه چوارچیوهی نه خسهی نهی نی اسرائیل. سهرکرده کانی زایونیزم هه همیشه جه ختیان له سهرئوه کردو تهوه که پیوسته په له بکری له فراوانکردنی سنوری خاکه کهی له دواي راگه یاندنی قهواره ی نی اسرائیل له ۱۵ ی مایسی سالی ۱۹۴۸ ز. بنگوریون له کتیبی سالانه کهیدا بو سالی ۱۹۵۱ ز دهلی (نیستا تنها حه فتا سال له دواي هه ولی پیشه نکه کاغان توانیمان بگهینه یه کهم سهر به خوییمان له نیشتیمانی خوشه ویستمان). بنگوریون به یه کی که له گه وره ترین فراوانخوازه کانی نی اسرائیل داده ندریت، ههروه ها به یه کی که لهو سهرانه ی زایونیزم داده ندری که هه همیشه بانگاشه ی فراوانکردن ده کات له ریگی داگیرکردنی خاکی ولاتیان عه ره بی هاوسی به بیانوی دابینکردنی سنوریکی ناسایش بو نی اسرائیل، نهو ولاته هاوسنوریانه ی که قاییلیه تی گه شه سهندنی نابوریان هه یه و دهشتوان بینه په رزین بو.

بنگوریون و زایونیه کانی تر پشت بهو دهقه ته وراتیانه ده بهستن که پیمان دهلی (ههر شوینی که ده توان به پیه کانتان به سهری دا برؤن نهوا ده بیته هی نیوه...).

هزریاره زایونیه کان نهو دهقانه ی ته وراتیان وه رگرت که هانی فراوانکردن و ده سته سهر دراگرتنی ناوچه هاوسی کانیان ده دات، حاخام سامویل پیشنیاری سنوریکی ناسایش ده کات به سوده ورگرتن لهو سنوره ی که له ته وراتدا هاتوه له سفری ژماره (۲۴: ۱-۱۲) وه له کتیبه کهی خوی (سنوری راسته قینه ی زهوی پرؤز) که له شیکاگو له سالی ۱۹۱۷ دا ده رچوه نهو سنوره ی گوری که هرتزل پیشنیاری کردبو له سالی ۱۹۰۴، ههروه ها له سالی ۱۹۱۹ کونفرانسی فرسای سنوریکی تری هی نایه کایه وه که (بیرنشتین) ی وه زیری

بازرگاني و پيشه سازي پيشوو نامادهي كردبوو كه دهلي (پيويسته گهلي ئيسراييل پښه ي به كارهيئانه كانيان كه مېكه نه وه له دهوري سهركرده كانيان كو بېنه وه و ناماده سازين بو ټه ساته ي كه ولاتاني عه ره بي بونيان له سهر نه خشه ده سپڼه وه) ^{۱۵}.

ليفى ټه شكولي سهرؤك وه زيواني ئيسراييلي پيشوو دهلي (هيشتا بيست ههزار كيلومه تر له خاكى فله ستيني كون هه يه كه دهستان به سهريدا نه گرتوه ^{۱۶}. (ټهريك رؤلؤ) ي نوسه ري راميارى له رؤژنامه ي لومؤندى فهره نسي له يه كيك له ژماره كانيدا به ماوه يه كي كم پيش شه ري حوزه يراني سالي ۱۹۶۷ دا و ته كه ي (ليفى ټه شكول) ي ليكداوه ته وه به وه ي كه وا ټه مه به ستى پي به شيكي عيراق و به شيكي سوريا و ته واوي ناوچه ي رؤژئاواو رؤژه لاتي ټه رده ن بووه چونكه ټه وانه به شه كانى فله ستيني كون بوون و ټه شكول خه ونى ده سته به سه راگرتنيان ده بيني.

له دواي دروست بووني قهواره ي زايوني له سالي ۱۹۴۸، ئيسراييل ده ستي كرد به زنجيره يه ك كردارى فراوانخوازي و ههروه ها هه موو هه ليكي ده قوسته وه بو راگه ياندى شه ر له دژى ولاتاني دراوسى له وانه شه ري سالي ۱۹۵۶ و شه ري سالي ۱۹۶۷، ټه مه ش بو ته واو كردنى قوناعى دووه مى پلانه كانى زايوني له بنياتناني (ده ولته ي جوله كه) له فله ستين، به مه ش توانى ده ست به سه ر زؤريك له ناوچه عه ره بيه كاندا بگريت له وانه ش ناوچه كانى خؤرئاواي ده رىاي ټه رده ن و سيناو به رزاييه كانى جؤلان. ههروه ها شه ري ئيسراييل دژى لوبنان له سالي ۱۹۸۲ قوناعيني نوي بوو له پلانه كانى فراوانكارى زايوني.

۱۵. محمد كمال الدسوقي، هه مان سه رچاوه ي پيشوو- لاپه ره ۲۰

۱۶. عرفات حجازى، العبور الى القدس چاپى يه كه م، سالي ۱۹۷۴ (شوينى چاپكردن ناماژه ي پي

ئەو پشتگيريكردنەي رۆژئاوا كە ئيسرائيل وەدەستی هیناوه له دامەزراندنی قەوارەي زايونی خوئی له دۆزیکي ئایینیدا دەبینیتەوه، ئەمە سەرباری ئەو خەونە ستراتییی و پامیاریانەي رۆژئاوا كە قەوارەي زايونی کردۆتە بنکەیهکی سەربازی و پامیاری رۆژئاوا لەسەر خاکی عەرەبدا.

چەمکی ئایینی بۆ "گەلی هەلبژێردراوی خوا":

ئەگەر بێتو بچینه سەر لایەنی ئایینی ئەوا دەتوانین بەوه پوختی بکەینەوه كە عەهدی كۆن و تەورات پرن له دەقی وا كە بەلێن دەدەنە جوله كە به خاکی فەلەستین و جوله كەكانیش به هەموو شیوهو رینگایەك هەولێ وەدەستەینانی دەدەن ۱۷، و ئەم كتیبهش بەشیكە له كتیبی پیرۆز.... له كاتێكدا مەسیحیەكان پێیان وایه گەلی هەلبژێردراوی خوا جوله كەكان نین،

۱۷شەست سال بەر له ئیستا، هەر له دواي داننان به ئیسرائیل، نوینەری ئیسرائیل له نەتەوه یهكگرتووهكان وەستا، تاوهكو سەرۆکی ئەو كاتەي جوله كە (بنگوریۆن) بیرو پای جوله كەو پڕۆژەكەیان بۆ فەلەستین بەگوێی جیهاندا راپیگەیه نیت، و گووتی (فەلەستین وەكو مافیکی پامیاری و یاسایی نابیتە هی ئێمه، بەلكو ئەمە مافیکی ئایینی ئێمه، ئەوه ئەو خاكەیه كە خوا بەلێنی پێ داوین، كە بریتیه له نیوانی نیل و فورات، هەربۆیهش لەسەر هەموو جوله كەیهك واجبه كە كۆچ بكات بۆ فەلەستین، هەر جوله كەیهكیش دواي دامەزراندنی ئیسرائیل له دەرەوهي ئیسرائیل بمینیتەوه ئەوا به لادان له تەعالیمەكانی تەورات دادەندریت، بەلكو تەنانەت ئەم جوله كەیه له گومرايیدایه) سەیری العرب والیهود فی التاریخ بکە، د. أحمد سوسه - لا ۲۷۱.

هەرەها بیگال آلۆن جیگری سەرۆكۆه زیرانی پێشوی ئیسرائیل له لیدوانیکیدا دەلی (جوله كەكان هاتنە خاكێك كە پێیان وایه خاکی باب و باپیرانیانە، ئەو خاكەي كە بەر له هەزاران سال خوا بەلێنی پێداوون له عەهدی كۆن، ئەمەش تەنها له نیوان ئیبراهیم و خودا بووه) (ئیسرائیل فی كتاب المقدس/۹). بگە پێوه بۆ نامیلکەي مامۆستا عابد توفیق هاشمی كە پێشكەشی وەزارەتی پەرەردەي كرد (۱۹۷۸).

به لكو ته وانن، نه وانې كه پروايان به "مسيح" هديه ..... ههروه ها به لاي مهسيحيه كانه وه هه موو نهو به لئنانه ي كه به جوله كه دراون له تهوراتدا به تالبوننه ته وه، چونكه جوله كه كان له سه رپره وي باوانيان و پيغه مبه رانيان لايانداوه و نكوليان كردوه له په يامه كهي مهسيح، هه ر بويه ش نهو ميراته ي جوله كه ره سه نه كان ده بيته مافي مهسيحيه كان له دامه زراندي پادشانشينيكي روه ي كه هه موو ره گزي به شه ريه ت بگريته خو. له م سونگه يه وه گردبوننه وه ي مهسكوني كه له قاتيكان گريدرا به يانيكي فه رمي ده ركرد كه تييدا بانگاشه ي زايونيه كاني به دروخسته وه له داگير كرندي فه لسته ين به ناوي (خاكي ميعاد) كه گوايه گه لي هه لبريژدراوي خوان و به لئنيان پي درابوو به م خاكه، له كو نوسي كو يوننه وه كه نامازه به وه ده كات كه به لئيني خاكي ميعاد هاتوته دي له دواي هاتني مهسيح و دروست كرندي كلنسا تييدا، به ممش جوله كه هه موو مافيكي ميراتگرتني له به لئينه خوايه كان له ده ست ده دات كه به ئيبراهيم (عليه السلام) و نه وه كاني دراوه، به لكو له سه رده مي نويدا مهسيحيه كان بوون به ميراتگري نه م به لئنانه. ۱۸

كه واته جياوازي نيوان مهسيحي و جوله كه كان له سه ر دروست كرندي نهو كيانه سه يروسه مه ريه نيه، به لكو له سه ر نهويه كه كاميان خاوه ني نهو كيانه ده بي، نه مه سه ره راي نه وه ي كه ئايين په روه راني هه ردوو ئايين هه مان په رتوكي پيروزيان هه يه.

به م شيويه بو مان ده رده كه ويت كه زايونيزم بريتيه له رووخساري رامياياري ئاييني جوله كه وه، نه وه ش راست نيه گه ر بلين زايونيزم بزوتنه وه يه كي رامياريه وه له هزري ئاييني جوله كه جياكراوه ته وه، به لكو ده بينين كه ده قه كانيان و نه ده بي اته كانيان و پرؤتؤكؤلي فه رمان په واكانيان مؤركي يه هوديه يه تي به سه ره وه يه وه ده ستپي وه گرتني ته واوي پي وه دياره به

لایینی جولہ کہ. نه گهر باسی نهو شیوازانہ بکہین کہ له هردوو زایونیزم و جولہ که دا هاوہیشن
 ؛ببینین کہ زایونیزم تیرکراوه به رق و کینهی جولہ که بهرامبهر به مرؤژ. له کاتی کدا که جولہ که
 فرمانی کوشتن و سوتاندنی هه موو نهوانه ی دا که له نه ته وه کانی تر بوون و ملی په راندن،
 له بهرامبهریشدا جولہ که ی کرده سهر کرده و پیشپه روی گهر دوون له سهر بنه مای پهرتوکه کانیان و
 سه بارهت به پهرتوکی گهلانی تریش نه فسانه یه و شایانی ژیان نین. نه وه نده به سه ناماژهی پی
 بکهین که شوینکه وتوانی یوشه عی کوری نون چیان کرد: ههر له گهل چونه ژوره وه بیان بو ناو
 خاکی کنعان، ته ورا ته ده ستکاریکراوه که بیان له سهر زاری یه هوا فرمانی پیگردن به سوتاندنی
 ماله کان و کوشتنی بی تاوانه کان له ئافرهت و مندال و پیرو ته نانهت فرمانی کوشتنی
 ناژله کان و له ناو بردنی داره کانیسی پیگردن، تا وای لیتهات که سیک به زیندوویی نه مایه وه له
 خاکی کنعان دا. ههروه ها نه وه ندهش به سه ناماژهی که بهو تیرؤره بکهین که جولہ که کان
 کردیان دهرهق به نه سرپانیه کان له کاتی دهر که وتنی مه سیح (علیه السلام) ههروه ها له دوا ی
 نهویش، به سه دان که سیان به زیندوویی سوتاند، نه مه جگه له کوشتنیان و له خاچدانیان و
 ههروه ها ده یا نخستنه به رده می ناژله ی دړنده و ته نانهت هانی حکومه ته بتپه رسته کانیسیان ده دا
 تا له ره گوه دهریان بیتن.

نه وه ندهش به سه ناماژه به وته ی خوا ی گه وره بکهین که ده فرموی (قَتَلَ أَصْحَابُ
 الْأَخْدُودِ)^{۱۹} کاتی هورزی جولہ که نه سرپانیه کانیان خسته ناو که نده لائیک که بویان
 ناماده کرد بوون و دواتر ههر به زیندوویی سوتاندنیان. نه گهر بیتو چاویک به جولہ که کانی
 دورگی عه ره بیدا بخشینین ده بینین که کوره کانی یه هودا هه میشه به خراپه کارترین شیوه ژیاون
 له و ناوچه یه و هژز و تیره کانیان له دژی یه کتری هانده دا و پاره یان سهر ف ده کرد له پیناوی

به رده و اميدان بهم ناشوب و نازاوانه، تاوه كو خويان بكن به سهر كرده، ههروه ها ههولئى راگرتنى به رده و پيشچوونى ئيسلامياندا، كاتى كه پيغه مبه ر (صلى الله عليه وسلم) ده ريكردن له دورگه ي عه ره بى و خه ليفه كانى راشيدى نيش دورگه كه يان له ناموسولمانان پا كرده وه، هه نديك له و جوله كانه چوونه ناو ئيسلام به مبه سته تيوه ئالاندنى ئيسرائيليات به ميژوو و روخسارى ئيسلام له پيناوى شيواندنى. شوينيپى ئه حباره كانيش زوره له ميژووه كه مان^{۲۰}، چيروكى عبدالله ي كورپى سبأ ئاشكراتره له و مەشخه لئى كه له سهر به رزاييه كانه وه نمايشى ئاوايى ده كرى^{۲۱} و تا ئه مرپوش كارىگه ريه كانى ماوه، ئه وه بوو كه به خواهنه ناسينى مرپوشه كانى بنياتنا له جيهانى ئيمه، هه لسا به ناساندنى ئه ميرى موسولمانان على (ره زاي خواى له سه ريبى) وهك خوا، نهك له بهر خو شه ويستى، به لكو بو ئه وهى موسولمانان پارچه پارچه بكات و بيرو باوه ريان دا بروخي نيئت، كه هه تا ئيستاش چهندين تا قمه هه ن له سهر ئه م بيرو باوه رهن و له م گومراييه نه گريسه دا ده زين!

ئه گه ر ئاورپيك له خه لكى تر به ده ينه وه ده بينين كه جوله كه كان هه مان شتيان كردووه ده رحه ق به مه سيحيه كان، ئه مه ش كاتى كه مه سيحيه كان هه موو كاسوليكي بوون و شوينكه وته ي پاپاي روما بوون كه ئه وان جوله كه يان به كوشتنى مه سيح (د.خ) تا وانبار ده كرد.

۲۰ أسرار الماسونية، هه مان سه رچاوه ي پيشوو - پيشه كى.

۲۱ عبدالله ي كورپى سبأ - كه سيكى يه مهنى بوو له سه رده مى حوكمى راشيدينه كان موسولمانبوو، به لام به دوپوويى، سه ركردايه تى ئاشوبى كى كرد دژى خه ليفه عثمان ي كورپى عفان - خواى ئى پازى بيت -، هه روه ها كورپى سبأ به رده وام بوو له فرتوفيل دژى ئيسلام تاوه كو على كرده خواو سه ركردايه تى ئاشوبى كى ترى گه وره شى كرد كه ئه نجامه كه ي بريتى بوو له سه ره لئاننى چهندين تا قم و پيژ له ئيسلامدا.

شورشي پيشه سازي هليکي زيرين بوو بو جوله که تا رڼلي خوځيان بگيرين له سهرقالکردني
 نه لکي به (ماده) و رابواردن و دورخستن هويان له (ثاين) به پي توانا. قهدهري مرؤقايشه تي
 ابو که بيرمه نداني وه کو (کارل مارکس) و (فرؤيد) به خوځيه وه بينيت، نهو بيرمه ندانه هزري
 وٻيان بنياتنا و مرؤقيان له ثاين دامالي، هدره ها جوله دهستي گرت به سهر کاروباري ولاته
 گه وره کان و پاشانيش ههر له ژير پهردهي نه م هزارانه پيلي هاويشت بو ولاتاني جيهاني سييم
 هزه رڼوئاواييه کانيان تيدا بلاوکرده وه که مرؤله له که لتورو بنچينه کاني داده ماليت و له
 په گه وه دهريندني، تا واي ليهاهت گه ليک نه ما که خاوه ني بنه ما و بنچينه ي ره سني خو ي
 ي. وه کو گه لي کوراني ئيسرايل - ههروه ک بانگاشه ي بو ده که ن - .

له چله کاني نه م سه ده يه شدا جوله که له ترس و چهوساندنه وه دا ده ژيان له هه موو جيهاندا،
 نه م چهوساندنه وه يه واي ليکردن رابکه ن به ره وه فه لسته ين، دواتر ناشکرابوو که بزوتنه وه ي زايوني
 له دواوه ي نه م کاره وه بوو، به شيوه يه ک که پاره يه کي زورو زه وه ندي دابوو تاوه کو جوله که کان
 بچه وسيننه وه و ناچار يان بکه ن که رابکه ن به ره وه فه لسته ين، ههر به م شيوه يه حکومه ته
 لاوازه کانيان کرپه وه، نه وانه ي که له دهستي ئيستيعماردا بوون، تاوه کو نهو جوله کانه به ره وه
 فه لسته ين راوبنيتن، نه مه ش دواي ده رکردني ياسايه کي شهرعي که ريگايان پي ده دات تا کوچ
 بکه ن ٢٢ .

کاتي که له ناوه رڼو کي بزوتنه وه راميار ي و نابوريه جيهانيه کان ده کوئينه وه له راستره و و
 چه پره وه کان، کاريگهري جوله که زور به رووني له ناو هه مووياندا ده بينين، شيوعيه کان به
 سهرکردايه تي جوله که به رپوه ده چن و کو نه په رسته کانش به فرماني نه وان ده جولتن،

زايونيزمى جيهانى وهكو سهركرديهكى ناراستهكهره بو زوربهى ئهو جوړه بزوتنهوانه، خاكيش بهسهر ئهو كهسهى كه له دژى ئهو بزوتنهوانه دههستى، چونكه زوربهى ئهندامانى ئهو پيكرخوانه راهينيان پيكراره لهسهر بهكارهينانى چهك و چوښهتى غافلكوشتن و پيكرخستنى تهقمهمنى، جا چ تهقاندنوهى چهكه لهناوبهركان بيت يان تهقاندنوهى ئهو جياوازيانه بيت كه سهر دهكيشى بو نانهوى ناشوب. زورپك له گه لانمان له ژير كاريگهرى ئهم جوړه ناشوبانه ژياون و نازاريان تيداا چهشتوه.

ليړه دا ده موهى ناماژه بهو زايونيستانه بكم كه خوځيان له پهنای ولاته زهپزهكانى تردا شاردوتهوه، ئهوانه بهشيويهك پي دادهگرن لهسهر زايونيزم كه سهرنجى مرؤف بهلاى خوځيانهوه رادهكيشن، (فبرينجسكى) زايونيستى بهناوبانگ و راپويژكارى پيشكهوتوى سهرؤكى ئهمريكاي پيشوو بو ناسايشى نهتهوهيى، ههروهها خاوهنى گهورهترين قوتابخانهى ناسايش له جيهاندا كه چهندين پيتولتى راميارى جيهان له خودهگرى. ئهم زايونيسته له كتيببه بهناوبانگهكى به ناوى (ئهمريكاو چاخى تهكنونترونى) جيهان دابهشدهكاته سهر دوو بهش، جيهانى پايه بهرزهكان و جيهانى وهژيركهوتوهكان، جيهانى پايه بهرزهكان ئهوانه كه بانگهشهى جيهانى شارستانيهت دهكن و ئهمريكا و ئهوروپا و روسيا و قهوارهى زايونى دهخاته پيزى ئهم چينه و هموو ولاتانى ترى جيهان دهخاته پيزى چينه نزمهكهوه. ئهم نوسهره داوا دهكات كه هيچ ههليك نهدريت به ولاتانى چينى نزم تا به شارستانيهتهكيانوهه بگنه چينى بهرز به بيانوى ئهوهى ئهوان توانى وهرگرتنى شارستانيهتيان نيه، ههروهها داوا له ولاتانى چينى بهرز دهكات كه گهلانى جيهانى سيپهم سهركوتكهن و ژيرپيياخنن تاوهكو پالپهستويان لهسهر دروست بكن و ههميشه وهك شويكتهوتهى خوځيان بيانهيئلنهوه.

کاتی زایونیسته کان فهلهستینیان داگیرکرد، ههلسان به ئیباده کردنی گهلیکی بییدیفاع، به بهندین شیوازی درندانه و نامرؤفانه. بو نمونه کوشتارگهی دیریاسین، له رۆژانی "بیگن" که به ساوهیه کی کهم گوشتارگه کانی شاتیللا و صبرا دووباره بوونهوه و تیییدا به دهیهها کهسیان سهبرپی لهو سهربازگه و زیندانیانهی که دواي داگیرکردنی لوبنان دروستیانکردبوون.

له کاتی شهري سالی ۱۹۶۷ دا قوبهلهی ناپالم و چه کی کیمیای سوتینه ریان له دژی عمره به بییدیفاعه مه ده نیه کان به کارهینا ههروهها به قیزه و نترین شیواز خه لکیان له ماله کانیان هینایه دهرهوهو خانوه کانیان دارماندن و کوره کانیان له بهرچاویان سهبرپی، میژوو چون خوی دووباره ده کاتهوه!، زایونیه کان ئهوه دووباره ده که نهوه که یوشه عی کوپی نون نه نجامی دا کاتی که کوره کانی کهنعانی سهبرپی و ویستی ئیباده یان بکات^{۲۳}.

ئامانجی ده زگای زایونی بریتیبوو له پیدانی شه رعیه تیکی ئایینی بهو ته وژمه ئایینییهی که نوسهرانی ته ورات دروستیان کردبوو، له مه شدا ئیستیعماری نوی به خوی کرد تاوه کو خاکی فهلهستین بیته بنکهیه کی هه میشه یی بویان له رۆژه لاتی عه پهدا.

---

^{۲۳} یوشه عی کوپی نون جیبه جیکاری راسته و خوی یاداشته کانی خوایه له ته و پاتدا، که چی له سفری یوشه عدا ده بینین که وه صفیکی زور ترسیته ری کردوه بو یاداشته کانی خوا، به سوتاندنی (ئهریحا) یه که م شار بوو که کوپانی ئیسپرائیل چوونه ناوی له خاکی (میعاد)، که خه لک و ناژه له کانی هه موو سوتاند. (هه ره له گه ل گرتنی شاره که، شاره که ناگردهن و خوی چی پی گوتوون بیکه ن، سه بیرکه ن رینماییم کردوون، شاره که به ناگر بسوتینن و لیاندنه تاوه کو که سی وانه مینی که به توانی هه لپی و بیته ناویه وه یان قورتاریبی) ته سنیه ۱۶/۲۰ - ۱۷، (که له که به ره و شاره که هه لکشان، هه ره که سه و خوی، شاره که یان گرت و هه رکه سیک له و شاره بوو له پیاو و ئافرهت و مندال و پیر و ته نانهت چیل و ولاغ و گویدریژ و مه رومالات به زه بری شمشیر، هه روهها شاره که یان و هه موو ئه وه ی تیییدا بوو ه ناگر سوتاندیان) ته و پات / سه فنیا / ۱-۴.

داواکردنی مافی میژوی بوونی جوله که له خاکی فهلهستین ناماژیه که بو به درونوسینه وهی میژوو، نهو ولاتهی که کتیبی پیروز به (خاکی کهنعان) ناوی دهبات و له داگیرکرنی له لایهن روماهو پیی دهلئت فهلهستین یان (خاکی فهلهستینه کان) که ده کهوئته (هیلالی خه صیب^{۲۴}) که عه ربه کونه کان له هه موو کۆچکردنه کانیا ن تیدا نیشته جی ده بوون. کاتی له سه دهی هه ژدهی پیش زابین ئیبراهیم (علیه السلام) له خاکی (نور) وه که بریتیه له خاکی نیو دوو ناوه کان هاته خاکی کهنعان تاوه کو تیدا نیشته جی بییت، نهو یه کهم کهس نه بوو که لهو خاکه دا بژییت، نوموه یه کان له پیش نهودا گه یشتبوون وههروه ها دواي نهوانیش نارامیه کان له سه دهی دوانزهی پیش زابین هاتبوونه نهو خاکه، دواي ماوه یه کی کهم فهلهستینه کان هاتنه خواره وه بو ناوچه که ناراویه کان، له دواي نه مه له سه دهی هه ژدهی پیش زابین نهو خاکه بووه هه ریمیکي ناشوری و رومانه کان و ههروه ها فارسه کانیش داگیریان کرد به لام دواتر له سه رده می فتوحاتی ئیسلامیدا گه راپه وه دهستی عه رهب و تا سالی ۱۹۴۸ بهم شیویه مایه وه نه مهش کاتی قهواره ی ئیسرائیل راگه یه نرا، نه مه سه ره پای نه وهی که ابراهیم (رهزای خواي له سه ر بی) له ره چه له کدا هه ر جوله که نه بووه!

تیگه یشتنی نایینی بو گه لی خواي هه لبژیردراو که بنچینه ی دروشه کانی زایونیزمه له بنه ره تدا لاواز و دژی میژوو ه. بو نمونه، (خاکی بی گه ل بو گه لیکي بی خاک) دیاره وایان داناوه که خاکی فهلهستین هیچ گه لیکي لی ناژیی و پیویسته هه موو جوله که بی خاکه کانی دونیای تیدا کۆبکریته وه، نه مهش خوگیل کردنیکی تهواوه له گه لی فهلهستینی عه ره بی که ژماره یان ده گاته شهش ملیون کهس، ژماره یه کی زوریان په راگه نده ی شوینی تر کردو زوریان

۲۴ ناوچه یه که ده کهوئته نیوان بواری فورات و نیل (عیراق و ولاتانی شام و به شیکي که می باشوری تورکیا و به شیکي رۆژه لاتنی میسر) ده گرته وه. (وه رگیز)

ی کوشتن. (هرتزل) ی دامه زرينه ری هزری زایونیزم له کتیبه کېدا (ده ولته تی جوله که) هیچ ناماژیه کی به بوونی عه رب نه کردووه له فله ستین، هر خوشی جه ختی له سهر نه وه کردو ته وه که پرژوهی زایونیزم ته او روون و ناشکرایه و ناسانیشه بو جیبه چی کردن (به خشینی خاکینکی بی گهل به گه لیکي بی خاک) ^{۲۰}، نه مه له کاتیکدا که نه و نه وکاته له سالی ۱۸۸۲ له فله ستین بوو، کاتی ۲۵۰۰۰ جوله که کوچیان کرد به ره و فله ستین، دانیش تونه که ی بریتیبوو له نیو ملیون که س، نه وکاته نه و (لا هوتی خاکی پیروزی) دروست کرد تا وه کو په یوه نديان به (خاکه) وه بگورې بو په یوه نديه کی لاهوتی ساف، تا وایلیهات لایه نگیری بو هزری نایینی زایونی پیدا بوو، له مه شه وه روحی دوژمنکارانه ی نیشته چی کردنی زایونی پیاده کرا که به ره تکر دنه وه ی ماف و که لتور و ته نانه ت بوونی نه وانی تر ده ناسریتته وه. نه م روچه دوژمنکارانه یه که ریپوهی قه واره ی زایونی دیاریده کات له روانگی به رامبه ر عه رب و هروه ها له سیاسه ته ناوخیی و دهره کیه کانیشیان دا.

چهمکی نه ته وه یی جوله که :

چهمکی (نه ته وه یی جوله که) له خاکی داگیر کراو بوته ناماژیه کی به کارهاتوو بو زایونیه کانی هموو جیهان. نه مه ش واته پیویستی دوستانه تی کردنی جوله که چ له خاکی داگیر کراودا بن یان له دهره وه ی خاکی داگیر کراودا بن. سهر کرده ی زایونی (وایزمان) به م شیوه یه دهریپریوه: به بروای من هموو جوله که یه که به زایونی داده ندریت، به لام نه و جوله کانه ی که خوش هدی له نه ته وایه تیاندا یان نه و تا وه لائی نه ته وه ییان نیه نه و ده بی به چاوی رقه وه سهیر بکرین چونکه نه وانه خیانه تکارن و خیانه تیان له نیشتمان و له خوا کردووه.

زایۆنیزم دۆزی جولە کە ی وا نیشاندا کە بریتیه له چهوساندنه وهی جولە کە، به چاودا خستن له پیکهاته کۆمه لایه تی و رامیاریه کان، ههروه ها وای نیشاندا کە هیچ رینگایه ک نیه بۆ راگرتنی ئەو چهوساندنه وهیه تاوه کو جولە کە له و بارودۆخه دهرنه هینرین کە پهرش و بلاون به بی ئەوهی هیچ ناسنامه یه کی نه ته وه بیان هه بیته و ئەمه ش تنها به دروستکردنی دهوله تیک چاره سه ر ده بیته ^{۲۶}.

ئاشکرایه کە په یوه ندی میژووبی و ئایینی تاکه په یوه ندی نییه کە زایۆنیه کان به و خاکه وه ده به ستیه وه، به لکو ئەوه چاوجنۆکی زایۆنیزمه له ده سته سه راگرتنی سه رمایه و هه زی داگیرکاری تاوه کو فه له ستین له ده ستی عه ره ب دووربخاته وه، بۆ ئەوهی بیته بنکه یه کی سه ربازی هه میشه یی بۆیان — ههروه ک باسما نکرد — ههروه ک چۆن زایۆنیه کان دوژمانایه تی هه ندی له نه وروپیه کانیا ن بۆ جولە کە کان به کاره ینا کە جولە کە ی کرده تاکه ره گه زی هه لبژێردراو، ئەمه ش به پێی ئەو خورافیاتانه ی کە حاخامه جولە کە کان له عه هدی کۆن (ته ورات) و ته لمود و زوهار نوسیویانه وه.

چه مکی (گه لی هه لبژێردراو) پشت به وه ده به ستی کە له ته وراتدا هاتوه، ههروه ها زایۆنیزم هه ولی ئەوه ددها کە ئایینی جولە کە بیته ئایینیکی نه ته وه یی ^{۲۷}، ئیستا ئایینی جولە کە بریتیه له زایۆنیزم به هه موو ره هه نده کانیه وه.

چه مکی گه لی هه لبژێردراو لای ئەوان ناوه رۆکیکی رامیاری و نه ته وه یی وه رگرت، وه ههروه ها باوه ری جولە کە به گه لی خوای هه لبژێردراو له لای زایۆنیه کان واته باوه رپوون به بوونی نه ته وه ی جولە کە، کە جولە کە ی جیهانی بۆی دروست کردوون.

^{۲۶} بگه پۆوه بۆ الموسوعة الفلسطينية — لاپه ره ۱۰۵ و لاپه ره کانی دواتری، به ده ستکاریه وه

^{۲۷} تاریخ الصهیونیه به رگی ۱ لاپه ره ۱۳-۹۹ به ده ستکاریه وه

زايونيزمى جيهانى پيى وايه ژيان له ژير چه تری کومه لگا جياوازه كان بوى هيه له ناو بچيت. بويه زايونيزم برياريدا مهبدهئى ليکترازانى ره گه زه رستى به کار بيئى وه کو مهبده ئيکى بنچينه يى بو هزرى زايونيزم وهك به ره هه ميکى لوژيکى ، عه ره به كان بوونه قوربانى ئه م ره گه زه رستيه ي زايونى. زايونيه كان روداوه که ي نازيان قوسته وه بو پراکيشانى سوژى پاي گشتى جيهان بو ئه وه ي مافى خاوه نداريکردنى فه له ستين وه کو نيشتيمانى نه ته وه بيان وه ربگرن.

عه ره به كان و فه له ستينيه كان پيش ئه مه به هيچ شيويه ك دژايه تى جوله كه يان نه كرده وه وه هول هيچ شتيكيشان نه داوه بو ره شکر دنه وه ي ناسنامه يان، وهك ئه وه ي كه نازيه كان نه نجامياندا^{۲۸}. چونكه مسولمانه كان له ناويشياندا عه ره به كان له روانگه ي ئايينى ئيسلام سه يري جوله كه كانيان ده كرد كه خاوه ن په يامى ئاسمانين (أهل الكتاب)، و ههروه ها له هه موو سه رده مه كان دا جوله كه كان به نازادى هه لساون به نه نجامدانى رپووره سمه ئايينيه كانيان. به لام زايونيزم به پينچه وانه وه هزره كه ي له ته ورات و ته لمودى ده ستكار يکراودا هه لينجيتراوه له داگيرکردنى فه له ستين، يان له و تپروانينانه ي که و ا تپده گن که جوله که له عه ره ب به رزرترو شايانتره. راوه دونانى گه لى فه له ستين و نيشته جيکردنى جوله که کانى جيهانى ئيستيعمار تييدا و هه مووى له نه نجامى ئه و روانگه ره گه زه رستيه بو که هزريکى دوژمنکارانه يان هه بوو دژى عه ره به فه له ستينيه ره سه نه كان و ههروه ها پشتگوئوخشتنى چاره نوسيان و ته نانه ت بانگاشه کردن بو له ناوبردنيان و ده رکردنيان له ولاتدا^{۲۹}. کرداره كانيان چنده له هى باپيرانيان ده چى له روژانى يوشه عى کورپى نون کاتى خه لکى که نعانيان ده رکرد و کوشتيان- ئه مه به پيى ته ورات-.

۲۸ بگه رپوه بو الموسوعة الفلسطينية - لاپه ره ۱۴۳، ۱۴۱

۲۹ بگه رپوه به شى هه شتمى مفصل العرب واليهود فى التاريخ - لاپه ره ۷۱۳-۵۱، ههروه ها به شه كانى هه شت و نو و ده له کتبيى اليهودى والصهيونية واسرائيل - لاپه ره ۱۶۸-۱۲۱

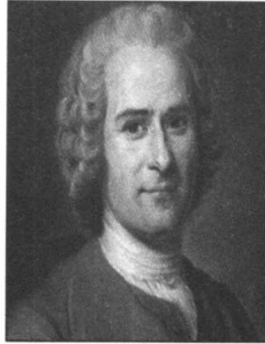
کوټایي

ويئەى هەندى له و كه سايه تيانەى كه له م ئينسايكلۆپيديايەدا

ناويان هاتوه:

ئەسكەندەرى مەقدونى

ژان ژاك رۆسو

سەلاحەددىنى ئەيووبى

ئەدۆلف هیتلەر

ستالین

ناپلیۆن پۆنپارت

بنگۆریۆن

گۆر باچۆڤ

مۆسۆلۆنى

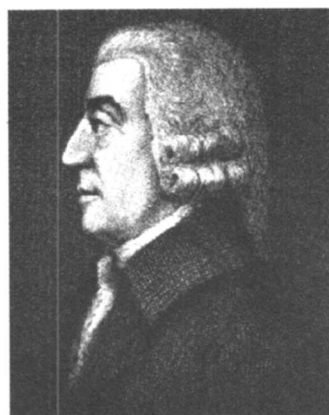
ساموئل زوهيمهړ

رؤجهر بيكۆن

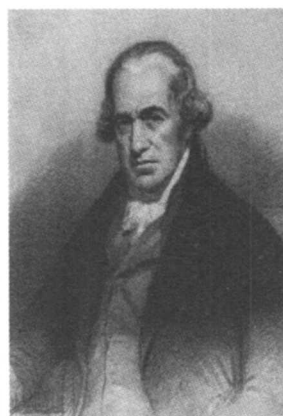
تهجمهه دهراپي

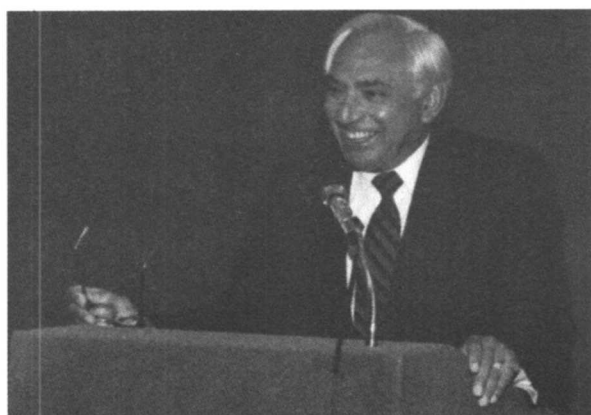
تادهه سميس

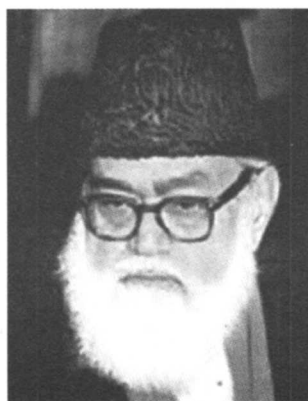
تئين خهلدون

جهيمس وات

جاك مهندلسون

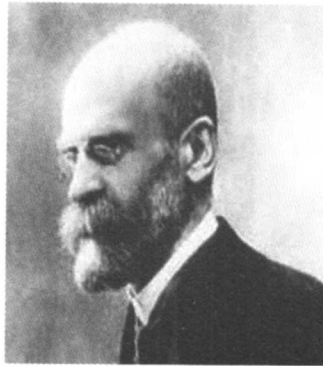

ابوالاعلى المودودي

تهبولتهعلاي مهودودي

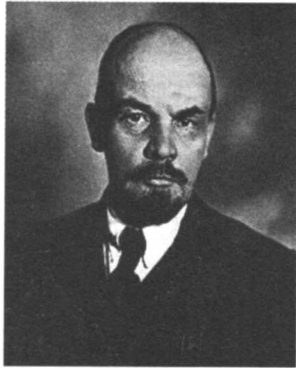
زۆمبارت

دۆركايم

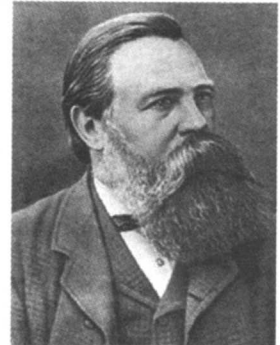
نيچه

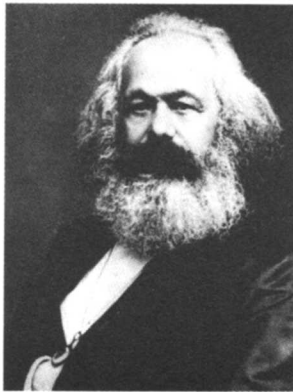
لينين

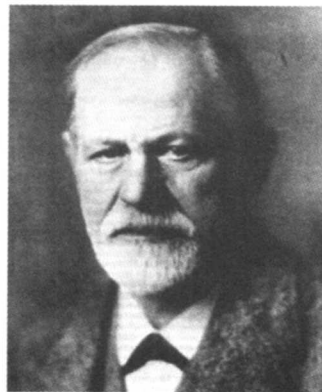
ژان پۆل سارتهر

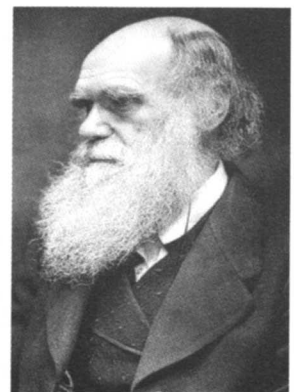
ئهنگلس

كارل ماركس

فرۆيد

داروين

کیرکجارد

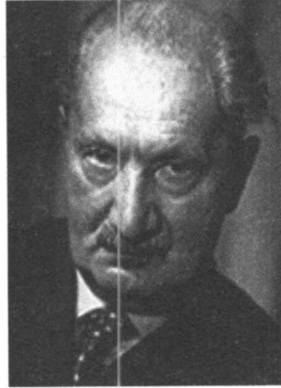
میشیل فوکو

هیگل

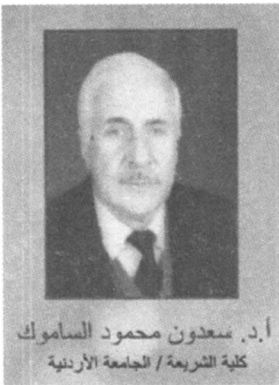
سیمون ٹوکلی

هیدگر

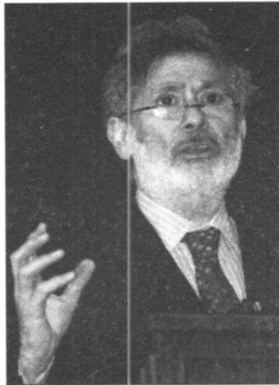

شتراوس

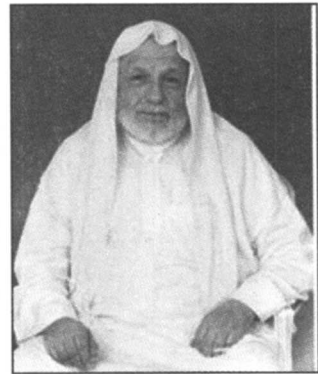

أ.د. سعدون محمود الساموك
كلية الشريعة / الجامعة الأردنية

نوسه: د. سعدون ساموك

ٲيدوارد سهعيد

عهلى تهتاوى

وايزمان

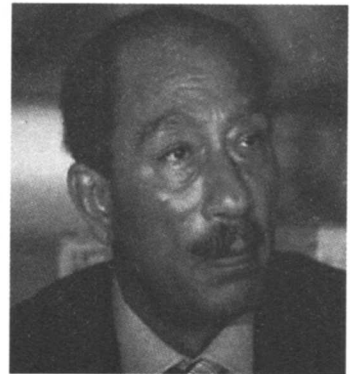
ديكارت

تيودور هرتزل

رؤلان بارت

ئهنوهر سادات

لوگووی كهی بی جی

لوگووی جه ستابو

سه رچاوه كان

- ١- ابن منظور، لسان العرب، مطبعة دار صادر- بيروت - ١٩٥٥م.
- ٢- ابن تيمية، منهاج السنة النبوية. مطبعة الكبرى الأميرية- مصر - ط١ - ١٣٢١هـ.
- ٣- ابن تيمية، السياسة الشرعية. مطبعة دار الكتب العربية - بيروت- ١٣٨٦هـ
- ٤- ابن تيمية، فتاوى ابن تيمية. مطبعة الكردي - قاهرة - ١٣٢٨هـ.
- ٥- الإمام مسلم، جامع الصحيح. دار إحياء التراث العربي .
- ٦- الإمام النووي، منهاج شرح صحيح مسلم مطبعة الأزهرية - ط١ - ١٣٧٤هـ.
- ٧- الإمام الترمذى، الجامع الصحيح - تحقيق أحمد محمد شاكر.
- ٨- حكام السلطانية، ١٣٥٦هـ - ١٩٣٧م.
- ٩- ابن خلدون، مقدمة. دار إحياء تراث العربى- بيروت (د.ت)- ط٣ .
- ١٠- د. روشدى عليان، الإسلام والخلافة، بغداد - ط١ - ١٩٧٧م.
- ١١- ابن قدامة، مغنى. دار المعارف - مصر(د.ت). ط١.
- ١٢- محمد عمارة، معتزلة و أصول الحكم. بيروت - ط١، ١٩١٧م.
- ١٣- د. عبدالكريم زيدان، أصول الدعوة - بغداد - ط١ - ١٩٧٠م.
- ١٤- ابن حجر العسقلانى، فتح البارى في شرح صحيح بخارى. دار المعرفة - بيروت (د.ت) .
- ١٥- الحاكم النيسابورى، مستدرك على الصحيحين. مكتب مطبوعات الإسلامية - بيروت (د.ت).
- ١٦- السهرستانى عبدالكريم أحمد، الملل والنحل، مؤسسة الحلبي و شركاه، القاهرة ١٩٦٨م، تحقيق د. عبدالله عزيز محمد وكيل.
- ١٧- د. عدنان سيد حسين - تطور الفكر السياسى، من الإشتراكية الى الليبرالية الجديدة. دار الأمواج - بيروت، ط١، ٢٠٠٣م.

- ١٨- د. عصام حسين دليمى - فلسفة المنهج الدراسى. دار المناهج - عمان، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ١٩- أ.د. عزمى سيد طه - الفلسفة مدخل حديث. دار المناهج - عمان، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٢٠- د. مصطفى النشار - فلاسفة أيقظوا العالم، دار القباء للطباعة والنشر والتوزيع - قاهرة - ط٣ - ١٩٩٨م.
- ٢١- عدنان بن ذريل - ظواهرية وجود الجدلى، دراسة وجودية فى النقيض. دار الأجيال - دمشق - ١٩٧٢م.
- ٢٢- أ.د. سعدون محمود ساموك - الوجيز فى النظم الاسلامية. دار المناهج - عمان - ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٢٣- أ.د. سعدون محمود ساموك - الوجيز فى علم الاستشراق، دار المناهج - عمان - ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٢٤- أ.د. سعدون محمود ساموك و د. عبدالقاهر العانى - مناهج المستشرقين. وزارة التعليم العالى والبحث العلمى، دار الحكمة - بغداد - ١٩٨٩م.
- ٢٥- د. عرفان عبدالحميد، المستشرقون والاسلام. بغداد - ١٩٦٩م.
- ٢٦- د. عبدالجبار ناجى، تطور الاستشراق فى دراسة التراث العربى. بغداد - ١٩٨١م.
- ٢٧- إبراهيم خليل احمد، الاستشراق والتبشير و صلتها بالامبريالية العالمية. القاهرة.
- ٢٨- محمد قطب، مذاهب فكرية معاصرة. دار الشروق - قاهرة / بيروت - ط٨ - ١٤١٤هـ - ١٩٩٣م.
- ٢٩- ا.د. شرف القضاة و آخرون، محاضرات فى الثقافة الاسلامية. كلية الشريعة - الجامعة الاردنية - ط٢ - ١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م.
- ٣٠- د. احمد العوايشة - موقف الاسلام من نظرية الماركسية للتفسير المادى للتاريخ. المكتبة الاسلامية - عمان - الاردن ، ط٢ - ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.

- ٣١- د.ا. بدرى محمد فهد، محاضرات في الفكر والحضارة. دار المناهج - عمان ، ط ١ - ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٣٢- يعقوب فام - البراكما تيزم او مذهب الذرائع. مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر. القاهرة - ١٣٥٤هـ - ١٩٣٦م.
- ٣٣- وليام جيمس، البراجماتية. ترجمة د. محمد على عريان و د. زكى نجيب محمود، دار النهضة العربية - القاهرة - ١٩٦٥.
- ٣٤- ديفيد د. مارسيل - فلسفة التقدم (جيمس ديوى بيرد) و فكرة التقدم الامريكية. ترجمة د. خالد المنصوري - مكتبة الانجلو المصرية - القاهرة ١٩٧٨م.
- ٣٥- جاك مندلسن، الرب والله و جوجو، ترجمة أبراهيم سعد القاهرة.
- ٣٦- ضياء الدين الريس النظريات السياسية الاسلامية - ط ٢ . دار المعارف - مصر ١٩٦٧م.
- ٣٧- نبيل بيهم، الاستشراق علم موضوعى أم سياسة مقنعة؟ مجلة الطريق - العدد الخامس - تشرين أول - بيروت ١٩٨١م.
- ٣٨- د. أحمد غراب، رؤية اسلامية للاستشراق. لندن-١٤١١هـ .
- ٣٩- د. على جلايشة و محمد شريف الزريق، أساليب الغزو الثقافي للعالم الاسلامى. دار الاعتصام .
- ٤٠- أنور الجندي، التراث الاسلامى والمستشرقون. مجلة الهلال- العدد الاول - السنة الرابعة والثمانون- يناير - القاهرة ١٩٨١م.
- ٤١- تطوير ماركس و انجلس للفهم المادى للتاريخ، تأليف جماعة من علماء سوفيت، ترجمة حسان حيدر. دار الفارابى (د.ت) .
- ٤٢- عبدالرزاق محمد أسود- الموسوعة الفلسطينية. الدار العربية للموسوعات - بيروت - ١٩٧٨م.
- ٤٣- د. محمد فاروق النبهان، الاتجاه الجماعى فى التشريع الاقتصاد الاسلامى.

- ٤٤- محمد باقر الصدر، اقتصادنا. دار الفكر.
- ٤٥- د. مصطفى الرافي، الاسيلا و مشكلات العصر. دار الكتاب اللبنانية، ط١.
- ٤٦- ليستر ثرو، مستقبل الرأسمالية - ترجمة عبدالقادر الحلبي.
- ٤٧- د. سعدون محمود ساموك، موج التاريخ ديانتين اليهودية والمسيحية، محاضرات ألقيت على طلبة الصف الرابع - كلية الشريعة - جامع بغداد ١٩٨٥م.
- ٤٨- د. أحمد نوري نعمة، آثار العقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية مركز الدراسات الفلسطينية - بغداد - ١٩٨٢م.
- ٤٩- فرحان محمود التميمي، الجذور الدينية للحركة الصهيونية. رسالة ماجستية - كلية سريعة - جامعة بغداد - ١٩٨٦م.
- ٥٠- أحمد شبلي، مقارنة الاديان - قسم الاول، الديانة اليهودية القاهرة ١٩٧٣م.
- ٥١- عبدالحميد رشوان، الأدعاءات الصهيونية و الرد عليها. الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ١٩٧٧م.
- ٥٢- أريك موريس و آلان هو، الارهاب... التهديد والرد عليه، محاضرات فى الثقافى الاسلامية، ط٢ - عمان - ١٤٢٥ - ٢٠٠٤م.
- ٥٣- جان بول سارتر، دفاعا عن المثقفين- ترجمة دندشلى (غير منشور) (عن تطور الفكر السياسى - د. عدنان السيد حسين).
- ٥٤- د. أحمد العوايشة، موقف الاسلام من نظرية ماركس المكتبة الاشلامية - ط٢ ١٩٨٢ - ١٩٨٤م.
- ٥٥- ف. كيلى م. كوخالزون، المادية التاريخية - ترجمة أحمد داود - مراجعة بدرالدين السباعى دار الجماهير - دمشق - ١٩٧٠م.
- ٥٦- كاريوهنت، الشيوعية نظريا و عمليا، دار الكتاب المصرى - القاهرة.
- ٥٧- جورج بولتيزر و رفيقاه، أصول الفلسفة الماركسية (نقلا عن دراسات فلسفية) - تعريب شعبان بركات المكتبة العصرية - بيروت (د.ت).

- ٥٨- ستالين، المادة الديالكتيكية والمادة التاريخية، دار دمشق للطباعة والنشر (د.ت).
- ٥٩- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الايدولوجية والثقافة الاشتراكية - ترجمة إلياس شاهين دار التقدم - موسكو.
- ٦٠- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الاممية والبروليتارية - ترجمة الياس شاهين، دار التقدم موسكو.
- ٦١- لينين الدفاتر الفلسفية - ترجمة إلياس مرقص، دار الحقيقة بيروت ١٩٧٤م.
- ٦٢- سبركين و يافوت، أسس المادة الديالكتيكية والمادية التاريخية - ترجمة محمد الجندي دار التقدم - موسكو.
- ٦٣- كارل ماركس، بؤس الفلسفة - ترجمة اندرية يازجى ط ٢ دار اليقظة العربية و مكتبة الحياة سوريا - لبنان ١٩٦٧.
- ٦٤- موريس كور نفورت، مدخل الى المادية الجدلية- ترجمة محمد مستدير. دار الفارابي - بيروت - ١٩٧٥م.
- ٦٥- قيس القرطاس، نظرية داروين بين مؤيدها و معارضيتها، بيروت، ١٣٩١هـ.
- ٦٦- نشوء الفلسفة الماركسية- تأليف جماعة من علماء سوفيت - ترجمة حسان حيدر دار فارابي - بيروت ١٩٩٠م.
- ٦٧- أحمد عبدالغفور عطار، الشيوعية وليدة الصهيونية المكتبة العصرية - بيروت ١٣٩٤م.
- ٦٨- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الأخلاق الاشتراكية، ترجمة إلياس شاهين، دار التقدم - موسكو.
- ٦٩- فريدريك أنجلز، أصل الأسرة والملكية الخاصة والدولة - ترجمة أديب يوسف دار الفارابي والكتاب العربي.
- ٧٠- كارل ماركس فريدريك أنجلز، البيان الشيوعي. الشركية اللبنانية للكتاب - بيروت.

- ٧١- محمود مراد، الظاهرة الإرهابية. محاضرات في الثقافى الإسلامية ط٢ - عمان ١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م.
- ٧٢- د. أحمد جامع، الرأسمالية الناشئة. دار المعارف - مصر .
- ٧٣- أبو الأعلى المودودى، أس الأقتصاد بين الاسلام والنظم المعاصرة.
- ٧٤- جون ستروك، البنيوية وما بعدها. من ليفى شتراوس الى دريدا - ترجمة محمد عصفور. عالم المعرفة - الكويت ١٩٩٦م.
- ٧٥- الندوة العالمية للشباب الاسلامى، الموسوعة الميسرة فى الاديان والمذاهب المعاصرة، السعودية - رياض ، ط٢ - ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.
- ٧٦- د. محمد طلعت الغنيمى، دعوى الصهيونية فى الحكم القانون الدولى، مطبعة جامعة الاسكندرية - مصر - ١٩٧٠.
- ٧٧- د. عبدالوهاب المسيرى، اليهودية والصهيونية و إسرائيل. الهيئة العربية للدراسات والنشر - بيروت - ١٩٧٥.
- ٧٨- د. عبدالوهاب المسيرى، موسوعة المفاهيم والمصطلحات الصهيونية الأيدولوجية الصهيونية - القسم الثانى - مطبعة الأهرام - القاهرة.
- ٧٩- أمين الغفورى، توازن القوى بين العرب و إسرائيل، دراسة تحليلية استراتيجية لعدوان ١٩٦٧ دار الأعتدال للطباعة والنشر، دمشق، ط١، ١٩٦٨.
- ٨٠- إسماعيل الفاروقى، قضية فلسطين فى ضوء القانون الدولى القاهرة - ١٩٦٨.
- ٨١- حسن الجلبى، قضية فلسطين فى ضوء قانون الدولى معهد البحوث والدراسات العربية - بغداد ١٩٦٩.
- ٨٢- د. مراد كامل، اسرائيل فى التوراة والانجيل، معهد الدراسات العربية العالمية ، دار المعرفة - قاهرة - ط٢ - سنة ١٩٦٧.
- ٨٣- د. محمد كاكل الدسوقى و عبدالوهاب عبدالرزاق سليمان، اسرائيل، قيامها، واقيعها، مصيرها دار المعارف بمصر - القاهرة - ١٩٦٨.

- ٨٤- د. عمر الخطيب، الجذور الايدولوجية لاسرائيلية حول الحدود.
- ٨٥- عابد توفيق الهاشمي، عقيدة تملك الصهاينة لفلصطين من خلال كتابهم المقدس، كراس أصدره الأستاذ الهاشمي الى وزارة التربية ١٩٧٨.
- ٨٦- صادق حسن السوداني، النشاط الصهيوني في العراق - بغداد - ١٩٨٠.
- ٨٧- عرفات حجازي، العبور الى القدس، ط ١ سنة ١٩٧٤ (دون ذكر مكان الطبع).
- ٨٨- د. أحمد سوسة، مفصل العرب واليهود في التأريخ. بغداد - ١٩٨١.

ناوەرۆك

بابەت	لاپەرە
پېشەكى وەرگېران.....	۷
پېشەكى.....	۱۱
ديموكراسى، الديموقراطية، Democracy.....	۱۵
ديموكراسى	۱۶
تۆتاليتارى (شموليت):.....	۱۶
ھۆكارە بنەرەتپەكانى ديموكراسى.....	۱۷
بەراوردېك لە نېوان سيستى ديموكراسى و سيستى تۆتاليتارى:.....	۲۰
ديموكراسىيەت و نوپنەراپەتى كردن.....	۲۱
سيستى پەرلەمانى :.....	۲۳
حكومەتى تېكەل:.....	۲۳
ئەوروپا لە چاخەكانى خاچپەرستى دا:.....	۲۶
سيستى ديموكراسى نوئ لە ئەوروپا:.....	۲۹
ھەئوئېستى ئىسلام بەرامبەر ديموكراسىيەت :.....	۳۰
سيستى فەرمانرەۋايى لە ئىسلامدا:.....	۳۴
ئەھلى "حەل و عەقد" :.....	۳۷
مەرجهكانى جېنشين يان پېشەوا:.....	۳۹
شورا:.....	۴۱
مەبەستەكانى فەرمانرەۋايى لە ئىسلامدا:.....	۴۴

- ۴۷ .....Orientalism، الإستشراق، رۆژھەلاتناسى،
- ۴۸ .....(Orientalism) رۆژھەلاتناسى
- ۵۱ .....پېناسەى رۆژھەلاتناسى:
- ۵۳ .....مىژووى رۆژھەلاتناسى:
- ۵۷ .....۱- تەبشیر :
- ۶۰ .....ئامانجەكانى تەبشیری:
- ۶۱ .....ئامرازەكانى تەبشیری:
- ۶۵ .....۲- ئىستىعمار:
- ۶۷ .....۳- بەرپۇژئاوايىکردن:
- ۶۸ .....تیرۆر:
- ۷۰ .....مىژووى تیرۆر:
- ۷۲ .....پالئەرەكانى تیرۆر:
- ۷۵ .....ھەئوئىستى ئىسلام بەرامبەر تیرۆر:
- ۷۸ .....ئامرازەكانى تیرۆر:
- ۷۹ .....شوئىنەوارەكانى تیرۆر:
- ۸۰ .....چارەسەرى تیرۆر:
- ۸۱ .....Secularism، العلمانية، سىكۇلارىزم،
- ۸۲ .....پېناسەى سىكۇلارىزم.
- ۸۹ .....ئىسلام و مەسىحىيەت:
- ۹۱ .....بوارەكانى سىكۇلارىزم:

- ۹۷ ..... سيكۆلاريزم و ئىسلام:
- ۹۹ ..... Globalization، العولمة، جيهانگىرى،
- ۱۰۰ ..... جيهانگىرى.
- ۱۰۰ ..... Globalization: پېناسەى جيهانگىرى.
- ۱۰۸ ..... قۇناغەكانى جيهانگىرى:
- ۱۰۹ ..... شوپنەوارەكانى جيهانگىرى.
- ۱۱۷ ..... ئامانجەكانى جيهانگىرى.
- ۱۱۷ ..... بەرھنگار بوونەھەى جيهانگىرى:
- ۱۱۹ ..... Existentialism، الوجودية، وجوديهت،
- ۱۲۰ ..... فەلسەفەكانى پېش وجوديهت و كارىگەريان لە سەرى.
- ۱۳۱ ..... لە گرنگتەين بىرو را و ھزرەكانى وجوديهت:
- ۱۳۲ ..... كەسايەتەى وجوديهكان:
- ۱۳۷ ..... فەلسەفەكانى دواى وجوديهت و ئەوانەى پېيەھە كارىگەرن:
- ۱۴۵ ..... Pragmatism، البراجماتية، پراگماتيزم،
- ۱۴۶ ..... پراگماتيزم.
- ۱۴۶ ..... پېناسەى پراگماتيزم:
- ۱۵۲ ..... ديموكراسيەت لاي پراگماتيهكان:
- ۱۵۵ ..... Capitalism، الرأسمالية، سەرمايەدارى،
- ۱۵۶ ..... پېناسەى (زۇمبارت) بۇ سەرمايەدارى:
- ۱۵۶ ..... پېناسەى ماركس بۇ سەرمايەدارى:

- ۱۵۵ ..... پښانهی هوپسون:
- ۱۵۷ ..... پښانهی نه بوئه علای مهودودی بو سهرمايه داری:
- ۱۵۸ ..... سهرهتای سیستمی سهرمايه داری:
- ۱۵۸ ..... کارتیکره میژوییه کانی دواوهی سیستمی سهرمايه داری:
- ۱۵۸ ..... سیستمی دهره به گی:
- ۱۵۹ ..... بزوتنه وهی ژيانه وه (renaissance):
- ۱۶۰ ..... رهموتی نازادی "سروشته گه راییه کان"
- ۱۶۰ ..... کودهتای پیشه سازی:
- ۱۶۱ ..... رهموتی نازادی و نویگه ری له چهرخی نویدا:
- ۱۶۲ ..... نهرکی دهولمت به پیی نهم پښانه:
- ۱۶۳ ..... بنه ماکانی نابووری نازادی هاوچهره:
- ۱۶۴ ..... بنه ماکانی سهرمايه داری:
- ۱۶۵ ..... شیوازه کانی سهرمايه داری:
- ۱۶۶ ..... کیشه نابوریه کان له روانگهی سهرمايه داریه وه:
- ۱۶۸ ..... خاله لاوازه کانی سهرمايه داری:
- ۱۷۱ ..... مارکسیهت، المارکسیه، Marxism
- ۱۷۲ ..... مارکسیهت
- ۱۷۶ ..... په یوهندی ماددیگه رایی میژویی به ماددیگه رایی جهدهلی:
- ۱۷۶ ..... ماددیگه رایی جهدهلی:
- ۱۷۸ ..... دیالیکتیک جیه؟

- ۱۸۴ ..... بوونى ماددە ۋە پېش بوونى ھزىر كەوتۈتەۋە:.....
- ۱۸۵ ..... ماددە ئەزەلى يە ھەمىشە دەمىنېتەۋە:.....
- ۱۹۸ ..... رېساكانى ماددە:.....
- كاتى ماددىگە رايىھەكان ئەم رېسايانە بەسەر ژيانى كۆمەلگاو مېژوۋەكەى دا
 ۲۰۰ ..... جىبەجى دەكەن، ئەم شتانە تىبىنى دەكرىن:.....
- پەيوەندى بىردۆزى پەرەسەندىن (گەشەسەندىن) بە لىكدانەۋەى ماددى بۆ
 ۲۰۱ ..... مېژوو:.....
- ۲۰۲ ..... ئەو ھۆكارانەى كە بىردۆزەكەى داروینيان گەورەكرىد ئەمانە بوون:.....
- ۲۰۳ ..... ئەو كارىگە رىيانەى كە بىردۆزەكەى داروین جىيى ھېشتىن:.....
- ۲۱۲ ..... مەرجهكانى ژيانى ماددەگەرى:.....
- ۲۱۳ ..... ئىشتراكىيەت و دىكتاتورىيەتى پىرۇلىتار:.....
- ۲۱۴ ..... بۆجى ھەمىشە شۇرشى ئىشتراكى بە چەمكى ماركسىيەتەۋە دەبەستىتەۋە؟.....
- ۲۱۷ ..... شيوعىيەت، الشيوعية، Communism.....
- ۲۱۸ ..... شيوعىيەت.....
- ۲۱۸ ..... پېناسەى شيوعىيەت:.....
- ۲۲۰ ..... ئايىن لە شيوعىيەتدا:.....
- ۲۲۲ ..... رەۋشەت لە شيوعىيەتدا:.....
- ۲۲۴ ..... ھەئۆستى شيوعىيەت بەرامبەر خىزان:.....
- ۲۲۵ ..... كارىگە رىيەكانى شيوعىيەت بەسەر خىزانەۋە:.....
- ۲۲۷ ..... شيوعىيەت و دزايە تىكرىدى ئايىنەكان:.....
- ۲۲۷ ..... ھۆكارەكانى دوژمنكارى شيوعىيەت بەرامبەر بە ئايىنەكان:.....

- ۲۳۱ ..... Zionism، الصهيونية، زایۆنیزم
 ۲۳۲ ..... زایۆنیزم
 ۲۳۲ ..... پێناسەى زایۆنیزم:
 ۲۳۵ ..... جۆرەکانى زایۆنیزم:
 ۲۴۰ ..... سنورى خاكى بە ئینپیدراو (خاکى میعاد):
 ۲۴۳ ..... چەمكى ئایینی بو "گەلى ھەلبژێردراوى خوا":
 ۲۵۱ ..... چەمكى نەتەومىی جولەكە:
 ۲۵۵ ..... وێنەى ھەندىك لەو كەسایەتیانەى كە لەم ئینساىكلۆپىدیايەدا ناویان ھاتووہ.....
 ۲۶۰ ..... سەرچاوەكان.....
 ۲۶۷ ..... ناومرۆك.....